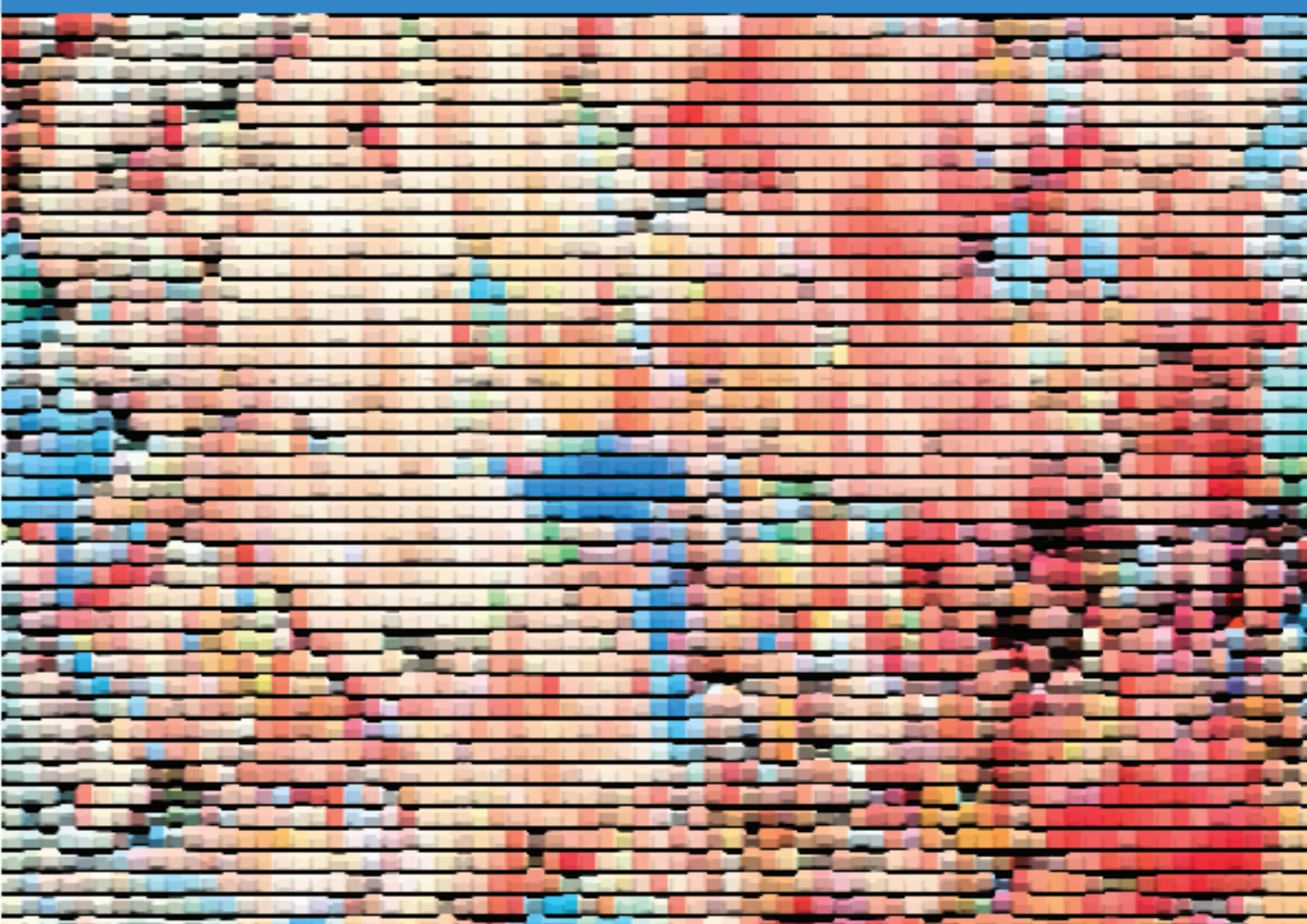

Olli-Pekka Moisio, Pekka Korhonen & Terhi-Anna Wilska toim.

Yhteiskuntatieteiden ovella

YHTEISKUNTATIETEIDEN OVELLA

Toim.
Olli-Pekka Moisio
Pekka Korhonen
Terhi-Anna Wilska

[SoPhi]

[SoPhi]

SoPhi julkaisee tinkimätöntä yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta, jonka kivijalkana ovat hyvä ajattelu ja taitava kirjoittaminen. Kirjat ovat korkeatasoisia yhteiskuntapolitiikan, sosiologian, valtio-opin, kasvatus-tieteiden, sosiaalityön, naistutkimuksen ja filosofian tutkimuksia sekä oppikirjoja, jotka valitaan asiantuntijalausuntojen eli ns. referee-käytännön pohjalta.

SoPhi on vuodesta 1995 alkaen julkaissut yli 100 kirjaa, jotka ovat saaneet hyvän vastaanoton sekä Suomessa että ulkomailla. SoPhi kirjoja toimitetaan ja julkaistaan Jyväskylän yliopistossa Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella.

www.jyu.fi/ytk/laitokset/yfi

SoPhi 121

© 2013 Kirjoittajat ja Jyväskylän yliopisto

ISBN 978-951-39-5101-6

SISÄLTÖ

5

Johdanto

Olli-Pekka Moisio, Pekka Korhonen & Terhi-Anna Wilska

OSA I

19

Tiede

Petteri Niemi ja John Pajunen

60

Erään tutkimuksen tarina

Timo Anttila ja Tomi Oinas

82

Kertomusten rakentuminen haastatteluvuorovaikutuksessa

Elina Virokannas

97

Kieli ja tulkinta

*Pekka Korhonen, Marja Keränen, Kia Lindroos, Marko Nousiainen,
Mika Ojakangas ja Jouni Tilli*

Osa II

127

Klassikot ja me

Mikko Yrjönsuuri

142

Sosiologia yhteiskunnan rakenteiden ja toimijoiden tulkina

Pertti Jokivuori, Petri Ruuskanen, Martti Siisiäinen, Terhi-Anna Wilska

183

Politiikka ja poliitikko

Eeva Lehtonen, Onni Pekonen ja nimimerkki Palokorhonen

210

Jane Addams sosiaalisen demokratian
teoreetikkona ja poliittisena edistäjänä

Leena Eräsaari ja Mikko Mäntysaari

240

Sukupuolentutkimus yhteiskuntatieteissä

Johanna Kantola ja Hannele Harjunen

262

Yhteiskuntapolitiikan peruskysymyksiä

Marja Järvelä, Teppo Kröger ja Tiina Silvasti

JOHDANTO

**Olli-Pekka Moisio, Pekka Korhonen
& Terhi-Anna Wilska**

Yliopistojen tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuva ylintä opetusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa. Tehtäviään hoitaessaan yliopistojen tulee edistää elinikäistä oppimista, toimia vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa sekä edistää tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallista vaikuttavuutta. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2009/20090558>

Vuoden 2009 yliopistolaki määrittelee yliopistojen keskeiset tehtävät tällä tavoin, ja niiden tehtävien pariin Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitokselle saapuva opiskelija pääsee. Suomalaisessa yliopistojärjestelmässä on viime vuosina nähty suuria muutoksia. Kokonaisia yliopistoja on yhdistynyt ja myös yliopistojen sisällä aiemmin itsenäisiä tieteenalalaitoksia on yhdistynyt suuremmiksi monialaisiksi kokonaisuuksiksi. Muutos koulutussektorilla ei pysähdy tähän, vaan täällä eletään jatkuvan vallankumouksen tilanteessa, missä

uusia rakenteita ja toimintatapoja tuodaan koko ajan käytännön toimintaan, yhtenä esimerkkinä hallituksen sekä Opetus- ja kulttuuriministeriön (OKM) pyrkimykset opiskeluaikojen lyhentämiseksi ja koulutettujen ammattilaisten siirtämiseksi nopeasti työelämään ikääntyvän yhteiskunnan toimintojen turvaamiseksi. Jokainen opiskelija tuntee elämässään tällä tasolla yliopistojen, yhteiskunnan ja poliittisen järjestelmän välisen vuorovaikutuksen, mutta yhteiskuntatieteitä ja filosofiaa opiskeleva saa myös itselleen erinomaiset intellektuaaliset välineet tällaisten asioiden analysoimiseksi. Hyvä ja tuore yliopiston muutosta analysoiva kirja on Pertti Ahosen, Paul-Erik Korvelan ja Kari Palosen toimittama *Uusi yliopisto – yritys, puolue vai oppineiden tasavalta?*¹

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos (Yfi) Jyväskylässä on tällaisten trendien edelläkävijä. Se perustettiin kauan ennen nykyistä muutosaaltoa jo vuonna 1995 liittämällä yhteen pienet filosofian, sosiologian, valtio-opin ja yhteiskuntapolitiikan laitokset. Jo tuolloin laitos linjattiin aidoksi monitieteelliseksi yksiköksi eikä ainoastaan hallinnollisesti yhteen liitettyksi kokonaisuudeksi. Yfi on hyvin dynaaminen laitos ja sen toiminta tuottaa jatkuvasti uusia opintosuuntia. Vuonna 2000 sosiaalityö muotoutui omaksi yksikökseen laitoksen sisällä. Sukupuolentutkimusta, elämänkatsomustietoa, yhteiskuntatiedettä sekä psyko- ja sosiaaligerontologiaa voi opiskella laajoina sivuaineina. Sukupuolentutkimus on laitoksella siis oma oppiaineensa, mutta koska siihen ei oteta pääaineopiskelijoita, ei se esiinny tässä kirjassa pääaineena. Maailmanpolitiikkaa voi opiskella valtio-opin yhteydessä. Laitoksella on myös kolme erityistä monitieteistä maisteriohjelmia, joihin opiskelijat voivat hakea kandidaatin tutkinnon suorittuunaan: suomenkielinen kansalaisyhteiskunnan asiantuntijuuden maisteriohjelma sekä englanninkieliset Master's Degree Programme in Development and International Cooperation sekä Master's Degree Programme in Cultural Policy. Laitoksella on pitkät perinteet ja laajaa kokemusta englanninkielisestä opetuksesta, ja vuosittain laitoksella opiskelee useita kymmeniä vaihto- ja tutkinto-opiskelijoita eri puolilta maailmaa, joten Yfissä voi hyvin aloittaa oman kansainvälistymisensä ja todeta kuuluvansa isänmaan lisäksi myös ihmiskuntaan. Englanninkielistä opetusta on eri oppiaineissa osana tavallista opetusta, minkä lisäksi voi suorittaa Living with Globalization -nimi-

1 <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/40913>

sen monitieteisen opintokokonaisuuden. Kansainvälinen toiminta on nimenomaan se laajenemissuunta, jonka uudet opiskelijat tulevat opintojensa kuluessa huomaamaan.

Oppiaineet

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitokselle hyväksyttävät uudet opiskelijat sijoittuvat viiteen pääaineeseen: filosofiaan, sosiaalityöhön, sosiologiaan, valtio-oppiin ja yhteiskuntapolitiikkaan. Koska laitos on yksi kokonaisuus, pääsevät kaikki opiskelijat opiskelemaan jossain määrin myös muiden pääaineiden kursseja, vaikka omaan pääaineeseensa keskittyvätkin. Erityisesti perusopinnot, joista opiskelu ensimmäisenä vuonna lähtee liikkeelle, ovat osittain yhteiset kaikille. Vielä enemmän yhteisiä ovat yhtäältä sosiaalitieteiden (sosiaalityö, sosiologia ja yhteiskuntapolitiikka) sekä toisaalta argumentaatiotieteiden (filosofia ja valtio-oppi) opinnot näiden alojen pääaineopiskelijoille. Opintojen jatkuessa opiskelija keskittyy yhä enemmän omaan pääaineeseensa sekä sen sisällä oman kiinnostuksensa mukaisiin erikoisalueisiin.

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella tutkitaan ihmistä yhteisössä. Eri oppiaineet muotoilevat tätä tutkimusteemaa eri tavoin. Ihmistä voidaan tutkia esimerkiksi sosiaalisten ongelmien kautta, muotitietoisena kuluttajana, globaalin yhteiskunnan kehitystä eteenpäin vievänä jäsenenä, eettisesti toimintaansa harkitsevana yksilönä tai poliittisena toimijana erilaisten intressien ristipaineessa. Laitoksen tutkimuksen painoalat ovat moraalinen ja poliittinen toimijuus, kestävät sosiaaliset muutosprosessit sekä muuttuva hyvinvointi. Nämä painoalat eivät suoraan liity mihinkään yksittäiseen oppiaineeseen, vaan ne ovat monitieteisiä. Esimerkiksi filosofi voi tutkia hyvinvoinnin käsitettä, tai yhteiskuntapolitiikko voi tutkia sitä, mitä moraalinen toiminta nykymaailmassa voi tarkoittaa. Monitieteisyys kuuluu laitoksen leimallisimpiin piirteisiin, eli noihin painoaloihin kuuluvia temaattisia ongelmia, kuten lapsuutta, sukupuolta tai vallankäyttöä lähestytään eri tavoin eri oppiaineiden näkökulmista.

Tämä pääsykoekirja heijastaa hyvin laitoksen luonnetta. Kaikki viisi eri pääainetta sekä sukupuolentutkimus omana tieteenalanaan erottuvat

sieltä, mutta kirjassa on myös paljon tieteenteoreettista ja metodologista ainesta, joka on eri oppiaineille yhteistä. Kirjan ensimmäinen osa käsittelee nimenomaan tätä yhteistä ainesta, kun taas toinen osa nostaa esiin tieteenaloja. Sielläkin voi silti hyvin nähdä, kuinka monet tieteen historian klassikot voivat olla käytössä eri tieteenaloilla; niitä vain luetaan erilaisista näkökulmista. Seuraavaksi esitellään laitoksen pääaineet.

Filosofia

Filosofian tutkimuskohteena on koko todellisuus. Filosofia ei ole varsinaisesti empiirinen tiede, vaan se käsittelee keskeisiä kysymyksiään kuten olemista, hyvyyttä, tietämistä, toimintaa, merkitystä, aikaa tai kokemusta ennen muuta käsitteellisesti ja argumentatiivisesti. Havaintoihin tai kokemuksiin filosofiassa vedotaan yleensä esimerkinomaisesti. Tällaiset tutkimusmenetelmät eivät varsinaisesti tuota uutta tietoa maailmasta, eikä se ole filosofian harjoittamisen tarkoituksena.

Filosofian opiskelu luo valmiuksia jäsentää asioita käsitteellisesti, ajatella kriittisesti ja keskustella monimutkaisistakin kysymyksistä selkeästi ja järkipäisesti. Filosofinen taito on kykyä lähestyä asiaa eri näkökulmista, kykyä puntaroida miltä kannalta asiaa oikeastaan kannattaisi katsoa. On toki huomattava, että kyky katsoa asiaa eri kannoilta on hieman eri asia kuin kyky valita erilaisista käsittämisen tavoista kuhunkin tilanteeseen soveliaain.

Gilles Deleuzen ja Felix Guattarin kirjassa *Mitä filosofia on?* esitetään yksi hyvä selitys sille, mitä filosofisessa tai miksei yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa ylipäänsä itse asiassa tapahtuu. Heidän mukaansa filosofinen tutkimus luo käsitteitä. Filosofisen tutkimuksen myötä avautuu kokonaan uusia tapoja käsittää jotakin. Deleuze ja Guattari vertaavat tätä tulosta taiteen saavutuksiin: myös hyvä taideteos voi avata jotain kokemuksellisesti kokonaan uutta. Esimerkiksi filosofiassa tämä uutuus on nimenomaan käsitteissä ja niiden järjestämisen tavoissa. On tietenkin vaikeaa arvioida, missä määrin jonkin kulttuurin kokonaan uudet käsitteet todella ovat filosofien luomia. Jos filosofisessa koulutuksessa pyritään opettamaan kykyä käsittää asia erilaisilla tavoilla, tuntuu kuitenkin luonteavasti filosofien toimenkuvaan kuuluvalta luoda uudenlaisia käsittämisen tapoja, uudenlaisia käsitteitä.

Sosiaalityö

Sosiaalityö tutkimuksena, opetuksena ja käytännön työnä edistää sosiaalisista ongelmista kärsimään joutuvien ihmisten ja ryhmien toimintakykyisyyttä. Sosiaalityö on käytäntöön suuntautunut opetus- ja tutkimusalue, jossa tiedeperusteinen lähestymistapa ja ammattiin tähtäävä käytännöllisyys kohtaavat. Ammatilliset valmiudet tarjoavat taatun tien työelämään, mikä ei sulje pois mahdollisuutta sosiaalityön tiedeperustan jatkopohdintoihin. Ammattina sosiaalityö toimii ja vaikuttaa useimmiten osana sosiaali- ja terveyspalvelujen palvelujärjestelmää. Yliopistoista valmistutaan erityisesti sosiaali- ja terveysalan johto- ja koordinointi-tehtäviin. Käytännön perehtyminen alaan kuuluu opintoihin. Tutkimusalueena sosiaalityö kohdistuu mm. sosiaalisiin ongelmiin, sosiaalipalvelujen talouteen ja hallintoon sekä ammatillisen auttamisen kysymyksiin. Sosiaalisten ongelmien lisääntyminen sekä palvelujärjestelmän monimutkaistuminen ovat luoneet uusia haasteita sosiaalityön tutkimukselle ja opetukselle. Kansainvälistyvä Suomi tekee sosiaalialan työstä entistä haastavampaa.

Sosiologia

Sosiologia on yleinen yhteiskuntatiede, eli sen tarkasteltavana ovat yhteiskunnalliset ilmiöt kaikessa moninaisuudessaan. Sosiologia erittelee niitä piirteitä, jotka yhteiskunnan rakenteissa ja yhteiskunnallisessa toiminnassa ovat ainakin jossakin määrin pysyviä. Sosiologian kohteet vaihtelevat yksilöiden ongelmista maailmanlaajuisiin kysymyksiin, uskonnosta talouteen ja nuorisokulttuurista perheeseen. Yfi-laitoksella sosiologian opetuksen ja tutkimuksen painopistealueita ovat, kansalaisyhteiskunnan ja verkostojen, kulutuksen, elämäntavan ja kulttuurin, talouden ja työn, ympäristökysymysten ja kestävä kehityksen sekä ikäkausien tutkiminen.

Empiirisenä tieteenä sosiologia kokoaa havaintoihin perustuvaa tietoa yhteiskunnan ja kulttuurin ilmiöistä. Tulokset on pyrittävä myös suhteuttamaan muuhun yhteiskunnalliseen tietämykseen. Siksi sosiologialla on usein yhteiskuntakriittistä merkitystä: se paljastaa epäkohtia ja tuo esille myös totunnaisista poikkeavia käsityksiä yhteiskunnasta ja

sosiaalisista käytännöistä. Sosiologia tuottaa uusia todellisuuden hahmotus- ja jäsentämistapoja. Niiden avulla sosiologit keskustelevat yhteiskunnan jäsenten kanssa ja antavat heille välineitä tarkastella yhteiskunnallista todellisuutta. Sosiologian tutkimustuloksilla ja menetelmillä on käyttöä päätöksenteossa ja suunnittelussa esimerkiksi kasvatuksen ja koulutuksen, terveydenhuollon, sosiaalitoimen, ympäristökysymysten ja yhdyskuntasuunnittelun alalla sekä myös liiketoiminnassa ja laajemmissa talouselämän kysymyksissä. Sosiologit työllistyvät varsin laaja-alaisesti yhteiskunnan eri sektoreille.

Valtio-oppi

Valtio-oppi on politiikkaa tutkiva tiede. Poliitiikkaa tutkivan tieteen tarkoituksena on syventää ymmärrystä poliittisen toiminnan mekanismeista, luonteesta ja merkityksestä maailmassa sekä tarjota teoreettisia välineitä poliittisesti merkittävien ilmiöiden analysoimiseen. Valtio-oppia pääaineenaan opiskelleet työllistyvät kohtuullisen hyvin sekä kansallisiin että kansainvälisiin tehtäviin.

Perinteisesti valtio-opin tutkimuskohteena ovat olleet politiikan ja vallan käsitteet, poliittinen toiminta, osallistuminen, päätöksenteko ja hallinto. Uudemmassa politiikan tutkimuksessa poliittinen toiminta ei rajoitu eduskunnan ja puolueiden kaltaisiin instituutioihin, vaan millä tahansa ilmiöllä, kuten taiteella, medially, Aasian kehityksellä, sotilaallisen teknologian muutoksella tai ympäristöongelmilla voi olla poliittinen ulottuvuus. Uusi politiikan tutkimus ei enää jakaudu kansalliseen ja kansainväliseen politiikkaan, koska poliittisesti merkittävät ilmiöt eivät enää noudata kansallisvaltioiden välisiä rajoja. Siten maailmanpolitiikka on olennainen aspekti jyvaskyläläistä politiikan tutkimusta. Entistä enemmän kiinnitetään huomiota poliittisen toiminnan kielelliseen luonteeseen. Valtaosa poliittisista teoista on puheteoja, eli asioita ajetaan kommunikatiivisin keinoin; retorisesti käsitteitä ja ajattelun raameja sopivasti muotoilemalla. Uusi politiikan tutkimus on siten pitkälti poliittisen argumentaation ja poliittisen kulttuurin tutkimusta, eri kielillä.

Yhteiskuntapolitiikka

Yhteiskuntapolitiikka oppiaineena on kehittynyt samankaltaisista tiedontarpeista kuin muiden yliopistojen sosiaalipolitiikka. Lähtökohtana on kiinnostus siihen, miten nykyaikaiset yhteiskunnat voivat kehittää hallinnan mekanismeja ja ratkaista sosiaalisia ongelmia. Yhteiskuntapolitiikan tavoite on tuottaa teoreettisesti perusteltua tietoa yhteiskunnasta ja soveltaa sitä erilaisissa yhteiskuntapoliittisissa toimintayhteyksissä. Peruskäsitteiltään ja tutkimusmenetelmiltään oppiaine nojaa pääasiassa sosiaalitieteisiin, mutta sen pääaineopinnot sisältävät myös talous- ja hallintotieteellistä tietoa.

Opetuksen keskeisiä temaattisia pilareita Yfi-laitoksella ovat kotimaisen ja eurooppalaisen sosiaali- ja työpolitiikan ohella kestävän kehityksen ja globaalin sosiaalipolitiikan teemat, ihmisten arkielämän jäsenyykset ja erityisesti työn rooli näissä jäsenyyksissä, sosiaalisen hoivan, vuorovaikutuksen sekä yhteisöjen ja kansalaistoiminnan problematiikat.

Yhteiskunnallisen ja sosiaalisen toiminnan teknologiavälitteisyyden havaitseminen ja ymmärtäminen ovat opetuksen uusia haasteita, samoin kansainvälisen integraation ja vuorovaikutuksen arviointi yhteiskuntapolitiikan eri toiminta-areenoilla. Yhteiskuntapolitiikan opiskelijat saavat opinnoissaan hyvät lähtökohdat työelämään sekä teorian että käytännön tasoilla. Pääosin yhteiskuntapolitiikasta valmistuneet työllistyvät hyvin.

Yhteistoiminnallinen yhteiskunnallinen asiantuntijuus

Yhteiskunnallisen asiantuntijuuden luonne muuttuu maailman taloudellisten ja poliittisten muutosten, tieteellisen tiedon alati kasvavan määrän ja nopean teknologisen kehityksen vanavedessä. Monitieteelliseen tiedekäsitykseen nojaava *yhteistoiminnallinen yhteiskunnallinen asiantuntijuus* perustuu ajatukseen, ettei yhteiskuntaa ja ihmistä koskevan informaation määrä tule vähenemään. Ei kuitenkaan ole luultavaa, että kykyämme käsitellä ja jäsentää tietoa voitaisiin jatkuvasti tehostaa. Samalla näyttää siltä, että yhteiskunnallisen asiantuntijuuden erityisalat lisääntyvät, erkaantuen käsitteellisesti ja kielellisesti toisistaan. Tästä

seuraa koulutuksellinen ja tutkimuksellinen haaste: *miten yhteiskunnalliset asiantuntijat kykenevät suhteuttamaan osaamista keskenään, välittämään tietoa ja ymmärtämään toistensa näkökulmia?*

Informaation määrä on kasvanut voimakkaasti viimeisten 15 vuoden aikana. Tämä huima kehitys on ollut seurausta osittain tietotekniikan kehityksestä, mutta toisaalta asiantuntijoiden osaamisalueiden ilmiöt ja ongelmat ovat samanaikaisesti laaja-alaistuneet ja monitahoistuneet. Tieteellinen tutkimus ja koulutus on voimakkaasti laajentunut kaikkialla maailmassa, ei pelkästään sen traditionaalisilla tyysijoilla Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Yliopisto-opiskelijoita on maailmassa jo reilusti yli 100 miljoonaa, ja heidän määränsä kasvaa koko ajan; kasvusta suurin osa tapahtuu Aasiassa, Latinalaisessa Amerikassa ja Afrikassa. Mitä kehittyneempi valtio on, sitä suurempi osa sen kansalaisista hankkii yliopistotasoisin koulutuksen, ja sitä suurempi osa heistä työskentelee erilaisen tutkimuksen parissa. Koska tutkimuksella ja koulutuksella on niin suuri taloudellinen ja strateginen merkitys, pyritään niitä myös tehostamaan kaikkialla. Ihmiskunta sivistää itseään nopeaa vauhtia, mikä näkyy tiedon määrän jatkuvana valtavana kasvuna.

Paine yksittäisten asiantuntijoiden osaamista kohtaan kasvaa kaiken aikaa eikä heiltä vaadittavalle tiedolle ja taidolle näyttäisi olevan rajoja. Vastauksena tähän paineeseen yksittäisten huippuosaaajien osaamisalueilla on taipumuksena kapea-alaistua. Tämä prosessi on pitkällä muun muassa lääketieteen piirissä. Esimerkiksi vuoden 2012 lääketieteen Nobel-palkinnon jakoivat kantasolututkijat Sir John B. Gurdon ja Shinya Yamanaka, edellisen vuonna 1962 Oxfordin yliopistossa tekemän huomion yhdistyessä jälkimmäisen vuonna 2006 Kioton yliopistossa tekemään huomioon indusoitujen pluripotenttien kantasolujen geenien tutkimuksen alalla. Keksinnöillä on aikaeroa 44 vuotta ja tietojen yhdistyminen tapahtui ihmiskunnan muistiin merkityn tietovaraston kautta.

Tällaista ajallisesti ja paikallisesti kaukana toisistaan olevaa tiedon yhdistymistä tapahtuu tietysti yhteiskuntatieteissäkin, mutta monet yhteiskunnalliset ongelmat vaativat sitä että asiantuntijat pystyvät samassa ajassa yhdistämään tietoaan niiden ratkaisemiseksi. Kirjallisuudessa yhteistoiminnallisen yhteiskunnallisen asiantuntijuuden ytimissä vaikuttava kollektiivinen asiantuntijuus määritellään yleensä yhdessä osaa-

miseksi. Se tarkoittaa tiedon muodostamista, jakamista, käsittelemistä ja yhdistämistä yhden tai useamman ihmisen kanssa siten, että tulokseksi syntyvä osaamisalue on enemmän kuin osiensa summa. Yksittäinen asiantuntija pätevydestään riippumatta ei pysty hankkimaan tietoa kaikesta, vaan hän saavuttaa jotain itseään suurempaa nimenomaan yhdistämällä oman osaamisensa muiden osaamisen kanssa. Tähän tarvitaan yhteiskunnallista yhteistoiminnallista asiantuntijuutta, johon Yfin kaltaisessa monitieteisessä laitoksessa voi kouluttautua.

Niin akateemisessa maailmassa kuin muissakin asiantuntijaorganisaatioissa on asiantuntijuus mielletty perinteisesti huippuosaamisena. Tällaisen huippuosaamisen on nähty liittyvän vahvasti yksilöön ja hänen erityisiin kykyihinsä. Yhteiskunnallisten ilmiöiden nopea muutos monitahoisemmiksi ja hankalammiksi hallita on kuitenkin väistämättä rapauttamassa tällaisen asiantuntijuuden roolia erilaisissa asiantuntijaorganisaatioissa. Tämän päivän asiantuntijan tulisi olla *avoin, vastavuoroinen, luotettava ja luottamusta herättävä*. Tällainen asiantuntija ei elättele toiveita siitä, että hän kykenisi oman asiantuntijuutensa nojalla hallitsemaan koko nopeasti muuttuvaa yhteiskunnallista kokonaisuutta. Pyrkiessään tuottamaan tästä kokonaisuudesta mielekästä kuvaa hänen tulee kyetä luottamaan muiden asiantuntijoiden tuottamaan tietoon ja suhteuttamaan kriittisesti omaa erityisosaamistaan siihen. Yhteistoiminnallisen yhteiskunnallisen asiantuntijan on tunnettava erilaisten yhteiskuntatieteiden tapoja käsitteellistää maailmaa sekä ymmärrettävä, että erilaisista painotuksista ja erikoistumisista aikaan saatava kokonaisuus ei suinkaan ole yhtenäinen, vaan päinvastoin hyvin moniääninen.

Tässä teoksessa moniäänisyys on nostettu näkyville. Jo pelkästään aiheensa laajuuden vuoksi kirja ei ole yhden näkemyksen mukainen. Siinä missä yhden henkilön kirjoittamassa kirjassa pyritään karsimaan ristiriitaisuudet ja epäjohdonmukaisuudet, käsillä olevassa teoksessa pyritään juuri nostamaan esille nämä yhteiskuntatieteellisiin tieteenaloihin kuuluvat jännitteisyydet. Koska yhteiskuntatieteiden kuvaama todellisuus on ristiriitoja täynnä, ei sen tutkimisessa tule pelätä ristiriitaisuuksia eikä niitä tule pitää tutkimuksen epäonnistumisena tai osoitukseksi tulkintatapojen yhteensopimattomuudesta. Lukijaa pyydetäänkin juuri keskittymään paikoitellen kohtalaisen selviin erilaisten tieteenalojen ja tutkimusotteiden tuottamiin ristiriitaisiin käsityksiin samasta käsiteltävänä olevasta ilmiöstä tai käsitteestä. Tämä näkökulmien moni-

naisuus on erityisesti ihmistä, kulttuuria ja yhteiskuntaa tutkivien tieteiden piirissä ennemminkin hyve kuin pahe eikä siitä pyritä eroon. Kirjassa voidaan havaita näkemysristiriitoja vaikkapa sen välillä, miten tiede ylipäänsä käsitetään tai joidenkin erityisten käsitteiden tasolla, kuten yhteiskunta, argumentti tai toiminta.

Kirjan rakenteesta

Tämä teos käsittelee tieteen olemusta, tieteellisiä tapoja lähestyä erilaisia tutkimuskohteitaan, tutkimuksessa käytettäviä metodeja eli tutkimusmenetelmiä, sekä sitä laajaa teoreettista välineistöä, jota yhteiskuntatieteissä ja filosofiassa käytetään. Teoksen lukemalla saa rautaisen annoksen teoreettisesta peruskäsitteistöstä, jota myöhemmin opintojen aikana tullaan käyttämään.

Teos jakautuu kahteen osaan. Ensimmäinen osa johdattelee lukijan tiede-elämän pariin. Tämä tiede-elämä on erityisesti ihmistä ja yhteiskuntaa tutkivien tieteiden mukainen ja kuvaa hyvin sitä tieteellistä toimintaa, joka on ominaista nimenomaan Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitokselle. Ensimmäisessä luvussa *Mitä on tiede* pyritään hahmottamaan tiedettä erityisenä toimintakenttänä, joka eroaa muista tietoon perustuvista tavoista hahmottaa maailmaa, sekä esittämään arvio siitä mitä merkitystä tieteellä ylipäänsä ja yhteiskuntatieteillä erityisesti on. Seuraavat kaksi lukua ovat havainnollisia esimerkkejä siitä millaisin menetelmin ja millaisen tieteellisen päättelyn avulla tutkimusta käytännössä tehdään. Luvussa *Erään tutkimuksen tarina* kuvataan *kvantitatiivisen* eli määrällisen tutkimuksen etenemistä tutkimuskysymyksen muotoilun, käsitteiden operationalisoinnin, tutkimusaineiston keruun ja analyysin jälkeen aineistosta löydettyihin tuloksiin saakka. Luvussa *Kertomusten rakentuminen haastatteluvuorovaikutuksessa* suoritetaan samoja operaatioita, mutta tässä tapauksessa *kvalitatiivisen* eli laadullisen tutkimuksen keinoin. Edellisessä luvussa tutkimusongelman on voinut kvantifioida eli muuttaa numeroiksi, mutta jälkimmäisessä tapauksessa se ei ole mahdollista, joten tutkimuskysymyksiä on pitänyt lähestyä hyvin erilaisilla metodeilla. Neljännessä luvussa *Kieli ja tulkinta* tarkastellaan metodologisen teorian kannalta sitä, miten keskeistä kielen analyysi ja sen erittelyn avulla tehtävä tulkinta on yhteiskuntatieteissä.

Kirjan toisessa osassa Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen kuusi oppiainetta näyttävät miten keskeiseen ajatukseen ihmisen tutkimisesta yhteisössä niiden perspektiiveistä suhtaudutaan. Eri oppiaineilla on selkeästi erilaisia tyylejä paitsi suhtautua maailmaan myös esitellä itseään. Samalla näissä teksteissä haastetaan lukuisia ensimmäisessä osassa tarkasteltuja käsityksiä esimerkiksi sukupuolen tai globaalien oikeudenmukaisuuden näkökulmista. Näin pyritään kuvaamaan teoksen tavoitteena olevan yhteistoiminnallisen yhteiskunnallisen asiantuntijuuden perustoissa soiva epäharmoninen moniäänisyys.

Yhteisölliseen elämään liittyvät peruskysymykset ovat vanhoja, mistä syystä klassikot ovat edelleen relevantteja yhteiskuntatieteissä ja filosofiassa. Niinpä toisen osan ensimmäisessä luvussa *Klassikot ja me* pureudutaan menneiden aikojen tekstien lukemiseen liittyviin kysymyksiin: miten meidän tulisi olla suhteessa teoksissa esitettyihin ajatuksiin ja miten meidän tulisi ymmärtää teosten väitteitä. Luku on samalla esimerkki filosofisesta argumentaatiosta, kuten myös ensimmäisen osan ensimmäinen luku. Toinen luku *Sosiologia yhteiskunnan rakenteiden ja toimijoiden tulkina* esittelee sosiologian peruskysymyksiä erityisesti sen teoriahistorian ja klassisten yhteiskunnallisten vastakkainasettelujen kautta, esitellen myös Jyväskylän omat painopistealueet. Kolmas luku *Politiikka ja poliitikko* kohdistuu keskeisiin valtio-opin käsitteisiin ja kysymyksenasetteluihin. Neljäs luku *Jane Addams sosiaalisen demokratian teoreettikkona ja poliittisena edistäjänä* nostaa esiin sosiaalityön tavan suhteutua maailmaan paikkana, jossa esiintyviin ongelmiin tehdään määrätietoisia interventioita eli sosiaalista väliintuloa teoreettisen ajattelun ja tieteellisen tiedon avulla. Viides luku *Sukupuolentutkimus yhteiskuntatieteissä* nostaa esiin yhden keskeisen ihmistä yhteisössä määrittävän tekijän, eli sukupuolen. Aikaisemmin tieteenalaa kutsuttiin naistutkimukseksi, ja ehkä edelleenkin naisnäkökulma on voimakkaampi tieteenalan tutkimusperinteessä ja identiteetissä. Kuitenkin sukupuolentutkimuksessa tutkitaan enenevässä määrin myös miehiä sosiaalisesta näkökulmasta. Kirjan päättää yhteiskuntapolitiikan oppiaineen kirjoittama kuudes luku *Yhteiskuntapolitiikan peruskysymyksiä*, joka samoin kuin sosiologiankin luku tarttuu asiaan tieteenalan historian ja jyväskyläläisten tutkimusongelmien kautta.

Yllä kuvatut artikkelit täydentävät toisiaan monella tavalla samalla, kun tarjoavat yhteiskunnan ilmiöihin eri tieteenalojen näkökulmista tulevia selitysmalleja. Tämä on lähtökohta myös laitoksen yhteisessä valintakokeessa. Pääsykokeeseen tulee siis lukea ajatuksella kaikki artikkelit riippumatta siitä, mihin pääaineeseen on pyrkimässä.

Kirjallisuus

Ahonen, Pertti & Paul-Erik Korvela & Kari Palonen (toim.) (2013) *Uusi yliopisto – yritys, puolue vai oppineiden tasavalta? Kohti muuttuvien toimintatilanteiden poliittista luentaa*, Jyväskylä: SoPhi, <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/40913>.

I OSA

TIEDE

Petteri Niemi ja John Pajunen

Kaino on päässyt onnellisesti opiskelijaksi Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitokselle. Osana alkuvaiheen opintoja hän tekee oppimistehtävän, jossa pitää kertoa omista tiedettä koskevista näkemyksistä. Kainon käsitys tieteestä on seuraavanlainen. Tiedettä tekevät nerokkaat hajamieliset tutkijat kammioissaan. He tarkkailevat kylmän viileästi tutkimuskohdettaan ja suorittavat monimutkaisia kokeita havaiten yhä uusia kohdetta koskevia tosiasioita. Tosiasioista he johtavat yleistyksiä ja teorioita. Näin tiede etenee. Yhä uusia tosiasioita paljastetaan ja teorioista kehitellään yhä parempia. Ympäröivästä maailmasta saavutetaan yhä tarkempaa tietoa. Opintojensa edetessä Kaino huomaa, että tämä hänen alkuperäinen näkemyksensä tieteestä oli todellisuutta huomattavasti yksinkertaistava ja joiltakin osin jopa virheellinen.

Mihin sana ”tiede” viittaa?

Mitä tiede oikeastaan on? Sana ”tiede” on melko abstrakti, eikä ole helppo täsmällisesti sanoa, mihin se viittaa: esimerkiksi sana ”moottoripyörä” vaikuttaa selkeältä, koska voidaan osoittaa sormella moottoripyörää ja sanoa sanan ”moottoripyörä” viittaavan kyseiseen moottoripyörään. Mutta mihin voisi osoittaa sanan ”tiede” tapauksessa?

Voimme erottaa tieteelle kuusi selkeästi toisistaan poikkeavaa merkitystä. Tieteellä voidaan tarkoittaa tämänhetkisten tutkimustulosten kokonaisuutta tai vaihtoehtoisesti sen ideaalisten tulevaisuudessa saavuttamien lopullisten tulosten kokonaisuutta. Sillä voidaan viitata nyt käytettäviin tutkimusmenetelmiin tai menetelmiin, joita tieteessä pitäisi käyttää. (Kiikeri & Ylikoski 2004, 16.) Jälkimmäinen näkökulma on luonteeltaan normatiivinen. Siinä ei tyydytä menetelmien kuvailuun vaan oletetaan niiden jakaantuvan oikeisiin ja väärin ja vaaditaan vain oikeiden käyttöä. Tieteellä viitataan toisinaan myös kaikkien tutkijoiden muodostamaan yhteisöön tai tieteen harjoittamisen instituutioihin, esimerkiksi yliopistoihin (mts. 16).

Voidaan siis osoittaa joihinkin asioihin ja sanoa että sana ”tiede” viittaa niihin, mutta ymmärrämmekö todella asioita, kun niihin on pelkästään viitattu? Eikö ymmärrys tarkoittaisi sitä, että osaamme sanoa *miksi* viitattut asiat lukeutuvat tiede-sanana piiriin?

Yhtenä tiede-sanana viittauskohteena on tieto; tieteellisen toiminnan tavoitteena on tuottaa tieteellistä tietoa. Mutta millaista on tieteellinen tieto ja miten se eroaa ei-tieteellisestä tiedosta? Voisiko ehkä ajatella, että tieteellinen tieto on tosi tietoa? Tämän ajatuksen mukaisesti olisi järkevä sanoa, että ”Maa-planeetta on kuution mallinen” ei ole tietoa, koska se ei ole tosi väite. Eli *totuus* olisi tieteellisen tiedon tunnusmerkki. Mutta tämä ei ole tyydyttävä vastaus, sillä on olemassa tosi tietoa joka selkeästikään ei ole tieteellistä tietoa, vaikkapa ”Maanantain jälkeen tulee tiistai” tai ”Vasaralla sormeen lyöminen sattuu”. ”Totuus” ei ole ainakaan riittävä tunnusmerkki tieteelliselle tiedolle. Lisäksi totuuden edellyttäminen näyttäisi tuottavan ainakin sellaisen vaikeuden, että aiemmin tieteellisiksi luetut väittämät, jotka ovat myöhemmin osoittautuneet epätoisiksi, eivät enää olisikaan tieteellisiä väittämiä. Tällainen ajatus vaikuttaisi kummalliselta, ja siten voisi ajatella että tieteelliseksi luettu tieto ei ole välttämättä totta. Tieteellisen tiedon määrittämisen kannalta totuus vaikuttaa siis ongelmalliselta, mutta yhtä lailla ongelmalliselta kuulostaisi, jos tieteilijä ilmoittaisi, että ”en pyri toteen tietoon”. Saattaisi olla mielekästä ajatella, että totuudellisuus on tieteen kriteeri siinä mielessä, että se on tieteellisen tiedon ominaisuus, joka mahdollisesti saavutetaan hamassa tulevaisuudessa (tai että siihen ainakin pyritään).

Termiin "totuus" liittyy syviä filosofisia kysymyksiä. Termin eräs keskeinen käyttötapa liittyy siihen, että väitteen ja sen viittauskohteen välillä ajatellaan olevan vastaavuus tai korrespondenssi. Vaikka tämä on luonteva tapa ymmärtää sana, ei ole aivan selvää että millä tavalla väite ja sen viittauskohde oikeastaan vastaavat toisiaan; esimerkiksi lause "yliopiston päärakennuksen seinä on punainen" on kielellinen ilmaisu ja seinä on tiilistä tehty; miten nämä oikeastaan vastaavat toisiaan? Sanan "totuus" merkityksestä erillinen kysymys koskee sitä, miten voimme saada tietää, onko jokin väite totta (jos ylipäänsä voimme). Lauseen ja todellisuuden osan vertailu ei ole suoraan mahdollista, sillä meillä ei ole suoraa pääsyä "todellisuuteen itsemme ulkopuolella". On esitetty, että totuuden tunnusmerkkinä olisi väitteen yhteensopivuus (koherenssi) tosien väitteiden kanssa, mutta tämä kriteeri on petteävä sillä emme välttämättä voi olla varmoja niistä väitteistä, joihin väitettä vertaamme. On myös esitetty, että totuuden tunnusmerkkinä olisi toimivuus (pragmaattisuus), eli tosi väite johtaisi menestyksekkääseen toimintaan; esimerkiksi tieteellinen väite olisi tosi mikäli sen pohjalta voimme menestyksekkäästi ennustaa miten maailmassa asiat toimivat.

Palataan vielä väitteisiin, jotka ovat tosia mutta eivät tieteellisiä. Ne toimivat vastaesimerkkeinä ajatukselle, että tieteellinen tieto on tosia väitteitä. Tarkkaan ottaen, miksi todet väitteet kuten "vasaralla sormeen lyöminen sattuu", tai "Jyväskylän yliopiston päärakennus on tehty punatiilistä" tai "vuonna 2011 Suomen presidenttinä oli Tarja Halonen" eivät ole tieteellistä tietoa? Voisi ehkä ajatella, että niiden ongelmana on niiden perustelemattomuus; ainahan väitteitä voi esittää, mutta tieteelliseltä tiedolta vaaditaan perustelua. Perustelujen vaatiminen vaikuttaisi mielekkäältä, sillä esimerkiksi jos yhteiskuntatieteilijä väittäisi syrjäytyneiden määrän kasvaneen Suomessa viimeisen vuosikymmenen aikana, mutta ei pystyisi esittämään perusteita väittämälleen, olisi väittämän tieteellinen arvo kyseenalainen, riippumatta siitä onko väite tosi tai epätosi. Yhtä hyvin voisi tehdä arvauksia maailmassa vallitsevista asioista, ja näin ollen voisi ajatella että tieteessä väitteet olisi perusteltava.

Perusteluksi ei kelpaa mikä hyvänsä. Jos yhteiskuntatieteilijä perustaisi syrjäytymistä koskevan väitteensä siihen, että hänen talossaan asuu

enemmän syrjäytyneitä kuin vuosikymmen aiemmin, olisi perusteluiden laatu heikko eikä se täyttäisi tieteelliseltä argumentilta vaadittavaa tasoa. Mutta riittääkö väitteelle perustelut, jotta käsillä olisi tieteellistä tietoa? Voisin lyödä vasaralla sormeeni ja havaita kipua, ja voisin käydä katsomassa Jyväskylän yliopiston päärakennusta ja havaita sen olevan tehty punatiilistä, ja voisin esittää dokumentin, joka vahvistaisi Tarja Halosen olleen presidenttinä Suomessa vuonna 2011; näitä voisi pitää perusteluina esitetyille väitteille, mutta väitteet eivät siltikään olisi tieteellistä tietoa. Mielivaltaisesti valittu väite – vaikka se olisi tosi ja perusteltukin – ei ole sellaisenaan tieteellistä tietoa.

Argumentti voidaan määritellä joukoksi väitelauseita, joista osan – premissien – ajatellaan toimivan tukena lopputulemalle eli konklusiolle. Toisinaan argumentilla tarkoitetaan perustelujen joukkoa, joka on esitetty jonkin väitteen tueksi. Argumentti voidaan määritellä myös siten, että ei edellytetä että argumentti olisi kielellisessä muodossa esitetty; voidaan ajatella esimerkiksi että kuva sisältää argumentin. (Argumentaatiosta, katso esim. Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. 2004, tai Walton 2006.)

Jyväskylän yliopiston päärakennuksen materiaali, tai kipu sormessa vasaranlyönnin seurauksena, tai Halosen presidenttiys vuonna 2011 ovat tietystä mielessä pinnallisia tai ilmeisiä asioita. Ne eivät ole itsessään ongelmallisia tieteen kannalta, sillä tieteessä pyritään selittämään tai ymmärtämään asioita syvällisemmin. Jokaista väitettä voidaan pitää vastauksena johonkin kysymykseen (esimerkiksi voitaisiin kysyä: ”Kuka oli Suomen presidentti vuonna 2011?” ja vastaus olisi ”Tarja Halonen”). Voisi ajatella, että tieteellisesti mielenkiintoiset kysymykset pyrkivät pureutumaan syvempiin tai laajempiin asioihin kuin yksittäisiin ilmiöihin tai asiointiloihin. Voitaisiin kysyä esimerkiksi: ”Miksi vasaralla sormeen lyöminen aiheuttaa kipua?” ja tavoiteltaisiin yleisempää selitystä kivulle, vaikkapa evolutiivista selitystä vedoten kivun hyödyllisyyteen lajin selviytymiselle. Voitaisiin kysyä: ”Mikä merkitys on sillä, että Suomen ensimmäinen naispresidentti valittiin vuonna 2000?” ja laajem-

min ottaen kysymyksellä tavoiteltaisiin ymmärrystä sukupuolen merkityksestä suomalaisessa yhteiskunnassa, ja erityisemmin voitaisiin esimerkiksi tarkastella valinnan symbolista merkitystä tai sitä, miten valinta heijastelee suomalaisten äänestäjien asenteita liittyen sukupuoleen.

Yksittäisillä havainnoilla ei itsessään ole merkitystä, esimerkiksi havaitessani kipua lyötyäni sormeeni, ei asiasta olisi mitään raportoitavaa. Vaikka kirjoittaisin tapahtumasta artikkelin, ei mikään tieteellinen julkaisu ottaisi artikkeliani vakavasti huolimatta siitä, että asiantila olisi tosi ja olisin esittänyt todistusaineiston perusteluksi väitteelle. Merkitystä ei välttämättä olisi myöskään sillä, vaikka en havaitsisi kipua lyödessäni vasaralla sormeeni. Se voisi osoittautua mielenkiintoiseksi, jos osoittautuisi, että minulla olisi poikkeava hermojärjestelmä ja se selittäisi kyvyttömyyden kokea kipua (ja samalla se voisi valaista sitä kuinka normaalisti kivun kokemisen edellytyksenä oleva hermojärjestelmä toimii). Yksittäiset havainnot saavat merkityksensä osana tiedon järjestelmää tai kokonaisuutta. Teoriat, mallit ja havainnot sekä näiden keskinäiset suhteet muodostavat tiedollisen kokonaisuuden, jonka osat saavat merkityksensä kokonaisuudesta. Tieteellisen tiedon kokonaisuus pitää sisälleen väitteitä ja niiden perusteluja; väitteet voivat puolestaan toimia itse perusteluina uusille väitteille. Kokonaisuus myös sisältää hypoteeseja, teorioita, malleja sekä oletuksia.

Kuka tai mikä tuottaa tieteellisen tiedon?

Tieteellisen tiedon tuottajuus ei ole aivan ilmeinen asia. Tieteen historiasta yleisesti tunnetaan joukko merkittäviä hahmoja (esimerkiksi Galilei, Newton, Einstein), ja joidenkin mukaan on nimetty varsin tunnettuja tieteen lakeja ja teorioita (Pythagoraan teoreema, Doppler-ilmiö, Marxilainen talousteoria). Tästä saattaa saada käsityksen, että tieteellisen tiedon subjekteina on yksittäisiä ihmisiä, joista nerokkaimmat muistetaan historiassa. Tällaista käsitystä kutsutaan *neromyyttiksi*. Neromyyttiin voidaan sisällyttää ajatus tutkijasta, joka itsenäisesti kutakuinkin ilman muiden apua tekee tutkimusta laboratoriossaan tai tutkijankammiossaan ja saavuttaa suurenmoisia tuloksia, joita myöhemmät sukupolvet opiskelevat kouluissa oppikirjoista.

Oppikirjat eivät tyypillisesti kerro tieteen historiaa – miten tieteellinen työ on tehty – vaan oppikirjan tarkoitus on olla apuväline asioiden oppimiselle. Tieteen historian todellinen kulku ei vastaa oppikirjojen esitystapaa. Neromyytti peittää alleen yhtäältä sen, ettei tieteilijä aloita työtään tyhjältä pöydältä vaan jo olemassa olevista tiedoista tai käsityksistä, ja toisaalta sen, ettei tieteilijä tee työtään intellektuaalisessa tyhjyydessä vaan osana tiedeyhteisöä.

Tieteen yhteisöllinen luonne ilmenee monella tavalla. Tutkijan uraa edeltää opiskeluvaihe, joka tapahtuu aina osana tiedeyhteisöä. Opinnoissa tähdätään tutkintoon, jonka ajatellaan olevan merkki opiskelijan valmiuksista olla osa tiedeyhteisöä – hän on saanut tiedeyhteisöltä tunnustuksen, että hän hallitsee oppialan ajattelutavat, tiedot ja taidot. Opiskelija sosiaalistetaan osaksi tiedeyhteisöä. Tutkijan työssä kommunikoidaan tiedeyhteisön muiden jäsenien kanssa seminaareissa ja konferensseissa, julkaisujen välityksellä, ja usein tehdään tutkimusta ryhmässä. Tutkimustulosten julkaisemiseen osallistuu aina useita ihmisiä: tutkimuksen tekijä, julkaisufoorumien toimittaja, sekä raportin, artikkelin tai kirjan kriittiset arvioijat (refereet). Julkaisemisen jälkeen tiedeyhteisön jäsenillä on mahdollisuus arvioida kriittisesti julkaisua ja tutkimuksen tekijällä vastata kritiikkiin. Tiedeyhteisö punnitsee tutkimustuloksia toisaalta suhteessa aiempiin tutkimuksiin ja toisaalta kilpaileviin näkemyksiin. Edelleen tiedeyhteisössä tutkimustulokset eivät useinkaan jää lopullisiksi tuloksiksi vaan niitä parannellaan ja edelleen kehitellään. Se, että tieteellinen tieto tuotetaan yhteisössä, näkyy konkreettisesti tieteellisissä tutkimuksissa lähdeviiteinä.

Neromyytin mukainen tiedekäsitys ei siis vastaa todellisuutta. Mutta yhteisöä ei ole olemassa ilman yksilöitä, ja voidaan mielekkäästi kysyä, millaisia tieteilijät ovat yksilötasolla, ja erityisesti, millaista on tieteellinen ajattelu. Tieteellistä ajattelua voidaan luonnehtia hakemalla vastausta kysymykseen *millaista tieteellisen ajattelun pitäisi olla?* (tieteellisen ajattelun normeja kysyvä) ja toisaalta kysymykseen *millaista tieteellinen ajattelu on?* (tieteellisen ajattelun kuvausta kysyvä).

Tieteenpsykologia on oppiala, joka lähestyy tiedettä psykologia-tieteen näkökulmasta, eli siinä käytetään psykologian menetelmiä ja tutkimuskohteena ovat tieteilijät. Ala on varsin nuori (joitakin kymmeniä vuosia), mutta se on valottanut tieteilijöiden piirteistä erinäisiä asioita.

Tässä käsitellään niistä muutamia. Tieteellinen ajattelu koostuu useista eri komponenteista; esimerkiksi ongelmanratkaisusta, loogisesta päättelystä, abstraktioiden ja symbolien käsittelystä, hahmontunnistamisesta, hypoteesien testaamisesta, intuitiosta, verbalisoinnista ja kommunikoinnista, teorioiden, käsitteiden ja mallien muodostamisesta sekä niiden muuttamisesta, teorioiden ja havaintoaineiston yhteensovittamisesta, analogioiden ja heuristiikkojen käyttämisestä.

Ajattelun kanssa läheisessä yhteydessä on aistien käyttö havaintojen tekemisessä. Nämä ajattelun prosessit eivät ole käytössä yksinomaan tieteellisessä ajattelussa, vaan monet niistä ovat ainakin jossain muodossa käytössä jo pienillä lapsilla ja aikuisilla tieteen ulkopuolella. Tieteellisessä ajattelussa kuitenkin on arkiajattelua yleisempää kurinalaisuus ja avoimuus. Kypsälle tieteelliselle ajattelulle on tunnusomaista metakognitiiviset ajattelun taidot, eli taito ajatella ajattelua; tämä ilmenee kyvyssä erotella teoreettinen elementti evidenssistä sekä oivalluksessa että omat käsitykset ovat periaatteessa erehdykselle alttiita. On tavanomaista, että ihmiset pitävät kiinni omista käsityksistään, vaikka esillä olisi vastakkaista todistusaineistoa. Tämä saattaa johtua esimerkiksi halusta suojella omaa maailmankuvaa tai pelosta menettää kasvonsa.

Tieteellisen ajattelun tunnuspiirteeksi voidaan asettaa *kriittisyys*. (Kriittisestä ajattelusta ja siihen liittyvistä käsitteistä, ks. esim. Paul ja Elder 2002). Olennaista tällöin on täsmentää, mitä kriittisellä ajattelulla tarkoitetaan. Kriittisyys asenteena merkitsee skeptisyyttä, missä esitettyjä väitteitä kohtaan suhtaudutaan lähtökohtaisesti epäillen. Väitteitä ei yleisesti ottaen hyväksytä sellaisenaan, vaan niille vaaditaan perusteita. Terve kriittinen asenne on sellainen, jossa esitettyjä väitteitä punnitaan suhteessa todistusaineistoon.

Kriittiseen asenteeseen liittyy joukko älyllisiä piirteitä, jotka edelleen täsmentävät, mitä kriittinen ajattelu merkitsee. Tieteessä tietona esitettyyn suhtaudutaan varauksellisesti, koska tieteen historia on opettanut, että teorioista suurin osa on myöhemmin osoittautunut virheelliseksi tai niitä on ainakin jouduttu korjailemaan. On siis hyvinkin mahdollista, että nykyisetkin tieteelliset väitteet joudutaan jossakin vaiheessa hylkäämään. Tieteenharjoittajilla on siis syytä *älylliseen nöyryyteen*. Varovaisuus tässä mielessä on tarpeen, sillä tieteelliseen tutkimusprosessiin sisältyy useita vaiheita tai aspekteja, joissa piilee virheen tekemisen mahdollisuus.

Tutkija tekee lukuisia valintoja prosessin eri vaiheissa – lähtien aiheen valinnasta, tutkimusongelman hahmottelemisesta ja muotoilemisesta aina tutkimustulosten julkaisemiseen – ja valinnat on tehtävä huolellisesti ottaen *tasapuolisesti* huomioon eri vaihtoehdot. Esimerkiksi tutkimusmenetelmän valinnassa on tärkeä huomioida eri menetelmien vahvuudet ja puutteet tasapuolisesti, tai teorian arvioinnissa on keskeistä huomioida omasta näkökulmasta eriävät näkemykset.

Tieteellisen ajattelun hyveisiin kuuluu *älyllinen rehellisyys*. Vaikka saattaa olla vaikea myöntää esimerkiksi tekemiään virheitä, ei virheellisistä näkemyksistä kiinni pitäminen vastakkaisista todisteista huolimatta kuulu tieteellisen ajattelun luonteeseen. Myös tutkimustyön puutteellisuuksia kohtaan on syytä olla rehellinen, olipa kyse omasta tai muiden työstä. Puutteiden ja virheiden peittäminen ei ole älyllisesti rehellistä.

Tieteellisen ajattelun tunnuspiirteeksi tai jopa yhdeksi määriteltäväksi tekijäksi mainitaan usein rationaalisuus tai järkipäisyys. Vaikka rationaalisuudella voidaan tarkoittaa hyvin monenlaisia asioita (esimerkiksi päättelyn loogisuutta tai johdonmukaisuutta, ajattelu- tai tutkimusprosessin järjestelmällisyyttä), olisi ilmeisen kummallista suosia irrationaalisuutta tieteellisessä ajattelussa. Järki voi toisinaan olla harhaanjohtava, mutta järjen sijaan ei ole parempaakaan esittää – *mystiikka* tai *tunne, että asiat ovat jollakin tavalla*, ei ole järkeä parempi vaihtoehto. Jos esimerkiksi teoriasta johdetut ennusteet eivät pidä paikkansa, on järkevä kyseenalaistaa se. Järkeen luottaminen on paikallaan myös tilanteissa, jossa vaikkapa yleisesti hyväksytty teoria johtaa ristiriitaan, tai jossa tosiasiat näyttävät olevan ristiriidassa jonkin tunnetun auktoriteetin sanomisten kanssa.

Tieteessä painitaan usein vaikeiden asioiden kanssa, sillä syvällisemmät kysymykset ja ongelmat eivät tyypillisesti avaudu helposti. Tutkimusprosessin jokainen vaihe voi olla haastava, mistä seuraa, että keskeinen älyllinen hyve on *sinnikkyys*. Tutkimusongelman ja tutkimuskysymysten hyvä muotoilu usein turhauttaa, samoin menetelmien valinta ja aineistoon liittyvien vaikeuksien puntarointi, tuloksien analysointi ja raporttien kirjoittaminen. Sinnikkyys saa palkkansa vaikean ongelman ratkessa kun ymmärrys todellisuudesta kasvaa.

Tieteellinen työ tähtää uuteen tietoon, minkä vuoksi tieteellisen ajattelun eräs keskeisistä tunnuspiirteistä on *luovuus*. Uutta tietoa ei saada

mekaanisesti (vaikka kuuluu tieteelliseen prosessiin mekaanisiakin toimintoja), vaan syvällisemmän ymmärryksen saaminen todellisuudesta edellyttää usein uudenlaisia ajattelu- ja työskentelytapoja. Luovuus ei silti ole totaalista kurittomuutta tai säännöttömyyttä, se ei ole mieltävaltaisuutta. Luova ajattelu ei voi täysin irtautua aiemmasta tieteen traditiosta. Luova ajattelu hyödyntää heuristiikkoja (strategioita), muun muassa analogioita (samankaltaisuuksia) ja metaforia, jotka kytkevät aiempia ajattelutapoja uusiin tai valaisevat uudella tavalla jotakin ilmiötä.

Ideaalikuva tieteilijästä ei aina toteudu: tieteilijä voi olla kärsimätön ja hän saattaa tehdä varomattomia johtopäätöksiä, tai hänen voi olla vaikea karistaa ennakkoluulojaan. Idealista ei ole tarpeen luopua vaikka se ei aina realisoituisikaan – yhtä vähän kuin liikennesäännöstä pitäisi luopua vaikka sääntöä toisinaan rikottaisiinkin. Yksilötason puutteita tasoittaa tieteen yhteisöllinen taso, jonka tehtävänä on ankaran kriittisen puna-roinnin avulla karsia virheitä ja puutteita tutkimuksesta.

Tiedeyhteisöä voidaan yrittää hahmottaa sen mukaan, millaisia arvoja siellä pidetään tärkeänä. Tieteensosiologian klassikko Robert K. Merton (1910–2003) erottelee universalismin, kommunismin, pyyteettömyyden ja järjestelmällisen skeptismin arvot. *Universalismi* merkitsee tiedon arvioinnissa henkilökohtaisista ominaisuuksista riippumattomien kriteerien käyttöä: ihonväri tai sukupuoli tai yhteiskuntaluokka ei vaikuta väitteiden hyväksyttävyyteen. *Kommunismi* viittaa siihen, että tieteellinen tieto on kaikkien tiedeyhteisön jäsenten käytössä ja siten julkista. *Pyyteettömyydellä* viitataan siihen, että tieteellisen tiedon esittäminen ei edistä esittäjänsä henkilökohtaista etua, ja *järjestelmällinen skeptisismi* merkitsee tiedeyhteisön tarkastelevan kaikkia tuloksia lähtökohtaisesti epäillen ennen niiden hyväksymistä. (Kiikeri ja Ylikoski 2004, 110–111.)

Miten määritellä tiede?

Jonkin kohteen olennaiset piirteet on perinteisesti pyritty vangitsemaan määritelmän avulla. Tieteestäkin löytyy lukuisia määritelmiä. Esimerkiksi Leila Haaparanta ja Ilkka Niiniluoto (1991) määrittelevät tieteen seuraavalla tavalla: “Tiede on järjestelmällistä ja järkipäistä uuden tiedon hankintaa”. Järjestelmällisyys tarkoittaa heidän mukaansa

ennen kaikkea kahta asiaa. Tieteellinen tiedonhankinta on yhteiskunnassa organisoitu erityisten instituutioiden (yliopistot, tutkimuslaitokset jne.) tehtäväksi. Järkiperäisyyden keskeiseksi piirteeksi he ymmärtävät sen, että tiede ei nojautu yksilölliseen vaistoon, intuitioon, suostuteluun, propagandaan tai jumalalliseen ilmoitukseen, vaan tiedon perustelu tapahtuu tiedeyhteisön hyväksymän tutkimusmenetelmän avulla.

Koetelkaamme hiukan tätä määritelmää. Tieteen historiaa tarkasteltaessa huomaamme, ettei tiede aina ole ollut kovin järjestelmällistä ja järkiperäistä. Suuria tieteellisiä keksintöjä on tehty osittain sattumalta, esimerkiksi penisilliini, röntgensäteily ja radioaktiivisuus. Jos rokotuslaboratoriossa, jonka apulaisjohtajana penisilliinin keksijänä pidetty Alexander Fleming (1881–1955) toimi, olisi toimittu kaiken aikaa järjestelmällisesti ja järkiperäisesti, ei stafylokokki-bakteereja sisältäneeseen petrimaljaan olisi päässyt syntymään *penicillium notatum* lajin homepesäketä, jota bakteerit kaihtoivat (ks. Forsius 2001). Epäsiisteyskin voi siis joissakin tapauksissa olla hyödyllistä!

Toisaalta jos Fleming ja muut vastaavissa tilanteissa olleet tutkijat eivät olisi asennoituneet ja toimineet kyseisissä tilanteissa järjestelmällisesti ja järkiperäisesti, he eivät varmaankaan olisi tunnistaneet kohtamiin ilmiöitä poikkeaviksi ja merkittäviksi, eivätkä he olisi kyenneet kehittämään niistä varteenotettavia tieteellisiä teorioita.

Myös intuitiolla ja luovuudella on ilman muuta paikkansa tieteessä, erityisesti hypoteesien keksimisen vaiheessa. Perinteisen näkemyksen mukaan järjestelmällisyyden ja järkiperäisyyden puoli korostuu jälleen hypoteesien testaamisen vaiheessa. (ks. Haaparanta & Niiniluoto 1991, 12–13). Toisaalta hypoteesien keksimisen ja oikeuttamisen vaiheiden jyrkkä erottaminen toisistaan ei ole aina helppoa (ks. Ylikoski & Kiikeri 2004), ja intuition ja luovuuden yhtäältä ja järjestelmällisyyden ja järkiperäisyyden toisaalta vastakkaisuutta ei pidä liioitella.

Haaparannan ja Niiniluodon tarkastelemaan määritelmään sisältyy kuitenkin toisenkin tyyppisiä ja vakavampia ongelmia (ks. Kiikeri & Ylikoski 2004, 14). Se saattaa ensinnäkin olla liian tiukka siinä mielessä, että se rajaa tieteen ulkopuolelle toimintatapoja, joita yleensä pidämme tieteellisinä. Aikaisempien tutkimustulosten kumoaminen tai soveltavien tieteiden ratkaisut käytännön ongelmiin ovat esimerkkejä tieteestä, joiden kuvaaminen “uuden tiedon hankinnaksi” on väkinäistä.

Haaparannan ja Niiniluodon määritelmäehdotus saattaa olla myös liian väljä siten, että se määrittää tieteeksi toimintoja, joita emme yleensä pidä tieteenä. Eikö esimerkiksi verotarkastus ole hyvinkin kuvattavissa järjestelmälliseksi ja järkipäiseksi uuden tiedon hankinnaksi, vaikka kyse ei ole tieteestä (esimerkki Kiikeriltä & Ylikoskelta 2004, 14)?

Määritelmä saattaa olla myös kehämäinen ongelmallisella tavalla. Kehämäisten määritelmien ongelma on tarkemmin sanoen se, etteivät ne onnistu mitenkään valaisemaan määriteltävää asiaa. Esimerkiksi elefantin määritelmä, jossa todetaan elefantin olevan elefanttimaisia asioita tekevä olio, ei tarjoa informaatiota määritelmän kohteesta ihmiselle, joka ei jo entuudestaan tunne elefanteja.

Haaparannan ja Niiniluodon määritelmän kehämäisyys tulee näkyviin esimerkiksi järjestelmällisyyden käsitteen kohdalla: ”..tulokset kootaan laajoiksi systemaattisiksi tietojärjestelmiksi”. Tietojärjestelmän käsite tukeutuu suoraan järjestelmällisyyden käsitteeseen ja systemaattisuus on käytännössä järjestelmällisyyden synonyymi, joten järjestelmällisyys ei saa näiden käsitteiden kautta juuri mitään uutta sisältöä.

Tiedon käsite on määritelmässä keskeisessä roolissa. Olennainen kysymys sen suhteen on, voimmeko määritellä sen viittaamatta jossain vaiheessa tieteeseen. Jos esimerkiksi ymmärrämme tiedon klassisen määritelmän mukaisesti hyvin perustelluksi todeksi uskomukseksi ja samaistamme totuuden tieteellisesti oikeaksi todistettuun (nk. verifikationistinen totuusteoria), on kehä valmis.

Järkipäisyydenkin käsite kaipaa lisävalaistusta. Ongelmallista on ensinnäkin, että sitä luonnehditaan pääasiassa negatiivisesti eli mainitsemalla asioita, joita se ei ole. Esimerkiksi perinteinen määritelmien teoria kehottaa käyttämään positiivisia käsitteitä negatiivisten sijaan sikäli kun se on ylipäätään mahdollista.

Haaparannan ja Niiniluodon järkipäisyyden käsitteen luonnehdinnan positiivisen puolen muodostaa ajatus tiedeyhteisön hyväksymistä menetelmistä. Tämä ajatus selventäisi järkipäisyyden käsitettä, jos voisimme tarkasti rajata yhden yhtenäisen tiedeyhteisön ja tämän yhteisön jäsenet hyväksyisivät yksimielisesti jonkin tarkoin rajatun joukon menetelmiä. Todellisuudessa tieteen kentältä löytyy lukuisia luonteeltaan toisistaan hyvinkin paljon poikkeavia tiedeyhteisöjä ja koulukuntia, jotka kiistelevät keskenään myös siitä, mitä menetelmiä tieteessä olisi järkevää käyttää.

Kuten nämä vaikeudet uutuuden, tiedon, järjestelmällisyyden ja järkipäisyyden käsitteen suhteen osoittavat, tämä määritelmä on lopulta-kin aika epämääräinen. Haaparanta ja Niiniluoto (1991, 8) toteavat itsekin, ettei heidän antamansa määritelmä täysin rajaa tieteen käsitteen merkitystä. Kuinka pitkälle meneviä johtopäätöksiä voimme vetää tästä seikasta?

Mika Kiikerin ja Petri Ylikosken (2004, 15) mukaan samankaltaiset vaikeudet vaivaavat kaikkia tieteen määritelmiä. Pitäisikö meidän siis luopua kokonaan määrittely-yrityksistä? Jotkut tieteen tutkijat ovat päätyneet juuri tähän johtopäätökseen. Tieteelle on mahdotonta antaa määritelmää koko tieteen tasolla. Tieteen määritelmiä ei silti olla hylkäämässä kokonaan tieteen tutkimuksessa. Tieteenalojen sisäiset paikalliset määritelmät saattavat olla mielekkäitä ja muodostavathan jo olemassa olevat määritelmät kiinnostavan tutkimuskohteen empiirisesti suuntautuneelle tieteen tutkimukselle.

Tarkasteltaessa sosiologisesta näkökulmasta, määritelmät ovat yksi mahdollinen tapa ylläpitää sosiaalista järjestystä (mts. 15). Ne ohjaavat tutkijoita toimimaan tietyillä tavoilla ja sulkevat ulkopuolelle toisia tapoja. Jokainen määritelmä paljastaa kiinnostavia sosiologisia seikkoja käyttök kontekstistaan ja ajastaan.

Taustalla vaikuttaa vaikutusvaltainen kritiikki perinteistä määritelmien teoriaa vastaan. Perinteisen määritelmien teorian mukaan määritelmän täytyy esittää määriteltävän olemus (Haaparanta & Niiniluoto 1991, 44). Olemus viittaa kohteen olennaisten pysyvien piirteiden joukkoon, jotka määrittävät kohteen identiteetin. Jos jokin näistä piirteistä otetaan pois, kohde lakkaa olemasta oma itsensä.

Olennaisia kysymyksiä on kaksi. Onko maailmallisilla esineillä, asioilla ja olioilla olemuksia tässä mielessä? Entä miten tyypillisesti käytämme kieltämme, oletamme olemusten olemassaolon ja pyrimmekö tavoittelemaan niitä määritelmien avulla? Filosofin Ludvig Wittgensteinin (1889–1951) pyrki osoittamaan, että tavallisessa kielenkäytössä on olemassa käsitteen alaan kuuluvia esineitä, asioita ja olioita joita tyypillisesti ei yhdistä yksi yhteinen olemus (tai kaikkia asioita yhdistävä piirre) vaan epämääräisempi ja hienojakoisempi yhtäläisyyksien verkosto, jota hän nimitti perheyhtäläisyydeksi.

Perheyhtäläisyydestä käytetään tyypillisesti esimerkkinä pelin käsitettä. Shakkia, jalkapalloa, tietokoneella pelattavaa pasianssia ja politiikoiden vallantavoittelua voidaan kaikkia nimittää peleiksi, mutta

mikään yksi ainoa määritelmä ei voi vangita näiden erilaisten aktiiviteettien olennaisia piirteitä. Esimerkiksi shakki ja jalkapallo ovat hyvin erilaisia pelejä, mutta yhtäläisyyksiäkin löytyy, esimerkiksi se seikka, että kummassakin pelissä on kaksi osapuolta, joista kumpikin pyrkii voittamaan toisen. Samaa ei voi kuitenkaan sanoa tietokoneella pelattavasta pasianssista. Pelin sääntöjen olemassaolo yhdistää shakin, jalkapallon ja pasianssin, mutta poliittisilla valtataisteluilla ei ole samanlaisia suhteellisen pysyviä ja sääntökirjaan kirjoitettavissa olevia sääntöjä. Yhteistä olemusta ei siis ole, mutta yhtäläisyyksiä kyllä löytyy siten, että eri peliä yhdistävät eri tekijät. Tästä on kyse perheyhtäläisyydessä.

Määritelmistä kokonaan luopuminen vain siksi, että on olemassa käsitteitä, joiden merkitys on rakenteeltaan perheyhtäläinen, olisi silti hätiköityä. Määritelmät voivat olla hyödyllisiä sekä tieteessä että arkielämässä. Kun puhuja määrittelee jonkin käyttämänsä käsitteen, kuulija ymmärtää tarkemmin, millaisesta käsitteen alaan kuuluvasta yksilöstä on kyse. Juuri pelin kaltaisten moniulotteisten käsitteiden tapauksessa määritelmät voivat tehostaa kommunikaatiota parhaiten.

Toinen asia on sitten se, että kiinteän olemuksen määrittäminen jollekin, jolla sellaista ei ole, ei tee sille oikeutta. Onko tieteellä itsellään kiinteää kaikki tieteenalat yhdistävää olemusta, joka voitaisiin tiivistää yhteen ainoaan määritelmään? Yhä useammat tieteen tutkijat vastaavat siis tähän kysymykseen kielteisesti. Mitä kaikkea tällaisesta vastauksesta seuraa? Mieleen tulee helposti huoli, että saako tällöin kuka tahansa julistaa millaisen tahansa toiminnan tieteeksi. Tämä on kuitenkin ennenaikainen johtopäätös. Tutkikaamme tarkemmin, miten tieteen tutkijat ovat kartoittaneet ja toisinaan myös puolustaneet tieteen rajoja.

Miten tiede eroaa ei-tieteestä?

Tieteen ja epätieteen sekä tieteen ja toisaalta ei-tieteen erottamisen ongelmaa kutsutaan rajanvedon (demarkaation) ongelmaksi (ks. Haaparanta & Niiniluoto 1991). Ei-tiede ei edes väitä olevansa tiedettä, toisin kuin epätiede (pseudotiede, näennäistiede), joka yrittää esiintyä tieteenä täyttämättä kuitenkaan tieteen kriteerejä. Uskonto, taide ja urheilu ovat esimerkkejä ei-tieteestä, epätieteeksi puolestaan mainitaan usein astrologia, ufologia, parapsykologia ja skientologia. (Mts. 8, 13–17).

Tieteellä on empiiristen tutkimustenkin mukaan vahva auktoriteetti kansalaisten silmissä, joten on ymmärrettävää, että erilaiset mytologiat, ideologiat ja uskonnot mielellään haluaisivat hyödyntää sitä saadakseen kannattajia ja rahaa. Roskatieteen torjuminen ja tieteen arvovallan väärinkäytön paljastaminen ovat eettisestä näkökulmasta tärkeitä velvollisuuksia tutkijoille ja ne kuuluvatkin tutkijoiden sosiaalisen vastuun piiriin (ks. Resnik 1998, 63–65, 147–151).

Toisaalta ufojen tai parapsykologisten ilmiöiden kaltaisten kohteiden tieteellisen tutkiminen lienee mahdollista. Miten sitten erotamme tieteelliset projektit näennäistieteellisistä? Tieteen määritelmiä on tyypillisesti käytetty juuri tällaiseen rajanvetotyöhön, mutta kuten näimme, hyväksyttävän määritelmän löytäminen tieteelle on osoittautunut vaikeaksi.

Hyvin usein rajanvetotyötä tehneet tutkijat ovat kiinnittäneet huomionsa tutkimuksessa käytettyihin menetelmiin. Ehkäpä voimme erottaa näennäistieteet varsinaisista tieteistä osoittamalla, etteivät ne käytä tieteellisesti hyväksyttävissä olevia menetelmiä. Klassinen tämäntyyppinen ehdotus löytyy amerikkalaiselta pragmatistilta, Charles Peirceltä (1839–1913). Peirce oletti, että voimme muotoilla tieteellisen menetelmän kriteerit koko tieteen tasolla.

Peirce erotti neljä tapaa uskomusten muodostamiseen: Ensimmäisessä pidämme itsepäisesti kiinni omista käsityksistämme, toisessa nojaamme johonkin auktoriteettiin ja kolmannessa luotamme intuitioon. Neljäs ja hänen mielestään paras tapa uskomusten muodostamiseen oli juuri tieteellinen menetelmä, jonka tuntomerkeiksi hän nosti objektiivisuuden, julkisuuden ja itsensäkorjaavuuden. (Haaparanta & Niiniluoto 1991, 14.)

Objektiivisuus tarkoittaa tässä lähinnä neljää asiaa: “..sitä, että tutkimuskohteen ominaisuudet ovat tutkijan mielipiteistä riippumattomia, että tieteellinen tieto tutkimuskohteesta syntyy tutkijan ja tutkimuskohteen vuorovaikutuksen tuloksena, että tiedon lähteenä on tutkimuskohteesta saatava kokemus, eivätkä mitkään opinkappaleet, auktoriteetti tai intuitio ja että kohteesta voidaan saada totuudellista tietoa, jonka laadusta myös tutkijayhteisö voi olla yhtä mieltä”(mts.14.).

Julkisuus puolestaan jakaantuu seuraaviksi alakohdiksi: “...tutkijan on perusteltava väitteensä tiedeyhteisössä...”; “[j]uuri perustelut, mikäli ne

läpäisevät kriittisen keskustelun, saavat muut tutkijat uskomaan väitteen”; “[p]erusteluiksi kelpaavat julkiset tieteelliset havainnot ja kokeet tai yhteisesti hyväksytyihin oletuksiin perustuvat loogiset päätelmät”; ja “...kuka tahansa asianmukaisen koulutuksen saanut henkilö voi ymmärtää ja toistaa tehdyt havainnot, kokeet tai päätelmät”(mts. 14).

Itsensäkorjaavuus puolestaan tarkoittaa, että “...tutkimuksessa tehdyt virheet voidaan vähitellen havaita ja poistaa, toisin sanoen, että menetelmä ei pysyvästi johda tutkijoita harhaan” (mts. 15).

Yksikään Peircen ehdottamista tuntomerkeistä tieteelliselle menetelmälle ei ole ongelmaton. Vertailkaamme hiukkaskiihdyttimen parissa työskentelevää fyysikkoo, yrityksen riskianalyysiä varten tilastollisia apuvälineitä kehittävää tilastotieteilijää, uudentyyppistä ohjelmointikieltä kehittävä tieteellisen alan tutkijaa ja perheväkivaltaa kohdanneiden naisten kokemuksia tutkivaa sosiaalityön alan tutkijaa.

Fyysikko saa tietokoneensa näytölle joukon lukemia hiukkasten törmäytyksen jälkeen monimutkaisten mittauslaitteiden systeemistä. Sosiaalityön tutkija on saanut perheväkivaltaa kokeneen miehen avautumaan haastattelutilanteessa. Hän saattaa jo haastattelun kuluessa ehdottaa omia muotoilujaan (“tarkoitatko tätä..?”). Myöhemmin hän pohtii saamiaan vastauksia ja tulkitsee niitä syvällisemmin väistämättä omien ennakkokäsitystensä valossa. Onko objektiivisuuden saavuttaminen yhtä lailla mahdollista molemmissa tapauksissa ja onko kyse täsmälleen samanlaisesta objektiivisuudesta?

Tilastotieteilijämme tekee väitöskirjaa suuren suomalaisen yhtiön rahoittamassa tutkimusprojektissa. Hän on allekirjoittanut tutkimussopimuksen, jossa hän on sitoutunut salaamaan yrityksen kannalta arkaluonteisen aineiston sekä liikesalaisuudet. Useimmiten ongelmia ei tule, mutta toisinaan liike-elämän intressit ja tieteen julkisuuden vaatimus ovat sovittamattomassa ristiriidassa, esimerkiksi jos yritys vaatii yleistä tieteellistä mielenkiintoa sisältävien tutkimustulosten salaamista. Myös eettiset seikat saattavat rajoittaa julkisuuden periaatetta. Esimerkiksi tutkijoiden haastatteleminen ihmisten yksityisyyttä täytyy suojella, varsinkin jos he paljastavat haastatteluissa arkaluonteista tietoa. Tutkimus ei saa paljastaa heidän identiteettiään. Julkisuuden periaatteen rajoittaminen on perusteltua ehkä myös kansallisen turvallisuuden vuoksi. Jos pidämme puolustustarkoituksessa käytyä sotaa oikeutettuna, on meidän

pidettävä oikeutettuna myös puolustuskyvyn parantamiseen tähtäävää tutkimusta, jonka tuloksia ei ymmärrettävistä syistä voi julkaista (Resnik 1998, 161–167).

Itsensäkorjaavuuden kielikuva näyttäisi edellyttävän, että kaiken-tyyppisiin tutkimuskysymyksiin kaikilla tutkimusaloilla on olemassa oikea vastaus, jonka myös lopulta saavutetaan. Tämä ajatus kuvaa hyvin huonosti tietokonekieltä kehittävästä tutkijan toimintaa. Hän haluaa toki löytää ja korjata kieltä rakenteeseen kehitysvaiheessa mahdollisesti jääneet sisäiset ristiriitaisuudet, mutta hänen kieltä ei ole tarkoitettu lopulliseksi vastaukseksi täydellisen tietokonekielen kehittämisen ongelmaan. Se on tarkoitettu välineeksi jotain tiettyä käytännöllistä tarkoitusta varten. Työkaluja voi tietysti olla enemmän tai vähemmän hyviä, mutta ei mitään Täydellistä Vasaraa, joka sopii kaikkiin mahdollisiin vasarointia vaativiin tehtäviin.

Jos tarkastelemme tieteen kirjoja laidasta laitaan, tutkimuskohteet ovat hyvin erilaisia. On hyvin optimistista ja jopa mahtipontista olettaa, kaikkiin mahdollisiin niihin liittyviin kysymyksiin ja ongelmiin on olemassa ja myös saavutettavissamme jonkinlainen lopullinen vastaus. Mikä meillä tämän takaisi?

On aiheellista kysyä, onko ihmisen tietämismahdollisuuksilla rajoja. Tieteen mahdollisuuksiin uskova voidaan kutsua tiedeoptimistiksi ja vastakkaisista kantaa edustaa tiedepessimisti. Ihmisen tiedon erehtyvyyttä korostava asenne on fallibilismia, tietoon kriittisesti suhtautuva asenne on kritisismiä. Kriittikittömyyttä, uskonkappalemaisesti tietoon suhtautuvaa sanotaan dogmaattiseksi. Skeptikko epäilee tiedon mahdollisuutta globaalisti tai lokaalisti.

Jos ja kun näissä periaatteissa on ongelmia, niin pitäisikö meidän luopua niistä kokonaan. Hyväksyisimme tällöin minkä tahansa itseään tieteksi väittävän tiedonhankintamenetelmän tieteksi. Mitä kaikkea tästä seuraisi? Esimerkiksi lapsille saisi opettaa kouluissa käytännössä mitä tahansa, sillä opetuksen ei enää tarvitsisi pohjautua tieteelliseen tietoon. Uskonnollisesta pyhästä tekstistä suoraan otettu luomiskertomus kävisi siinä missä tieteellistä tukea saanut evoluutioteoriakin. Mainoksissa saisi sanoa mitä tahansa, esimerkiksi että voide nuorentaa kymmenen vuotta, ja perusteeksi riittäisi millainen tutkimus tahansa. Jos

asiaan perehtyneet tutkijamme ja insinöörimme yksimielisesti väittävät, ettei skientologien kallis mittaus E-mittarilla mittaa nykytieteen valossa mitään mielekästä, niin heidän käsityksensä totuudesta ei olisi sen parempi kuin skientologien oma käsitys totuudesta. Ja jos jossain kulttuurissa ihmiset olisivat sitä mieltä, että uhrien heittäminen tulli-vuoreen lepyttää sen, niin tässä heidän käsityksessään totuudesta ja käytännössään ei olisi mitään moitittavaa, vaikka geologit kautta maailman pitäisivät sitä hirvittävänä taikauskona.

Rajanvetotyötä erityisesti roskatieteen torjumisen muodossa siis tarvitaan, mutta yhä useammin sitä tehdään paikallisesti tieteenalojen sisällä. Tässä työssä objektiivisuuden, julkisuuden ja itseään korjaavuuden ihanteilla on usein omat roolinsa, kunhan otamme huomioon, että niitä tulkitaan hiukan eri lailla eri tieteenaloilla.

Objektiivisuuden saavuttaminen voi olla astetta vaikeampaa perheväkivallan tutkijalle kuin fyysikolle, mutta eräänlaista objektiivisuutta hänkin yhtä kaikki tavoittelee. Hän pyrkii tavoittamaan haastateltaviensa kokemukset ja merkitykset, vaikka tietääkin, että se voi olla käytännössä vaikeaa tai jopa mahdotonta. Lopputulos ei ole täysin objektiivinen, mutta se voi olla enemmän tai vähemmän objektiivinen. Hänellä on käytössään välineitä, joiden avulla hän voi parantaa lopputuloksen objektiivisuutta. Hän voi pohtia omia ennakkokäsityksiään ja arvioida, miten ne ehkä vaikuttivat tulkintaan. Hän voi pyytää joltakin kollegaltaan toisen tulkinnan jostakin haastattelupätkästä, minkä jälkeen on mahdollista vertailla tulkintoja ja arvioida syitä niiden eroavaisuuksiin. Hän voi myös esitellä tulkintansa suoraan haastatellulle ihmiselle ja yksinkertaisesti kysyä, meneekö se hänen mielestään oikein.

Toisaalta ei fyysikkokaan pysty täydelliseen objektiivisuuteen, sillä mittauslaitteiden tuottamat numerot eivät ole itsessään tieteellisesti kiinnostavia tai edes merkityksellisiä, ellei niitä tulkita jonkin teorian näkökulmasta ja oikean teorian valitseminen ei käy mekaanisesti vaan vaatii harkintaa, neuvottelua, kokeiluja (ks. Kiikeri & Ylikoski 2004, 30–37).

Itsensäkorjaavuuden ideaalin olettaminen, silloin kun se näyttää tutkimuskohteen luonteen kannalta järkevältä, on yksi luonteva tapa, jolla voi ymmärtää tutkimustyön käytännön mielekkyyden. Aikaisempien virheiden löytäminen ja korjaaminen on itse asiassa hyvin monissa töissä keskeinen edistymisen ja menestymisen tunnusmerkki. Motivaatiolle tehdä tiedettä löytyy toki muitakin lähteitä.

Voidaanko tosiasioista johtaa yleistyksiä ja teorioita?

He tarkkailevat kylmän viileästi tutkimuskohdettaan ja suorittavat monimutkaisia kokeita havaiten yhä uusia kohdetta koskevia tosiasioita. Tosiasioista he johtavat yleistyksiä ja teorioita. Näin tiede etenee.

On syytä aluksi kiinnittää huomio *tosiasian* käsitteeseen. Mikäli *tosiasialla* viitataan johonkin todellisuudessa (maailmassa) vallitsevaan asiaan – esimerkiksi siihen asiintilaan, että Suomessa on noin 5,4 miljoonaa asukasta – ei tästä *asiintilasta* voida johtaa mitään. Sen sijaan väitteestä ”Suomessa on noin 5,4 miljoonaa asukasta” voidaan johtaa yhdessä matemaattisten väitteiden kanssa esimerkiksi väite ”Suomessa on yli 2 miljoonaa asukasta”. Edellä mainittu kielellinen epäselvyys ei ilmaannu, mikäli *tosiasialla* viitataan *väitteeseen, joka on tosi*, sillä tällöin ei syyllistyä *kategoriavirheeseen*.

Väitteitä, jotka voivat olla tosia tai epätosia kutsutaan *tosiasiatyyppisiksi* väitteiksi. Väitteen ajatellaan olevan tosi siinä tapauksessa että se *vastaa* tosiasioita. Arkikäsite väitteen ja asiintilan välisestä vastaavuudesta vaikuttaa jokseenkin ongelmattomalta, eikä siihen useinkaan tunnu liittyvän mitään vakavampia ongelmia; esimerkiksi väite ”Jyväskylän yliopiston päärakennus on punainen” on tosi, koska väite vastaa sitä maailman asiintilaa että Jyväskylän yliopiston päärakennus on punainen. Tilanne kuitenkin muuttuu vähemmän ilmeiseksi kun tarkastelun kohteeksi otetaan tieteelliset kiinnostuksen kohteet, jotka eivät ole yhtä hyvin tunnettuja kuin monet arkielämän havainnon kohteet. Oletetaan esimerkiksi, että olisimme tutkimassa *syryjäytymistä* ja tarkastelisimme henkilöä N.N., joka haastattelussa kertoisi, ettei hänellä juurikaan ole sosiaalisia kontakteja. Tällöin väite ”N.N.:n sosiaaliset kontaktit ovat vähäisiä” ei olisi yhtä *ilmeisellä tavalla* tosi kuin jonkin rakennuksen väriä koskeva väite. Jos oletetaan lisäksi, että pitäisimme sosiaalisen kontaktien vähäisyyttä eräänä syryjäytymisen tunnusmerkkinä, olisi väite ”N.N. on syryjäytynyt” vielä vähemmän *ilmeisesti tosi*.

Tosiasiatyyppiset väitteet voidaan jakaa *yleisiin väitteisiin* ja *yksittäisiin väitteisiin*. Kainon ajatuksen mukaisesti yleiset väitteet (yleistykset) voitaisiin *johtaa* yksittäisistä väitteistä. Mikäli johtaminen tarkoittaisi tässä *päättelemistä* yksittäistapauksista yleiseen väitteeseen, olisi kyse nk. *induktiivisesta yleistyksestä*. Keskeinen seikka tässä on se, että jostakin rajalli-

sen määrän informaatiota sisältävistä väitteistä *induktiivisesti päätellään* enemmän informaatiota sisältävä yleisempi väite. Esimerkiksi kyseessä olisi induktiivinen yleistys, jos olisimme tehneet 100 havaintoa planeetoista, ja kussakin tapauksessa huomanneet planeetan olevan muodoltaan pyöreän, ja sitten päättelisimme, että kaikki planeetat ovat muodoltaan pyöreitä. Keskeinen huomattava asia induktiivisissa yleistyksissä on se, että se ei koskaan takaa ehdottomalla varmuudella, että tehty yleistys pitää paikkansa, vaikka lähtökohtana olevat yksittäisväitteet olisivatkin tosia.

Yleiset väitteet (muotoa ”Kaikki X:t ovat Y:tä”; esimerkiksi ”Kaikki planeetat ovat pyöreitä”) voivat olla tärkeitä myös sen vuoksi, että ne vihjaavat säännönmukaisuuteen (tai lainalaisuuteen). Vaikka kaikki säännönmukaisuudet eivät olekaan ”luonnonlakeja”, vaikuttaisi uskomattomalta, jos esimerkiksi ei olisi jotakin syytä sille, että kaikilla havaituilla planeetoilla on jokin tietty piirre, esimerkiksi pyöreys.

Yleistämiseen liittyy useita sudenkuoppia. Ihmisille on tavanomaista, että havaitseminen on valikoivaa, jolloin vaarana on, että sivuutetaan vastakkaisia tapauksia. Tämä voi johtua siitä, että muodostetaan käsitys säännönmukaisuudesta ennenaikaisesti ja vastaavidenssi yksinkertaisesti jää havaitsematta. On myös tavanomaista, että yleistykset tehdään liian malttamattomasti, ei tarkastella riittävästi tapauksia. Edelleen, saatetaan keskittyä vain tiettytyyppisiin tapauksiin, eikä tarkastella tapauksia koko yleistyksen alalta. Toisaalta on niin, että kaikki yleistykset eivät ole välttämättä olennaisia tieteen kannalta.

Tieteellisen tiedon tunnusmerkkinä pidetyt totuuden ja varmuuden vaatimukset ovat jännitteisessä suhteessa induktiivisen yleistämisen kanssa siinä mielessä, että on mahdotonta pitää kiinni samanaikaisesti näistä kaikista vaatimuksista. Ehdottoman varmuuden vaatimuksesta on tingittävä ja on jätettävä tilaa epävarmuudelle ja erehtyväisyydelle (fallibilismille).

Filosofi Karl Popper (1902–1994) (ks. esim. teos *Arvauksia ja kumoamisia*) tarkasteli empiiristen tieteiden tutkimusprosessia karkeasti ottaen seuraavasti. Tieteellisessä tutkimuksessa lähdetään liikkeelle jostakin ongelmasta, selitettävästä ilmiöstä. Teoriaa ei hänen mukaansa mitenkään *johdeta* havainnoista (koska se on mahdotonta), vaan havainnoille pyritään *keksimään* havainnot selittävä teoria (tai hypoteesi), eikä keksimiselle ole loogisia sääntöjä. Hypoteesin muodostamisen jälkeen hypo-

teesista (ja muista oletuksista) loogisesti johdetaan koeteltavissa oleva väittämä. Mikäli väittämä osoittautuu virheelliseksi (ei vastaa todellisuutta), teoria (hypoteesi) kumoutuu ja tieteilijän tehtäväksi jää uuden teorian muodostaminen. Mikäli väittämä osoittautuu paikkansa pitäväksi, saa teoria tukea, ja tieteilijä voi jatkaa teorian koettelua. Popperin ajattelun keskeinen seikka on se, että teorian totuutta ei koskaan voi *todistaa*, vaan teoriat jäävät aina epävarmoiksi. Tiede etenee *arvausten* (hypoteesien muodostamisen) ja *kumoamisten* kautta, ja edistyminen Popperin mukaan on epätosien teorioiden eliminoimista.

Tieteet voidaan jakaa teoreettisiin ja empiirisiin tieteisiin. Empiirisissä tieteissä nojataan tutkimuskohteiden tarkastelussa myös aistihavaintoihin, mutta teoreettisissa tieteissä ei. Kaikissa tieteissä on teoreettisia elementtejä.

Kaikki tieteenalat eivät nojaa havaintojen tekemiselle. Puhtaasti teoreettiset tieteet kuten matematiikka ja logiikka eivät nojaa empiirisille havainnoille eikä niillä ole siten samaa epävarmuuden lähdettä kuin empiirisillä tieteillä. *Logiikka* on teoria pätevästä päättelystä eli teoria siitä, mitä johdonmukaisesti voidaan päätellä mistäkin. Logiikkaa ja matematiikkaa voi ajatella niin, että niissä on kyse käsitteistä ja niiden välisistä suhteista, ei niinkään käsitteiden ja empirian välisestä suhteesta. Niiden sovellettavuus empiiristä todellisuutta koskeviin väitteisiin perustuu siihen, että mikäli tietynmuotoiset väitteet hyväksytään lähtökohdiksi, logiikan ja matematiikan sääntöjen nojalla oletuksista seuraa vääjäämättä jokin muu väite. Esimerkiksi jos tarkastelisimme (universaalimuotoista) väitettä, jonka mukaan ”kaikissa maailman kielessä lauseen subjekti aina edeltää objektia”, mutta oivaltaisimme sittemmin, että ”on olemassa kieli, jossa subjekti voi olla objektin jälkeen”, olisi meidän loogisesti pääteltävä, että mainittu universaalimuotoinen väite ei pidä paikkansa.

Millainen maailma on?

Yleisesti sanottuna tieteilijöiden mielenkiinto kohdistuu maailmaan (eli todellisuuteen). Mutta *millainen* maailma on, tai *mitä* maailmassa on? Kysymykseen ei ole realistista olettaa saavansa täsmällistä vastausta, mutta on hyödyllistä tarkastella joitakin jaotteluja. Yksi vastaus on: maailma koostuu tyhjästä ja alkeishiukkasista, ja alkeishiukkasten keskinäisen vuorovaikutuksen tuloksena maailmassa asiat tapahtuvat kuten tapahtuvat. Tällainen näkökulma on mahdollinen. Kuitenkin maailmassa on paljon asioita, joiden ymmärtäminen tällaisen maailmankuvan pohjalta on vähintäänkin hankalaa, ja toisaalta on mahdollista että maailman kuvaukseksi em. alkeishiukkasmalli ei tarjoa riittävästi välineitä. On olemassa lukuisia asioita, joiden lähestyminen rikkaammalla käsitteistöllä on hyödyllistä: yhteisö, moraalit, säännöt, lait, maailmankuva, luvut, teorit, uskonto, tiede, sukupuoli, tunteet, halut, talous, tietoisuus, eläimet, kasvit, ideologia, politiikka, kieli, demokratia jne. Alkeishiukkasten avulla näiden asioiden ymmärtäminen on toivotonta, vaikka ne lopulta palautuisivatkin materiaaliseen todellisuuteen.

Käsitystä, jonka mukaan sellaiset asiat kuten tietoisuus tai mieli voidaan palauttaa perustavampiin asioihin kuten neuroverkkoihin tai lopulta atomi- tai alkeishiukkastasolle, kutsutaan reduktionismiksi. Vastaavasti antireduktionistit pitävät tällaista palauttamista mahdottomana.

Materiaalisen todellisuuden osan olemassaolo on jokseenkin kiistontonta, mutta vaikuttaisi siltä että on oletettava lisäksi jotain muuta (jos ei muuta varten niin apukäsitteiksi tutkimuksen tekemisen käytäntöjen helpottamiseksi). Moni edellä mainittu esimerkki kytkeytyi mieleen. Yksi näkemys maailman perusentiteeteistä katsoo maailmassa olevan materiaalistien asioiden lisäksi mielellisiä asioita, mikä vastaa monien arkinäkemyksiäkin. Edelleen, moni listalla oleva asia vaikuttaisi edellyttävän muutakin kuin yksittäisiä mieliä, nimittäin yhteisöä, ja onkin tavanomaista puhua *sosiaalisesta todellisuudesta*. (Edelleen, jotkin listalla olevat asiat – kuten luvut tai moraalit tai uskonto – kytkeytyvät ainakin joidenkin ihmisten käsitysten mukaan kaikkien ihmisten ja yhteisöjen

ulkopuoliseen todellisuuden osaan, tuonpuoleiseen tai transsendenttiin todellisuuteen.) Nämä erilaiset käsitykset ovat filosofisen ontologian kysymyksiä. Tämän teoksen huomio on vahvasti kytkeytynyt sosiaaliseen todellisuuteen, ja on hyvä tehdä seuraava huomio materiaalisen todellisuuden ja sosiaalisen todellisuuden keskeisestä erosta: materiaallinen todellisuus on olemassa riippumatta siitä, mitä ihmiset uskovat siitä (esimerkiksi jokin tietty kaukainen tähti on olemassa, vaikka kukaan ihminen ei tiedostaisi sen olevan olemassa), mutta voidaan ajatella, että sosiaalisessa todellisuudessa tietyt asiat ovat olemassa vain jos niiden uskotaan olevan olemassa. Esimerkiksi jos ihmiset *uskovat*, että huvipuiston kohtaamispaikka on suuren tornin alla, niin kohtaamispaikka on suuren tornin alla. Tämä on esimerkki siitä että ihmiset *tuottavat (sosiaalista) todellisuutta*. Keskeinen kysymys on, *miten* sosiaalista todellisuutta tuotetaan, ja *miten* ihmiset toimivat tuossa todellisuudessa.

Sosiaalisen todellisuuden eräs merkittävimpiä ilmiöitä on *kieli*. Kieli itsessään on monen oppialan tutkimuskohteena (kielitieteet), toisaalta moni oppiala on kiinnostunut kielestä sen suhteen mitä ja miten ihmiset kielellä tekevät (monet ihmistä, yhteiskuntaa ja kulttuuria tutkivat tieteet).

Kielen ja inhimillisen toiminnan yhteyttä voidaan valottaa seuraavan esimerkin avulla. Pohtiessani ostaako tietyt kengät vai ei, saatan ottaa huomioon useita erilaisia tekijöitä: tarvitsenko kenkiä, ovatko ne riittävän kestävä, tuntuvatko ne hyviltä jaloissa, ovatko ne kalliit, näyttävätkö ne hyvältä, onko ne valmistettu ekologisesti ja reilulla tavalla, jne. Päätöksentekoni pohjautuu käsityksiini hyvin monenlaisista asioista. *Mistä käsitykseni ovat peräisin ja miten ne ovat muotoutuneet?* Uskomukseni kenkien valmistustavasta ja hinnasta ovat todennäköisesti peräisin myyjältä tai tuoteselosteesta, ja uskomukseni pohjana oleva informaatio on välitetty minulle *kielellisessä* muodossa. Olettaen että uskon myyjän kuvaukseen, että kenkätehdas maksaa työntekijöilleen keskimääräistä suurempaa palkkaa, saatan muodostaa käsityksen valmistustavan reiluudesta. Mikäli tämä olisi ollut keskeisin kriteeri ostopäätökselle, mahdollisesti ostaisin kengät, ja toimintaani (osittain) selittäisi maailmankuvani se osa, joka sisältäisi käsitykseni kenkätehtaan työntekijöiden palkkatasosta ja siten reiluudesta.

Olisin toisaalta saattanut ryhtyä pohdiskelemaan tarkemmin reiluutta.

Olisin kenties oivaltanut, ettei keskimääräinen palkkataso kerro siitä vielä kovinkaan paljon. Reiluuden kannalta olennaisia ovat myös seuraavat kysymykset: ovatko olot tehtaassa kunnossa (vai ovatko työntekijät myrkyllisten kemikaalien kanssa tekemisissä), ovatko työehdot asialliset (vai voiko esimerkiksi johtaja erottaa työntekijän mielivaltaisesta syystä), ja onko keskimääräinen palkka kohtuullinen (vai onko keskimääräinen palkka alle toimeentulotason). Tämän esityksen kannalta on syytä huomata, että uskomukseni on muotoutunut kielellisessä muodossa olleen informaation avulla, ja olen toiminut nojautuen käsitykseeni todellisuudesta. Jos olisin pysähtynyt pohtimaan asiaa syvemmin ja selvittänyt tarkemmin kenkien taustaa, olisin saattanut tehdä erilaisen päätöksen, mutta tässäkin tapauksessa nojautuen käsitykseeni todellisuudesta ja tämä käsitys olisi kielellisesti välitetyn informaation pohjalta syntynyt.

Toinen esimerkki, joka voi valaista kielellisen ilmauksen valinnan merkitystä jonkin todellisuuden osan kuvauksessa, voisi olla tietyn ihmisjoukon kuvailu. Jos tarkastellaan esimerkiksi joukkoa ihmisiä oikeussalissa, ja kyseessä olisi oikeudenkäynti, voisimme esittää varsin erityyppisiä kuvauksia tapahtumasta. Voisimme kuvata tilannetta esimerkiksi *oikeuden rattaiden pyörimisenä* tai *keskusteluna* tai *taisteluna* tai *riitana*. *Oikeuden rattaat* viittaavat ikään kuin koneeseen, joka toimii mekaanisesti ja vääjäämättömästi, ja joka etenee suunnitellusti. *Keskustelu* viittaa vuoropuheluun, eikä ilmaisu kannan mukaan samaa mekanistista ja determinististä merkitystä kuin ”oikeuden rattaiden pyöriminen”, ja lisäksi ilmaisussa oletetaan, että mukana on osapuolia. *Taistelu* ja *riita* puolestaan pitävät sisällään ajatuksen voittajasta. Taistelussa käytössä ovat aseet kun taas riita on verbaalinen. Riita voidaan ratkaista, mutta taistelu voitetaan tai hävitään. Nämä esimerkit kuvaavat erästä keskeistä kielen piirrettä, metaforisuutta eli kielikuvallisuutta. Metaforien valinnalla voidaan ratkaisevasti vaikuttaa maailmankuvaan.

Ihmistieteellisen tutkimuksen kannalta se, että ihmisten toimintaa ohjaa se, millainen käsitys todellisuudesta heillä on, ja että todellisuuskuva muodostetaan (ainakin osittain) kielen avulla, on tärkeä huomio, sillä tutkimalla miten kielellisten valintojen avulla voidaan muokata maailmankuvaa voidaan ymmärtää ihmisten toimintaa. Sosiaalinen todellisuus on vahvasti kytköksissä kieleen.

Kieltä voi ajatella välineenä, jolla todellisuus (sosiaalinen, mielellinen ja materiaallinen) jäsennetään ja ymmärretään. Myös tieteellinen ajattelu ja tieteen käsitykset todellisuudesta välitetään kielellisessä muodossa. Tämä on mielenkiintoista suhteessa Kainon ajatukseen, että ”[Tieteilijät] tarkkailevat kylmän viileästi tutkimuskohdettaan”. Havaintojen tekeminen on hyvä ajatella ikään kuin kaksisuuntaisena prosessina, toisaalta havaittava kohde vaikuttaa havaintoon ja toisaalta havaitsija jäsentää kohdetta ennakkonäkemyksensä mukaisesti. Kun ennakkonäkemys on osittain kieleen nojautuen muodostettu, on mielekästä huomioida, että kielellä on roolinsa myös havaintojen tekemisessä. Tämä huomio kannattaa liittää ajatukseen havaitsemiseen tieteessä: *havainnot ovat osittain kielellisiä*.

Tieteilijät joutuvat myös kommunikoimaan toisilleen tekemistään havainnoista, ja se tapahtuu kielen avulla, joten kielellä on roolinsa myös havaintoihin perustuvassa empiirisessä tieteessä. Tieteilijä, joka esimerkiksi haluaisi toistaa jonkin tutkimuksen koettaakseen saako hän samat tulokset, joutuu tukeutumaan tutkimusasetelman *kielelliseen* kuvaukseen.

Kielen luonteeseen – kuten luonnolliseen kieleen tai jonkin tieteenalan kieleen – liittyy tyypillisesti sellainen ominaisuus, että ilmaisujen merkitykset ovat riippuvaisia toisistaan, sanojen merkitykset ikään kuin muodostavat verkoston. Tällöin yksittäisen termin merkityksen muutos vaikuttaa niihin termeihin, joiden merkitys kytkeytyy muuttuneeseen termiin. Joidenkin termien merkitykset ovat kiinteämpiä kuin toiset, joiden käyttötavassa voi olla helpommin liukumia. Joidenkin termien luonteeseen kuuluu suurempi epämääräisyys kuin toisiin.

Yksi näkökulma tieteellisten teorioiden luonteeseen on ajatella niitä kielellisten väitteiden kokonaisuutena (tai että teoria osittain koostuu kielellisessä muodossa esitettävissä olevista väitteistä). Tämä näkökulma yhdessä edellä esitettyjen kieltä koskevien huomioiden kanssa tuottaa ajatuksen, joka tunnetaan *havaintojen teoriapitoisuutena*: havainnot riippuvat teorioista. Kainon kuvaus tieteestä toimintana, jossa yksinkertaisesti tehdään havaintoja, joista johdetaan yleistyksiä, ei anna oikeaa käsitystä tieteellisestä toiminnasta. Todellisuus ei ilmene valmiiksi merkityksellistettynä, vaan tieteilijällä (ja tiedeyhteisöllä) on siinä roolinsa. Tästä ei vielä seuraa se, että havainnon kohteena olevalla asialla ei olisi mitään vaikutusta siihen miten merkityksellistäminen tapahtuu, eli merkityksellistämistä ei ole pakko ajatella *mielivaltaisena* tapahtumana.

Tieteenalan käsityksiä tutkimuskohteesta voidaan kutsua tieteelliseksi maailmankuvaksi. Filosofin Karl Popperin keskeisimpien ajatusten esittämisen jälkeen 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tieteenfilosofiassa sai jalansijaa suuntaus, joka tarkasteli tiedeyhteisöä ja sen jäseniä (tieteellisen) maailmankuvansa mukaisesti maailmaa ymmärtävinä toimijoina. Eräänä tärkeänä hahmona tässä suuntauksessa on Thomas Kuhn (1922–1996), jonka pääteos on *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Maailmankuvan sijaan käytetään usein termejä paradigma tai teoreettinen viitekehys (näiden termien käytössä on huomattavia poikkeamiaakin). Paradigma voidaan käsittää maailmankuvaksi, joka sisältää keskeiset oppialan lähtökohdat, mahdolliset kaavat, teorian, (tiedolliset) arvot, näkemyksen metodologiasta eli menetelmäopista, malliesimerkillisestä tutkimuksesta, tavoiteltavien tulosten luonteesta ja karkean kokonaisnäkemyksen tutkimusalan perimmäisestä luonteesta. Paradigma ohjaa tutkijoiden kysymyksenasetteluja ja sisältää elementtejä, joiden avulla tutkijat kykenevät arvioimaan odotettavissa olevia tuloksia.

Opiskelijat sisäistävät opiskeluaikanaan vallitsevan paradigman mukaisen ajattelutavan ja he kykenevät ymmärtämään alansa tutkimusta ja toimimaan tutkijoina sosiaalistuttuaan oppialalleen. Tieteilijät ymmärtävät toisiaan *koska* he jakavat samankaltaisen maailmankuvan eli paradigman. Tieteellinen edistys tapahtuu paradigman mukaisen maailmankuvan tarkentuessa ja täsmentyessä pienin askelin. Thomas Kuhnin mukaan paradigmat kuitenkin kohtaavat ongelmia, jotka eivät ole ratkeavia paradigman piirissä, ja lopulta paradigma ajautuu kriisiin, minkä seurauksena se korvataan uudella paradigmalla. Tapahtuu siis tieteellinen vallankumous, jossa vanha maailmankuva hylätään ja uuden paradigman mukainen tieteellinen toiminta voi alkaa. Esimerkki tällaisesta tieteellisestä vallankumouksesta on valta-asemassa olleen ptolemaiolaisen maailmankuvan korvautuminen kopernikaanisella maailmankuvalla. Maa ei enää kopernikaanisessa maailmankuvassa ole universumin keskipisteessä oleva liikkumaton kappale. Kuhnin mukaan paradigmojen välisestä edistymisestä ei voi mielekkäästi puhua, sillä niiden vertailu *totuuden läheisyyden suhteen* ei ole mahdollista. Kaikki eivät kuitenkaan hyväksy Kuhnin näkemyksiä, ja on olemassa näkemyksiä joiden mukaan voidaan aidosti mitata edistymistä. Kysymys tieteen edistymisestä ei ole yksinkertainen.

Millaista on tieteellinen tieto kuvauksena?

Tieteellistä toimintaa voi kuvata hyvin karkeasti prosessiksi, jossa ensinnäkin tieteilijät esittävät kysymyksiä todellisuudelle, ja toiseksi todellisuus antaa niihin vastauksen. (Tässä on huomattava se, että kysymistä ja vastaamista käytetään metaforisesti, ja että tutkijalla ei ole suoraa yhteyttä todellisuuteen, vaan todellisuus *ilmenee* aineiston välityksellä.) Kysymystyyppi vaihtelee, ja voi olla esimerkiksi *mitä* (tai *millainen* tai *miten*) tai *miksi*, ja näitä vastaava vastaus voi olla *kuvaus* tai *selitys*. Vastaukset muodostavat tieteellisen tiedon kokonaisuuden.

Todellisuuden kuvaamisen luonnetta voi hahmottaa käyttäen esimerkkinä karttaa ja sen suhdetta todellisuuteen. Esimerkiksi Jyväskylän kaupungin osoitekartta kuvaa osoitteita ja niiden välisiä suhteita, ja kartan sekä Jyväskylän kaupungin välillä on eräänlainen vastaavuus. Vastaavuus ei kuitenkaan ole täydellinen, sillä kartasta eivät selviä esimerkiksi korkeuserot tai yksittäisten puiden tai ihmisten sijainti. Kuitenkin karttaa voidaan pitää osittaisena kuvauksena Jyväskylän kaupungista. Kartan käyttökelpoisuuden kannalta on keskeistä, että siinä on ilmaistu käyttötarkoituksen kannalta olennaista informaatiota, ja että siitä on jätetty epäolennaista informaatiota pois; täydellinen kartan vastaavuus Jyväskylän kaupungin kanssa edellyttäisi Jyväskylän kaupungin täydellistä kopiota, mutta tällainen olisi käyttökelvoton Jyväskylässä suunnistamisen kanssa. Samasta kohteesta voidaan luonnollisesti laatia erilaisia karttoja, joissa eri asiat abstrahoidaan tai nostetaan esille; maastokartta, väestön jakaantumista koskeva kartta, tiekartta, eläinten levinneisyyttä kuvaava kartta, bussikartta jne. Karttoihin liittyy *idealisaatiota*, eli ne voivat tietoisesti olla vääristyneitä, kuten tasoon piirretty maailmankartta, jossa maapallon kaarevuutta ei ilmene.

Tieteellisen kuvauksen tuottaminen todellisuudesta on monin tavoin samankaltaista kuin kartan laadinta; on jokin todellisuuden ala tai aspekti, jota ei ennestään tunneta ja käyttäen sopivaa menetelmää pyritään vastaamaan kysymyksiin *mitä* tai *millainen*. Kartat voivat olla selkeästi avaruudellisia (tähtikartat, aivoalueiden kartat) mutta ne voivat olla myös järjestystä tai suhteita kuvaavia (geenikartat, sosiaalisten suhteiden kartat). Kartat ovat eräänlaisia *malleja*. Mallit voivat olla materiaalisia (kuten pienoismallit, tai vaikkapa rotat *mallintamassa* ihmistä

lääketieteellisessä kokeessa) tai abstrakteja (esimerkiksi ajatusmalleja, kuten Einstein ratsastamassa valonsäteellä, tai atomien planeettamalli, tai matemaattinen malli). Malleihin liittyy idealisaatiota samaan tapaan kuin karttoihin; esimerkiksi taloustieteessä saatetaan käyttää mallia, jossa kuluttajalla on kaikki informaatio koskien tuotteita. Tieteellisessä työssä käytetään toisinaan myös (usein tietokoneavusteisia) simulaatiomalleja. Mallien käyttötarkoitus saattaa olla vaikean asian ymmärtämisen helpottaminen tai todellisuuden osan *kuvaus*, mutta se voi olla myös yritys *ennustaa* tai *selittää* ilmiöitä. Soveltavassa tutkimuksessa voitaisiin tuottaa toimintamalli, jonka avulla puuttua alkoholiriippuvaisen itsetuhoiseen käytökseen, jolloin malli ei suoraan olisi kuvaava sen enempää kuin selittäväkään.

Millaista on tieteellinen tieto selittämisenä?

Miksi-kysymyksillä haetaan ilmiöille selityksiä. Miksi omena tippuu maahan, miksi prisma taittaa valoa, miksi äänestäjät valitsivat ehdokkaan jonka valitsivat, tai miksi osakkeenomistajat myivät osakkeensa? Paljon käytetty esimerkki on biljardipallon liikkeelle annettu selitys: pallon osui toinen pallo, jolloin ajatellaan, että pallon liikkeen on *aiheuttanut* toisen pallon osuminen siihen. Vaikka biljardipallosesimerkki selittämisestä vaikuttaa luonteelta, on se varsin ongelmallinen, jos kysymme miksi joku yksittäinen ihminen toimii tietyllä tavalla (vaikkapa miksi luet tätä tekstiä) tai miksi yhteiskunnassa on työnjakoa. Vaikka joku voisi yrittää antaa kirjan lukemiselle selityksen viittaamalla hermoverkkojen tai aivosolujen toimintaan, haetaan tällä miksi-kysymyksellä erilaista selitystä: on kyse eri selittämisen *lajista*; selitys kirjan lukemiselle viittaisi todennäköisesti tavoitteisiin tai tarkoitukseen. Samoin on yhteiskunnassa olevan työnjaon kohdalla; siinäkin ei kysytä välttämättä työnjaon *aiheuttajaa*, vaan kyse on eri lajin selittämisestä, funktionaalista selittämisestä. Eri selittämisen lajit ovat olleet eri tieteenalojen metodologisten keskustelujen kohteena, ja toisinaan jopa kiivaidenkin erimielisyyksien aiheena.

Selityksen rakenteesta käytyihin tieteenfilosofisiin keskusteluihin ei tässä yhteydessä voida kovin pitkälle mennä, mutta erään keskeisen

idean lyhyt käsittely valaisee asiaa alustavasti. Selityksestä voidaan yleisimmillään erottaa kaksi osaa: lause, jolla ilmaistaan *selitettävä asia* (explanandum) ja joukko lauseita, joilla ilmaistaan *selittävä asia* (explanans). *Deduktiivis-nomologisessa* selittämisen mallissa explanandum seuraa loogisesti explanansista (joka koostuu alkuoletuksista ja lakilauseista):

Explanans:	
Alkuoletukset	C1, C2, ..., Cn
Lakilauseet	L1, L2, ..., Ln
-----	-----
Siispä: Explanandum	E

Esimerkiksi, jos explanandum olisi lause, joka ilmaisisi kuun etäisyyden maasta tammikuun 1. päivä vuonna 2020, niin explanans sisältäisi *alkuoletuksia* (C1, C2,...)(joissa ilmaistaisiin tarvittavat lähtökohdat, kuten kappaleiden massat ja niiden sijainti toisiinsa nähden jonakin ajanhetkenä, jne) ja *lainomaisia yleistyksiä* (L1, L2,...) (joissa ilmaistaisiin tarvittavat lainalaisuudet, esimerkiksi Newtonin lait). Tällaisen esimerkin valossa malli vaikuttaa mielekkäältä, mutta mikäli tätä selittämisen mallia sovelletaan toisenlaisiin esimerkkeihin, havaitaan, että malli on ongelmallinen. Tavalliset vastaesimerkit ovat seuraavanlaisia:

(i)	
Alkuoletukset	Tony syö ehkäisytabletteja, ja Tony on mies.
Lakilause	Kukaan mies, joka syö ehkäisytabletteja, ei tule raskaaksi.
-----	-----
Selitettävä ilmiö	Tony ei tule raskaaksi.
(ii)	
Alkuoletukset	Ilmanpainemittarin viisari putoaa.
Lakilause	Aina kun ilmanpainemittarin viisari putoaa, tulee myrsky.
-----	-----
Selitettävä ilmiö	Tulee myrsky.

Vastaesimerkki (i) viittaa selittämisen piirteeseen, että selityksen pitää olla olennainen (Tonyn raskaaksi tulemattomuudelle ei ole relevanttia se, että hän syö ehkäisytabletteja). Vastaesimerkki (ii) viittaa selittämisen piirteeseen, että selittävän ja selitettävän välillä on epäsymmetriä (myrsky paremminkin selittää ilmanpaineviisarin putoamisen kuin toisin päin), ja edelleen, että selittämisessä pitäisi pystyä erottelemaan mahdollinen yhteinen aiheuttaja (ilmanpaineen putoaminen selittäisi sekä myrskyn että ilmanpainemittarin viisarin putoamisen). Nämä vastaesimerkit täyttävät deduktiivis-nomologisen selittämisen mallin vaatimat ehdot, joten niiden ongelmallisuus haastaa kyseenalaistamaan kyseisen mallin pätevyyden. Mallin ongelmallisuus tulee esille myös siinä, että vaikuttaisi olevan varsin järkeviä selityksiä ilmiöille, jotka eivät ole kyseisen deduktiivis-nomologisen mallin mukaisia: ”selitys huoneen valoisuudelle on se, että kaadoin ikkunan edestä varjostavan puun”.

Deduktiivis-nomologinen selittämisen malli viittaa yhtäältä deduktiiviseen päättelyyn ja toisaalta nomologisuuteen eli lainmukaisuuteen. Deduktiivisen päättelyn luonne on sellainen, että siinä premissien ollessa todet johtopäätös ei voi olla epätosi.

Vastaesimerkkien poisselittämisen ohella mallin parantaminen on yksi vaihtoehto eteenpäin tästä ongelmasta; toinen vaihtoehto on hakea erilaista selittämisen mallia. Eräs tutkimuksen suuntaus on tavoitellut ongelman ratkaisua *kausaaion* käsitteen tarkastelun kautta, ja erityisen kiinnostuksen kohteena on ollut hahmottaa kausaatiota koskevia väitteitä *kontrafaktuaalisina lauseina*: ”tapahtuma c on tapahtuman e syy, mikäli on niin, että jos c ei olisi tapahtunut, niin e ei olisi tapahtunut”. Vaikka on luontevaa ajatella, että maailmassa tapahtumia liittyy toisiinsa *syy-seuraus-suhteet*, ei ole selvää että on olemassa yhtä ainoaa oikeaa *selittämisen mallia* tai yhtä ainoaa *syy-seuraus-suhteen lajia*. Edellä on käsitelty deduktiivis-nomologista selittämisen mallia, mutta tieteessä käsitellään usein ilmiöitä, joissa vaikuttaisi olevan kyse *statistisista* ilmiöistä, eli ilmiöistä jotka tapahtuvat vain jollakin todennäköisyydellä. Voidaan myös

ajatella että on olemassa ainutkertaisia ilmiöitä, joissa selitykseksi ei tarvita yleistä lakilauseetta (tai jota ei edes ole).

Millaista on tieteellinen tieto ymmärtämisenä?

Ihmistä ja inhimillistä kulttuuria voidaan tutkia monesta eri näkökulmasta. Joihinkin tutkimuskysymyksiin vastaamiseen riittää puhtaasti fysiologisten mittausten (verenpaine, syke jne.) suorittaminen, toisiin vastatakseen tutkijan täytyy yrittää eläytyä kohteen mielenliikkeisiin. Monissa tutkimusasetelmissä tutkittavan ihmisen oman näkökulman sivuuttaminen ei ole järkevää tai edes mahdollista. Ihmisen oman näkökulman saavuttaminen edellyttää selvästikin jonkinlaista ymmärtämistä. Suurelle osalle ihmistä tutkivista tieteenaloista ymmärtäminen onkin perinteisesti ollut keskeinen lähtökohta. Ymmärtävästä ihmistieteestä esiintyy kuitenkin monia eri variaatioita, jotka poikkeavat toisistaan ennen kaikkea sen suhteen, miten itse ymmärtämisen käsite ja toisaalta sen kohde ymmärretään.

Jos tarkastelemme ymmärtävän ihmistieteen eri muotojen syntyä historiallisesti, keskeinen rooli on ollut hermeneutiikan perinteellä. Hermeneutiikalla tarkoitettiin alun perin teologisten, klassisten filosofien ja oikeustieteellisten tekstien tulkinnan menetelmää. Saksalaisen Friedrich Schleiermacherin (1768–1834) käsissä hermeneutiikasta tuli yleisempi tiedonala. Hän oletti kaiken inhimillisen ajattelun olevan kielellistä, jolloin toisen ihmisen ajatustenkin ymmärtämisestä tulee tavallaan tekstin tulkintaa. Schleiermacherin psykologisessa hermeneutiikassa keskeistä oli tulkintahypoteesien esittäminen ja niiden kriittinen vertailu. Hän kiinnitti huomiota myöhemmin hermeneuttiseksi kehäksi kutsuttuun tulkinnan holistiseen piirteeseen eli siihen, että tekstin osa voidaan ymmärtää vain kokonaisuuden avulla ja kokonaisuus puolestaan vain osistaan lähtien. (Raatikainen 2004, 88.)

Wilhelm Dilthey (1833–1911) pyrki hahmottelemaan hermeneutiikasta ihmistieteille ikioman menetelmän. Varhaisemmissa kirjoituksissa Dilthey ymmärsi hermeneutiikan jonkinlaiseksi empatiaksi, toisen henkilön ajatusten ja kokemusten eläytyväksi ymmärtämiseksi ikään kuin sisältäpäin. Myöhemmin urallaan Dilthey näyttäisi hieman muuttaneen

näkemyksiään. Hän kirjoitti, että inhimillisen toiminnan ymmärtäminen on sen asettamista laajempaan kulttuuriseen ympäristöön, joka antaa sille merkityksen. (mts. 92–93.)

Filosofien Martin Heidegger (1889–1976) ja hänen oppilaansa Hans-Georg Gadamerin (1900–2002) käsissä hermeneutiikka muuttui pelkästä metodista joksikin suuremmaksi, nimittäin kuvaukseksi ihmisen olemistavasta. Gadamerille tärkeää oli korostaa ihmisen historiallisuutta johonkin perinteeseen kuulumisen muodossa. Aiempien tulkintojen kokonaisuutena ja vaikutushistoriana perinne määrittää ihmisen olemista ja antaa myös kaikelle ymmärtämiselle puitteet. Siinä missä Dilthey uskoi objektiivisen tulkinnan mahdollisuuteen, Gadamer näki tulkinnan vuoropuheluksi, jossa ihanteellisena lopputuloksena on eräänlainen yhteisymmärrys, oman merkityshorisontin yhteensulautuminen kohdetekstin, toisen ihmisen tai vieraan kulttuurin horisontin kanssa. (mts. 96–97.)

Max Weber (1864–1920) käsitteli monipuolisesti ymmärtämistä. Hän näki sosiologian tieteeksi, jonka tehtävänä on sosiaalisen toiminnan ymmärtäminen. Toiminnan Weber määritteli subjektiivisesti merkitykselliseksi inhimilliseksi käyttäytymiseksi. Sosiaalista toimintaa on hänen mukaansa silloin, jos toiminnan merkitykseen kuuluu toisten ihmisten käyttäytymisen huomioiminen. (mts. 98–99.)

Weber erotti toisistaan suoran ja selittävän ymmärtämisen. Edellinen on toisten ihmisten ilmaisujen ja toiminnan objektiivisen merkityksen välitöntä ymmärtämistä. Jälkimmäinen on puolestaan motiivien ja tarkoituksien ymmärtämistä omanlaisinaan toiminnan syinä – kyseessä on siis kausaalisen selittämisen yksi muoto. Weber uskoi rationaalisen selittävän ymmärtämisen mahdolliseksi silloinkin, kun diltheyläinen eläytyvä ymmärtäminen ei ole mahdollista tutkittavien ja tutkijan erillaisuuden vuoksi. Weber ajatteli, että vaikka puhtaasti rationaalista toimintaa ei helposti löydykään todellisuudesta, voidaan tällaisia ideaalityyppejä silti hyödyntää toiminnan selittämisessä, jopa irrationaalisen toiminnan selittämisessä. (mts. 99–100.)

Jos ajattelemme inhimillisen toiminnan ymmärtämistä, kysymys sen rationaalisuudesta on aivan olennainen. Jo Immanuel Kant nosti aikoinaan vahvasti esille sen meidän ihmisten erityispiirteen, että kykenemme järkemme avulla ottamaan etäisyyttä välittömiin mieliha-

luihimme ja vietteihimme. Rationaalinen oman elämän hallinta on sittemmin nostettu keskeiseksi inhimillisen elämän piirteeksi ja myös keskeiseksi arvoksi. Empiirinen tutkimus kuitenkin puhuu sen puolesta, että todellisessa elämässä valintamme eivät aina ole kovin rationaalisia eivätkä edes kovin tietoisia. Noudatamme tyypillisesti rutiineja pysähtymättä rationaalisesti harkitsemaan ratkaisuja. Tämä seikka ei sinänsä tarkoita sitä, että toimintamme olisi yleisesti irrationaalista, sillä rutiinit ja tavat ovat itsessään usein rationaalisia (ks. Gronow 2004, 253).

Hermeneutiikan rinnalla ja osittain siihen kietoutuen ymmärtävien ihmistieteiden kehitykseen vaikutti toinenkin filosofisen ajattelun suuntaus, nimittäin *fenomenologia*. Edmund Husserlin (1859–1938) alkuperäisessä muodossa fenomenologia tarkasteli sitä, millaisten perustavien rakenteiden kautta todellisuus meille ilmenee. Aiemmin mainittu Martin Heidegger oli Husserlin oppilas. Heideggerin ajatusten kautta fenomenologia vaikutti hermeneutiikan perinteeseen.

Yhteiskuntatieteilijä Alfred Schüz (1899–1959) sovelsi fenomenologiaa empiiristen tieteiden yhteyteen. Schüzin lähtökohtana oli ajatus, että toisin kuin luonnontieteissä, ihmistieteissä tosiasiat, tapahtumat, ja havainnot ovat aina jo esitulkittuja eli tulkittavilla itsellään on aina jo jokin tulkinta niistä. Tutkimuksen täytyisikin Schüzin mukaan lähteä liikkeelle tutkittavien yksilöllisestä “elämismaailmallisesta” kokemuksesta. Lisäksi käytettyjen teorioiden ja selitysten tulisi olla sellaisia, että myös tutkittavat itse voisivat ne ymmärtää, jotta heidän sosiaalisen todellisuutensa tavoittaminen voisi olla mahdollista. (Raatikainen 2004, 102–102.)

Schüzin näkemykset vaikuttivat merkittävästi kahden vaikutusvaltaisen ihmistieteellisen suuntauksen syntyyn. Sosiologi Harold Garfinkel (1917–2011) *etnometodologiassa* huomio kiinnitetään jokapäiväiseen arkiseen maailmaan. Tavallisia elämänmuotojamme tutkitaan kuten vieraan heimon tapoja, havainnoimalla ja tutkittavien itsensä kertomuksia kuuntelemalla ja analysoimalla. Peter Bergerin (s. 1929) ja Thomas Luckmannin (s. 1927) *sosiaalisessa konstruktionismissa* puolestaan tarkastellaan sitä, miten ihmiset keskinäisessä vuorovaikutuksessaan rakentavat sosiaalista todellisuutta. Toimintatapojen vakiintumisen kautta rakentuu erilaisia sosiaalisia tapoja, instituutioita ja organisaatioita.

Tiedetäkin on tutkittu konstruktivistisesta näkökulmasta. Tällaisessa tieteen tutkimuksessa huomio kiinnittyy tiedon tuottamisen sosiaali-

seen puoleen, esimerkiksi tutkijoiden vuorovaikutukseen, heidän käymiinsä neuvotteluihin ja kiistoihin. Tieteessä, niin kuin missä tahansa sosiaalisessa toiminnassa, myös yksilöllisillä ominaisuuksilla, henkilöke-mialla sekä valtasuhteilla on vaikutuksensa käytäntöihin ja lopputulokseen. Konstruktivistinen tutkimus on paljastanut myös, että joitakin asioita pidetään itsestään selvinä, ikään kuin vakioina, joita ei tyypillisesti kyseenalaisteta. Lisäksi tutkimuksen tekemiseen sisältyy runsaasti niin kutsuttua hiljaista tietoa, jota ei opita oppikirjoista vaan vanhempien kollegoiden mallia seuraamalla. Kun tutkimuksen kulusta raportoidaan myöhemmin tieteellisissä julkaisuissa, psykologiset ja sosiologiset sivupolut jätetään tyypillisesti pois, jolloin tutkimus näyttää rationaalisemmalta kuin mitä se todellisuudessa olikaan. (ks. Kiikeri & Ylikoski 2004, 148–157.)

Niin tärkeää kuin tutkittavien omien käsitysten ymmärtäminen onkin ihmisten tutkimisessa, sen merkitystä ei saa ylikorostaa. On tärkeää huomata ensinnäkin, että toiminnalla on usein tarkoittamattomia seurauksia, joita toimijat itse eivät välttämättä tiedosta lainkaan. Toiseksi, toiminnan olennaisimmat syyt voivat olla muita kuin mitä henkilö itse uskoo tai tiedostaa. *Joissakin* tilanteissa tietoisuudesta torjutut traumaattiset kokemukset, nautitut kemikaalit tai aivovauriot saattavat selittää ihmisen mielentilan tai teon paremmin kuin heidän omat tulkintansa. (Raatikainen 2004, 117–118.)

Vielä pitää ottaa huomioon, että tavoitteellinen toiminta voi onnistua tai epäonnistua riippuen ympäristöolosuhteista. Yritys voidaan ehkä selittää pelkillä toimijan ajatuksilla, mutta sen onnistumista tai epäonnistumista ei *aina* voida. Ajatellaanpa esimerkiksi Kolumbusta, joka yritti päästä Intiaan purjehtimalla länteen. Hänen yrityksensä epäonnistumisen selittämiseksi on tiedettävä hänen todellinen maantieteellinen sijaintinsa. Itse asiassa Intiaan pääsy Kolumbuksen toivomalla tavalla oli mahdotonta, ajatteli hän siitä mitä tahansa. (mts. 119–120.)

On yksi asia tutkia jonkun ihmisen kokemuksia ja ajatuksia, ja kokonaan toinen asia väittää, ettei kyseisten kokemusten ja ajatusten koh-teesta ole olemassa mitään totuutta niiden ulkopuolella. Tällainen lisä-väite voi joidenkin tutkimuskohteiden tapauksessa olla mielekäs, mutta se voi olla myös tarpeeton tai jopa vaarallisen harhanjohtava. Oletetaanpa, että skitsofreniaa sairastava ihminen kokee muiden ihmisten

vihaavan häntä ja olevan salaliitossa häntä vastaan. Tämä kokemus on aito, mutta sen sisältö ei vastaa todellisuutta. Mitenkään vähättelemättä potilaan kokemusta voimme todeta, että hänen tervehtymisensä yksi olennainen juonne on juuri se, että hän oivaltaa tämän eron sekä oppii käsittämään ja kokemaan, etteivät muut todellisuudessa vihaa häntä.

Mitä erityispiirteitä yhteiskuntatieteillä on?

Schüz, Garfinkel, Berger ja Luckman ja monet muut yhteiskuntatieteilijät tarkastelevat tutkimuskohteitaan (pääasiassa) mikrotasolla. Heidän huomionsa kohteena olivat tyypillisesti yksittäisten ihmisten päätökset, sanomiset ja teot joissakin rajatuissa konteksteissa. Jo varhain syntyi kuitenkin myös toisenlaisia yksilöjen näkökulman ylittäviä tapoja tarkastella sosiaalista todellisuutta. Sosiologian klassikoista Émile Durkheim kiinnitti huomiota yliyksilöllisiin sosiaalisiin tekijöihin. Durkheim näki sosiaaliset instituutiot ja lainalaisuudet yksilöistä hyvin pitkälle riippumattomiksi, objektiivisten tosiasioiden kaltaisiksi rakenteiksi, jotka määrittävät yksilöjen teot (Töttö 1996, 187–190).

Durkheimin näkemyksen kaltaisia lähestymistapoja kutsutaan nykyään metodologiseksi kollektivismiksi. Jos kollektivistit ovat oikeassa, olemme kaikki enemmän tai vähemmän yliyksilöllisten rakenteiden sätkynukkeja. Esimerkiksi Kaino on sisäistänyt tiettyjen hänelle läheisten yhteisöjen tavat, tottumukset ja arvot. Hänen puhetapansa, mielihalunsa, arvostuksensa ja opitut taitonsa riippuvat paljon siitä, mihin yhteiskunnan kerrostumaan hän sattui syntymään ja missä piireissä hän liikkuu. Täysi-ikäisenä, jotakuinkin täysijärkisenä ja terveenä Kaino hallitsee itse elämänsä ja tekee itsenäisesti valintoja, mutta tämä hänen itsemääräämisensä on suhteellista. Jos jokin vaihtoehto tuntuu hänestä omimmalta, niin tämän tuntumisen taustalle saattaa kätkeytyä opittuja tunnereaktioita ja ulkopuolelta tarjottuja kriteerejä. Saattaa esimerkiksi olla, että itsemääräämisen kannalta keskeiset tunteet ja tiedollisemmat perustelut on opittu internetin ihmemaailmassa.

Jos Kaino valitseekin itse, hänen mahdollisuutensa vaikuttaa valintavaihtoehtoihinsa ovat rajatut. Kainon eteen avautuva mahdollisen toiminnan avaruus on hyvin pitkälle jo valmiiksi jäsennetty. Vain jotkut

elämän valinnat, esimerkiksi ratkaisut uran suhteen, ovat tiettyinä ajan hetkenä realistisesti toteutettavia hänenlaiselleen ihmiselle, jolla on tietyt ominaisuudet ja taidot sekä tietty historia. Valintavaihtoehtojen jäsentymiseen vaikuttavat tietysti hyvin monenlaiset erilaiset tekijät monilta sosiaalisen todellisuuden organisoitumisen tasoilta. Niin talouden maailmanlaajuiset suhdanteet kuin Jyväskylän yliopiston opintohallinnon strategiset linjaukset vaikuttavat siihen, millaisia valintoja Kaino itse voi tehdä.

Yliyksilöllisten sosiaalisten rakenteiden ei tietenkään tarvitse olla yksilöistä riippumattomia kollektivistien kuvaamalla vahvalla tavalla. Toinen vaihtoehto on olettaa niiden syntyvän yksilöiden toiminnan pohjalta. Tämän vaihtoehdon kannattajia kutsutaan metodologisiksi individualisteiksi. Esimerkiksi sosiologi Anthony Giddens (1938-) edustaa tällaista näkemystä. Kun ihmiset jäsentävät toimintaansa, tavoittelevat tiettyjä päämääriä ja käyttävät tiettyjä keinoja niiden saavuttamiseksi, niin he hyödyntävät toiminnan tapahtumapaikan yhteisöjen, instituutioiden tai organisaatioiden sääntöjä ja resursseja. Näin toimissaan he samalla ylläpitävät kyseisiä yhteisöjä, instituutioita tai organisaatioita, koska tämän tyyppisten sosiaalisten maailman rakennelmien olemassaolo riippuu olennaisesti siitä, että ihmiset noudattavat niiden sääntöjä ja käyttävät niiden resursseja. (ks. Giddens 1984, 103–123.)

Esimerkiksi jos Jyväskylän yliopiston henkilökunta ja opiskelijat yhtäkkiä vain päättäisivät, etteivät enää noudata yliopiston kirjoitettuja ja kirjoittamattomia sääntöjä eivätkä enää hyödynnä yliopiston resursseja, esimerkiksi rakennuksia, niin tämä organisaatio lakkaisi olemasta. Pelkät seinät ja mahdollisesti keiden tahansa ohikulkijoiden mielivaltainen toiminta niiden sisällä eivät sitä ylläpitäisi.

Individualistisessakaan kuvassa yksilöt eivät välttämättä voi muuttaa sosiaalisia rakenteita kovin helposti. Tämä johtuu ensinnäkin siitä, että suuri osa sosiaalisia rakenteita ylläpitävästä toiminnasta on automaattista. Ihmiset eivät kovin usein pysähdy pohtimaan, mitä ja millaisia sosiaalisia rakenteita he tarkalleen ottaen kannattelevat toiminnallaan. Jos joku pysähtyykin ja esimerkiksi havaitsee jonkin käytännön epäeettiseksi, ei tämä vielä riitä muutokseen suuren enemmistön ihmisiä jatkaessa edelleen kyseisen käytännön seuraamista. Lisäksi on tärkeää vielä huomata, että monet sosiaaliset rakenteet ja ilmiöt syntyvät toiminnan tarkoitamattomien seurausten tasolla. Taloudellinen lama on yksi hyvä esimerkki tällaisesta sosiaalisesta ilmiöistä.

Yksittäisten toimijoiden ja suurempien sosiaalisten yksiköiden välinen suhde on ollut perinteisesti yksi keskeisistä sosiologian ja laajemminkin yhteiskuntatieteiden teoreettisista ongelmista. Mainittakoon tässä kaksi muutakin esimerkkiä, biologisten ja sosiaalisten tekijöiden välinen suhde sekä talouden ja sosiaalisen suhde. Edellinen ongelma koskee sitä, kuinka pitkälle voimme selittää inhimillistä toimintaa pelkästään biologisten ihmislajille tyypillisten tekijöiden pohjalta. Jälkimmäinen ongelmakenttä tiivistyy sen kysymyksen ympärille, kuinka pitkälle sosiaalinen toiminta muodostaa oman monimutkaisen ja itsenäisen toiminnan muotonsa, jota ei voida palauttaa taloustieteille perinteisesti keskeiseen rationaalisen toiminnan malliin, jossa yksilöt laskelmoivat rationaalisesti kulujaan ja hyötyjään. (ks. Kuusela 2011.)

Yksilöiden toimintaa voidaan siis yrittää selittää kollektivistisesti yliyksilöllisistä sosiaalisista rakenteista käsin ja toisaalta yliyksilöllisiä sosiaalisia rakenteita voidaan yrittää selittää individualistisesti yksilöiden toiminnan pohjalta. Esittelemättä on vielä kolmas merkittävästi edellisistä poikkeava selittämisen tapa yhteiskuntatieteissä, nimittäin funktionaalisten selitysten soveltaminen sosiaalisten rakenteiden tasolla. Tässä ei tarkastella niinkään yksilöiden ja sosiaalisten rakenteiden välisiä suhteita, vaan erilaisten yliyksilöllisten sosiaalisten yksiköiden keskinäisiä suhteita. Tyypillinen kysymys tästä näkökulmasta voisi olla esimerkiksi, mikä on yliopistojen tehtävä yhteiskunnan muiden organisaatioiden ja instituutioiden kokonaisuudessa.

Funktionalistisen lähestymistavan pioneeri oli yhdysvaltalainen sosiologi Talcott Parsons (1902–1979). Perusajatuksena hänellä oli sosiaalisen todellisuuden tarkasteleminen järjestelmäteoreettisesta näkökulmasta: millaisista järjestelmistä ja alajärjestelmistä yhteiskunta koostuu, miten ne syntyvät, ylläpitävät itseään ja kuolevat, ja millaisia toiminnallisia suhteita niiden välillä vallitsee. Oli kyse sitten perheestä tai kokonaisesta valtiosta, järjestelmät tarvitsevat ensinnäkin jonkinlaisia perusmalleja, jotka määrittävät, mikä on mielekästä ja mahdollista toimintaa järjestelmän piirissä. Yhteiskuntajärjestelmän tasolla tästä tehtävästä huolehtivat Parsonsin mukaan arvot. (Heiskala 1994, 97–99.)

Järjestelmillä on lisäksi tavoitteita. Poliittinen päätöksentekojärjestelmä (eduskunta jne.) lyö ne lukkoon yhteiskunnan osalta. Jokaisen järjestelmä pyrkii myös sopeutumaan ympäristöönsä, missä olen-

naista on toiminnan jatkumisen kannalta välttämättömien taloudellisten resurssien tuottaminen. Järjestelmien on vielä huolehdittava sisäisestä yhtenäisyydestään, etteivät ne hajoa. Koko yhteiskunnan tasolla tästä huolehtivat normit, erityisesti lait. (Mts. 98–99.)

Kaiken kaikkiaan yhteiskuntatieteillä on käytettävissään rikas eri selitystyyppien ja menetelmien kirjo. Sosiaalisia ilmiöitä voidaan tarkastella niin mikro-, meso- kuin makrotasollakin. Viimekädessä tutkimuskohteen luonne ratkaisee, millainen lähestymistapa on hedelmällisin. Hae taanko tuloksille mahdollisimman suurta objektiivisuutta ja yleistettävyyttä, ja onko kohde jo valmiiksi numerojen muodossa tai helposti ja mielekkäästi muutettavissa numeeriseen muotoon? Jos vastaus näihin kysymyksiin on kyllä, menetelmiä tiedon keräämisen ja analyysin etsitään *kvantitatiivisen* eli määrällisen tutkimusperinteen puolelta. Jos taas etsitään uusia avauksia, analysoidaan syvällisemmin yksityiskohtia tai yleisesti kiinnostavia poikkeustapauksia, niin turvaudutaan *kvalitatiivisen* eli laadullisen tutkimuksen perinteeseen. Joskus eri lähestymistavat kilpailevat keskenään, mutta usein ne myös täydentävät toisiaan. Yhä useammin yhteiskuntatieteissä tehdään *monimenetelmäistä* tutkimusta (*mixed methods*).

Tietynlaisten sosiaalisesti monimutkaisten ilmiöiden, esimerkiksi työttömyyden, analysoimiseen nimenomaan vaaditaan monia näkökulmia ja menetelmiä. Työttömyys harvoin johtuu pelkästään yksilötason ominaisuuksista, esimerkiksi työttömän itsensä laiskuudesta tai tyhmyydestä. Työttömyyteen vaikuttavat omalla tavallaan monenlaiset rakenteelliset tekijät: työ- ja koulutuspaikkojen tarjonta, palkkaamisen ja irtisanomisen hintaan ja helppouteen vaikuttavat yhteiskunnan säännökset, työmarkkinoilla esiintyvä avoin tai piilevä syrjintä ja niin edelleen. Lisäksi tässä on tärkeää ottaa huomioon, että sosiaaliset rakenteelliset tekijät helposti muuntuvat yksilöllisiksi tekijöiksi, esimerkiksi pitkittyvä työttömyys passivoi.

Vielä eräs yhteiskuntatieteiden keskeinen erityispiirre on mainittava, nimittäin läheinen suhde *normatiivisiin* kysymyksiin. Millainen on oikeudenmukainen yhteiskunta, millainen elämä on inhimillisesti katsoen riittävän hyvää elämää, mitä on hyvinvointi, mitä onnellisuus? Perinteisesti on ajateltu, ettei tiede voi ottaa kantaa tämän tyyppisiin normatiivis-eettisiin kysymyksiin. Yhteiskuntatieteiden tutkimustulok-

set ovat usein luonteeltaan eettisesti latautuneita, mutta eettisten joh-
topäätösten tekeminen ei välttämättä kuulu tutkijan rooliin. Toisaalta
alansa asiantuntijoina tutkijat ovat usein hyvässä asemassa ottamaan
kantaa, jos myös etiikan näkökulma on heille tuttu. Eräs mahdollisuus
on, että tutkija pyrkii tekemään selkeän eron eri rooliensa välille, siis
milloin puhuu tutkijana ja milloin osallistuu poliittiseen keskusteluun
kansalaisena (Haaparanta & Niiniluoto 1991, 87–88). Käytännön rajan-
veto voi olla vaikeaa, mutta tässäkin tapauksessa tällainen vaikeus ei
suoraan osoita itse ihannetta mielettömäksi.

Toisaalta filosofisen etiikan ja antropologian normatiiviset keskus-
telut arvoista, normeista ja hyvästä elämästä monessa suhteessa lähes-
tyvät ja muistuttavat tieteellisiä keskusteluja. Tärkein yhdistävä piirre
on pyrkimys rationaaliseen argumentaatioon. Yksi mahdollisuus on
hyväksyä filosofis-normatiiviset keskustelut omanlaisekseen tieteeksi,
mutta tällöin on tärkeää erottaa tämäntyyppiset keskustelut selkeästi
ei-kantaa ottavista tieteellisistä tuloksista. Oli miten oli, filosofis-nor-
matiivisten keskustelujen erottaminen kokonaan varsinaisista tieteelli-
sistä keskusteluista ei ole “filosofisesti perusteltua tai yhteiskunnallisesti
viisasta” (Ikäheimo 2008, 14).

Mitä tarkoitusta varten tiedettä tehdään?

Kun yhteiskunta rahoittaa tiedeinstituutiota merkittävällä summalla
vuosittain, ja kun tiedeinstituutio on merkittävä osa yhteiskuntaa, on
syytä kysyä mitä tarkoitusta varten tiedettä tehdään. Vastaukseksi voisi
antaa *yleisinhimillisen uteliaisuuden* tarpeen tyydyttämisen. Tieteilijät ja
muut ihmiset haluavat *tietää miten asiat maailmassa ovat*. Tämä vastaus
sisältää oikeastaan sen oletuksen tieteellisen tiedon luonteesta, että tie-
teellinen tieto on kuvaus maailmasta. Mutta on ilmeistä että tiedon
rooli ei rajoitu pelkästään maailmankuvana olemiseen, vaan tieto kyt-
keytyy toimintaan. Ihmisen toimintaa voidaan kuvata seuraavalla kar-
kealla tavalla:

- (1) N.N. uskoo, että tekemällä X:n, saavutetaan Y.
- (2) Y on tavoittelemisen arvoinen asia.

Siispä: N.N. tekee X:n.

Filosofiassa on varsin tavallista ajatella että arvot ja tosiasiat kuuluvat eri kategorioihin, mistä seuraa, että puhtaista tosiasioväittämistä ei voida päätellä puhtaita arvoväittämiä, tai päinvastoin. Arvojen puolesta argumentointi edellyttää arvoihin vetoamista. Tosiasiatyyppiset väittämät eivät ole perusteltavissa arvoväittämillä. Filosofialle tavanomaiseen tapaan kaikki eivät näin ajattele.

Väitteessä (1) viitataan välineeseen X, joka on keino saavuttaa Y; tiede tuottaa tietoa tällaisista välineistä. Tämä on erittäin merkittävä tieteellisen tiedon tarkoitus, sillä nykymaailmaa ei tässä muodossaan olisi olemassa ilman sitä valtavaa ymmärrystä välineistä, joita meillä on. Tämä ei rajoitu tekniikkaan koneiden ja laitteiden mielessä, vaan sisältää ymmärryksen talouteen, politiikkaan, yhteisöihin, kasvatukseen ja niin edelleen liittyvistä välineistä.

Väitteessä (2) on kyse arvosta tai arvostuksesta. On syytä panna merkille, että inhimillistä toimintaa ei ole olemassa ilman arvostusta tai arvoa (vaikka toimintaa koskevissa argumenteissa ei eksplisiittisesti arvoja tuotaisikaan esille). Arvot ovat luonteeltaan erityyppisiä kuin tosiasiat, niiden voidaan sanoa kuuluvan eri *kategorioihin*. Asiaa valottaa seuraava esimerkki: Oletetaan, että lääketieteessä keksitään molekyyli X, jota sisältävän tabletin nauttimalla voi ikää pidentää. On tietenkin lääketieteen tehtävä todentaa tosiasiatyyppinen väite "Molekyyli X pidentää ikää". Mutta siitä, että tällainen väite pitäisi paikkansa, ei vielä seuraa, että tällaisia tabletteja kannattaisi ryhtyä nauttimaan (vaikka kyseisen molekyylin patentin omistavan lääkketehtaan intresseissä olisikin kyseisiä tabletteja myydä). Tietoista valintaa tekevä kuluttaja pohjaa päätöksensä arvoihinsa, ja saattaisi olla, että kuluttaja ei pitäisikään pidennettyä ikää

tavoittelemisen arvoisena. Tärkeä kysymys tässä yhteydessä onkin: *miten tutkittaisiin väitteen (2) kaltaisia arvoväittämiä?*

Tieteellinen tutkiminenkin on inhimillistä toimintaa, ja toisaalta voidaan kysyä, mitä tutkimisella ajatellaan saavutettavan ja toisaalta onko tuo mahdollisesti saavutettava tavoite aidosti tavoittelemisen arvoista. Tieteen oppialat voidaan ymmärtää traditioina, joiden piirissä on olemassa tietynlainen käsitys siitä, mitä kannattaa tutkia, ja tutkijat voivat seurata tradition välittämää näkemystä omasta oppialasta. Tradition hyvä puoli on, että se pitää yllä tieteenalan yhtenäisyyttä (saman alan ihmiset ymmärtävät toisiaan), mutta tradition huono puoli on siinä, että se voi tehdä sokeaksi toisin ajattelun mahdollisuudelle. Mikäli tämä sokeus kohdistuu siihen, onko tavoiteltu asia todella tavoittelemisen arvoinen, ei tutkija tällöin (seuratessaan sokeasti traditiota) tee aitoa itsenäistä valintaa, eikä hän ole *itsenäinen toimija*.

Toisinaan intressi tutkimuksen tekemiselle pohjautuu sille, että tunnustetaan jotakin tavoittelemisen arvoiseksi. Voitaisiin esimerkiksi lähteä liikkeelle arvoista, jotka on mainittu ihmisoikeuksien julistuksessa, ja hakea vastausta kysymykseen, miten sananvapautta rajoitetaan, tai miten sukupuolten epätasa-arvoa ylläpidetään, tai miten demokratia toteutuu nyky-yhteiskunnassa. Mikäli tutkija kykenisi osoittamaan esimerkiksi, että tietynlainen hallintomalli rajoittaisi sananvapautta, niin olettaen, että sananvapautta pidetään tärkeänä arvona, seuraisi tutkimustuloksesta suositus harkita kyseistä hallintomallin hyväksyttävyyttä. Tällöin tutkimuksen tekijällä voisi olla intressinä *parantaa maailmaa*.

Kirjallisuus

- Eemeren, F.H. van & Grootendorst, R. (2004). *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-dialectical Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Forsius, Arno (2001). Alexander Fleming – Penisilliinin keksijä. *Lääkärilehti* 3/2001.
- Giddens, Anthony (1984). *Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia – Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä*. Helsinki: Otava.
- Gronow, Jukka (2004). Modernin yhteiskunnan mahdollisuus: Sosiaalinen eriytyminen ja esteettisen arvostelukyvyn kehkeytyminen. Teoksessa Rahkonen, Keijo (toim.): *Sosiologia nykykeskusteluja*. Helsinki: Gaudeamus. 237–290.

- Haaparanta, Leila & Ilkka Niiniluoto (1991). *Johdatus tieteelliseen ajatteluun*. Helsinki: Hakapaino.
- Heiskala, Risto (1994). Talcott Parsons ja rakennefunkcionalismi. Teoksessa Heiskala, Risto (toim.): *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus. 88–120.
- Ikäheimo, Heikki (2008). Sosiaalisuus ja epäsosiaalisuus sosiaalityössä. Teoksessa Niemi, Petteri & Kotiranta, Tuija (toim.): *Sosiaalialan normatiivinen perusta*. Helsinki: Gaudeamus. 13–33.
- Kiikeri, Mika & Ylikoski, Petri (2004). *Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tieteen tutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuhn, Thomas S. (1994) [1962]. *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Art House
- Kuusela, Pekka (2011). Sosiaalitieteet, sosiaalisuus ja sosiaalisen toiminnan teoria. Teoksessa Kotiranta, Tuija; Niemi, Petteri & Haaki, Raili (toim.): *Sosiaalisen toiminnan perusta*. Helsinki: Gaudeamus. 51–71.
- Paul, Richard W. & Elder, Linda (2002). *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*. New York: Prentice Hall.
- Popper, Karl R. (1997) [1963]. *Arvauksia ja kumoamisia*. Suomentanut Eero Eerola. Helsinki: Gaudeamus.
- Raatikainen, Panu (2004). *Ihmistieteet ja filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Resnik, David B. (1998). *The Ethics of Science. An Introduction*. Lontoo & New York: Routledge
- Töttö, Pertti (1996) Émile Durkheim – kaikki on sosiaalista. Teoksessa Gronow, Jukka; Noro, Arto & Töttö, Pertti (toim.): *Sosiologian klassikot*. Helsinki: Gaudeamus. 173–212.
- Walton, Douglas (2006). *Fundamentals of Critical Argumentation*. Cambridge: Cambridge University Press.

ERÄÄN TUTKIMUKSEN TARINA

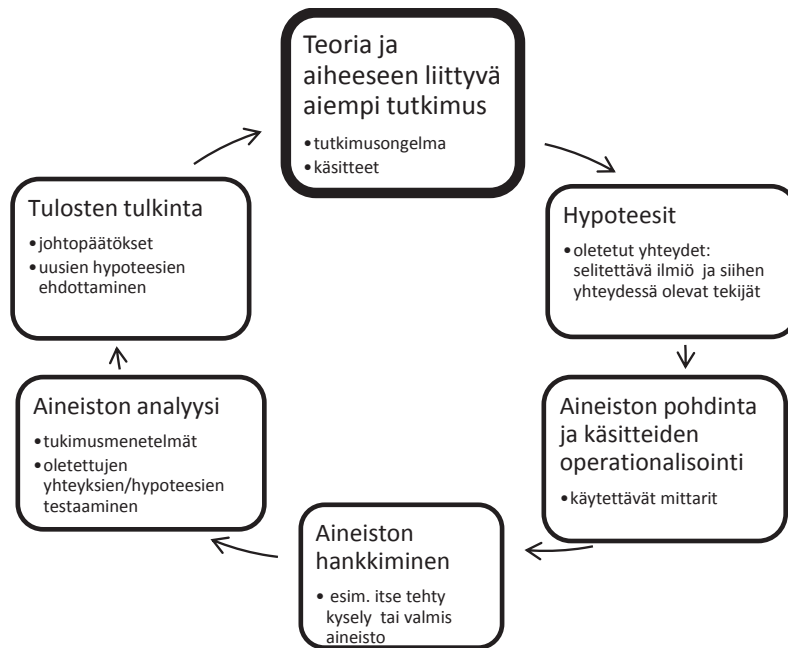
Timo Anttila ja Tomi Oinas

Tässä artikkelissa kuvaamme kvantitatiivisen eli määrällisen sosiaalitieteellisen tutkimuksen etenemistä vaihe vaiheelta aina tutkimusaiheen valinnasta tutkimuksen lopputuloksien kirjaamiseen. Havainnollistamme tutkimusprosessin etenemistä ajankäyttötutkimuksen piiristä poimitun tutkimusesimerkin avulla. Esimerkissä on tavoitteena analysoida suomalaisten kokemusta ajan puutteesta. Tutkimusaineistona käytämme Tilastokeskuksen vuosina 1999–2000 keräämää ajankäyttöaineistoa. Käytämme aikapulaan liittyvää tutkimustamme havainnollistamaan määrällisen tutkimusprosessin kulkua ja aineiston tilastollista analysointia. Lukija voi aivan hyvin kuvitella aikapulan tilalle tutkimuskohteeksi jonkin toisen sosiaalitieteellisen ilmiön. Valitusta ilmiöstä riippumatta määrällinen tutkimus etenee useimmiten seuraavassa esitettävien vaiheiden mukaisesti.

Tämän artikkelin rakenne ja eteneminen noudattelee yleistä määrällisen tutkimusprosessin kehää, jonka askeleet on kuvattu kuviossa 1. Sosiaalitieteissä tutkimusmenetelmien erottelu määrälliseen ja laadulliseen on vähitellen laimentunut ja tutkimusotteet nähdäänkin lähtökohdiltaan ja tavoitteiltaan rinnakkaisina. Historiallinen ero menetelmien taustaoletusten ja lähtökohtien suhteen näkyy silti edelleen. Määrällinen tutkimusote on saanut vaikutteita luonnontieteellisestä tutkimuksesta ja

tutkimus perustuu nimensä mukaisesti määrällisiin aineistoihin ja analyysimenetelmiin. Määrällistä tutkimusta tehdessä tutkijalla on joitakin teoreettiseen keskusteluun tai aikaisemmassa tutkimuksessa löydettyihin havaintoihin perustuvia oletuksia siitä, minkälaisia yhteyksiä tutkitavan ilmiön (selitettävän eli riippuvan muuttujan) ja ilmiötä selittävien (eli riippumattomien) muuttujien välillä esiintyy. Päättelyn suunta on useimmiten deduktiivinen, teoriasta kohti empiirisiä havaintoja. Tutkimusprosessille on ominaista käsitteiden tarkka ja perusteltu operationalisointi, eli muuntaminen määrälliseksi mittareiksi (=numeroiksi) ja oletusten eli hypoteesien tilastollinen testaaminen. Tilastollinen testaus perustuu usein oletukseen ilmiöiden kausaalisista suhteista. Tulosten, eli havaittujen yhteyksien tai yhteyksien puuttumisen, tulkinta johtaa hypoteesien tarkentamiseen tai toivottavasti aivan uusiin hypoteeseihin.

Käytännössä tutkimuksen eteneminen on harvoin näin johdonmukaista. Tutkimuksen vaiheet limittyvät toisiinsa. Usein käy niin, että tutkija joutuu pitkällekin edenneen aineistojen analyysin jälkeen palaamaan alkuun ja määrittämään tutkimusongelman uudestaan tai muotoilemaan tutkimushypoteeseja uudella tavalla. Tutkimuksen etenemiseen vaikuttaa myös käytetyn tutkimusaineiston laatu. Sosiaaliteollisia tilastoaineistoja kerätään ja arkistoidaan yhä systemaattisemmin tutkijoiden käyttöön. Varsinkin tilastovirastojen, kuten suomen Tilastokeskuksen, keräämät aineistot ovat huolellisesti suunniteltuja ja laadukkaasti kerättyjä. Tällaisten yleisiin tarkoituksiin kerättyjen valmiiden aineistojen haittana on se, että ne sisältävät vain rajallisen määrän oman tutkimusaiheen kannalta olennaista tietoa. Oman aineiston kerääminen on työläs tehtävä. Etuna on, että oman aineiston voi suunnitella siten, että se tuottaa mahdollisimman hyvin tietoa tutkittavasta ilmiöstä.

Kuvio 1. Tutkimusprosessin vaiheet

Tutkimus alkaa kirjallisuuteen perehtymisellä. Aiemman tutkimuksen perusteella selvitetään, mitä tutkittavasta aihepiiristä jo tiedetään. Samalla pyritään löytämään uusia teorioita, hypoteeseja ja ideoita, joita voidaan soveltaa omassa tutkimuksessa. Yhteiskuntatieteellisen tutkimusaiheen valintaa perustellaan usein tieteen sisäisillä tekijöillä. Aihepiiristä aiemmin tehty tutkimus sisältää puutteita tai tutkija havaitsee ongelman, jota aiempi tutkimuskirjallisuus ei huomaa. Varsin usein tutkimusaiheen valintaa perustellaan myös yhteiskunnallisella merkityksellä ja ajankohtaisuudella. Tutkimusaiheemme valinnan taustalla onkin viime vuosina yleistynyt keskustelu kiireestä ja aikapulasta. Kroonistuvaa aikapulaa voidaan pitää jälkiteollisten yhteiskuntien uutena sosiaalisena ongelmana (Garhammer 2002). Sekä kotimaiset että kansainväliset tutkimukset viittaavat siihen, että ajan puute on yleistynyt kokemus. Tar-

kempi perehtyminen aihepiiriin tuo esiin paradoksin, joka myös houkuttaa tarttumaan tutkimusaiheeseen. On olemassa hyvin dokumentoitu ja kansainvälisesti yhdenmukainen tutkimustieto ajan puutteen kokemusten lisääntymisestä 1900-luvun puolivälistä lähtien ja samanaikainen, yhtä vakuuttavasti todistettu, pitkän aikavälin merkittävä vapaa-ajan ja perheajan määrän kasvu (Robinson & Godbey 1997; Gershuny 2000).

Käsitteenmäärittelyä

Aiempaan tutkimuskirjallisuuteen perehtyminen toi esiin, että suomalaisessa tutkimuksessa käsitteet aikapula, aikapaine ja kiire esiintyvät osin päällekkäisesti, usein kuvaten, jos ei samaa niin ainakin toisiinsa yhteen kietoutuneita ilmiöitä. Myös kansainvälinen englanninkielinen tutkimus lähestyy aikapulaa monen eri käsitteen avulla. Aikapulaa kuvaavat lähinnä käsitteet 'time famine' (Robinson & Godbey 1997) ja 'time poverty' (Garhammer 2002). Päivittäisiin arjen rutiineihin liittyvää kiirettä ja aikapainetta ilmentävät käsitteet 'time-squeeze' (Clarkberg & Moen 2001; Southerton 2003) ja 'time pressure' (Lippe 2003; Gunthorpe 2003), sekä 'time crunch' (Zuzanek ym. 1998; Gunthorpe 2003; McKenzie Leiper 2003) 'feeling rushed' (Gunthorpe 2003) ja 'harriedness' (Zuzanek ym 1998; Southerton 2003).

Aikapula on siten käsitteellisesti, kuten monet muutkin sosiaalitieteelliset tutkimuskohteet, moniulotteinen ilmiö. Lisäksi, aikapula – kuten aika – voidaan käsittää sekä määrällisenä että laadullisena ilmiönä. Ajan määrällisen luonteen vuoksi aikapula voidaan yhtäältä käsittää siten, että tiettyyn toimintaan käytetty aika ei ole käytettävissä toisaalla. Tällöin aikapulaa voitaisiin arvioida esimerkiksi ajankäytön rakenteella ja mitata esimerkiksi vapaa-ajan määrällä. Toisaalta, ajan kulttuurisen ja psykologisen luonteen vuoksi, voidaan ajatella, että objektiivinen, kellon avulla mitattu, ajankäyttö ei merkitse kokemuksellisesti samaa asiaa kaikille. Subjektiivinen kokemus aikapulasta ei siten ole suoraan verrannollinen objektiiviseen ajankäyttöön.

Tässä esimerkkitutkimuksessa aikapulan tutkiminen tukeutuu subjektiiviseen mittariin. Kvantitatiivisissa aineistoissa, sellaisissa kuten ajankäyttöaineistomme, subjektiivinen arvio vastaajan aikapulasta perus-

tuu joko yksittäiseen kysymykseen koetusta aikapulasta tai väitelauseista koottuun mittaristoon. Suomalaisessa ajankäyttötutkimuksessa kysymys on muotoa: ”Onko sellaisia asioita, joita haluaisitte tehdä tavallisina arkipäivinä, mutta joista Teidän on luovuttava aikapulan takia? Vastausvaihtoehtoina ovat 1 = Kyllä ja 2 = Ei. Teknisesti ilmaistuna tutkimuksen tavoitteena on selvittää, mikä tai mitkä tekijät selittävät vastaajan sijoittumista ”kyllä”-vastanneiden tai ”ei”-vastanneiden ryhmään.

Mikä aikapulaa voisi selittää? – Hypoteesien rakentelua

Aiempi tutkimus nostaa esiin lukuisan joukon ilmiöitä, joilla on mahdollisesti yhteys aikapulan kokemiseen. Kvantitatiivinen, teoreettisiin hypoteeseihin perustuva empiirinen tutkimus lähestyy tutkittavaa ilmiötä yleensä lyhyin askelin. Aineistot sisältävät vain rajallisen määrän muuttujia ja kaikkia teorioista nousevia selitysmalleja ei ole mahdollista, ei myöskään järkevää tarkastella yhdellä kertaa. Omassa tutkimusesimerkissämme poimimmekin joitain keskeisiä kirjallisuudessa esiintyneitä tekijöitä selittämään suomalaisten aikapulan kokemista. Tieteellisessä keskustelussa on esiintynyt vastakkaisia näkemyksiä siitä, mikä tuottaa ajan puutetta. Seuraavassa tarkennamme tutkimushypoteesit, joissa aikapulan selittäjiä etsitään 1. työn, 2. kodin ja perhe-elämän sekä 3. vapaaajan piiristä.

Ensinnä, aikapula on nähty seurauksena *työn* ja pääoman kasvaneista tuottavuusvaatimuksista (Adam 1995; Sennett 1998; Castells 1996). Suomalainen 1970-luvulta lähtien kerätty työolotutkimusten sarja vahvisti käsitystä siitä, että ajan määrä suhteessa suoritettaviin tehtäviin on yhä näkyvämpi ongelma työpaikoilla. 2000-luvulla kiire ja kireät aikataulut ovat nousseet tärkeimmäksi työssä viihtymistä vähentäväksi tekijäksi suomalaisten palkansaajien mielestä. Samalla koulutustason kasvu ja talouden rakennemuutos siirtävät työvoimaa tietotyövaltaisiin ammatteihin, joissa työn ja vapaa-ajan välille on vaikea vetää rajaa. Vaativaa asiantuntijatyötä tekevät, joilla työaikojen ja vapaa-ajan rajat hämärtyvät, kärsivät aikapaineesta. Blomin ym. (2001) tutkimuksessa korkeasti koulutettujen tietotyön tekijöiden työ osoittautui erityisen paineiseksi verrattuna muihin palkansaajiin. Oletamme, että omassa tutkimusai-

neistossammekin aikapulaa esiintyy enemmän ammattiryhmissä, jotka sijoittuvat ammatillisen hierarkian ylätasolle.

Toinen tutkimuskirjallisuudessa esiintyvä selitysmalli lisääntyvälle ajanpuutteelle nojaa näkemyksiin eri *elämänvaiheiden* aikaintensiivisyydestä. Ajan puutetta selitetään erityisesti sukupuolen mukaan eriytyvillä perhe- ja hoivavelvoitteilla (Hochchild 1989; Gunthorpe & Lyons 2004). On esitetty myös, että iän suhteen aikapulan kokeminen noudattaa käänteistä U-mallia: sekä nuoremmissa että vanhemmissa ikäryhmissä koetaan vähemmän aikapulaa kuin keskimmaisissa ikäryhmissä (Takala 2002). Aikapulan – ja yleisemminkin ajan – kokeminen eriytyy myös sukupuolen mukaan. Naiset kokevat enemmän aikapulaa kuin miehet (Broek ym. 2004; McKenzie Leipner 2003). Oletuksen mukaan aikapulasta kärsivät erityisesti lasten vanhemmat ja erityisesti naiset, jotka aiemman tutkimuksen mukaan ovat miehiä enemmän vastuussa kodin piirissä tehdystä työstä.

Kolmas selitysmalli kiinnittää huomion *vapaa-aikaan ja kulutukseen*. Ruotsalaisen taloustieteilijä Staffan Linderin (1970) mukaan länsimaiden talouden kasvu ei ole johtanut joutilaaseen ja rauhalliseen elämään kuten oletettiin. Ajasta on tullut niukka resurssi. Talouden tuotavuuden kasvu on johtanut siihen, että ihmiset asettavat muullekin ajankäytölleen samanlaisia tuottavuustavoitteita kuin ansiotyölle. Koska työajasta on tullut tuottavampaa ja paremmin palkattua, myös vaihtoehdoisen ajankäytön, eli vapaa-ajan arvo kasvaa. Linderin teesin mukaan ahdistunut joutilaluokka pyrkii maksimoimaan ajankäytön tuoton vapaa-aikaan mukaan lukien. Vapaa-ajan osalta tähän maksimaaliseen hyötyyn voidaan pyrkiä kuluttamalla kallisarvoisempia tuotteita ja palveluja, kuluttamalla näitä tuotteita ja palveluita nopeammin tai samanaikaisesti. Ilmiö kattaa sekä kyltymättömän (voracious) että kaikkiruokaisen (omnivorous) kulutuskulttuurin (Sullivan 2008). Lisäksi, vapaa-aikaan sijoitettava kulttuurituotteiden kulutus on oiva keino kasvattaa sosiaalista ja kulttuurista pääomaa. Samalla vapaa-ajan laadukas ja tehokas käyttö on erottautumiskeino ja yhteiskunnallisen statuksen määrittäjä. Ajankäyttöaineisto sisältää kysymyspatteriston osallistumisesta erilaisiin vapaa-ajan kulttuuriharrastuksiin. Tämä mahdollistaa vapaa-ajalla tapahtuvan kulttuuriharrastamisen intensiivisyyden mittarin lisäämisen analyysiin.

Edellä lueteltujen tutkimusteoreettisten hypoteesien ja empiiristen havaintojen perusteella määrittelemme tutkimustehtäväksi tarkastella

aikapulan kokemisen yleisyyttä ja selittäjiä suomalaisten keskuudessa. Oletuksenamme (hypoteesinamme) on aiemman kirjallisuuden perustalta, että aikapulan kokeminen eriytyy niin ammattiaseman ja demograafisten tekijöiden (ikä, sukupuoli ja perhetilanne) kuin myös vapaa-ajan kulttuuriharrastamisen intensiivisyyden mukaan.

Tutkimusaineisto ja mittarit

Käsitteiden määrittelyn ja tutkimushypoteesien asettamisen jälkeen siirrytään kohti tutkimuksen empiiristä osaa. Tässä vaiheessa mietitään, millaisin keinoin ilmiöstä voidaan saada tietoa. Yhteiskuntatieteellisissä määrällisissä tutkimuksissa ollaan tyypillisesti kiinnostuneita ilmiöistä, jotka koskettavat suuria kokonaisuuksia kuten yhteisöjä, alueita, valtioita tai jopa kaikkia yhteiskuntia. Tutkimuksessa on kuitenkin vain harvoin mahdollista tutkia kaikki kiinnostuksen kohteena olevat yksiköt eli koko perusjoukko (esim. kaikki suomalaiset). Tämän vuoksi tarkasteltavana olevaa ominaisuutta tai ilmiötä joudutaan tutkimaan pienemmällä osajoukolla. Koska ihmisen käyttäytymisessä on paljon tilannekohtaista ja yksilöiden välistä vaihtelua, tietojen kerääminen yhdeltä yksilöltä ei riitä. Jos tuloksista halutaan saada yleistettäviä, on tutkittava suuri joukko satunnaisesti valittuja ihmisiä. Perusjoukosta satunnaisesti valittua pienempää joukkoa kutsutaan *otokseksi*. Otoksen pohjalta voidaan päätellä, kuinka todennäköisesti otoksessa havaittu ilmiö esiintyy myös koko perusjoukossa. Tätä kutsutaan tilastolliseksi päättelyksi. Esimerkiksi tutkittaessa suomalaisten asennoitumista ydinvoimaan ei ole järkevää yrittää tutkia kaikkia perusjoukkoon kuuluvia (suomalaiset), sen sijaan tutkittavaksi valitaan satunnaisesti otos (esim. 2000 henkilöä) suomalaisista. Otokseen kuuluvien henkilöiden on muistutettava mahdollisimman paljon koko perusjoukkoa. Esimerkiksi, jos täysi-ikäisistä suomalaisista puolet on naisia ja puolet miehiä, sukupuolijakauman tulisi olla sama myös suomalaisia edustavassa otoksessa.

Kuinka suuri otos on oltava? Tähän ei ole yksiselitteistä vastausta. Otoksen kokoon vaikuttaa ennen kaikkea se, kuinka paljon tutkittavan ominaisuuden oletetaan vaihtelevan erilaisilla yksilöillä. Jos tutkitaan voimakkaasti biologisesti määräytyneitä ominaisuuksia kuten reaktioai-

kaa, voi otos koostua muutamasta kymmenestä yksilöstä. Sen sijaan tutkittaessa ilmiöitä kuten alkoholinkäyttötapoja, jotka ovat vahvasti sosiaalisesti ja kulttuurisesti määrittäviä, tarvitaan suuri otoskoko. Näihin ilmiöihin vaikuttavia tekijöitä on paljon ja jotta otos olisi edustava kaikkien näiden ominaisuuksien suhteen, kasvaa sen koko väistämättä suureksi. Otoskoon vaikuttavat myös aineiston analyysissä käytettävät menetelmät. Monien muuttujien yhtäaikainen tarkastelu vaatii suuremman otoskoon kuin yksinkertaiset kuvailevat analyysit. (Nummenmaa 2004)

Tässä esimerkkitutkimuksessamme emme kerää omaa uutta aineistoa vaan käytämme Tilastokeskuksen vuosina 1999 ja 2000 keräämää ajankäyttöaineistoa. Tutkimukseen osallistuneet, noin 5000 henkilöä, ovat pitäneet kahden vuorokauden ajan tarkkaa kirjaa ajankäytöstään sekä vastanneet 16-sivuiseen haastattelulomakkeeseen, joka sisältää 111 kysymystä. Tässä tutkimuksessa käytämme vain viittä kysymyskohtaa haastattelulomakkeella kerätystä tiedosta.

Tilastokeskuksen aineiston käytön etuna on, että otanta on huolellisesti suunniteltu ja aineiston kato (puuttuvat tiedot) pystytään määrittämään tarkasti. Puuttuvaa tietoa analysoimalla aineistoa pystytään myös teknisesti korjaamaan. Näin aineistosta saatujen tulosten yleistäminen koskemaan koko perusjoukkoa, tässä tapauksessa suomalaisia, on perusteltua.

Käsitteiden operationalisointi eli mittareiden luominen

Operationalisoinnilla tarkoitetaan käsitteiden empiiristen vastineiden eli mittareiden muodostamista. Sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa operationalisointi pyritään yleensä kuvaamaan mahdollisimman tarkasti. Tämä johtuu käsitteiden abstraktista luonteesta. Luonnontieteissä on yhdenmukaiset mittarit esimerkiksi tilavuudelle tai painolle. Kun muunnamme omia tutkimushypoteeseja mittareiksi, on olennaista miettiä, miten mitata esimerkiksi kulttuuripalvelujen kulutuksen intensiivisyyttä.

Teoreettisten käsitteiden tai ilmiöiden ja niiden mittareiden tulisi luonnollisesti vastata toisiaan mahdollisimman hyvin. Toisin sanoen,

operationalisoinnin tehtävänä on teoreettisen ja empiirisen käsitteen mahdollisimman hyvä vastaavuus. Tämä prosessi edellyttää, että käsite paloitellaan osakäsitteiksi, jotka puolestaan jaotellaan edelleen pienemmiksi ja konkreettisemmiksi käsitteiksi kunnes kullekin osalle löydetään omat mittarit. Esimerkiksi konservatiivisuuden voidaan katsoa jakautuvan taloudelliseen ja poliittiseen konservatiivisuuteen. Poliittinen konservatiivisuus jakautuu edelleen asenteelliseen ja toiminnalliseen osa-alueeseen. Asenteellista poliittista konservatiivisuutta voivat mitata mm. konservatiivisen puolueen kannattaminen ja kielteinen suhtautuminen mielenosoituksiin. Toiminnallista poliittista konservatiivisuutta voisi puolestaan mitata mm. haluttomuus osallistua mielenosoituksiin. Taloudellista konservatiivisuutta voitaisiin mitata mm. kysymällä suhtautumista valtion harjoittamaan yritystoimintaan. Konservatiivisuutta mitattaisiin siten suurella joukolla yksittäisiä kysymyksiä, kuten: Mitä puoluetta äänestäisitte, jos eduskuntavaalit pidettäisiin nyt? Hyväksyttekö mielenosoitukset poliittisen vaikuttamisen keinona? jne. Näiden kysymysten pohjalta voitaisiin muodostaa yksi konservatiivisuutta mittaava muuttuja tai sitten säilyttää poliittisen ja taloudellisen konservatiivisuuden erillisinä mittareina. Jos operationalisointi on tehty huonosti, emme voi vetää saamiemme tulosten pohjalta teoreettisia johtopäätöksiä tutkittavasta ilmiöstä, sillä mittarimme eivät mittaa sitä mitä niiden pitäisi mitata. Onnistunut operationalisointi tuottaa validin eli luotettavan mittarin, joka mittaa juuri sitä käsitettä, jota sen on tarkoitus mitata. (Alkula, Pöntinen & Ylöstalo 1994; Jokivuori & Hietala 2007)

Kvantitatiiviset tutkimusasetelmat perustuvat muuttujien välisen riippuvuuksien tarkasteluun. Muuttujat ovat aineistoon sisältyvien havaintoyksiköiden mitattuja ominaisuuksia, joiden arvot vaihtelevat eri tutkittavilla. Esimerkiksi kyselylomakkeen jokaista kysymystä vastaa aineistossa muuttuja, joka kertoo kunkin henkilön saaman arvon (henkilön A ikä on 25 vuotta ja sukupuoli nainen jne.). Oma tutkimusesimerkkimme sisältää selkeitä mitattavia muuttujia, kuten vastaajan ikä, myös abstrakteja ilmiöitä, kuten vapaa-ajan intensiivisyys. Yksiselitteisiä ja selkeitä käsitteitä tai ilmiöitä kuten ikää voidaan mitata yhdellä muuttujalla, abstraktien käsitteiden mittaamiseen on syytä käyttää useita muuttujia.

Tutkimuksemme selitettävä muuttuja on tutkimukseen osallistuneiden subjektiivinen kokemus ajan puutteesta. Kiireen kokemista on

ajankäyttötutkimuksen haastatteluosuudessa kysytty seuraavasti: ”Miten usein koette olevanne kiireinen? Oletteko kiireinen: (1) jatkuvasti, (2) silloin tällöin vai (3) ette juuri koskaan?”. Aikapulan kokemista on kysytty puolestaan niiltä, jotka kokivat kiirettä jatkuvasti tai silloin tällöin seuraavasti: ”Onko sellaisia asioita, joita haluaisitte tehdä tavallisina arkipäivinä, mutta joista Teidän on luovuttava aikapulan takia? (1 = Kyllä, 2 = Ei)”.

Aikapulan *selittäjät* operationalisoidaan seuraavasti. *Ammattiasema* määritellään Tilastokeskuksen ammattiluokituksen perusteella, joka puolestaan perustuu kansainväliseen ISCO-88 (International Standard Classification of Occupations) standardiin ammattien luokituksista. Ammattiryhmän määrytyminen perustuu työtehtävien laatuun, vaativuuteen ja ammattitaitoon, joka on hankittu työssä tai koulutuksen kautta. Tutkimuksessa käytetään viisiluokkaista versiota ammatista: (1) johtajat ja ylimmät virkamiehet, (2) erityisasiantuntijat, (3) asiantuntijat, (4) toimisto- ja asiakaspalvelutyöntekijät ja (5) työntekijät.

Vastaajan *elämäntilannetta* vastaa neliluokkainen muuttuja, johon on yhdistetty tieto avio/avoliitossa elämisestä ja lasten olemassa olost: Ensimmäisen (1) luokan muodostavat naimattomat, joilla ei ole alaikäisiä lapsia, toisen (2) pariskunnat, joilla ei ole lapsia, kolmannen (3) pariskunnat, joilla on lapsia ja neljännen (4) ryhmän muodostavat yksinhuoltajat. Tämä luokitus vastaa yksilöiden elämänkaaren tyypillisiä merkkipaaluja (Birch, Le & Miller 2009).

Vapaa-ajan kuluttamisen intensiivisyyttä ja laajuutta (cultural voraciousness) mittaava muuttuja muodostettiin vapaa-ajan harrastuksia koskevan kysymyspatterin pohjalta. Vastaajilta tiedusteltiin, olivatko he viimeksi kuluneen vuoden aikana osallistuneet erilaisiin vapaa-ajan harrastuksiin ja kuinka monta kertaa. Näitä harrastuksia olivat elokuvissa, teatterissa, tanssiesityksessä, konsertissa, oopperassa, taidenäyttelyssä tai -museossa, muussa museossa, kirjastossa ja urheilukilpailuissa käyminen. Kussakin harrastuksessa osallistumisen aktiivisuus luokiteltiin neljään luokkaan: (0) ei osallistunut lainkaan vuoden aikana, (1) vähintään kerran vuoden aikana, (2) vähintään kerran kuukauden aikana ja (3) useita kertoja kuukauden aikana. Mittari luotiin laskemalla yhteen eri harrastuksiin osallistuminen. Suurin osa mittariin sisältyvistä vapaa-ajan harrastuksista on kulttuuriharrasteita. Analyyseja varten muuttuja jaetaan neljään yhtä

suureen ryhmään (korkea, melko korkea, melko matala, matala intensiivisyys).

Edellisten lisäksi analyyseissa on mukana selittävinä tekijöinä vastajan ikäryhmä ja sukupuoli. Ikä liittyy läheisesti elämäntilanteeseen, naimattomat ovat keski-ikältään kaikkein nuorimpia jne. Sukupuolen oletetaan puolestaan olevan suoraan yhteydessä aikapulaan.

Analyysimenetelmät

Hirsjärvi ja kumppanit (2003) määrittelevät empiirisen tutkimuksen tasoja ja jaottelevat tutkimuksen strategiat kartoittaviin, kuvaileviin ja selittäviin. Kartoittava tutkimus pyrkii uusien näkökulmien etsimiseen ja vähän tunnettujen ilmiöiden selvittämiseen. Kuvaileva tutkimus pyrkii luomaan tarkan kuvauksen henkilöstä, ilmiöstä tai tapahtumasta. Selittävä tutkimus taas nimensä mukaisesti pyrkii löytämään syitä ja mekanismeja, joilla ilmiötä tai tapahtumaa voidaan selittää. Käytännössä kvantitatiivinen tutkimus etenee usein kuvailevan tehtävän kautta ilmiötä selittävään osuuteen. Hyvä kvantitatiivinen tutkimus ottaa myös huomioon kartoittavan strategian ja pyrkii löytämään uusia näkökulmia ilmiön tarkasteluun. Tämä voi tapahtua varsinaisen kvantitatiivisen analyysin päätteeksi, kun aineistossa havaitaan yhteyksiä, joiden perusteella tarkasteltavan ilmiön luonnetta on määriteltävä uudelleen.

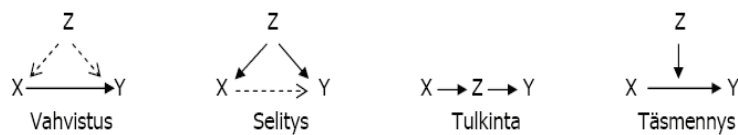
Käytämme analyyseissa ristiintaulukointia kuvailevana menetelmänä ja aikapulan selittäjiä tutkimme logistisen regressioanalyysin avulla. Monimuuttujamenetelmien, kuten logistisen regressioanalyysin, keskeinen idea on mallissa olevien kolmansien tekijöiden vaikutuksen poistaminen eli vakiointi, kun tutkitaan kahden muuttujan välistä yhteyttä. Tätä kolmansien tekijöiden vakiointia kutsutaan elaboraatioksi. Elaboration avulla pyritään siten selvittämään, onko kahden asian välillä todella yhteys vai ei. Jos yhteys on todellinen, saadaan elaboration avulla tarkempi kuva yhteyden luonteesta.

Klassisia esimerkkejä elaboration avulla paljastuvasta näennäisyhteydestä ovat haikaroiden yhteys lapsien määrään ja jäätelön kulutuksen yhteys hukkumiskuolemiin: mitä enemmän alueella pesii haikaroita, sitä enemmän siellä on lapsia; mitä suurempaa jäätelön kulutus, sitä enem-

män hukkumisia. Voidaanko näiden yhteyksien perusteella päätellä, että haikarat tuovat lapsia tai että jäätelönsyönti lisää hukkumiskuolemia? Molemmista tapauksissa on luonnollisesti kyse näennäisyhteydestä: maaseudulla on enemmän haikaroita ja syntyvyys korkeampaa, kesällä syödään enemmän jäätelöä ja hukkumiskuolemat ovat yleisempiä. Esimerkeissä asuinalueen tyyppi ja vuodenaika ovat kolmansia tekijöitä (Z), jotka tuottavat kahden ilmiön X ja Y välisen näennäisen yhteyden. Jos haikaroiden pesinnän vaikutusta lasten määrään tutkitaan erikseen maaseudulla ja kaupungissa, yhteyttä ei havaita. Vastaavasti jos jäätelön kulutuksen vaikutusta hukkumiskuolemiin tutkitaan eri vuodenaikoina, ei yhteyttä havaita. Kolmas tekijä Z siten selittää havaitun näennäisyhteyden. Näennäisyhteyden eli selityksen lisäksi on olemassa myös muita elaboraation tyyppisiä: vahvistus, täsmennys ja tulkinta (kuvio 2). Vahvistuksesta on kyse silloin, kun kolmansien tekijöiden vakioiminen ei muuta alkuperäistä yhteyttä eli se säilyy. Vahvistuksesta on kyse silloin, kun sukupuolten väliset tuloerot säilyvät koulutustason, ammatin ja toimialan vakioimisen jälkeen. Tulkinta ja täsmennystyyppinen elaboraatio kertovat siitä, miten jokin tekijä vaikuttaa toiseen. Tulkinta-tyyppisessä elaboraatiossa selittävä muuttuja vaikuttaa epäsuorasti kolmannen tekijän välityksellä selitettävään muuttujaan. Jos isän ammatin ja pojan ammatin välinen yhteys häviää, kun pojan koulutus vakioidaan, on tulkinta seuraava: isän ja pojan ammattien välinen yhteys johtuu siitä, että toimihenkilöammateissa vaaditaan enemmän koulutusta ja toimihenkilöiden lapset koulutautuvat pidemmälle kuin työläisten lapset. Tulkinnassa kolmannen tekijän Z vakiointi osoittaa sen mekanismin, jonka välityksellä X vaikuttaa Y:n. Selityksen tavoin kolmannen tekijän tuominen analyysiin hävittää X:n (isän ammatti) ja Y:n (pojan ammatti) suoran yhteyden. Tällöin selittäjän (isän ammatti) ja kolmannen tekijän (koulutus) välillä on myös oltava yhteys. Erona selitys- ja tulkinta-tyyppisen elaboraation välillä on muuttujien ajallinen järjestys: selityksessä kolmas tekijä edeltää selittäjää, kun tulkinnassa tilanne on päinvastoin.

Kun selittävän (X) ja selitettävän (Y) välinen yhteys esiintyy vain jossain kolmannen tekijän (Z) ryhmässä tai se on toisissa ryhmissä vahvempaa kuin toisissa, puhutaan täsmennyksestä. Täsmennyksestä on kyse esimerkiksi silloin, kun propagandan vaikutus asenteisiin on korkeasti koulutetuilla heikompaa kuin vähemmän koulutetuilla. Tässä esimer-

kissä henkilöiden koulutus on kolmas tekijä Z, joka muuntaa propagandan (X) vaikutusta asenteisiin (Y). (Alkula, pöntinen & ylöstalo 1994; Toivonen 1999; Jokivuori & Hietala 2007)

Tulokset

Seuraavassa tarkastelemme tutkimuskohdettamme kvantitatiivisen analyysin kolmella tasolla. Ensiksi lähdemme tutkimaan kuvailevilla menetelmillä ovatko vastaajan sukupuoli, ikäluokka, elämäntilanne, ammatti ja vapaa-ajan intensiteetti yhteydessä aikapulan kokemiseen. Tarkastelu rajataan 15–64-vuotiaisiin työllisiin. Taulukossa 1 on esitetty ristiintaulukoinnin avulla taustatekijöiden yhteys aikapulan kokemiseen. Taulukkoon on yhdistetty viisi erillistä ristiintaulukkoa, joissa jokaisessa tehdään tilastollinen testaus. Esimerkiksi, ensimmäinen ristiintaulukko tarkastelee sukupuolen yhteyttä aikapulaan eli sitä, onko naisten ja miesten välillä tilastollisesti merkitsevää eroa aikapulan kokemisessa. Tilastollisten testien perusteella kaikki viisi muuttujaa (sukupuoli, ikäryhmä, elämäntilanne, ammatti ja vapaa-ajan intensiteetti) ovat tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä aikapulan kokemiseen. Tämä tarkoittaa sitä, että havaitut erot eivät johdu otantavirheestä tai sattumasta vaan ovat ”todellisia” eroja, jotka löytyvät myös perusjoukosta.

Tilastolliset testit liittyvät keskeisesti muuttujien välisiin riippuvuuksiin ja niiden yleistämiseen otoksesta perusjoukkoon. Kun otoksessa havaitaan, että muuttuja X ja Y riippuvat toisistaan (esim. ammatti on yhteydessä tulotasoon), herää kysymys kuinka todennäköistä on, että tämä yhteys esiintyy myös perusjoukossa. Tämä on tärkeää, sillä jokin aineistossa esiintyvä ilmiö tai yhteys saattaa johtua pelkästään sattumasta. Tällöin on kyse hypoteesien testaamisesta. Tilastollisten testien tulokset esitetään yleensä merkitsevyytasoina eli p-arvoina. P-arvo kertoo

kuinka suurella todennäköisyydellä otoksessa havaitut yhteydet johtuvat sattumasta, eivätkä siten kuvaa systemaattista yhteyttä tutkittavien ilmiöiden välillä perusjoukossa. Tilastollisesti merkitseväenä pidetään yleisesti p-arvoja, jotka ovat korkeintaan 0.05. Tällöin todennäköisyys tai riski, että havaittu yhteys johtuu pelkästä sattumasta, on vain 5 %. Toisin ilmaistuna, todennäköisyys, että yhteys esiintyy myös perusjoukossa, on 95 %. Vastaavasti jos p-arvoksi saadaan 0.30, se kertoo, että yhteys esiintyy perusjoukossa vain 70 % todennäköisyydellä ja virhepäätelmän riski on jo 30 %. (Alkula, Pöntinen & Ylöstalo 1994; Nummenmaa 2004.)

Näiden prosenttijakaumiin perustuvien alustavien tulosten (taulukko 1) perusteella aikapulan kokemukset ovat naisilla hieman yleisempiä kuin miehillä, kuten oletettiin. Aikapulan kokeminen on yhteydessä ikään käyräviivaisesti eli aikapulaa koetaan vähiten yhtäältä nuorimmissa ja toisaalta vanhimmissa ikäryhmissä. Elämäntilanteen osalta lapsiperheissä koetaan eniten pulaa ajasta, kun taas naimattomilla aikapaineen kokemukset ovat muita harvinaisempia. Aikapulan kokemukset kasvavat sitä mukaan mitä korkeammalla ammatillisessa hierarkiassa ollaan, johtajat kokevat eniten ja työntekijät vähiten aikapulaa. Vapaa-ajan intensiteetillä on selvä yhteys aikapulan kokemuksiin, mitä aktiivisemmin vapaa-ajan toimintoihin osallistutaan, sitä enemmän aikapulaa koetaan. Tulokset vastaavat aiemman tutkimuskirjallisuuden pohjalta esiinnostettuja hypoteeseja.

Taulukko 1. Ristiintaulukko selittäjien yhteydestä aikapulan kokemisen (%)

	Onko sellaisia asioita, joita haluaisitte tehdä tavallisina arkipäivinä, mutta joista Teidän on luovuttava aikapulan takia?		N
	Kyllä	Ei	
Sukupuoli **			
Mies	61 %	39 %	929
Nainen	68 %	32 %	1144
Ikäryhmä ***			
15–24	60 %	40 %	259
25–34	70 %	30 %	450
35–44	70 %	30 %	549
45–54	59 %	41 %	646
55–64	57 %	43 %	169
Elämäntilanne ***			
Yksinhuoltaja	73 %	27 %	63
Pariskunta, on lapsia	73 %	27 %	865
Pariskunta, ei lapsia	61 %	39 %	775
Naimaton, ei lapsia	56 %	44 %	370
Ammatti ***			
Johtaja	76 %	24 %	107
Erityisasiantuntija	74 %	26 %	512
Asiantuntija	66 %	34 %	397
Toimistotyöntekijä	65 %	35 %	446
Työntekijä	53 %	47 %	611
Vp - j n intensiteetti ***			
Korkea	77 %	23 %	586
Melko korkea	70 %	30 %	431
Melko matala	59 %	41 %	677
Matala	50 %	50 %	379

Tilastollinen merkitsevyys: * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Edellä mainitut tulokset ovatkin vain alustavia ja vakioimattomia. Lisäksi pelkän ristiintaulukon avulla on vaikea arvioida, mikä tekijöistä selittää voimakkaimmin aikapulan kokemusta. Erityisesti ikäryhmän vaikutus voi heijastella vakioimattomassa tilanteessa elämäntilanteen vaikutusta. Niin ikään emme voi vielä näistä tuloksista päätellä, ovatko yhteydet todella aitoja. Näiden asioiden selvittämiseksi suoritamme sarjan logistisia regressioanalyyssejä.

Logistinen regressioanalyysi on monimuuttujamenetelmä, jota käytetään silloin kun halutaan tutkia usean selittävän muuttujan vaikutusta yhteen dikotomiseen eli vain kaksi arvoa (1 = kokee aikapulaa, 2 = ei koe aikapulaa) saavaan muuttujaan. Logistinen regressioanalyysi ei pyri ennustamaan määriä, vaan todennäköisyyksiä. Kyse on siis siitä, millä todennäköisyydellä tarkasteltavana oleva asia tapahtuu tai pätee. Tulok-

set kertovat, vaikuttavatko selittävät muuttujat tapahtuman todennäköisyyteen ja kuinka suuri vaikutus on. Logistisessa regressioanalyysissä muuttujien vaikutus tutkittavan ilmiön todennäköisyyteen ilmaistaan yleensä niin sanottuna odds rationa, joka kuvaa tapahtuman tai ryhmään kuulumisen (aikapulaa kokevat) suhteellista riskiä. (Nummenmaa 2006, Jokivuori & Hietala 2007, Tabachnick & Fidell 2007) Tulkinna helppottamiseksi esitämme taulukossa 2 kunkin mallin ennustamat todennäköisyydet aikapulan kokemiseen prosenteiksi muunnettuna. Tällöin tuloksia voidaan verrata suoraan taulukossa 1 esitettyihin (kts. prosenttiluvut ja tilastolliset merkitsevyydet).

Tutkimalla mitä kunkin muuttujan vaikutukselle tapahtuu kun malliin lisätään vakioitavia tekijöitä voimme päätellä millaisia mekanismeja yhteyksien taustalla piilee. Taulukossa 2 on esitetty analyysin tulokset. Mallissa 1 aikapulaa kokeviin kuulumisen todennäköisyyttä selitetään vastaajan sukupuolella ja iällä sekä vastaajan elämäntilanteella. Maleissa kaksi ja kolme on elämäntilanteen sijaan mukana ammatti (malli 2) ja vapaa-ajan intensiteetti (malli 3). Viimeisessä mallissa (malli 4) on mukana kaikki selittävät tekijät.

Ensimmäisestä mallista (malli 1) havaitaan, että iän ja sukupuolen vakioiminen ei poista elämäntilanteen yhteyttä aikapulan kokemiseen: yhden ja kahden huoltajan lapsiperheissä koetaan edelleen muita enemmän aikapulaa. Ikäryhmien väliset erot aikapulan kokemuksissa sen sijaan supistuvat selvästi, kun elämäntilanne on vakioitu. Jos verrataan samassa elämäntilanteessa olevia eri ikäisiä, ovat erot aikapulan yleisyydessä vähäisiä. Vakiomattomassa tilanteessa havaittu ikäryhmän ja aikapulan välisen yhteyden supistuminen kolmannen tekijän eli elämäntilanteen vakioimisen jälkeen vastaa elaboraation tyypeistä lähinnä tulkintaa eli epäsuoraa vaikutusta. Tiedämme etukäteen, että ikä ja elämäntilanne ovat yhteydessä toisiinsa. Mistä tiedämme, että kyseessä ei ole selitys-tyyppinen elaboraatio, joka ilmenee vastaavalla tavalla? Kuten jo edellä mainittiin, nämä elaboraation tyypit eroavat toisistaan muuttujien ajallisen järjestyksen suhteen. Tämä on helppo todeta yksinkertaisella järjellä: iän myötä elämäntilanne voi muuttua, mutta elämäntilanteen muutokset eivät voi vaikuttaa ikään. Mekanismit on siten seuraava: 25–44-vuotiailla on muita todennäköisemmin lapsia, ja lapsiperheissä koetaan eniten puutetta ajasta (ikä → lapsia → aikapula).

Taulukko 2. Logistisen regressioanalyysin tuottamat ennustetut todennäköisyydet aikapulan kokemiselle (%)

	Malli 1	Malli 2	Malli 3	Malli 4
Sukupuoli	**			
Mies	62	64	60	66
Nainen	68	68	65	68
Ikäryhmä	*	**	**	
15–24	67	66	57	69
25–34	71	72	69	72
35–44	68	72	70	69
45–54	60	62	60	62
55–64	61	58	57	63
Elämäntilanne	***			***
Yksinhuoltaja	71			73
Pariskunta, on lapsia	72			74
Pariskunta, ei lapsia	62			64
Naimaton, ei lapsia	55			56
Ammatti		***		*
Johtaja		76		73
Erityisasiantuntija		73		71
Asiantuntija		64		66
Toimistotyöntekijä		63		66
Työntekijä		53		59
V p - j n intensiteetti			***	***
Korkea			75	77
Melko korkea			68	71
Melko matala			57	62
Matala			49	56
Selitysaste (Nagelkerke R ²)	5 %	6 %	8 %	11 %
Havaintoja (N)	2073	2073	2073	2073

Tilastollinen merkitsevyys: * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Toisesta mallista havaitaan, että sukupuolen ja iän vakioiminen ei heikennä ammattiryhmän edellä havaittua yhteyttä aikapulan kokemiseen. Mitä korkeammalla ammatillisessa hierarkiassa on, sitä todennäköisemmin kokee aikapulaa. Sen sijaan ammattiryhmän vakioimisen jälkeen sukupuolten väliset erot aikapulan kokemisessa supistuvat merkittävästi ja menettävät tilastollisen merkitsevyytensä. Miesten ja naisten välinen 7 prosenttiyksikön ero on nyt supistunut 4 prosenttiyksikköön. Ensimmäisen mallin tavoin tässä on kyse selitys-tyyppisestä elaboraa-

tiosta: miehet ja naiset päätyvät erityyppisiin ammatteihin (ammattillinen segregatio), ammatti puolestaan vaikuttaa aikapulan kokemiseen (sukupuoli → ammatti → aikapula). Sukupuolen mukaisen ammatillisen segregatian tiedämme jo etukäteen olevan suhteellisen voimakasta Suomessa ja muissa pohjoismaissa. Mekanismin perustelu on sama kuin edellä: sukupuoli voi vaikuttaa ammatinvalintaan, mutta ammatinvalinta ei voi vaikuttaa sukupuoleen. Jos verrataan vain samoissa ammateissa työskenteleviä miehiä ja naisia, sukupuolten välillä ei ole tilastollisesti merkitsevää eroa aikapulan kokemusten yleisyydessä.

Kolmannesta mallista havaitaan edellisten mallien tapaan, että iän ja sukupuolen vakioiminen ei juuri heikennä vapaa-ajan intensiteetin yhteyttä aikapulan kokemiseen. Ikäryhmien väliset erot supistuvat hieman, mutta säilyvät merkitseväinä vapaa-ajan intensiteetin vakioimisen jälkeen, mutta sukupuolten väliset erot eivät. Miesten ja naisten välinen ero supistuu alkuperäisestä 7 prosenttiyksiköstä (taulukko 1) 5 prosenttiyksikköön. Verrattaessa yhtä korkean vapaa-ajan intensiteetin omaavia naisia ja miehiä ei sukupuolten välillä ole eroja aikapulan yleisyydessä. Kun asiaa tutkitaan tarkemmin, havaitaan että sukupuoli on yhteydessä vapaa-ajan harrasteiden intensiteettiin: naiset osallistuvat vapaa-ajan harrastuksiin miehiä useammin. Kyseessä on jälleen kerran tulkintatyyppinen elaboraatio: naiset osallistuvat miehiä aktiivisemmin vapaa-ajan harrastuksiin, vapaa-ajan harrastusten intensiivisyys puolestaan lisää aikapulan kokemisen todennäköisyyttä (sukupuoli → vapaa-ajan intensiteetti → aikapula).

Neljäs eli viimeisin malli on kaikkien mielenkiintoisin, sillä siinä on mukana yhtä aikaa kaikki keskeiset aikapulan selittäjät. Tässä mallissa sukupuolella ja iällä ei ole lainkaan yhteyttä aikapulan kokemukseen, kuten voidaan edellisten mallien perusteella odottaa. Erityisesti sukupuolten välillä alun perin havaittu ero aikapulan yleisyydessä on supistunut käytännössä olemattomaksi. Sen sijaan elämäntilanteella, ammatilla ja iällä on edelleen yhteys aikapulan kokemuksiin kun muut tekijät on vakioitu. Tosin ammattien väliset erot heikkenevät jonkin verran verrattuna vakioimattomaan tilanteeseen (taulukko 1). Ammattiryhmien välisten erojen heikkeneminen johtuu ammatin ja vapaa-ajan intensiteetin välisestä yhteydestä: mitä korkeampi ammattiasema, sitä korkeampaa myös on vapaa-ajan intensiteetti. Tämä viittaa elaboraa-

tion tyypeistä osittaiseen tulkintaan. Taas kerran muuttujien ajallinen järjestys on tärkeää mekanismin tulkinnan kannalta. Tässä tapauksessa se on kuitenkin monimutkaisempaa kuin aiemmissa esimerkeissä. Ammatin yhteys vapaa-ajan harrastuksiin selittynee ammattiryhmien eroilla elämäntavassa, ja välittävänä mekanismina on todennäköisesti koulutus. Toisaalta myös työtoverit ja ystäväverkotot voivat selittää osan yhteydestä. Myös taloudellisilla tekijöillä voi olla roolinsa: korkeissa asemissa tulot ovat korkeammat, jolloin on varaa osallistua useampiin harrasteisiin ja tapahtumiin. Kaiken kaikkiaan nämä tekijät tiivistyvät yhteen käsitteeseen, joka on yksi yhteiskuntatieteiden perinteisemmistä tutkimuskohteista, nimittäin yhteiskuntaluokkiin. Ammattia onkin pidetty moderneissa palkkatyöhön perustuvissa yhteiskunnissa parhaimpana yksittäisenä henkilön luokka-aseman indikaattorina (Crompton 2008).

Tästä eteenpäin?

Edellä toteutetut tilastolliset analyysit osoittivat, että kaikki kolme, aikaisemman kirjallisuuden pohjalta poimittua, aikapulan selitysmallia toimivat ainakin jossain määrin. Niin perhetilanne, työ kuin vapaa-ajan luonne vaikuttavat aikapulan kokemiseen. Kuvaileva analyysi antoi viitteitä siitä, missä ryhmissä aikapulan kokeminen oli voimakkainta. Monimuuttujamenetelmällä tehty analyysi tarkensi ja muunsi tulkintaa huomattavasti. Tulosten pohjalta voimme tietää hieman enemmän ainakin siitä, ketkä kokevat aikapulaa. Huolellisen otannan ja siten suomalaisia hyvin edustavan aineiston pohjalta tuloksia voidaan yleistää.

Mallien selitysasteet olivat suhteellisen heikkoja (5 – 11 %). Alhaiset selitysasteet kertovat siitä, että malleista puuttuu keskeisiä aikapulan kokemusta selittäviä tekijöitä. Tutkijan on hahmotettava aineiston ja metodin rajat. On siis syytä pohtia, mitä määrällinen aineistomme mahdollistaa ja mitä ei. Vastauksia voi jälleen hahmotella tutkimuskirjallisuuden avulla. Ajan sosiologian metodiset kiistat koskevat usein sitä, miten ajan monet eri näkökulmat tulee ottaa ja voidaan ottaa huomioon tutkimuksessa. Määrällisiin aineistoihin perustuvia aikabudjettitutkimuksia, joihin oma esimerkkitutkimuksemmekin lukeutuu, on kritisoitu yksipuolisesta lähestymistavasta aikaproblematiikkaan. Näissä

tutkimuksissa korostuu määrällinen, lineaarinen, kontekstiton kellon-aika, joka syrjäyttää ajan sosiaalisen ja laadullisen ulottuvuuden. (Adam 1990, 94–96; Gershuny & Sullivan 1998). Sosiaalinen aika sisältää myös määrällisiä piirteitä, mutta toisin kuin lineaarinen aika, se ei ole homogeenista, tarkasti mitattavaa ja jatkuvaa. Määrällisesti tulkittuna aika ja aikapula voidaan hahmottaa tiettyyn toimintaan käytettynä aikana, joka ei ole käytettävissä toisaalla. (Southerton & Tomlinson 2005). Laadullinen viittaa kaikkiin niihin kokemuksiin, joita annamme eri aikajaksoille. Klassinen esimerkki tällaisista laadullisista merkityksistä on eri viikonpäivien kulttuurinen eriytyminen. Sosiaalisen vuorovaikutuksen laatu ja määrä vaihtelevat merkittävästi viikonpäivien ja viikonlopun päivien välillä (Zerubavel 1985). Lataamme erilaisen merkityksen samantuisille aikajaksoille, joita kutsumme maanantaiksi ja perjantaiksi. On siis huomattava, että kvantitatiivinen tutkimus pystyy valottamaan vain pienen, lähinnä määrällisen, näkökulman aikaan, aikapulaan tai kiireeseen liittyvästä ilmiöstä.

Tutkimusta voisi jatkaa laadullisin menetelmin. Edellä olemme kuvanneet määrällisen tutkimuksen prosessia, joka etenee tutkimusteoriasta johdettujen hypoteesien kautta mittareiden luomiseen ja edelleen hypoteesien testaamiseen. Saadut tulokset voisivat jossain määrin palvella laadullisen tutkimuksen taustoitusta. Laadullisen tutkimuksen kohteen, tutkittavien ja tutkimuskysymysten valinnassa voisi soveltaa tästä tutkimuksesta saatua tietoa. Laadullinen tutkimuksen suunta on perinteisesti nähty käänteisenä määrällisen tutkimuksen suunnalle. Kärjistetyksi ilmaisten, laadullinen tutkimus etenee empiriasta kohti teoriaa. Laadullisen tutkimuksen keskeinen tehtävä onkin uusien tutkimushypoteesien luominen. Voisimme esimerkiksi kerätä haastattelu- tai osallistuvan havainnoinnin kautta uusia selitysmalleja aikapulan kokemuksille. Näiden hypoteesien yleistettävyyttä voisimme edelleen testata määrällisillä aineistoilla.

Kirjallisuus

- Adam, Barbara (1990). *Time and Social Theory*. Oxford: Polity Press.
Adam, Barbara (1995). *Timewatch. The Social Analysis of Time*. Oxford: Polity Press.

- Alkula, Tapani; Pöntinen, Seppo & Ylöstalo, Pekka (1994). *Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät*. Helsinki: WSOY.
- Birch, E. R.; Le, A. T. & Miller, P. W. (2009). *Household Divisions of Labour. Teamwork, Gender and Time*. Basingstoke: Palgrave Mcmillian.
- Bittman, M. & Wajcman, J. (2000). The Rush Hour: The Character of Leisure Time and Gender Equity. *Social Forces* 79 (1), 165–189.
- Blom, Raimo; Melin, Harri & Pyöriä, Pasi (2001). *Tietotyö ja työelämän muutos*. Tampere: Vastapaino.
- Broek, Andries van der; Breedveld, Koen; de Haan, Jos; de Hart, Joep & Huysmans, Frank (2004). *Trends in Time. The Use and Organization of Time in the Netherlands, 1975–2000*. Hague: Social and Cultural Planning Office.
- Castells, Manuel (1996). *The Rise of the Network Society: The Information Age, Economy, Society and Culture*, volume I. Oxford: Blackwell.
- Clarkberg, Marin & Moen, Phyllis (2001). Understanding the Time-Squeeze. *American Behavioral Scientist* 44 (7), 1115–1136.
- Crompton, R. (2008). *Class and Stratification*. Cambridge: Polity Press.
- Garhammer, Manfred (2002). Pace of Life and Enjoyment of Life. *Journal of Happiness Studies* 3 (3), 217–256.
- Gershuny, Jonathan (2000). *Changing Times. Work and Leisure in Postindustrial Society*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Gershuny, Jonathan & Sullivan, Oriel (1998). The Sociological Uses of Time-use Diary Analysis. *European Sociological Review* 14 (1), 69–85.
- Gunthorpe, Wendy & Lyons, Kevin (2004). A Predictive Model of Chronic Time Pressure in the Australian Population. Implications for Leisure Research. *Leisure sciences* 26 (2), 201–213.
- Hochschild, Arlie (1997). *The Time Bind. When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York: Metropolitan Books.
- Hirsjärvi, Sirkka; Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (2000). *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi.
- Jokivuori, Pertti & Hietala, Risto (2007). *Määrällisiä tarinoita: Monimuuttujamenetelmien käyttö ja tulkinta*. Helsinki: WSOY.
- McKenzie Leiper, Jean (2003). *Women Lawyers Caught in the Time Crunch*. The 25th IATUR Conference on Time Use Research Brussels, 17–19 September 2003.
- Linder, Staffan (1970). *The Harried Leisure Class*. New York: Columbia University Press.
- Lippe, Tanja van der (2003). *Time Pressure of Dutch Employees*. The 25th IATUR Conference on Time Use Research Brussels, 17–19 September 2003.
- Nummenmaa, Lauri (2009). *Käyttätymistieteiden tilastolliset menetelmät*. 1. p., uud. laitos. Helsinki: Tammi.

- Robinson, John P. & Godbey, Geoffrey (1997). *Time for Life: The Surprising Ways Americans Use Their Time*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Sennet, Richard (1998). *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Southerton, Dale (2003). Squeezing Time. Allocating Practices, Coordinating Networks and Scheduling Society. *Time & Society* 12 (1), 5–25.
- Southerton, Dale & Tomlinson, Mark (2005). “Pressed for Time”– The Differential Impacts of a “Time Squeeze”. *The Sociological Review* 53 (2), 215–239.
- Sullivan, O. (2008). Busyness, Status Distinction and Consumption Strategies of the Income Rich, Time Poor. *Time & Society* 17 (1), 5–26.
- Tabachnick, Barbara G. & Fidell, Linda S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. 5. ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Toivonen, Timo (1999). *Empiirinen sosiaalitutkimus. Filosofia ja metodologia*. Porvoo: WSOY.
- Zerubavel, Eviatar (1985). *The Seven Day Cycle. The History and Meaning of the Week*. New York: Free Press.
- Zuzanek, Jiri; Beckers, Theo & Peters, Pascale (1998). The ‘Harried Leisure Class’ Revisited: Dutch and Canadian trends in the Use of Time from the 1970s to the 1990s. *Leisure Studies* 17 (1), 1–19.

KERTOMUSTEN RAKEN- TUMINEN HAASTATTELU- VUOROVAIKUTUKSESSA

Elina Virokannas

Elina Täs on nyt paljon tullukkin tähän liittyvää mut kuvaile vielä et mimmonen äiti sä / niinku olet hhh (naurahtaa) / ja miten [sä ehkä oot muuttunu tai //

Arja [Tota...

Arja Hmm. Mä en, ooksä koskaan / kuuntele joskus huvikseks Leevi and the Leavingsin semmonen biisi kun Meijän mutsi.

Elina Ymm.

Arja Se menee että ”Meijän mutsi on levoton strutsi kun se hommia häärilee”. Se sopii muhun aika hyvin. Mmm mä oon // Niin mä oon aina mä oon oikeestaan ollu samanlainen. Mä vaadin määrättyjä asioita. Mä vaadin / käyttäytymistapoja mä oon opettanu mun lapsille ja kohteliaisuutta. Mun lapset osaa teititellä, osaa antaa paikan ja nei oo koskaan kiukutelleet mulle. Mun vanhempaa tyttöö mä oo vetäny ympäri korviakin joskus kiukuspäissäni ja / näin päin pois, mistä mulla on kauhean paha mieli

[tietysti ollu ja näin ja /

Elina [Ymm.

Arja Mutta se on kans just ollu sitä aikaa kun mä oon itte kanssa ollu niinku / heroiinikoukussa ja kipee.¹

Kvalitatiivinen tutkimushaastattelu ymmärretään yhteiskuntatieteissä melko yksimielisesti vuorovaikutustilanteeksi, jossa haastattelija ja haastateltava (tai haastateltavat) keskustelevat yhdessä tutkimuksen kohteena olevasta aiheesta. Haastattelua ei mielletä pelkästään tiedonkeruun menetelmäksi vaan sen nähdään olevan osa tiedon tuottamisen prosessia. Haastattelussa muodostuvan puhemateriaalin, näkemysten, tarinoiden tai kertomusten nähdään rakentuvan yhteistyössä, jossa haastateltavan lisäksi myös haastattelijalla on merkittävä asema. (Gubrium & Holstein 2001; Ruusuvuori & Tiittula 2005; Silverman 2006.)

Haastattelun käyttö tutkimusmenetelmänä sopii tilanteisiin, joissa ollaan kiinnostuneita ihmisten elämään ja toimintaan liittyvistä asioista ja kokemuksista siten, kuinka ihmiset itse niitä jäsentävät ja määrittävät. Haastattelua käytetään usein tutkittaessa asioita tai ilmiöitä ensimmäisiä kertoja tai käsiteltäessä aiheita, joita koskevaa aineistoa ei ole muutoin saatavilla. Myös valtakulttuurin näkökulmasta katsottuna marginaalisissa asemassa olevien yksilöiden, ryhmien tai kulttuureiden tutkimuksessa haastattelua käytetään usein yhtenä menetelmänä.

Edellä esitetty aineisto-ote on osa haastatteluaineistoani, jonka avulla tarkastelen huumeiden käytöstä toipumassa olevien naisten identiteetin rakentumista äitinä. Tutkimukseni käsittelee äitien omia selitysmalleja ja määrittämiä yhtäällä nykyisestä elämäntilanteestaan ja toisaalla elämänkulustaan ja viranomaisten kanssa toimimisesta laajemmin (ks. tarkemmin Sinko & Virokannas 2009; Virokannas 2011; 2013). Oteessa haastattelija esittää kysymyksen, jossa hän pyytää haastateltavaa naista määrittelemään itseään äitinä. Haastateltava vastaa kysymykseen viittaamalla ensin tunnetun suomalaisen orkesterin äitiyttä käsittelevään kappaleeseen, kuvailemalla sen jälkeen ominaisuuksia, joiden omaksumiseen hän on lapsiaan kasvattanut ja toteaa lopulta toimineensa vanhinta lastaan kohtaan välillä väkivaltaisesti. Kyseisen otteen äiti on ollut haas-

1 Aineisto-otteessa Elina tarkoittaa haastattelijaa ja Arja on haastateltavalle annettu nimi. Kenoviiva / viittaa noin sekunninmittaiseen taukoon ja kaksi kenoviivaa // pidempään taukoon puheessa. Hakasulkeet viittaavat päällekkäisen puheen alkamiskohtaan.

tatteluhetkellä raittiina jo kolme vuotta.

Laittomien huumausaineiden myynti ja hallussapito ovat Suomessa, ja useassa muussa länsimaassa, rikollisia toimia, joista voi rikoslain mukaan seurata rangaistus. Pitkäaikaisesta käytöstä aiheutuu monenlaisia terveydellisiä, sosiaalisia ja psyykkisiä haittoja käyttäjille ja heidän lähipiirilleen (Keene 2010; Pycroft 2010; ks. myös Huumetilanne Suomessa 2011). Pienten lasten elämistä päihteiden käytön ympäröimänä ei pidetä lasten kasvulle ja kehitykselle suotavana; vanhempien päihteiden käytöllä ja lasten ja nuorten erilaisella häiriökäyttäytymisellä ja psyykkisillä ongelmilla on tutkimusten mukaan selviä yhteyksiä (esim. Harbin & Murphy 2006; Barnard 2007). Vanhempien päihteiden käyttö on yksi yleisin lasten huostaanoton syy (Mikkonen 2008). Äidit, joiden lapset sijoitetaan kodin ulkopuolelle äidin päihteidenkäytön takia, ovat usein jääneet ulkopuolelle yhteiskunnassa ”normaaleina” pidetyistä asioista, kuten koulutuksesta, työelämästä tai taloudellisesta itsenäisyydestä, ja he saattavat joutua moraalisen paheksunnan kohteeksi valtakulttuurin taholta. Edustamani tieteenalan, sosiaalityön, kannalta äitien kuntouttaminen ja vanhemmuuden vahvistaminen ovat haastavia tehtäviä. (Sinko & Virokannas 2009; Karttunen 2013.)

Sekä haastattelujen tekemisessä että niiden analysoinnissa olen pyrkinyt antamaan mahdollisimman vapaasti tilaa naisten omille määritelmille. Tutkimusta ohjaa konstruktionistinen viitekehys, jossa kiinnostus kohdistuu sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen erilaisista näkökulmista tarkasteltuna: identiteetti ymmärretään vuorovaikutuksessa rakentuvana ja neuvoteltavissa olevana (Gergen 2001; Hall ym. 2003; Benwell & Stokoe 2010). Käsittelen tässä luvussa haastattelun käyttöä tiedonkeruun menetelmänä käyttäen esimerkkinä kyseistä tutkimushanketta. Kuvailen ensin haastattelun käyttöä kvalitatiivisen tutkimuksen aineistonkeruumenetelmänä yleisesti ja käsittelen sitten omia äideille tekemiäni haastatteluja ja tutkimukseni kulkua. Tutkimustuloksieni esittely rajautuu tämän kirjoituksen ulkopuolelle, sillä näkökulmani painottuu tutkimushaastattelun käyttöön kvalitatiivisessa tutkimusprosessissa.

Haastattelun strukturoinnin aste ja tavoiteltavan tiedon laatu

Haastattelutyyppejä luokitellaan perinteisesti strukturoinnin asteen perusteella. Hirsijärvi ja Hurme (1995; 2001) nimittävät pitkälle strukturoituja haastatteluja, joissa kysymykset ja vastausvaihtoehdot on muotoiltu tarkasti etukäteen, *lomakehaastatteluiksi*. Osittain etukäteen muotoiltuja kysymyksiä sisältäviä haastatteluja he kutsuvat *puolistrukturoiduiksi tai teemahaastatteluiksi* ja strukturoimattomia haastatteluja *avoimiksi haastatteluiksi*. Avoimia haastatteluja puolestaan voidaan kutsua *syvähaastatteluiksi*, millä viitataan siihen, että haastattelussa on tarkoitus käsitellä syvällisesti ja monipuolisesti haastateltavan kokemuksia ja tunteita.

Käytännössä haastattelutilanne ei voi olla täysin avoin, sillä haastattelu keskustelutilanteena sisältää tiettyjä institutionaalisia piirteitä, joiden tulee täytyä, jotta tilanteen voi tunnustaa tutkimushaastatteluksi (esim. Virokannas 2003). Tutkimushaastattelu muodostuu tilanteena haastattelijan aloitteesta, sille on määritelty tietty ajankohta ja kesto, ja aihe on rajattu enemmän tai vähemmän tarkasti etukäteen. Haastattelijan oletetaan virittävän keskustelun alkuun ja huolehtivan sen etenemisestä esittämällä kysymyksiä ja kommentteja. Haastateltavan oletetaan vastaavan kysymyksiin, ja pyrittäessä mahdollisimman avoimeen haastatteluun, tuottavan omaehtoisesti puhetta tarkastelun kohteena olevasta aiheesta. (Esim. Millar ym. 1992.)

Lomakehaastatteluja käytetään yleensä kvantitatiivista tutkimusta tehtäessä (ks. Anttila & Oinas tässä kirjassa) ja niillä pyritään huomattavasti laajempiin haastattelumääriin kuin vähemmän strukturoituja haastatteluja käytettäessä. Yhteiskuntatieteellisissä tutkimuksissa käytetään kuitenkin usein kvalitatiivista haastattelua, joka sijoittuu luonteeltaan puolistrukturoidun ja avoimuuteen pyrkivän haastattelun välille. Haastatteluiden määrät saattavat olla pieniä, esimerkiksi 10–20 haastattelua, pro gradu -tutkielmissa jopa alle 10 haastattelua. Omassa tutkimuksessani käytän 19:ää haastattelua. Tieto, jota löyhästi strukturoiduilla haastatteluilla pyritään saamaan, poikkeaa tiedosta, joihin lomakehaastatteluilla pyritään. Kvalitatiivisilla haastatteluilla ei tavoitella yleistettävää tietoa jostakin kokonaisuudesta vaan erityistä tietoa tutkimuksen kanalta merkittävästä ja usein tarkasti rajatusta ryhmästä.

Yksi tapa luonnehtia lomakehaastatteluiden ja avointen- tai syvähaastatteluiden välistä eroa on se, että edellisillä pyritään saamaan paljosta vähän ja jälkimmäisillä vähästä paljon tietoa. Toinen tapa hahmottaa eroja liittyy siihen, että lomakehaastatteluisa haastattelijan toiminnan ja kysymysten muodon vaikutus vastauksiin pyritään minimoimaan. Tutkimustulosten kannalta on tärkeää, että kaikki haastateltavat ymmärtävät haastattelukysymykset mahdollisimman samalla tavalla. Sen sijaan avoimemmassa haastattelussa vuorovaikutus, tilanne- ja aikasidonnaisuus nähdään haastattelun vääjäämättömiksi lähtökohdiksi, mikä tuodaan tutkimusraportissa esiin ja minkä merkitystä tiedon muodostumiselle pyritään arvioimaan (Ruusuvoori & Tiittula 2005). Tällöin haastateltavan tapa ymmärtää ja tulkita hänelle esitettyjä kysymyksiä voi sinänsä olla tutkimuksen kannalta mielenkiintoista. Esittämäni aineisto-otteen äiti esimerkiksi vastaa omaa äitiyttään koskevaan kysymykseen luonnehtimalla itseään ihmisenä (hääräilevä äiti), määrittelemällä lastensa ominaisuuksia (hyvin käyttäytyviä ja kohteliaita) sekä kuvaamalla omaa toimintaansa yhtä lastaan kohtaan (ympäri korvia vetäminen). Äitiyden määrittäminen saa siten useantasoisia merkityksiä, joita lomakekyselyllä olisi voinut olla vaikea saada esiin.

Kontekstisidonnaisuus

Haastattelutilanne on siis erityinen vuorovaikutuksen konteksti, jossa haastateltavan kokemukset tai näkemykset saavat haastattelijan avustamana muotonsa. Haastattelun strukturoinnin asteen sekä haastattelijan ja haastateltavan välisen vuorovaikutuksen lisäksi paikka, asiayhteys, jossa haastateltava on kutsuttu informantiksi, sekä keskustelun aihe tarjoavat haastateltavalle runsaasti vihjeitä ja ennakkokäsityksiä siitä, millaista roolia häneltä haastattelussa odotetaan ja millaisista asioista hänen toivotaan kertovan. Sama haastateltava voi kertoa hyvin erilaisia asioita elämästään, jos hänet kutsutaan haastatteluun ammatillisen asemansa puolesta, harrastustoiminnan tai poliittisen ryhmän edustajana tai vanhempana. Samoin työpaikalla, kotona tai vaikka hoitolaitoksessa tapahtuvassa haastattelussa saattavat korostua erilaiset asiat.

Ympäröivä yhteiskunta sekä siinä vallitsevat arvot ja normit vaikut-

tavat haastattelutilanteen muodostumiseen (Holstein & Gubrium 2007; Gergen 2009, 70–75 & 96–130). Erityisesti haastattelun aiheen ollessa arkaluonteinen vallitsevat moraalikäsitteet saattavat ohjata esittämään joitakin asioita itsestäänselvyksinä, kun taas norminmukaisesta toiminnasta poikettaessa asian esittämisen liitetään selontekoja (Garfinkel 1967). Selontekovelvollisuus syntyy vuorovaikutustilanteissa, joihin liittyy syytöksen tai syytetyksi tulemisen uhka (esim. Heritage 1996, 217; Juhila 2009). Jos haastateltava kertoo esimerkiksi syyllistyneensä rikokseen, laiminlyöneensä työtehtäviään tai käyttäytyneensä epäkohdellaasti, kertomukseen liitetään yleensä syytä ja omaa toimintaa puolustavaa puhetta vaikka haastattelija ei sitä pyytäkään. Esimerkkiotteen äiti ei liitä kahteen ensimmäiseen äitiyden määrittelytapaan selontekoja. Hääräily äidin luonteenpiirteinä ja hyvän käytöksen odottaminen lapsilta on kulttuurisesti normaaliksi miellettyä toimintaa. Sen sijaan lapsen väkivaltainen kohtelu rikkoo odotuksia hyvän äidin toiminnasta, ja käsitellessään tyttärensä ”korville vetämistä” haastateltava liittyy kuvaukseen toimintaansa koskevan selonteon: toiminnasta on jäänyt paha mieli ja se on tapahtunut heroiniiriippuvuuden ollessa akuutti.

Samankaltainen vuorovaikutuksellinen ilmiö on havaittavissa missä tahansa keskustelussa. Esimerkiksi pienten lasten äitien ollessa asiakaina lastensuojelussa heidän on kulttuuristen arvojen mukaan sallittumpaa määrittellä itsensä kykenemättöminä hoitaa lastaan kuin osoittaa tunnekylmyyttä (Slembrouck & Hall 2003; Urek 2005). Äidin on hyväksytympää perustella sosiaalityöntekijälle lapsen tarpeiden laiminlyönti väsyneisyydellä, sairaudella tai jopa päihdeongelmalla kuin kertoa, ettei hän rakasta lastaan tai ole kiinnostunut tämän voinnista.

Huumeita käyttäneiden äitien haastattelututkimuksen käynnistäminen ja haastateltavien löytäminen

Idea huumeita käyttäneiden äitien tutkimukseen syntyi tilanteessa, jossa olin saanut huumehoidossa olevien alaikäisten nuorten identiteettien rakentumista koskevan väitöskirjatutkimukseni (Virokannas 2004) valmiiksi. Osallistuin yhteiskuntatieteellistä huumeetutkimusta käsittelevässä seminaarissa keskusteluihin suomalaisen päihdetutkimuksen tilanteesta.

Keskustelussa tuotiin usein esiin sukupuolisensitiivisen huume tutkimuksen puute tutkimuksen keskittyessä lähinnä eri aineiden käyttötapoihin, määriin ja nuorisokulttuureihin, joissa sukupuolen merkitystä ei juurikaan problematisoida. Naisiin keskittyvälle huume tutkimukselle oli siis erityinen tarve, minkä lisäksi äitiys kiinnosti minua henkilökohtaisesti elämänvaiheessa, jossa toivoin itse tulevani äidiksi.

Huumeita käyttävien tai käytön vuoksi hoidossa olevien äitien näkemyksiä omasta naiseudestaan ja äitiydestään ei ollut saatavilla valmiina. Minulle oli melko itsestään selvää, että tutkimuseettisesti ainoa mahdollisuuteni haastatella äitejä olisi tehdä se jonkin hoitoinstituution kontekstissa. Mikäli tavoittaisin päihkeitä käyttäviä äitejä tai raskaana olevia naisia muussa yhteydessä, joutuisin ensin huolehtimaan heidän ja heidän lastensa hyvinvoinnista sekä tarvittaessa tekemään lastensuojeluilmoituksia, mikä puolestaan melko varmasti estäisi haastattelun vaatiman luottamuksen syntymisen (Rauhala & Virokannas 2011).

Työkokemukseni vuoksi pääkaupunkiseudun huumehoitokenttä oli minulle tuttu. Lähdin hakemaan tutkimuslupia kahdelta eri järjestöltä, joiden tiesin tuottavan palveluja erityisesti huumeita käyttäville naisille ja äideille. Molemmat tahot toivoivat tapaavansa minut ennen luvan myöntämistä. Toinen järjestöistä tuotti vertaistukeen perustuvaa yhteisöllistä toimintaa naisille, ja toiselta järjestöltä pyysin lupaa laitoshoidossa olevien äitien haastatteluun. Myös itselleni oli hyödyllistä käydä paikalla molemmissa yksiköissä ennen haastatteluiden aloittamista. Henkilökunnan lisäksi tapasin ohimennen mahdollisia haastateltavia, jolloin ”huumeita käyttävistä äideistä” ideatasolla tuli konkreettisia ihmisiä.

Sain tutkimusluvut hyvin nopeasti, reilussa kuukaudessa. Aina lupien saaminen ei tapahdu näin helposti. Omassa tutkimushankkeessani se, että olin vastikään julkaissut aiheesta läheltä olevan väitöskirjan sekä se, että minut tunnettiin henkilönä, auttoivat varmasti asiassa. Lisäksi olin kirjoittanut tutkimussuunnitelmani ja haastattelujen tavoitteet mahdollisimman selkeästi. Virallisten tutkimuslupien saaminen on kuitenkin vasta alkuedellytys haastatteluiden toteuttamiselle. Tutkimushaastatteluun osallistumisen tulee aina olla vapaaehtoista ja luottamuksellista (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009) ja omassa tutkimuksessani haastatteluun osallistumista ei erikseen palkittu.

Molemmissa yksiköissä henkilökunta kertoi naisille tutkimushankkeestani ja toiveistani saada haastatteluja. Vertaistukeen perustuvassa

yksikössä yksikön vastaava ohjaaja oli itsekin äiti ja entinen huumeiden käyttäjä. Haastattelin hänet ensimmäiseksi, minkä jälkeen hän suosittelee haastatteluun osallistumista muille naisille. Tällä oli suuri luottamusta kasvattava merkitys, sillä sain muutaman kuukauden aikana lähes kaikki yksikön palveluita useammin kuin satunnaisesti käyttävät naiset, yhteensä 14, mukaan tutkimukseeni.

Laitoshoitoa antavassa yksikössä haastateltavien saaminen oli hitaampaa ja puolen vuoden aikana pääsin tekemään vain viisi haastattelua. Epäluuloisuus henkilökunnan taholta tulleeeseen pyyntöön oli ilmeisesti suurempi yksikössä, jossa hoitokin sisälsi enemmän kontrollia kuin yksikössä, jossa asioiminen oli kaikille vapaaehtoista ja rajanvetoa henkilökunnan ja palveluiden käyttäjien välillä ei ollut juuri lainkaan.

Haastattelujen toteuttaminen ja aineiston rakentuminen

Haastatteluun ryhtyessä on hyvä olla mietittynä, millaisia teemoja haastattelussa käsitellään ja mihin haastattelulla pyritään. Vaikka tavoitteena olisi väljästi strukturoidun haastattelun tekeminen, jonkinlaisen haastattelurungon laatiminen on suotavaa. Oman kokemukseni mukaan kertomalla omasta elämästään haastateltavat myös ”opettavat” haastattelijaa kysymään uusia kysymyksiä ja kiinnittämään huomiota asioihin, joista tutkijalla ei suunnitteluvaiheessa ole vielä ollut tietoa tai käsitystä ja joita hän ei huomannut etukäteen pohtia. Tällaiselle oppimiselle on hyvä olla avoin, sillä se lisää ymmärrystä tutkittavaa aihetta kohtaan ja rikastuttaa haastattelumateriaalia.

Suunnittelin haastattelurungon melko väljästi. Halusin kuitenkin käsitellä kaikkien haastateltavien kanssa seuraavanlaisia teemoja: haastateltavan senhetkinen elämäntilanne ja suhde lapseen tai lapsiin, omat lapsuuden kokemukset, päihteidenkäytön aloittaminen ja käyttö osana elämää, seurustelu- ja miessuhteet, raskaaksi tuleminen ja raskauden aikaiset kokemukset, äidiksi tuleminen ja äitinä oleminen, eri viranomais-ten ja erityisesti sosiaalityöntekijöiden kanssa toimiminen sekä toiveet oman ja lapsen elämän suhteen. Näiden teemojen yhteydessä haastateltavat saivat vapaasti kertoa asioistaan enemmän tai vähemmän yksityiskohtaisesti tai yleisemmin sekä halutessaan nostaa keskusteluun mitä tahansa omaan elämäänsä liittyviä teemoja.

Löyhästi teemoitettu runko toimi omissa haastatteluissani melko hyvin. Haastattelu oli helppo aloittaa keskustelemalla haastateltavan konkreettisesta sen hetkisestä elämäntilanteesta, kuten mikä oli haastateltavan suhde hoitoyksikköön, oliko muita hoitoja tai tukimuotoja meneillään, missä ja kenen kanssa haastateltava haastatteluhetkellä asui, mikä oli opiskelu- tai työtilanne. Helppouden lisäksi tällaisessa avauksessa tuli nopeasti esiin paljon informaatiota, mikä auttoi orientoitumaan haastattelussa eteenpäin.

Nykyhetken tilanteen kuvailun jälkeen pyysin haastateltavia kertomaan lapsuuden perheestään ja suhteista omiin vanhempiinsa. Tämä keskustelun avaus aiheutti joissakin haastateltavissa jopa tunninkin kestävän kuvauksen lapsuuden ja nuoruuden aikaisista kokemuksista, kun taas jotkut vain nimesivät henkilöt, joita lapsuudenperheeseen kuului ja luonnehtivat lyhyesti suhteitaan heihin. Laajemmin lapsuudestaan kertovien puheessa keskustelu saattoi siirtyä omalla painollaan päihteidenkäyttöön ja miessuhteisiin ilman, että erityisesti haastattelijana kysyin näistä aiheista. Myös naisten suhteista omiin lapsiinsa muodostui paljon omaehtoista kerrontaa jo ennen kuin esitin aihetta koskevia kysymyksiä. Mikäli sen sijaan haastateltava ei tuottanut juurikaan omaehtoista puhetta, haastattelu kulki tiiviimmin laatimani rungon mukaisesti ja oli kestoiltaan lyhyempi.

Haastatteluita aloittaessani en itse ollut äiti. Tulin kuitenkin raskaaksi samoihin aikoihin kuin tein ensimmäisiä haastatteluja ja osa haastateltavistani huomasi tämän vaikken tietoisesti tuonut asiaa esiin. Minun oli mahdotonta keskustella naisten raskaudenaikaisista kokemuksista ilman, että se aiheutti itsessäni tuntemuksia ja haastattelemieni naisten kokemusten peilaamista omaan elämäntilanteeseeni. Keskustelumme olivat sensitiivisiä ja haastattelemani naiset tarkkanäköisiä. En halunnut valehdella tai kierrellä ja kaarrella, mikäli minulta kysyttiin omaan perhetilanteeseeni liittyviä kysymyksiä haastattelun alussa tai sen kuluessa. Viimeisiä haastatteluja tehdessäni oma raskauteni oli kasvaneen vatsan vuoksi ilmiselvää. Koin tarpeelliseksi viitata asiaan uusien haastateltavien kanssa sen sijaan, että olisimme teeskennelleet asian olevan merkityksetön. Tästä huolimatta emme keskustelleet haastatteluissa minun raskaudestani vaan haastateltavien kokemuksista.

Uusien haastattelujen tekemisen lopettamista suositellaan siinä vaiheessa, kun uudet haastattelut eivät enää lisää oleellisesti tietoa aiheesta.

Esimerkiksi Pertti Alasuutari (1999) puhuu aineiston kylläntymisestä tällaisissa tilanteissa. Milloin kylläntyminen sitten on saavutettu, onkin vaikeampi ja useimmiten täysin tulkinnallinen asia. Usein lopettamisen syy voikin olla käytännöllinen: aika ja rahat loppuvat, haastateltavia ei löydy enempää, on kiire päästä kirjoittamaan. Omassa hankkeessani haastatteluiden tekemisen lopettamisen syynä ei ollut mikään muu kuin se, että fyysiset voimani loppuivat synnytyksen lähestyessä.

Tutkimusteemojen muotoutuminen – tekstimassasta tutkimusraportiksi

Ideoiden syntyminen koskien sitä, kuinka ja mitä haastatteluaineistosta voisi lähteä analysoimaan, alkaa usein litterointivaiheessa, mikäli tutkija litteroi aineiston itse. Litteroinnilla tarkoitetaan nauhoitettujen haastatteluiden sanatarkkaa kirjoittamista auki. Haastattelut pyritään nauhoittamaan aina silloin, kun nauhoittamiselle ei ole esteitä, esimerkiksi jos haastateltava kieltää nauhoittamisen. Nauhoittaminen ja haastattelupuheen litterointi mahdollistavat palaamisen haastattelussa käytyyn alkuperäiseen puheeseen sen sijaan, että aineisto muodostuisi tutkijan muistin tai muistiinpanojen mukaisesti. Litteroinnin tarkkuus voi vaihdella tutkimuskysymyksen ja käytettyjen analyysimenetelmien mukaan, mutta yleensä litterointi tehdään vähintäänkin sanatarkasti ja merkittävät puheen tauot huomioiden. Tarkimmillaan litterointia tehdään käytettäessä keskusteluanalyysia, jolloin puheen rakenteet ovat itsessään tutkimuksen keskiössä (ks. esim. Antaki 2011). Litterointiin on hyvä varata runsaasti aikaa, sillä se on hyvin hidasta ja vaatii nauhoitettujen haastatteluiden kuuntelemista useita kertoja.

Usein se hetki, jolloin tutkijalla on edessään sadoittain litteroituja liuskoja haastattelupuhetta – tai mitä tahansa tutkimusaineistoa – ja tekstimassaa pitäisi alkaa jäsenellä tutkimuskysymyksen kannalta mielekkäällä tavalla, on ahdistava. Tapoja lähteä liikkeelle on lukemattomia. Tutkimusprosessi on läpikotaisin täynnä valinnanpaikkoja, mutta analyysia aloitettaessa valintojen tekeminen ja toimivien tapojen löytäminen voi tuntua kokeneestakin tutkijasta vaikealta.

Ensimmäinen edellytys analyysin tekemiselle on lukea aineistoa läpi

useita kertoja ja tutustua siihen perinpohjaisesti. Aineistoa voi jäsenellä alustavasti joko jonkin etukäteen valitun teorian pohjalta etsimällä kyseisen teorian kannalta oleellisia sisältöjä tai mahdollisimman avoimesti ilman ennakkokäsityksiä. Edellistä kutsutaan *teorialähtöiseksi analyysiksi* ja jälkimmäistä *aineistolähtöiseksi analyysiksi*. Myös näiden välimaastoon sijoittuvaa menetelmää, jossa teorialla on suuntaa antava rooli mutta aineistosta löydettäville uusille ulottuvuuksille annetaan myös tilaa, käytetään usein. Tutkijan on vaikea olla täysin vapaa ennakkokäsityksistään tutkittavaa ilmiötä kohtaan, ja aineistolähtöistäkin analyysia tehtäessä tulisi tunnistaa omaan aineiston lukutapaan ja havainnointiin liittyviä taustaoletuksia.

Omassa tutkimushankkeessani olen käyttänyt mahdollisimman aineistolähtöistä analyysitapaa, tosin tietämykseni huometutkimuksesta, lastensuojelusta, äitiyttä koskevasta tutkimuksesta ja kokemuksistani länsimaisen yhteiskunnan kansalaisena, naisena ja äitinä ovat tahottomattainkin ohjanneet aineiston luku- ja tulkintatapaani. Keräämäni haastatteluaineisto tarjoaa mahdollisuuksia hyvin monenlaisen tematiikan käsittelyyn äitien elämässä. Ennen haastatteluiden tekoa minulla ei ollut kovin tarkkaa käsitystä tarkoista teemoista, joita tulisin analyysissa käsittelemään, vaan ideat ovat syntyneet aineistoa lukemalla. Analyysin kulku on rakentunut ensisijaisesti aineisto-otteiden – ei jonkin tietyn teorian – ohjaamana.

Sekä aineisto- että teorialähtöisen analyysin tekemiselle on useanlaisia metodeja eli analyysitapoja, jotka eivät kvalitatiivisessa tutkimuksessa ole välttämättä kovin selvärajaisia (ks. Korhonen ym. tässä teoksessa). Esimerkiksi diskurssien, retoriikan ja narratiivien tutkimiseen keskittyvät analyysit saattavat näyttäytyä hyvinkin samankaltaisina, vaikka niillä kaikilla on myös omat ominaispiirteensä. Metodien taustalla on erilaisia filosofisia ajattelutapoja (ks. Niemi & Pajunen tässä teoksessa). Oma ajattelutapa tulisi tunnistaa ja huomioida tutkimuskysymysten ja -asetelman rakentamisessa. Oma taustafilosofiani pohjautuu konstruktio-nismiin, jossa kielen ja vuorovaikutuksen merkitys nähdään keskeisenä ja todellisuus ymmärretään kielen välityksellä rakentuvana. Tällaiseen ajattelutapaan sopii diskurssianalyttinen aineiston lukutapa, jolle on ominaista merkitysten ja määritelmien diskursiivisen rakentumisen tarkastelu. Diskurssianalyysia voi soveltaa useilla tavoilla, ja omassa tavas-

sani on keskeistä tarkastella erilaisten puhuja-asemien ja identiteettien rakentumista. (Esim. Jokinen ym. 1999; Gergen 2001; Hall ym. 2003; Benwell & Stokoe 2010). Sosiaalityön kannalta pidän tärkeänä tutkia sitä, millaisia mahdollisuuksia huumeiden käytöstä toipuvilla naisilla on määritellä ja mieltää itseään äitinä.

Analyysitapa ohjaa lukemaan ja tulkitsemaan aineistoa tietyllä periaatteella myös aineistokeskeisessä lähestymistavassa. Se voi vaikuttaa niihin aiheisiin, joita aineistosta valitaan tarkastelun kohteeksi. Omassa tutkimuksessa aineistosta tarkastelun kohteeksi nostamani teemat ovat olleet tieteenalani, sosiaalityön, näkökulmasta tärkeäksi kokemiani: äitien kertomukset tilanteista, joissa heidän lapsensa on otettu huostaan; äitien ja viranomaisten välinen toiminta; äitien kokemukset omasta lapsuudestaan ja niiden tulkitseminen osana omaa äitiyttä; äitien ja heidän omien äitiensä väliset suhteet. Tutkimushankkeeni on vielä kesken, ja tarkoitukseni on jatkossa tarkastella naisten määritelmiä äitinä toimimisesta omille lapsilleen sekä äitien ymmärrystä itsestään naisena.

Haastattelu, joka on ensin litteroitu aineistomassaksi ja sitten muunnut tutkimusraportiksi, on siis käynyt läpi useanlaisia vaiheita. Tutkijalla, eli minulla, on tietty tieteenalani synnyttämä käsitys siitä, mikä aineistossani on tärkeää, tietty ajattelutapa todellisuuden rakentumisesta sekä tietty aineistonlukutapa. Näiden pohjalta olen tutustunut aineistooni ja valinnut kokonaisaineistosta tietyn aiheen mukaiset kohdat, esimerkiksi kaikki kohdat, joissa keskustellaan lasten huostaan ottamisesta tai sijoittamisesta kodin ulkopuolelle ja sitä edeltäneistä ja sitä seuranneista tapahtumista. Valittu aineisto on käyty läpi ensin haastateltavakohtaisesti, ja tulkintani mukaan samankaltaisia merkityksiä saaneet kohdat on yhdistelty ja erilaisia merkityksiä saaneet kohdat eritelty eri merkityskategorioihin. Näitä eri kategorioihin sijoitettavia aineisto-otteita olen eritellyt vielä hienovaraisemmin ja tutkimusraporttiani kirjoittaessani pyrkinyt tuomaan esiin kategorioiden sisäisiä nyansseja.

Haastattelussa muodostuneesta puheesta, joka on syntynyt haastattelijan ja haastateltavan välisessä vuorovaikutuksessa, on siis tutkimusraporteissa muodostunut tutkijan tulkinnan kautta tiettyihin aihealueisiin keskittyviä kertomuksia, jotka tuovat tutkijan tulkinnan myötä uudenlaisen näkökulman käsiteltyyn aiheeseen. Pelkästään yhden haastatteluohteen tarkastelulla voidaan kiinnittää huomiota siihen, että huu-

meiden käytöstä toipuneen naisen käsitykset hyvästä äitiydestä myötäilevät valtakulttuurin normeja. Normeista poikkeamisesta sanoudutaan irti sijoittamalla oma norminvastainen toiminta äitinä osaksi päihtynyttä elämää, joka luo varjoja äidin identiteetin rakentamisen mahdollisuuksiin vielä pitkään päihteiden käytön lopettamisen jälkeen.

Kirjallisuus

- Alasuutari, Pertti (1999). *Laadullinen tutkimus*. 3. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Antaki, Charles (toim.) (2011). *Applied Conversation Analysis. Intervention and Change in Institutional Talk*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Barnard, Marina (2007). *Drug Addiction and Families*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Benwell, Bethan & Stokoe, Elizabeth (2010). *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Garfinkel, Harold (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, Christopher; Juhila, Kirsi; Parton, Nigel & Poso, Tarja (toim.) (2003). *Constructing Clienthood in Social work and Human Services. Interaction, Identities and Practices*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Harbin, Fiona & Murphy, Michael. (toim.) (2006). *Secret Lives: Growing with Substance. Working with Children and young people affected by familial substance misuse*. Lyme Regis; Russell House Publishing.
- Heritage, John (1996). *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tanhua, Hannele; Virtanen, Ari; Knuuti, Ulla; Leppo, Anna & Kotovirta, Elina (toim.) (2011). *Huumetilanne Suomessa 2011*. Raportti 62/2011, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Gergen, Kenneth (2001). Self-Narration in Social Life. Teoksessa Wetherell, Margaret; Taylor, Stephanie & Yates, Simeon J. (toim.): *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London: Sage Publications. 247–260.
- Gergen, Kenneth J. (2009). *Relational Being. Beyond Self and Community*. New York: Oxford University Press.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (toim.) (2001). *Handbook of Interview Research. Context & Method*. California: Sage Publications.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (2009). *Analyzing Narrative reality*. Los Angeles: Sage Publications.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (1995). *Teemahaastattelu*. Helsinki: Gaude-

- amus.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme Helena (2001). *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki:Yliopistopaino.
- Holstein, James A. & Gubrium, Jaber F.(2007). *Context: working it up, down, and across*. Teoksessa Seale, Clive; Gobo, Giampietro; Gubrium, Jaber F & Silverman, David (toim.): *Qualitative Research Practice. Concise Paperback Edition*. London: Sage Publications. 267–281.
- Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999). *Diskurssianalyysi liikkeessä. Vuorovaikutus, toimijuus ja kulttuuri empiirisen tutkimuksen haasteina*. Tampere:Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2009). Sosiaalityön selontekovelvollisuus. *Janus* 17 (4), 296–312.
- Karttunen, Teija (2013). Nais erityyisen työotteen elementeistä päihdehoidossa. Teoksessa Virokannas, Elina & Väyrynen, Sanna (toim.): *Varjoja naiseudessa*. Kuopio: UNIPress. 220–246.
- Keene, Jan (2010). *Understanding Drug Misuse. Models of Care and Control*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Mikkonen, Marjo (2008). Helsingiläistä lasten perhehoitoa kolmelta vuosikymmeneltä. *Tutkimuksia* 2008:1, Helsinki: Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
- Millar, Rob; Crute, Valerie & Hargie, Owen (1992). *Professional Interviewing*. London: Routledge.
- Pycroft, Aaron (2010). *Understanding & Working with Substance Misusers*. London: Sage Publications.
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina (2011). Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.): *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-kustannus. 235–255.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) (2005). *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere:Vastapaino.
- Silverman, David (2006). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction*. London: Sage Publications.
- Sinko, Päivi & Virokannas, Elina (2009). Rajallisia äitiysidentiteettejä. Huumeita käyttäneiden naisten kertomuksia lastensa huostaanotoista. *Janus* 17(2), 104–120.
- Slembrouck, S. and Hall, C. (2003). Caring but not Coping. Fashioning a Legitimate Parent Identity. Teoksessa Hall, Chris; Juhila, Kirsi; Parton, Nigel & Pösö, Tarja (toim.): *Constructing Clienthood in Social Work and Human Services: Interaction, Identities and Practices*. London: Jessica Kingsley Publishers. 44–61.
- Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009. Humanistisen, yhteiskun-

tatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf [28.2.2013]

- Urek, Mojca (2005). Making a Case in Social Work: The Construction of an Unsuitable Mother. *Qualitative Social Work* 4(4). 45–467.
- Virokannas, Elina (2011). Identity Categorization of Motherhood in the Context of Drug Abuse and Child Welfare Services. *Qualitative Social Work* 10(3). 329–345.
- Virokannas, Elina (2013). Vailla suojelua. Huumehoidossa olleiden äitien kertomuksia lapsuuden kokemuksistaan. Teoksessa Virokannas, Elina & Väyrynen, Sanna (toim.): *Varjoja naiseudessa*. Kuopio: UNIpress. 52–82.
- Virokannas, Elina (2003). Tiedon tuottaminen ja yllättävät käänteet huumehoitoyksikön nuorten haastattelussa. *Nuorisotutkimus* 3/2003, no. 21. 18–31. Vsk. 21 (3) 18–31.
- Virokannas Elina (2004). *Normaalin rajan molemmilla puolilla. Tutkimus huumehoitoyksikön nuorten identiteettien rakentumisesta*. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 144.

KIELI JA TULKINTA

**Pekka Korhonen, Marja Keränen, Kia Lindroos,
Marko Nousiainen, Mika Ojakangas ja Jouni Tili**

Ihmistieteissä, joihin yhteiskuntatieteetkin kuuluvat, syvintä ja mielenkiintoisinta tietoa ihmisistä saadaan kohdistamalla huomio kieleen. Kieli on puhuttu, kirjoitettu, viitottu, esitetty, tai muilla menetelmillä ihmiseltä toiselle välittyvä merkkijärjestelmä, jota kautta viestitään informaatiota, tunteita, suostutteluja, kieltöjä ja ylipäänsä kaikkea, mikä on tarpeellista ihmisen yhteisöllisessä elämässä. Esimerkiksi me kirjoitamme tässä lukua vuoden 2011 lopulla Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen pääsykoekirjaan, ja tiedämme monien ihmisten lukevan tätä tekstiä keväästä 2012 eteenpäin asioita muisteihinsa painaen, minkä seurauksena tapaamme vielä joskus osan teistä luennoilla ja seminaareissa käyttämässä lisää kieltä. Kielellä tehdään asioita.

Nykytieteissä kielen asema tieteellisten totuuksien tuottajana ja välittäjänä ymmärretään keskeisenä. Puhutaan kielellisestä käännteestä (*linguistic turn*). Sen alkuna voidaan pitää filosofisia keskusteluja jo 1800-luvulla, erityisesti saksalaisen filosofin Gottlob Fregen tuotantoa. Itävaltalaisen filosofin Ludwig Wittgensteinin II maailmansodan jälkeen kirjoittama teos *Philosophische Untersuchungen* nosti kielen merkityksen entistä tärkeämpään asemaan filosofiassa. Yhteiskuntatieteisiin keskustelu kielestä tuli 1970-luvulla, erityisesti Ranskassa, Luce Irigarayn, Julia

Kristevan, Michel Foucaultin and Jacques Derridan tutkimusten kautta. Itse nimen *linguistic turn* keksijä on yhdysvaltalainen filosofi Richard Rorty. Nimessä korostuva ”käännö” viittaa siihen, että kun euroame- rikkalaista yhteiskuntatieteellistä tutkimusta dominoi II maailmansodan jälkeen kvantitatiivinen kyselytutkimuksia ja tilastotieteellisiä menetel- miä käyttävä suuntaus, keskittyminen kieleen nousi sen rinnalle voi- makkaaksi uudeksi tutkimuksen tekemisen tyyliksi. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella ne tieteenalat, jotka keskittyvät nimenomaan kielen ja argumentaation tutkimukseen ovat filosofia, sukupuolentutki- mus ja valtio-oppi. Myös laitoksen sosiaalitieteissä, eli sosiologiassa, sosi- aalityössä ja yhteiskuntapolitiikassa kieltä tutkitaan paljon, mutta niissä käytetään myös laajalti kvantitatiivisia tutkimusmenetelmiä, joissa ihmi- set ryhmitellään populaatioiksi, joista mitataan määrällisiä suureita, sekä käsitellään niitä matematiikan kielellä. Tästä tutkimustyylistä on kirjassa oma artikkelinsa. Kvantitatiivista tutkimusta tekevien näkökulmasta kieleen keskittyvää tutkimusta nimitetään toisinaan kvalitatiiviseksi eli laadulliseksi tutkimukseksi heidän edustamansa määrällisen sijaan. Täl- lainen nimitys ei kuitenkaan oikein saa esille kielellisen tutkimuksen nyansseja, joten siihen ei tässä luvussa sen enempää puututa.

Kielellisen käänteen lisäksi puhutaan monista muistakin käänteistä, kuten diskursiivisesta käänteestä, retorisesta käänteestä tai narratiivisesta käänteestä, joilla kaikilla ilmaistaan lisääntyneitä kiinnostusta kieleen perustuvaan ihmistieteelliseen tutkimukseen. Jopa maantieteilijöistä monet ovat siirtyneet luonnontieteistä ihmistieteiden puolelle heidän kiinnostuttuaan kielestä. Samalla ihmistieteisiin on ryhdytty lainaamaan maantieteilijöiden oivalluksia, ja ryhdytty puhumaan myös topologi- sesta käänteestä, jossa kielen avulla tutkitaan yhteiskunnallisen todelli- suuden rakentumista. Ajattelemme joidenkin asioiden olevan ”keskuk- sessa”, toisten taas ”periferiassa”. Tuohon jakoon liittyy myös selvä jako valta-asemiin ja oletuksiin asioiden arvosta tai tärkeydestä, tai toisaalta oletus valtakeskuksen vastustamisesta, vaihtoehtoisuudesta tai valtakult- tuurin uudistumisen kyvystä. Päätöksentekosäännöt vaihtelevat sen mukaan, voidaanko asioista keskustella ja päättää julkisessa vai yksityi- sessä tilassa; avoimesti vai salaa; parlamentissa vai kabineteissa. Ihmisten itselleen määrittämä sosiaalinen todellisuus on monin tavoin tilaan kyt- keytyvä. Käyttäydymme eri tavoin erilaisissa tiloissa. Julkinen tila tuntuu

edellyttävän erilaista käytöstä kuin yksityinen, ja vääränlainen käytös niissä synnyttää komiikkaa.

Kielet ovat herkkiä ja monimutkaisia abstrakteja järjestelmiä, jotka ovat rakentuneet nimenomaan erilaisen tiedon ja ymmärryksen välittämiseksi yhteisöllisessä elämässä, ja juuri siitä syystä niitä tutkimalla saamme ihmisistä ja heidän toiminnastaan monipuolista tietoa. Kielellä on kuitenkin vielä syvempi merkitys. Emme voi kokea emmekä ymmärtää maailmaa ”suoraan”. Voimme koputtaa sormellamme pöytää ja tuntea sen, mutta jo ne ominaisuudet, joilla sitä mielessämme hahmotamme, kuten ”kova” tai ”sileä”, ovat kielellisiä määreitä. Jos siirrymme siihen, mikä merkitys pöydällä ihmiselämässä on, voimme antaa sille erilaisia määreitä, kuten ”taso jolle ihmiset pinoavat tavaroita”, tai ”korotettu taso, jonka päällä ihmiset syövät, koirien ja kissojen syödessä kupista lattialla”. Asioiden mielekkyys tulee esiin kielen kautta.

Argumentti, teksti ja tulkinta ovat kielen kautta maailmaan kohdistuvan tutkimuksen peruselementit. Argumentti hyvin yleisesti määriteltynä on mikä tahansa väite. Se pohjautuu latinan sanaan *arguō*, väittää tai todistaa. *Argumentum* tarkoitti sekä todistetta, perustetta että juonta, esimerkiksi tarinan juonta. Jo latinassa argumenttiin saattoi siis liittyä erilaisia perusteluja, jolloin ne ovat argumentin osia, mutta eivät useinkaan välttämättömiä. Oikeudellinen, filosofinen tai tieteellinen argumentti tarvitsee todisteen tai todistelun, mutta sosiaalisessa elämässä ja sen elävässä kielessä väitteitä ei useinkaan lähdetä perustelemaan. Argumentti on käytännön tutkimuksessa sumea käsite, jolla ei ole tarkkoja rajoja, ja jonka sisällön saattaa enemmänkin määrittää tulkitsija kuin tulkittava. Esimerkiksi argumentti ”Suomi on demokratia” on useimmissa sosiaalisissa tilanteissa lävitse menevä väite sellaisenaan, mutta tarpeen vaatiessa sitä voidaan myös perustella osoittamalla vaalijärjestelmän avulla edustuksellisuuden periaatetta noudattavan parlamentaarisen hallintajärjestelmän toimivan valtiossa. Vastaavasti argumentti voidaan myös kiistää, eli esittää vasta-argumentti. Argumentin ”Suomi ei ole demokratia” perustelu ei ole yhtä helppoa kuin edellisen, mutta se voisi käyttää hyväkseen esimerkiksi taloudellisen ja vallankäytöllisen eriarvoisuuden osoittamista. Myös kielellisesti äärimmäisen yksinkertaisissa tilanteissa, kuten esimerkiksi ajettaessa autolla liikennevirrassa, jossa kommunikointi tapahtuu pääosin oman auton sijoittelulla toisten autojen suh-

teen, voidaan nähdä argumentteja kuten ”minä ajan kovaa”, tai ”minä noudatan tarkkaan nopeusrajoituksia”. Autoilijat lukevat tottuneesti tällaisia argumentteja, joilla kukin kuljettaja kertoo sen hetkisestä ajotavastaan. Matematiikassa ja muodollisessa logiikassa argumenttien totuus ja pätevyys ovat olennaisia asioita, mutta yhteisöllistä elämää kielen kautta tutkittaessa totuus sinänsä ei ole mitenkään keskeinen asia. Se on vain yksi mahdollinen argumentin ominaisuus, eikä aina se mielenkiintoisin. Kielellisen tutkimuksen kannalta argumenttien mielenkiintoisuus on siinä, että niillä voidaan rakentaa erilaisia maailmoja, tiedottaa omaa positiota niissä sekä ajaa erilaisia asioita sosiaalisessa kanssakäymisessä.

Teksti on se, mistä tutkija kaivaa argumentteja esiin. Suomen kielen ”teksti” viittaa kirjoitettuun kieleen, mutta tutkimuksessa käytettävä tekstin käsite on laajempi. Sekin pohjautuu latinaan, jossa *textilis* tarkoittaa kudonnaista. Teksti tutkimuksen kannalta on siten mitä tahansa, mihin sosiaalinen elämä on kutonut merkkejä itsestään. Se voi olla kirjoissa, lehdissä ja blogeissa olevaa kirjoitettua kieltä, mutta myös karttoja, kuvia tai musiikkia, radio- ja TV-ohjelmia, haastatteluja, kaupunkiarkkitehtuuria, maailmankaupan tavara- ja pääomavirtojen vaikutuksia valtioiden asutusrakenteeseen, tai sotien jälkiä maailman geopoliittisessa rakenteessa. Teksti voi olla myös tutkijan omassa päässä etnografisen osallistuvan havainnoinnin pohjalta syntyvä käsitys siitä, miten sosiaalinen vuorovaikutus jossain yhteisössä toimii. Joka tapauksessa tutkija valitsee tutkimukseensa sopivan tekstin: Yhdysvaltain presidentin maailmantilaa käsittelevän linjapuheen, käyttöönsä saaman yksityisen päiväkirjan, science fiction elokuvan, kokoelman burundilaisia näytelmänaamioita, tai pubissa keräämänsä haastattelumateriaalin. Tällaista nimenomaan tutkimustarkoitukseen harkitusti valittua tekstiä nimitetään tutkimusaineistoksi. Erilaisilla aineistoilla tehdään tietysti hyvin erilaisia tutkimuksia.

Aineiston lisäksi tutkimukseen tarvitaan myös välineitä sen sisältämän argumentaation tulkitsemiseksi. Siihen käytetään erilaisia ihmistieteellisiä teorioita ja laajempia tulkintatyylejä. Erilaisia tekstejä varten on kehitetty monenlaisia tyylejä, kuten esimerkiksi kuva-analyysi, etnografinen analyysi, diskurssianalyysi, retorinen analyysi, tai narratiivianalyysi. Erilaiset tulkintatyylit eivät lopu näihin, mutta niistä saa jo hyvän kuvan tilanteesta. Tarkastelemme niitä hiukan yksityiskohtaisemmin alla. Niillä

ei ole selkeitä rajoja toistensa suhteen, mikä on loogista, koska kieltä ja argumentaatiota niillä kaikilla tutkitaan; yhdet tutkijat vain suosivat yksiä, toiset toisia tyylejä.

Kuva

Suhteessa kielelliseen käänteeseen voidaan puhua myös kuvallisesta käänteestä (*pictorial turn*), esimerkiksi William Mitchellin mukaan (1994, 11 et.). Käänteiden lähtökohtana on nykyläiskulttuurin lisääntyvä visuaalisuus, jota painotetaan suhteessa sanalliseen kieleen. Kuvat ja visuaalisuus määrittävät siitä näkökulmasta, että niiden merkitys muodostuu paitsi kuvasta itsessään myös sen taustatekijöistä, sen tulkitsemisesta ja laajemmasta vuorovaikutuksesta kuvan, yksilön ja yhteisön välillä. Kuvat rakentavat aikaa, tilaa ja näin myös nykyisyyden kokemustilaa: toivoa, muistoja, pelkoa tai surua. Esimerkiksi valokuva on todistus tietystä ajasta ja tilasta. Ihmishahmot, tapahtumat, paikat ja toiminta jäävät eloon omassa hetkessään. Jokaisessa visuaalisessa kohtaamisessa tapahtuma kohdataan sen omassa hetkellisyydessä. Valokuva on myös muistelmia, useiden hetkien kooste, jossa aika on äkillisesti pysähtynyt. Nykyisyys esittää itsensä vähintään kaksi kertaa: kuva tulee sen hetken merkiksi, jolloin kuva otettiin. Kun katsoja kohtaa kuvan toisena ajankohtana, hetki merkityksellistyy uudelleen. Valokuva yhdistää eri kokemuksen osa-alueita siten, että esteettinen kohtaa sosiaalisen ja poliittisen kokemuksen.

Visuaalinen nykyisyys on tulvillaan eritasoisia kuvia, joista nykyään ovat tulleet erityisen tutuiksi väkivaltaa, kuolemaa ja terrorismia esittävät kuvat. Kuvat kertovat poliittisesta nykyisyydestä tarinoita, joita ei aina perinteisemmän välineen (puheen tai painetun tekstin) avulla voida sellaisenaan esittää. Usein kirjoitetun tekstin taustalla on myös yhteinen visuaalinen kokemus kuten esimerkiksi New Yorkin terrorismi-iskut 11. syyskuuta 2001.¹ Ne nähtiin kaikkialla maailmassa, ja niistä tuli yhteinen globaali visuaalinen kokemus, sekä tapahtumaa seuranneen terrorismin vastaisen sodan vuosikymmenen myötä myös globaali poliittinen ja kulttuurillinen kokemus. Kuvat kantavat mukanaan muistia menneistä sekä välittävät tietoa nykyisistä konflikteista, sodista, val-

1 http://en.wikipedia.org/wiki/September_11_attacks

lankumouksista, protesteista, toimintamuodoista. Medioissa julkaistujen kuvien kautta erilaisten konfliktien kasvot ovat yllättävän lähellä omiamme. Kuvat esittävät sekä toden että mahdollisuuden; mahdollisuuden siinä mielessä, että visuaalinen kokemus ilmenee myös mahdollisuutena astua tilanteeseen, jossa läsnä ovat myös sanattomuuden, kokemattomuuden tai kauhun elementit. Kuva ei suoraan selitä itseään kuten sanallinen teksti, vaan se voidaan tulkita monin eri tavoin.

Vastaavanlainen tiettyä hetkeä symbolisoiva Aasiassa erittäin tunnettu, mutta Euroopassa varsin tuntemattomaksi jäänyt kuva on esimerkiksi vuoden 1998 valokuva, jossa International Monetary Fundin (IMF) ranskalainen johtaja Michel Camdessus valvoo vakavana, kuinka Indonesian presidentti Suharto allekirjoittaa suostumuksensa IMF:n vaatimukseen.² Omana aikanaan kuva symbolisoi Lännen, eli Euroopan ja Yhdysvaltain taloudellista, moraalista ja poliittista ylivaltaa kriisiin ajautuneen Aasian suhteen. Nyt, vuoden 2011 lopussa, kuvan tulkintaan tulee kuitenkin ironinen elementti, koska Euroopan Unioni on vuorostaan vaikeassa taloudellisessa kriisissä, ja eurooppalaiset talousministerit matkustavat Aasian ja Afrikan maissa kerjäämässä rahaa valtioilleen ja niiden pankeille. Kuvan merkitykset muuttuvat ajan myötä, kun uusia tapahtumia kertyy ja tulkintaperspektiivi vaihtuu.

Nykyinen kuvatulva vaatii katsojaltaan katseen ja kohtaamisen eetosta. Katseen eetoksessa ei ole kysymys moralisoivasta näkökulmasta, vaan katseen mielestä, eli siitä miten ja milloin kuvia katsotaan, miten visuaalinen tilanne välittyy vastaanottajalle, miten kuvassa välittyviä asioita kohdellaan julkisina tapauksina. Juuri yksittäiset kuvat paljastavat hetken merkityksellisyyden katseiden kohtaamisessa. Tässä tapahtumassa katseen eetos vaatii kannanottoa tässä maailmassa elävältä yksilöltä ja visuaalinen kohtaaminen muodostuu näin vuorovaikutukseksi kuvan, sen katsojan sekä erilaisten tilanteiden välillä.

Visuaalisen genre ulottuu laajalle alueelle. Kuvilla representoidaan eli esitetään esimerkiksi moraalikysymysten läsnäoloa, maskuliinista tai feminiinistä pakkomielleisyyttä, sosiaalisten suhteiden kerroksisuutta, tai vallan eri piirteitä. Esimerkiksi poliittiseen elokuvaan voidaan ajatella kuuluvan ideologiset elokuvat, dokumentaarit, ”kolmannen maailman” elokuvat, ”uusi aalto”, kaupalliset elokuvat, jotka käsittelevät poliittis-

2 <http://www.japanfocus.org/-chris-giles/2485>

historiallisia aiheita, tai yksittäisiä tapahtumia kuten Algerian sisällissota, terrorismia käsittelevät elokuvat, tai Ruandan konfliktit. Lisäksi on feministisiä ja gender-aiheisia elokuvia, sekä etnisiä ja rasistisia aiheita käsittelevät elokuvat. On myös utopioita ja science fiction -tyyppisiä yhteiskuntamallien ja poliittisten rakenteiden kuvauksia ja kritiikkiä.

Tutkimuksessa ongelmia tuottaa joskus se, miten visuaalista materiaalia dokumentoidaan tutkimuksessa. Tutkijan ratkaistavaksi jää useita kysymyksiä, joista erityistapaus on kuvan ja kielen välinen suhde. Kieli on perustavasti yhteydessä kuvaan sen tulkinnan kautta, eli kuvan sanaton teksti käännetään tulkinnassa sanoiksi. Tutkijan on purettava auki se, mitä kuva esittää ja mitä siinä tapahtuu. Samoin sanallisesti esitetään kuviin liittyviä taustoja ja tarinoita. Kuva on liitettävä jollain tavalla kontekstiinsa, eli ottohetken tilanteeseen ja sinä aikana vallinneisiin poliittisiin, sosiaalisiin ja moraalisiin suhteisiin. Vain näin tulkinnasta voidaan saada pätevä ja perusteltu, vaikka ei koskaan niin varma, etteikö toinen tutkija voisi esittää toisenlaista tulkintaa.

Kuvien tulkintaan auttavat useat taideaineista haetut teoreettiset ja metodologiset välineet. Yhteiskuntatieteellinen kuvatulkinta käyttääkin hyväksi esimerkiksi kirjallisuuden ja narratiivien tutkimusta, elokuva- ja valokuvateorioita, kuvataiteita, taidehistoriaa, ikonografiaa, kuvaretoriikkaa ja kuvan ja tekstin vuorovaikutuksen pohdintaa. Esimerkiksi Michael Shapiro kirjoissaan *The Politics of Representation* sekä *Cinematic Political Thought* tekee mielenkiintoisia analyysejä kuvista erityisesti kuvaretoriikan näkökulmasta. Myös filosofiaa, erityisesti Charles Peircen, Julia Kristevan tai Roland Barthesin ajatuksia, käytetään paljon kuvien tulkinnassa.

Etnografia

Etnografia on tutkimustapa, jossa ensikäden tietoon pyrkivällä kenttätöiden tekemisellä ja tulkinnalla, ensisijaisesti osallistuvalla havainnoinnilla, on keskeinen rooli. Tavoitteena on tutkijan ”uppoutuminen” tutkimuskohteeseensa, eli syvällisen näkemyksen saavuttaminen tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä, kulttuurista tai toiminnasta, jollakin tavoin toimintaan itse osallistumalla (Clammer 1984, 68). Etnogra-

fisessa tutkimuksessa keskeiseksi voidaan nähdä sen osoittaminen, miten elämä, sosiaalinen toiminta tai merkityksenanto yhdessä elämismaailmassa ("kentällä") näyttää järkevältä jonkin toisen kulttuurin tai perinteen näkökulmasta (Agar 1986, 12). Etnografinen tutkimus toimii välittäjä kahden maailman välillä.

Etnografiassa ei kuitenkaan ole tavoitteena vain selvittää mitä kentällä tapahtuu. Sen sijaan, kuten Clifford Geertz asian määrittelee, etnografia intellektuaalisena pyrkimyksenä on tiheää kuvausta (*thick description*). Tutkija itse on kentällä tutkimusväline, ja tarkoituksena ei ole vain tallentaa mitä tapahtuu, vaan ymmärtää toimintaa määrittävien merkitysten kerrostumia. Siispä tutkimuksen kohteena on, miten toiminnan ja tapahtumien merkitykset yhdessä elämismaailmassa koetaan ja tulkitaan. Näitä merkitysten kerrostumia Geertz kuvaa myös monimutkaisiksi käsitteellisiksi rakenteiksi, joihin yksilöt on sidottu ja jotka usein ovat eriskummallisia, epäsäännöllisiä tai tiedostamattomia. (Geertz 1973, 6–10.) Näin ollen etnografia on tulkinnallinen operaatio eikä pelkkää havainnointia. Se on inhimillisen toiminnan tulkinnan tulkintaa; yritystä ymmärtää merkityksiä niin, että ne olisivat ymmärrettäviä sekä tutkittavassa että tutkijan maailmassa. Etnografisen kuvauksen mieli ei olekaan kyvyssä löytää kentältä vastaansanomattomia faktoja vaan siinä, missä määrin tutkimus onnistuu selventämään sellaisia jaettuja merkityksiä, jotka määrittävät toimintaa tutkimuksen kohteena olevan ihmisryhmän parissa. Esimerkiksi kännykällä ja sen erilaisilla teknisillä ominaisuuksilla on hyvin erilaisia merkityksiä sen mukaan, toimitaanko nuorisoryhmän, viihdealan ammattilaisten vai eläkeläisten parissa, ja ollaanko Koreassa, Intiassa, Nigeriassa, Brasiliassa vai Suomessa. Se voi olla keskeinen sosiaalisen elämän sisältö, ajanviettoväline, rahantekoväline, turvallisuusväline, strategisen vallan väline, statussymboli, tai jopa vain puhelinkone, jolla voi soittaa puhelun kerran kuussa.

Kun tutkimus ymmärretään ensisijaisesti tulkinnaksi, tulee se lähelle Kari Palosen (1988) ajatuksia tekstin tulkinnasta politiikan tutkimuksessa. Palosen mukaan tulkinnan tarkoitus ei ole tuottaa ymmärrystä sinne, missä sitä ei aikaisemmin ole ollut, vaan tuottaa uusi ja jossakin mielessä parempi tulkinta. Ymmärtämisen sijaan tulkinnan tarkoitus on paremmin ymmärtäminen. Tutkimusta ei tällöin voida nähdä prosessina, jossa käsitykset korvautuvat tiedolla, vaan kaikkien tutkimusten tulok-

senä on ”vain” uusia käsityksiä. Kaikki tulkinnat ovat myös vajavaisia, eikä tulkinta koskaan anna tyhjentävää ymmärrystä tutkittavasta ilmiöstä. Toisaalta jokainen tulkinta on kiistettävissä ja jokaiselle tulkinnalle voidaan esittää vastaväitteitä ja vaihtoehtoja. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaikkia tulkintoja tulisi pitää samanarvoisina. Tutkimus tulkintana merkitsee juuri eron tekemistä naiivin ja problematisoivan tulkinnan välille. Tosin tämä tarkoittaa myös sitä, että joskus kyselemätön arkiymmärrys voi tulkintaprosessin kuluessa osoittautuakin paremmaksi kuin yritykset korvata sitä. (mt., 14–16.) Tehtäväksi etnografisessa tutkimuksessa voidaankin nähdä se, miten lähtökohtaisesti tutusta ilmiökentästä voidaan tuottaa uusi ja oivaltavampi tulkinta. Tutkijalle ennestään vieraan tutkimuskohteen parissa tämä voi olla helpompaa. Lähtökohtaisesti tutun ilmiön tulkitsemisen voi ajatella edellyttävän etääntymistä vallitsevista ajattelutavoista tai vaikkapa tutkijan omista poliittisista mielipiteistä. Suomalaisen elämän ilmiöitä oppii ymmärtämään parhaiten elämällä osan elämäänsä ulkomailla, jotta oppii katsomaan Suomea myös ulkoapäin.

Etnografisen tutkimuksen perusoperaatiota, tulkintaa, voidaan kuvata myös ns. hermeneuttisen kehän käsitteellä. Tulkinnassa osien ja kokonaisuuden suhde on kehämäinen: voimme ymmärtää yksittäisen havainnon vain kokonaisuuden perusteella, mutta kokonaisuus ei ole annettu vaan voi tulla ymmärretyksi vain yksittäisten havaintojen tulkitsemisen myötä. Näin ollen kokonaisuus vaikuttaa havaintojen tulkintaan, ja yksittäisten havaintojen tulkinta taas voi muuttaa itse kokonaisuutta koskevaa ymmärrystä. Tätä osien ja kokonaisuuden vastavuoroista liikettä voidaan pitää tulkitsemisen perusrakenteena. Hermeneutiikassa keskeistä ei ole kausaalisuhteiden etsiminen ja löytäminen, vaan ymmärtäminen. (Tontti 2005, 60.)

Etnografista menetelmää on sovellettu yhteiskuntatieteissä mm. hallinnon projektien ja politiikkaohjelmien tutkimukseen, esimerkkinä tästä Leena Eräsaaren tutkimukset *Nilkin naamio*, joka kuvaa sosiaalityöntekijän työtä, ja *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*, jossa tutkitaan erilaisia katutason hallinnollisia käytäntöjä asiakkaiden ja virkailijoiden kesken. Myös esimerkiksi Leader-toimintaryhmistä³ voidaan tehdä etnografista tutkimusta (Nousiainen 2011). Cris Shoren ja Susan

3 <http://www.maaseutu.fi/fi/index/leader.html>

Wrightin (1997, 17) mukaan etnografinen näkökulma hallintaprojektien tutkimukseen pyrkii sytjättämään ja horjuttamaan sellaisia itsestään selvinä pidettyjä oletuksia ja merkityksiä, jotka hallitsevat nykyisyyttä. Sen tarkoituksena on tehdä havaittavaksi kielellisesti tuotettuja, toimintaa ohjaavia rajoja ja tulla tietoiseksi nykyisten merkitysrakenteiden historiallisuudesta ja kontingentista luonteesta. Toisin sanoen tavoitteena on ymmärtää hallintaprojektien poliittisuutta, politisoida niitä. Dvora Yanowin (2000) tulkitsevassa tutkimustavassa keskeistä on, että tutkijaa ei nähdä erilaisia toimintapolitiikkoja tutkiessaankaan kohteensa ulkopuolella. Tällöin hallintaprojektit ymmärretään inhimilliseksi toiminnaksi, ja sen tuotteet kuten hallinnolliset dokumentit, lainsäädäntö ja toimeenpano nähdään sekä instrumentaalisesti rationaalisena toimintana että tiettyjen merkitysten ilmaisuina (mt., 6). Tulkitsevassa tutkimustavassa etsitään ongelmia ja jännitteitä ensiksikin siitä, mitä tutkija odottaa näkevänsä ja mitä hän politiikkajärjestelmän käytäntöjen parissa kokee. Näin voidaan esimerkiksi selittää, miksi politiikka ymmärretään eri tavoin erilaisissa yhteyksissä. (mt., 8.) Tällöin tutkitaan yhtäältä politiikkaohjelmissa esitettyjä merkityksiä – esimerkiksi sellaisia arvoja, tunteita ja uskomuksia, joita ohjelmat ilmentävät. Lisäksi sen tarkoituksena on selvittää, miten näitä merkityksiä välitetään ja tulkitaan eri yleisöille. (Yanow 2000, 14.) Erityisen keskeinen näkökulma tulkitsevassa tutkimuksessa on, että siinä ei anneta jollekin toimijoiden ryhmälle tai jollekin tulkintatavalle etusijaa asiantuntijuuteen, mahdollisuutta esittää ”oikea tulkinta”. Hyvässä etnografisessa tulkinnassa ei tyydytä vain politiikkaohjelmien sisäiseen rationaalisuuteen, vaan pyritään löytämään vaihtoehtoisia asioiden tulkintatapoja. Tällöin ei siis pidetä ohjelmien esittämiä maailmanselitysmalleja itsestään selvästi tosina, vaan pyritään etsimään myös muita järkeviä mahdollisuuksia ymmärtää asioita.

Etnografinen menetelmä voi olla hyödyllinen myös käytännölliseltä kannalta. Tietyn sosiaalisen ryhmän tai kulttuurin sisällä toimivien henkilöiden voi olla vaikea nähdä oman toimintansa historiallista luonnetta, selittää toimintaansa ja sen vaikuttimia. (Denzin & Lincoln 2000, 19.) Kun tulkitsevalla tutkimusotteella on mahdollista löytää uusia ajatuksia ja tulkintoja politiikkadiskurssien piiriin, se voi nostaa keskustelua toiselle tasolle (Yanow 2000, 19). Tällaista mahdollisuutta voitaisiin pitää etnografisen tutkimuksen käytännöllisenä hyötynä tutkimuksen koh-

teena olevalle politiikkajärjestelmälle itselleen. Usein tarvitaan ulkopuolinen kertomaan mitä politiikkaohjelmassa tai organisaatiossa oikeastaan tapahtuu, koska tapahtumassa sisällä olevat näkevät sen helposti vain toimintaideologian näkökulmasta sarjoina yksittäisiä tapahtumia.

Kun etnografista tutkimusotetta sovelletaan yhteiskunnan tutkimukseen, tutkimusta ei tule tehdä instituutioiden – kuten hallinnon tai poliittisten järjestelmien – lähtökohdista. Sen sijaan instituutiot tulee nähdä ”etnografisesti vieraina”. Toimintaa ei selitetä instituutioilla – esimerkiksi ei tulkita politiikkaa siksi, mitä eduskunta tekee. Sen sijaan tutkitaan, miten instituutiot toimivat arkipäivässä. Lopulta etnografisesakin tutkimuksessa on kysymys myös vallasta: kenellä on valta tulkita, mistä toiminnassa on kysymys? Tämän vuoksi tutkijan tulee esittää selkeästi oma näkökulmansa, sillä hän ei voi tarkastella tutkimuskohdettaan sen ulkopuolelta. Ei ole olemassa yhtä oikeaa tutkimusnäkökulmaa, vaan tutkimusta voi aina tehdä useammasta merkityksellisestä näkökulmasta. Jokaisessa näkökulman valinnassa on kysymys myös omanlaisensa valta-aseman ottamisesta.

Diskurssianalyysi

Diskurssianalyysi (ks. esim. Fairclough 1993) ei ole selvärajainen metodi vaan lähestymistapa, näkökulma todellisuuteen. Diskurssianalyysi ei esimerkiksi tarkastele niitä taloudellisia tai sosiaalisia syitä, joiden vuoksi rikollisuus on kasvussa vaan sitä, miten rikollisuuden kasvusta puhutaan, mitä syitä sille annetaan, miten rikollisuus määritellään, mitä ratkaisukeinoja rikollisuuden kasvulle esitetään ja niin edelleen. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö diskurssianalyysissä oltaisi kiinnostuneita syistä. Diskurssianalyysissä syitä etsitään kuitenkin kielestä itsestään. Varsin yksinkertainen esimerkki saadaan edellä mainitusta rikollisuudesta: se, miten rikollisuus määritellään, vaikuttaa tietenkin rikollisuuteen itseensä. Jos homoseksuaalisuus määritellään rikokseksi, rikollisuus yhteiskunnassa lisääntyy, mikäli muut tekijät eivät muutu. Jos se poistetaan valtion rikoslainsäädännöstä, rikollisuus vähenee.

Keskeisenä oletuksena diskurssianalyysissä on, että kielenkäyttö ei jollain yksinkertaisella tavalla heijasta todellisuutta vaan pikemminkin

kielenkäytön itsensä sääntöjä ja konventioita, joiden vuorostaan nähdään tuottavan todellisuutta merkityksiä rakentamalla ja järjestämällä. Otetaan esimerkiksi yllä mainittu seksuaalisuus. Diskurssianalyysissä lähdetään liikkeelle siitä, että kielen dikotomia heteroseksuaalisuus-homoseksuaalisuus, jossa nämä termit edellyttävät toisensa, ei heijasta olemassa olevaa asioiden tilaa, vaan tuottaa maailman, jossa voidaan ”havaita” homoseksuaaleja ja heteroseksuaaleja. Tämä ei tietenkään tarkoita, että diskurssianalyysi kieltää todellisuuden olemassaolon kielen tuolla puolen. Se kuitenkin olettaa, että tuo todellisuus voidaan esittää ja jaotella kielessä äärettömän monin tavoin. Juuri tämä esittäminen ja jaottelemine tuottavat todellisuutta sellaisena kuin me sen tunnemme. Me emme tunne todellisuutta muuten kuin noiden esitysten ja jaotte- luiden kautta.

Diskurssianalyysi onkin suurelta osin sellaista kielenkäytön tutki- musta, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten todellisuutta tuotetaan erilaisissa diskursseissa. Diskurssi taas tarkoittaa yleisimmällä tasolla puhetta sinänsä, mutta diskurssianalyysissä sillä viitataan useim- miten määrättyllä ”alueella” tapahtuvaan kielenkäyttöön. Voidaan puhua esimerkiksi tieteellisestä diskurssista, uskonnollisesta diskurssista tai raja- tummin taloustieteellisestä diskurssista, maatalouspoliittisesta diskurssista ja niin edelleen. On kuitenkin huomattava, että nämä ”diskurssialueet” tai ”diskursiiviset kentät”, niin kuin niitä joskus kutsutaan, määrittyvät itsekkin kielenkäyttöön liittyvien sääntöjen ja konventioiden mukaan. Tieteellinen diskurssi ei ole tieteellistä vain siksi, että sitä harjoittavat tiedemiehet tai sitä harjoitetaan yliopistoissa, vaan koska sitä määrittä- vät määrätyt ”tieteellisyden” konventionaaliset säännöt. Muun muassa näitä sääntöjä diskurssianalyysi tutkii ja niitä se pyrkii paljastamaan.

Diskurssianalyysin toisena lähtöoletuksena on siis, että kielenkäyttö ei ole säännötöntä ja sattumanvaraista vaan että se on yhtäältä konteks- tisidonnaista, eli se on sidottu määrättyyn aikaan ja paikkaan, ja toisaalta sitä ohjaavat moninaiset kulttuuriset ja kielenkäyttöön itseensä liittyvät säännöt ja konventiot. Määrätyssä kontekstissa kuka tahansa ei voi sanoa mitä tahansa ja miten tahansa, vaan kielenkäyttäjän on tavalla tai toisella sopeuduttava kielenkäyttökontekstin sääntöihin. Esimerkiksi väitöskir- jaa ei voi kirjoittaa runomuodossa vaan sen tulee täyttää akateemis- ten kirjoittamiskonventioiden vaatimukset, eikä sitä voi hyväksyä kuka

tahansa vaan hyväksyjällä tulee olla määrätty akateeminen status. Itse asiassa diskurssianalyyseissä kieli itsessään nähdään konventionaalisenä (vrt. Saussure 2001). Tämä tarkoittaa sitä, että sanoilla ei nähdä olevan luonnollisia viittauskohtia (sana ”puu” ei millään luonnollisella välttämättömyydellä viittaa ulkona näkyvään puuhun) vaan merkitykset ovat yhtäältä ikään kuin ”sopimuksenvaraisia”, kielenkäytön konventioihin perustuvia (määrätyssä kielenkäyttöyhteisössä määrättyä asiaa on tavattu sanoa ”puuksi”). Toisaalta sanojen merkitysten nähdään muodostuvan suhteessa toisiin sanoihin (sanan ”puu” merkitys määrittyy suhteessa sanoihin ”pensas”, ”pylväs” ja niin edelleen). Diskurssianalyyseille tällä kielen itsensä konventionaalisuudella on suuri metodologinen merkitys: mitkään olemassa olevista dikotomioista, luokitteluista tai kategorisoinneista eivät ole ”luonnollisia” (esimerkiksi ihmiskunnan luokittelu ”miehiin” ja ”naisiin”) vaan ne perustuvat kielellisille konventioille.

Mitä sitten ovat konventiot? Diskurssianalyyseissä niitä voidaan lähestyä joko neutraalisti tai kuten niin sanotussa kriittisessä diskurssianalyyseissä, vallan näkökulmasta. Kriittisessä diskurssianalyyseissä lähdetäänkin liikkeelle siitä, että mikään kielenkäyttötilanne ei ole vapaa valtasuhteista (ks. Foucault 1971). Kriittinen diskurssianalyysi voi tutkia konkreettisia keskustelutilanteita (esimerkiksi lääkärin ja potilaan välisiä keskusteluja) paneutuen siihen, millä tavoin valta näissä keskusteluissa ilmenee, ja tässä tutkimusstrategiana voi hyvin olla etnografinen osallistuva havainnointi. Useimmiten kriittisessä diskurssianalyyseissä tarkastellaan kuitenkin diskurssien keskinäisiä hierarkioita ja poissulkemisia. On nimittäin selvää, että toisia diskurseja pidetään yleisesti ”pätevämpinä” kuin toisia – kontekstista riippuen. Nykyään esimerkiksi taloustieteellistä diskurssia pidetään pätevämpänä poliittisen toiminnan ohjenuorana kuin uskonnollista diskurssia, mutta näin ei ole aina ollut, eikä ole nykyäänkään välttämättä jokaisessa valtiossa. Diskurssianalyyseihin tehtävä on selvittää, millä tavoin yhdet diskurssit saavat yliotteen muista. Niin ikään se tutkii, millä tavoin määrätty diskurssi itsessään muotoutuu valtakamppailujen kautta ja yhteydessä – esimerkiksi sitä, millä tavoin määrätty taloustieteellinen diskurssi (esimerkiksi uusliberaali talousdiskurssi) tulee vallitsevaksi toisten diskurssien kustannuksella (esimerkiksi marxilainen talousdiskurssi). Oletuksena on, että määrätty diskurssi tulee vallitsevaksi, koska se on ollut diskurssien kamppailussa voitokas

– ei siksi, että se ilmaisisi totuuden puhumastaan asiasta. Lopulta ja kenties ennen kaikkea kriittinen diskurssianalyysi tutkii sitä, mitä hierarkioita ja ulossulkemisia määrätystä diskurssissa tuotetaan ja millä tavoin. Otetaan esimerkiksi lääketieteellinen diskurssi ja yllä mainittu seksuaalisuus. Lääketieteellinen diskurssi operoi terveen ja sairaan tai normaalin ja patologisen kategorioiden avulla. Aina 1900-luvun loppupuolelle saakka heteroseksuaalisuus määriteltiin lääketieteellisessä diskurssissa terveeksi ja normaaliksi seksuaalisuuden muodoksi, kun taas homoseksuaalisuus määriteltiin sairaudeksi. Näin lääketiede, jonka ainakin periaatteessa tulisi välttää arvoarvostelmilta tieteellisen objektiivisuuden nimissä, arvotti eri seksuaalisuuden muodot ja asetti ne hierarkkiseen suhteeseen sulkien ulos homoseksuaalisuuden muodot normaalin seksuaalisuuden piiristä. Kriittisen diskurssianalyysin yhtenä tavoitteena onkin paljastaa, ei vain hierarkioita, vaan näennäisesti objektiivisen kielenkäytön mahdollinen arvolutautuneisuus.

Vaikka diskurssianalyysi tutkii kielenkäytön konventioita ja diskurssien säännönmukaisuuksia sekä näissä ilmeneviä ja rakentuvia valtasuhteita, se ei kuitenkaan välttämättä oleta, että kielenkäyttäjä on diskurssien voimaton vanki. Vaikka kielenkäyttäjä, puhunnan ja kirjoituksen subjekti, ei voikaan noin vain irtautua näistä konventioista ja säännöistä, nykyään diskurssianalyytikot usein olettavat, että kielenkäyttäjän on ainakin jossain määrin mahdollista muovata ja muuttaa niitä. Hän voi yrittää ”sekoittaa” diskursseja esimerkiksi käyttämällä uskonnollista kieltä taloustieteellisissä keskusteluissa. Niin ikään hän voi käyttää konventionaalisia merkityksiä ja merkityskategorioita uudella tavalla, esimerkiksi arvottamalla niitä uudelleen (ks. esim. Butler 2006). Jos esimerkiksi lääketiede määrittelee jonkin seksuaalisuuden muodon epänormaaliksi, voi tuota seksuaalisuuden muotoa harjoittava yksilö pyrkiä taistelemaan tätä määrittelyä vastaan arvottamalla ”epänormaalien” positiivisella tavalla: jos homoseksuaalisuus on sairautta, sairaus on hienoa! Diskurssianalyytikoiden mukaan tällainen uudelleenarvottaminen ei usein kuitenkaan ole mitenkään yksinkertaista. Vain harvoin yksittäinen kieltä käyttävä subjekti kykenee muuttamaan diskurssien tuottamia hierarkioita, mutta toisaalta samalla tavoin ajattelevat tai samassa diskurssi-positiossa olevat subjektit voiva pyrkiä luomaan vastadiskursseja, joiden avulla dominoivien diskurssien valtaa murennetaan. Näinhän on käynyt

muun muassa seksuaalisuutta koskevassa lääketieteellisessä diskurssissa. Homoseksuaalisuutta ei enää määritellä lääketieteessä sairaudeksi. Tämä voi johtua siitä, että lääketieteessä on löydetty uusia todisteita homoseksuaalisuuden normaaliudesta, mutta yhtä hyvin se voi johtua siitä, että homoseksuaalien vastadiskurssi on ollut voitokas taistelussa sairausluokitusta vastaan. Diskurssianalyysin yhtenä tehtävänä on tällaisten asioiden selvittäminen.

Diskurssianalyysissa voidaan toisin sanoen korostaa joko diskurssien pakottavuutta suhteessa puhuvaan subjettiin tai sitten puhuvaa subjektia aktiivisena kielen käyttäjänä, jossa kieli ja diskurssit avautuvat eräänlaisena strategisena ja taktisena varantona tai resurssina, josta hän voi kieltä käyttäessään ammentaa. Edellinen näkökulma hallitsi diskurssitutkimusta aina 1970-luvulle saakka ja siinä keskityttiin kielen ja diskurssien joko formaalien tai historiallisten rakenteiden tutkimiseen kielenkäyttäjän roolin jäädessä vähemmälle huomiolle (ks. esim. Dosse 2011). Jälkimmäinen näkökulma on sen sijaan korostunut uudemmassa diskurssianalyttisessä tutkimuksessa, joka on rakenteellisen diskurssitutkimuksen perillinen, mutta jossa on pyritty vahvemmin etsimään diskurssien muutokseen johtavia syitä. Tässä pyrkimyksessään nämä diskurssianalyttikot ovat alkaneet korostaa kielenkäyttäjän aktiivista roolia diskurssien ja siten todellisuuden muotoutumisessa. Kielenkäyttäjä ei ole vain passiivinen olemassa olevien diskurssien ja diskursiivisten käytäntöjen mekaaninen toistaja – ei pelkkä ”diskurssi-positio”, kuten aiemmassa diskurssitutkimuksessa usein – vaan aktiivinen toimija, jolla on kyky käyttää kielen ja diskurssien tarjoamia resursseja monin ja uusin tavoin (ks. esim. Pietikäinen ja Mäntynen 2009). Heidän mukaansa vain oletus kielenkäyttäjistä aktiivisena diskurssien resursseja käyttävänä toimijana voi selittää sen, että diskurssit voivat muuttua.

Lisäksi on sanottava muutama sana diskurssianalyysissä tärkeästä mutta toisinaan hieman hämärän peittoon jäävästä kontekstin käsitteestä. Jos diskurssianalyttikko tarkastelee kieltä sopimuksenvaraisena ja ymmärtää termien merkityksen suhteessa muihin termeihin, hän tarkastelee yksittäisiä lausumia suhteessa diskurssien kontekstiin ja diskursseja suhteessa muihin aikakauden diskursseihin, koska vain tällainen historialliseen kontekstiin asettaminen tekee ne ymmärrettäviksi. Otetaan esimerkiksi lausuma ”minä tuomitsen sinut”. Lausuman mer-

kitys riippuu siitä, missä diskurssissa se esitetään. Oikeusdiskurssissa se merkitsee jotakin muuta kuin uskonnollisessa diskurssissa tai jalkapallo-diskurssissa. Vastaavasti oikeusdiskurssi kokonaisuudessaan tulee ymmärrettäväksi vasta, kun sitä verrataan, ei vain muihin diskursseihin vaan oikeusdiskurssiin itseensäkin oikeuden historiassa. Diskurssianalyysissa on toisin sanoen aina läsnä sekä synkroninen että diakroninen ulottuvuus ja laajimmillaan me voimme ymmärtää kontekstiksi sekä koko tämänhetkisen historiallisen tilanteen (synkroninen ulottuvuus) että tätä hetkeä edeltäneen historian (diakroninen ulottuvuus). Diskurssianalyysissa konteksti itse ei kuitenkaan ole aina välttämättä diskursiivinen. Voidaan puhua myös poliittisista, taloudellisista ja sosiaalisista käytännöistä sekä instituutioista konteksteina: oikeusdiskurssin institutionaalisenä kontekstina voivat olla oikeusinstituutio ja tuomioistuinkäytännöt, kun taas uskonnollinen diskurssi löytää kontekstinsa esimerkiksi kirkosta tai perheinstituutiosta ja niiden historiasta. Se taas, missä määrin nämä käytännöt ja instituutiot ymmärretään diskursiivisina tai ei-diskursiivisina, riippuu paljolti yksittäisestä diskurssianalyytikosta ja hänen teoreettisista mieltymyksistään.

Esimerkkinä kokonaisten diskurssien kontekstualisoinnista voidaan ottaa diskurssianalyysin itsensä diskurssi ja sen muutos viimeisen neljänkymmenen vuoden aikana. Yllä sanoin, että nykyään diskurssianalyysissa kielenkäyttäjää nähdään aktiivisena toimijana, jolle kieli ja diskurssit avautuvat strategisena ja taktisena resurssina, kun taas aikaisemmin korostettiin enemmän diskurssin determinoivaa luonnetta suhteessa subjektin sanomisiin. Miten tätä muutosta voitaisiin diskurssianalyysin keinoin tarkastella ja missä kontekstissa? Yhtäältä sitä voidaan tarkastella ihmistieteiden historian kontekstissa, jossa 1970-luvulta lähtien siirryttiin funktionaalisten ja rakenteellisten pakkojen ja välttämättömyyksien tarkastelusta teoriaan rakenteen kaksinaisuudesta (rakenteet eivät determinoi subjektia vaan näillä on vastavuoroinen vaikutussuhde) sekä lopulta yksilön vapaata valintaa korostaviin lähestymistapoihin. Tätä kontekstia voidaan vuorostaan verrata poliittisen diskurssin muutokseen tuona samana ajanjaksona – diskurssin, jossa yhä enemmän aletaan kritisoida hyvinvointiyhteiskunnan holhoavaa luonnetta ja vastuuta halutaan säilyttää yksilölle. Samalla tavoin sitä voidaan verrata muutokseen taloudellisessa diskurssissa, jossa on siirrytty rakenteita korostavasta

keynesiläisyydestä yksilön valintaa korostavaan neoliberaaliin talousdiskurssiin – ja niin edelleen. Kaikilla näillä alueilla on siirrytty rakenteen ensisijaisuudesta yksilön valintaa korostavaan puhetapaan, jossa historiallinen todellisuus näyttäytyy yksilön vapaasti käytettävänä resurssina sen sijaan, että sen ajateltaisiin asettavan tiukasti ne ehdot, jotka mahdollistavat yksilön ymmärtämisen vapaasti valintoja tekevänä subjektina. Tällainen määrätyn diskurssin kontekstualisointi suhteessa muihin aikakauden diskursseihin ei tietenkään selitä sitä, miksi rakenteellisesta ajattelusta on siirrytty yhä yksilökeskeisempään ajatteluun, mutta ainakin se tekee paremmin ymmärrettäväksi diskurssianalyysin itsensä diskurssin muutoksen.

Retoriikka

Retoriikka on tulkintatyö, joka samoin kuin diskurssianalyysin uudempi käyttötapa korostaa kielenkäyttäjää itseään aktiivisena toimijana, joka tietoisesti luo kieltä ja pyrkii sen avulla vaikuttamaan muihin toimijoihin. Retoriikka on kuitenkin erittäin vanha tulkintatyö, jonka historia alkaa jo antiikin Kiinasta, Mesopotamiasta, Egyptistä ja Kreikasta (Kennedy 1998). Sana retoriikka on peräisin kreikasta, missä *rhetor* (ῥήτωρ) tarkoitti julkista puhujaa. Julkinen puhuja pyrkii motivoimaan, suostuttelemaan, innostamaan tai ylipäänsä jollain tavoin ohjailemaan yleisöään, ja retoriikka tutkii sitä miten hän tämän tekee. Tällaiseksi tutkimukseksi retoriikan määritteli jo Aristoteles (Rhetoric I, 2).

Koko retoriikan pitkää historiaa ei ole syytä käydä tässä lävitse, vaan keskitymme erään nykyretoriikan uranuurtajan, yhdysvaltalaisen Kenneth Burken (1897–1993) ajatuksiin. Hän lähestyy retoriikkaa symbolisen toiminnan käsitteen avulla. Perinteisesti symboli (σύμβολον symbolon = ”heittää yhteen”) ymmärretään asiana, joka tuo yhteen konkreettisia ja abstrakteja elementtejä. Esimerkiksi kristillisessä traditiossa risti on keskeinen symboli, joka konkreettisena esineenä symboloi opin tasolla kärsimystä ja pelastusta, instituution tasolla puolestaan kirkkoa maailmanlaajuisena organisaationa, jonka vaikutus globaaliin kulttuuriin, esimerkiksi viikko- ja vuosirytmiiin, on historiallisesti suuri. Burkella kielen retorisuus perustuu siihen, että ihminen kielellisenä

olentona toimii symbolien välityksellä. Ihminen yrittää ymmärtää maailmaa nimeämällä sitä ja luokittelemalla sen eri kohteita. Symbolit ovat aina sosiaalisesti jaettuina. Kuten esimerkiksi Ludwig Wittgenstein (1967) on osoittanut, puhtaasti yksityisen kielen olemassaolo on jokseenkin mahdotonta, koska symboli viittaa aina johonkin itsensä ulkopuolelle.

Symbolit luovat asenteita ja käsityksiä siitä, mikä on oleellista ja mikä ei, sopivaa ja epäsopevaa, oikein ja väärin, hyvää ja pahaa – eli niille arvostelmille, jotka ovat myös niin sanottujen fyysisten tekojen taustalla (Burke 1953, 152–161). Näin burkelainen näkökulma kieleen kyseenalaistaa jaottelun sanoihin ja tekoihin. Esimerkiksi eduskuntaan kohdistettu kritiikki, jonka mukaan siellä vain puhutaan muttei tehdä mitään, perustuu juuri tähän jaotteluun. Yksinkertaistava jako ”pelkkään puheeseen” ja ”todellisiin tekoihin” ei ole kuitenkaan pätevä. Puhe ja kieli ylipäätään on nähtävä tekojen kenttänä, koska se, mitä me pidämme kulloinkin merkityksellisenä ja todellisena, rakentuu kielen varaan. Runous ja kirjallisuus ovat esimerkkejä siitä, miten kielellä tehdään asioita. Kaulokirjallinen teos voi olla puhtaasti symbolinen teko siinä mielessä, ettei se välttämättä johda fyysiseen toimintaan. Se on kuitenkin joka tapauksessa teko, jolla otetaan kantaa ja esitetään väitteitä maailmasta tietystä perspektiivistä käsin (Burke 1953; Burke 1989). Esteettiseen funktioon on täten nivoutunut poliittinen aspekti, sillä mikä tahansa taideteos vaikuttaa siihen, millä tavoin yleisö ymmärtää maailmaa. Esimerkiksi Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* lienee vaikuttanut käsityksiin jatkosodasta enemmän kuin yksikään tutkimus. Identifikaatio on burkelaisen retoriikan keskeinen käsite. Se on symbolisen toiminnan tavoite. Koska mikä tahansa tapa olla olemassa pohjautuu jaettuihin käsitteisiin, mielikuviin, ideoihin ja asenteisiin, suostuttelu on mahdollista ainoastaan siinä määrin, kuin pystytään vakuuttavasti osoittamaan, että puhujalla tai kyseessä olevalla aiheella on jotain yhteistä yleisön kanssa (Burke 1969b, 43, 55). Näin ollen retoriikan perusta on siinä, miten jaottelut, sirpaleisuus ja hierarkiat pystytään ylittämään edes hetkellisesti. Reetorin tärkein tehtävä on siis osoittaa, mistä ”syyllisyys” eli ongelmat, haasteet tai virheet kussakin tilanteessa johtuvat ja mitä on tehtävä tilanteen parantamiseksi. Retoriikan muoto on täten eräänlainen symbolinen pelastuskertomus (vrt. Burke 1953, 124; 1970, 172–241). Esimerkiksi 11.9.2001 jälkeen Yhdysvaltain presidentti George W. Bush onnistui puheillaan

jakamaan maailman kahtia ”terroristeihin” ja ”hyviin ihmisiin”, pysyen lyhyeksi ajaksi nostamaan Yhdysvallat yhdistetyn maailman johon, koska suurin osa ihmiskuntaa identifioitui jälkimmäiseen ryhmään, osin erittäin tehokkaasti käytetyn terrori-iskujen visualisoinnin vuoksi. Hyökkäys lokakuussa 2001 Afganistaniin tapahtui vielä suuren globaalin yksimielisyyden vallitessa, mutta sodan pitkittyminen, ja sen laajentaminen Irakiin vuonna 2003, aste asteelta murensivat tämän Bushin retorisesti luoman identifikaation. Se jää kuitenkin historiaan toistaiseksi laajimpana globaalina retorisena identifikaatio-operaationa. Onnistuneet identifikaatio-operaatiot eivät välttämättä kestä pitkään, koska onnistunut operaatio saa ajan kuluessa vastaansa vastaprojekteja, jotka pyrkivät rakentamaan samaistumistilanteen uusilla tavoilla. Vain tilanteissa, joissa jokin taho pääsee hallitsemaan totaalisesti julkista tiedonvälitystä, niin että vastaprojekteilla ei ole mahdollisuutta päästä julkisuuteen, tietty identifikaatorakenne saattaa kestää vuosikymmeniä. Julkisuuden hallinta ja toisto ovat propagandan keskeisimpiä elementtejä, kuten jo klassisissa sotapropagandan tutkimuksissa on havaittu (Lasswell 1971).

Mitä useampi jakaa merkityksen, sitä tehokkaampi symboli retorisesti on. Retorisen identifikaation rajana on vain reetorin mielikuvitus. Periaatteessa mikä tahansa voi olla keino vakuuttaa yleisö – toisaalta ei myöskään ole olemassa retoriikkaa, joka toimisi missä tahansa tilanteessa tai mille tahansa yleisölle. Kenneth Burke (1969b, 27–28) esittää neljä tavanomaisinta keinoa. Ne ovat 1) samastaminen työn, iän, koulutuksen, sukupuolen tai vastaavan ominaisuuden kautta; 2) samastaminen yhteisen vihollisen tai vastustajan kautta; 3) me tai yhdessä -rakenteiden käyttö; sekä 4) laajempaan toiminnan kenttään identifioiminen, esimerkiksi maallisen toiminnan esittäminen hengellisenä, jossa vaikkapa sota kuvataan pyhänä sotana. Käytännön retorisisissa tilanteissa nämä kaikki tietysti ovat usein yhtä aikaa käytössä; ym. operaatioissaan Bush käytti kaikkia.

Lisäksi identifikaatioissa voidaan hyödyntää kolmea periaatetta (ks. Woodward 2003, 29–33). Ensinnäkin reagoimme useissa tilanteissa ”mekaanisesti” totunnaisuuden pohjalta. Teemme tiettyjä tekoja tiettyissä tilanteissa, koska niin on tapana tehdä. EU:n ja euron nykyisestä kriisistä huolimatta erovaatimukset kummastakaan eivät kovin voimak-

kaasti saa ilmaa siipiensä alle, koska suuri osa suomalaisista on jo tottunut unioniin ja maksamaan euroilla niin lähimarketissa kuin Las Palmasissakin. Toiseksi, analogisissa assosiaatioissa asioita voidaan tulkita samankaltaisuuden avulla. Uusia, outoja tai muuten monimutkaisia tilanteita rinnastetaan yksinkertaisiin tai tuttuihin asioihin. Esimerkiksi kun vuonna 2008 valtiovarainministeri Jyrki Katainen sanoi orastavan talouskriisin olevan ”talouden talvisota”, hän legitimoit hallituksen toimintaa kääntämällä poliittisesti haastavan tilanteen analogisesti kielelle, jota iso osa suomalaisista ymmärsi: kyseessä on pahan vihollisen hyökkäys viattoman uhrin kimppuun tavalla, joka vaatii uskonnollisella velvoittavuudella yksityisen edun uhraamista kollektiivin alttarilla. Kolmanneksi retoriikka voi perustua niin sanottuihin jumaltermeihin. Ne viittaavat asioihin tai ominaisuuksiin, jotka ovat arvohierarkian huipulla, eikä niitä tarvitse perustella millään muulla. Ne ovat oma perusteensa. Niiden lyönti pöytään helposti lopettaa argumentoinnin. Jumalan sanaa käytetään tällaisena terminä uskonnollisessa retoriikassa, josta käsite on peräisin. Rahaa ja sen kiertoilmaisua taloudellista tehokkuutta voidaan pitää nykypäivän jumaltermeinä, joihin jokaisen oletetaan haluavan identifioitua. Jumaltermin vastakäsite on tietysti paholaistermi, joka kuvaa jotain, josta on tarpeen erottautua hinnalla millä hyvänsä, onpa se sitten tuhleri, jälkeenjäänyt, byrokraatti, terroristi, ruotsalainen, venäläinen tai amerikkalainen. Paholaistermejä on olemassa paljon enemmän kuin jumaltermiä, ja sirpaleisuutta on retorisesti helpompaa luoda kuin voimakkaita suuria joukkoja yhdistäviä identifikaatioita.

Identifikaatio on dramaattista. Draama on julkinen performanssi, jossa toimivat sekä keho että kieli. Siinä otetaan erilaisia rooleja vaihtelevissa tilanteissa ja esiinnyttään eri näyttämöillä erilaisten yleisöjen edessä. Temaattisesti draama nojautuu konfliktiin tai kiistaan, jonka ympärille käsikirjoitus ja draaman kaari rakentuvat. Samaan tapaan kuin näyttämöllä luotu todellisuus, myös symbolinen toiminta eri muodoissaan vaatii tulla nähdyksi ja kuulluksi (vrt. Pekonen 2011, 113). Muuten se ei ole ihmisten, eli ”symbolisten eläinten” todellisuutta. Dramatismin keskeinen ajatus onkin, että me lähestymme ja tulkitsemme maailmaa draaman keinoin. Tästä syystä retoriikkaa, kuten ihmiselämää ylipäätään, on tutkittava ”dramatisesti” (Burke 1957, 86–100; 1969a, xv).

Dramatismin näkökulmasta identifikaatiota tarkastellaan viiden elementin avulla. Nämä ovat teko (*act*), tilanne, kohtaaminen tai konteksti

(*scene*), toimija (*agent*), väline (*agency*) sekä päämäärä tai tarkoitus (*purpose*). Elementit voidaan lukea esiin kaikesta retoriikasta joko implisiittisesti tai eksplisiittisesti: on kerrottava tavalla tai toisella, mitä tapahtui, missä, kuka tai ketkä tekivät, miten ja miksi. Keskeistä on elementtien välinen suhde. Dramatismin mukaan sen oletetaan olevan johdonmukainen siten, että esimerkiksi esittämällä ”tilanne” tietyllä tavalla oletetaan, että ”teot” ja ”toimijat” ovat siihen sopivia. (Burke 1969a, 3–20.) Näyttelijän on siis toimittava kohtauksen edellyttämällä tavalla. Vaikeita poliittisia ratkaisuja perustellaan usein hankalalla taloustilanteella (*scene-act*). Vastaavasti ”haasteellinen taloustilanne” olettaa, että kyseiselle näyttämölle löytyy sopivat toimijat nimenomaan talouden ammattilaisista, ei esimerkiksi demokraattisesti valituista poliitikoista (*scene-agent*). Edellä mainittu talouden talvisota ”tilanteena” puolestaan vaatii nöyrästi uhrautuvia ”sotilaita”. Toisaalta yllättävä teko voi muuttaa koko tilanteen – kuten esimerkiksi kevään 2011 eduskuntavaalien tulos liikkutti parlamentaarisen politiikan valtasuhteita (*act-scene*). Usein yksittäisenkin puhe etenee nimenomaan tilannemäärittelystä kohti vaadittujen tekojen sekä niiden tekijöiden kuvausta.

Lisäksi dramatismissa oleellista on hallitsevassa asemassa olevien elementtien tutkiminen. Usein tekstien narratiivi rakentuu yhdelle määrävälle elementille. Esimerkiksi painottamalla konteksti-elementtiä kaikki muut elementit voidaan nähdä sille alisteisina. Niin uusliberalistinen kuin marxilainenkin retoriikka nojaavat talouteen määrävänä elementtinä. Talous on konteksti, joka määrää, miten toimijoiden väliset valtasuhteet rakentuvat. Marxilainen retoriikka painottaa kollektiivien välisiä poliittisia suhteita (kapitalistit/työläiset), kun taas uusliberalismi painottaa yksilöä toimijana, joka on oman onnensa seppä, samalla kun talouden rakenteiden poliittinen luonne jää vähemmälle huomiolle. Yleensä toimija-elementtiin nojataan, kun on tarpeen paheksua tai ylistää toimijoita, jotka ovat syypäitä vaikeuksiin, tai jotka sankarillisilla teoillaan pelastavat tilanteen. Päämäärä-elementti taas tekee muista ulottuvuuksista välineitä, esimerkiksi rahaa on tapana käyttää retorisesti näin.

Dramatistinen viisikenttä toimii tulkinnassa kuin käsi: se voi tarttua kohteeseensa vaikkapa kahdella sormella tai osoittaa vain yhdellä, mutta silti muut elementit ovat läsnä implisiittisesti. Esimerkiksi vaalit voivat

olla teko, jonka tietty toimija tekee (äänestäjä äänestää), mutta äänet ja äänestäjät voivat olla ehdokkaan kannalta lähinnä välineitä valtaantäpääsyyn. Toisaalta vaalit osana parlamentarismia muodostavat em. elementeille kontekstin tai taustan. Liikemiehelle koko vaali-instituutio voi näyttäytyä välineenä taloudellisen voiton tavoitteluun. Demokraattisen eetoksen manifestaationa vaalit puolestaan ovat ikään kuin aktiivinen toimija, joka säännöllisin väliajoin muuttaa valtakunnan hallituksen kokoonpanoa ja sen mukana poliittista toimintaohjelmaa. On syytä pitää mielessä, että koska ihminen on retorinen olento, identifikaatio ei ole koskaan täydellistä. Kuten dramatisminen viisikenttä osoittaa, jokainen identifikaatio luo uusia jaotteluita, mikä puolestaan tuo esiin erilaisia näkökulmia ja avaa uusia toimintamahdollisuuksia – mikäli niille on mahdollista saada julkisuudessa tilaa.

Narratiivit

Sosiaalisen elämän ja kielen tulkinta narratiivien kautta on lähellä burkelaista dramatismia. Siinä vain mennään tarkastelemaan vielä yksityiskohtaisemmin niitä tarinoita, joita joku kertoo. Narratiivien tutkimus on tullut yhteiskuntatieteisiin yhdysvaltalaisen historioitsijan Hayden Whiten kautta. Hän argumentoi vuonna 1973 julkaistussa teoksessaan *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* että historiankirjoitus on tarinankerrontaa; ei siksi, että historia olisi vain juttuja, vaan siksi, että todellisuus on niin suurta, että se on pakattava muotoon, jotta siitä voitaisiin puhua. Kielellä tehdään monenlaisia asioita, ja narratiiviteorian kautta kieli on väline todellisuuden yksinkertaistamiseen, mutta samalla mielekkäämmäksi tekemiseen. Tavallaan niin historiankirjoituksessa kuin yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessakin ihanteellisena tavoitteena on pyrkiä sanomaan jotain totta yhteisöllisestä elämästä; *wie es eigentlich gewesen* (kuinka oikeastaan on ollut), kuten saksalainen historioitsija Leopold von Ranke tutkimuksen tehtävän aikanaan muotoili (1824, vii). Ongelmana on, että tapahtumia, toimijoiden välisiä suhteita, sekä niiden mahdollisia konteksteja on niin paljon, että tätä kaikkea ei millään pysty mahduttamaan yhteen kirjaan, eikä kirjasarjaankaan. Tutkijan on valittava mitä hän kertoo, mistä hän tarinansa

aloittaa, ja mihin sen lopettaa. Kuninkaan kuolema voi olla yhden tutkimuksen alku, toisen loppu, ja vähämerkityksinen tapahtuma kolmannen tutkimuksen keskivaiheilla; vain tutkija itse on se, joka päättää miten hän tätä tapahtumaa käyttää. Tutkijan harkitusti valitsemien yksityiskohtien liittäminen yhteen juonen avulla on keino pakata asioita tehokkaaseen muotoon.

Yhteiskuntatieteilijöiden tutkimuksissa tällaista proosakirjoittamista ei ole yhtä helppo havaita kuin historioitsijoiden teksteissä, koska etenkin synkronisessa ja teoreettista käsitteistöä käyttävässä kirjoittamisessa spesifi juoni jää helposti piiloon, mutta on sitä sielläkin. Niin nykyisyys kuin tulevaisuuskin ovat liian ”täysiä” jotta niistä voisi mielekkäästi kirjoittaa valitsematta yksityiskohtia, joihin keskitytään. Yhteiskuntatieteissä huomio kuitenkin yleensä kääntyy tutkijoiden kirjoitustyyleistä niihin narratiiveihin, joita muut toimijat maailmassa kertovat. Eli tätä metodologiaa käytetään samoin kuin diskurssianalyysiä ja retoriikkaa tulkittaessa niitä kuvitteellisten maailmojen rakennusyrityksiä, joita viestinnän maailmamme on täynnä. Eräs voimakas vaikuttaja tässä on Whiteakin innoittanut kanadalainen kirjallisuudentutkija Northrop Frye, joka 1957 julkaistussa teoksessaan *Anatomy of Criticism* tyypitteli narratiivit neljään tyyliin: romanssi, komedia, tragedia ja satiiri.

Romanssi on sankaritarina, jossa liikutaan rohkeutta osoittaen vaikeuksien kautta voittoon. Kyse ei siis ole välttämättä rakkaustarinasta; kirjallisuustieteen kannalta vain useimmat rakkaustarinat luokitellaan romansseiksi, koska niissä niin usein rakastavaisten on käytävä monenlaisten vaikeuksien ja tuskien lävitse ennen kuin tarina voi päättyä onnellisesti suudelmaan. Jos otamme visuaalisen esimerkin, niin Edvard Iston maalausta *Hyökkäys* vuodelta 1899 voidaan pitää romanssina.⁴ Maalaus kuvaa Venäjän kaksipäisen kotkan hyökkäystä lakikirjaa pitelevän Suomineidon kimppeun meren myrskyssä ja salamoiden iskiessä tummista pilvistä taustalla. Sen poliittisena kontekstina on Nikolai II:n samana vuonna antama helmikuun manifesti, joka aloitti ensimmäisen sortokauden, ja jonka Suomessa pelättiin johtavan Suomen autonomian loppuun. Maalaus levisi painokuvina tuhansin kappalein Suomessa ja sitä käytettiin voimakkaasti kansallishengen ja itsenäisyysliikkeen mobilisoimiseen maassa. Romanssin olennaiset elementit ovat

4 http://fi.wikipedia.org/wiki/Edvard_Isto

nykyisyys, joka on paha, vaarallinen ja alhainen. Asiat eivät ole oikein. Romanssin päämääränä on johtaa tulevaisuuteen, joka on hyvä, turvallinen ja ylevä, kuten tässä tapauksessa Suomen itsenäisyys. Se ei näy maalauksessa itsessään suoraan, mutta on siinä mukana mahdollisuutena. Siirtymiseen alhaiselta tasolta ylhäiselle liittyy kuitenkin ehto: se vaatii rohkeutta, taistelua, ja jaksamista, sekä kollektiivisena toimintana lujaa yhtenäisyyttä ja kuria. Burkelaisittain romanssi on voimakkaasti identifikaatiota luova tarina. Romanssin kosmologia on manikealainen, eli se kuvaa maailmaa jyrkän mustavalkoisena, ja siinä on mukana voimakas transsendentaalinen elementti, eli maailman muuttaminen, kollektiivinen parempaan todellisuuteen siirtyminen. Romanssi on vallankumouksen narratiivi, tapahtuipa tällainen vallankumous sitten valtiossa, työyhteisössä tai perheessä. Se nostaa esiin taistelun, konfliktin ja sodan, ja koska se vaatii ehdotonta yhtenäisyyttä, tuo se esiin voimakkaasti myös johtajuussuhteen. Se on yksi mahdollinen poliittisen johdon käyttämä narratiivi, mutta koska se on niin voimakkaan emotionaalinen, rajoittuu sen käyttö yleensä poikkeustilanteisiin. Romanssi kuuluu käytettäessä, ja ritualisoituu ajan mittaan muodolliseksi performanssiksi, jos sen käyttöä ei lopeteta ajoissa. Näin kävi terrorismin vastaiselle sodalle sen nyt yli 10-vuotisen historian aikana. Se sota edelleen jatkuu, mutta sen narratiivilla ei juuri enää pysty mobilisoimaan mitään.

Komedia on narratiivi, joka ei kulu. Sitä voi käyttää loputtomiin. Se on stabiilien yhteiskuntien normaalielämän narratiivi. Siinä ei ole transsendentaalisuutta eikä manikealaisuutta, vaan se pysyy tässä maailmassa. Komediasa kerrotaan, että maailma, jossa elämme ei ole täydellinen mutta kuitenkin perusteiltaan hyväksyttävä. Me ihmiset olemme kaikki erilaisia, mutta hyvissäkin ihmisissä on annos paha, ja pahoissa annos hyvää, joten alkäämme tuomitko, vaan tulkaamme toimeen toistemme kanssa. Komedia on integraation narratiivi: tulkaamme vapaaehtoisesti yhteen, toimikaamme yhdessä, välillä riidellen, mutta silti aina valmiina neuvottelemaan ja lopulta aina sopien. Se tapa, jolla Euroopan Unionin johto puhuu EU:sta on tyypillinen komedia, ja talouskomissaari Olli Rehnin pitkin vuotta 2011 kaikuneet vetoamukset joustavuudesta, konsensuksen etsinnästä, keskinäisestä koordinaatiosta ja yhä uusista neuvotteluista, noudattavat täydellisesti komedian juonirakennetta. Se voidaan esittää seuraavanlaisena skeemana:

1. Nousee esiin ongelma, joka uhkaa rauhallista elämäämme
2. Kokoonnumme yhteen ja keskustelemme
3. Olemme sankareita kaikki
4. Taistelemme yhdessä, erilaisia mokia tehden
5. Voitamme ongelman
6. Otamme rennosti, elämä on kivaa
7. Kunnes uusi ongelma nousee

Poliittinen johto yleensä suosii komediaa julkilausumissaan, koska se tyynnyttää ihmisiä, houkuttaa heitä vapaaehtoisesti yhteistoimintaan ilman kuria ja pakkoa, pitää yllä jatkuvaa toivoa, ja sallii kenen tahansa mokata kerran tai useammankin ilman että se tekee hänestä olemuksellisesti pahaa olentoa. Yhteiskuntatieteelliseen kirjoittamiseen komedia sopii, eikä lopputulos edes välttämättä näytä ensisilmäykseltä narratiivilta, koska erilaisten elementtien asettelu peräkkäin sitoen ne yhteen teoreettisilla käsitteillä ei vastaa sitä, mitä olemme tottuneet kaunokirjalliselta tarinalta odottamaan.

Tragedia on viisauden juonirakenne. Sille tulee tarve tilanteessa, jossa komediallinen yrittäminen ei ole onnistunut, vaan on tapahtunut putous. Jostain paremmalta tasolta on pudottu pahemmalle tasolle. On sama onko näin tapahtunut ”todella”, vai onko pessimistinen diskurssi vain voittanut optimistisen diskurssin; todellisuuden ymmärtäminen joka tapauksessa on muuttunut. Tragedia yrittää vastata kysymykseen ”miksi?” Miksi talous romahti? Miksi sota hävittiin? Miksi hieno organisaatiouudistus päättyi konkurssiin? Miksi suomalainen terveydenhuoltojärjestelmä ei enää toimi? Miksi mies oli uskoton? Miksi tyttärestä tuli rikollinen? Tragedia pyrkii selvittämään mitä tapahtui ja mitkä tekijät putoukseen johtivat. Tragedian juoni kertoo, että maailma on vaarallinen, ja sitä ei voi ihmisen pienillä voimilla paremmaksi muuttaa. Tragediassakin on kuitenkin vielä toivoa jäljellä siinä mielessä, että henkiin jääneet voivat oppia tapahtuneesta jotain, ja jatkaa siltä pohjalta yrittämistä, nöyrin mielin kuitenkin. Tragedia on siksi tarina, jossa menneet tapahtumat yritetään järjestää loogiseksi ja emotionaalisesti tyydyttäväksi kokonaisuudeksi. Se on kuitenkin usein anti-integraation narratiivi, sillä etsiessään syytä se löytää myös syyllisiä, ja syylliseksi julistaminen tarkoittaa sitä, että joku erotetaan käsitteellisesti joukosta. Täl-

lainen operaatio murentaa integraatiota. Esimerkiksi EU ei näin vuoden 2012 alussa näytä enää ollenkaan yhtä kiinteältä kuin se näytti vuoden 2011 alussa, koska etenkin Kreikka, Italia ja Portugali, lievemmin moni muukin EU-maa, on todettu syyllisiksi holtittomaan taloudenpitoon, ja mahdollinen EU:n hajoaminen tai pilkkoutuminen osiksi on nous-
sut yhdeksi mahdolliseksi lähitulevaisuuden skenaarioksi. Tragedian yksi mielenkiintoinen piirre on, että sellaisen onnistunut kertominen saa kertojansa näyttämään viisaalta. Se, eli erilaisten ongelmien syiden selvittely, on mm. siksi varsin suosittua yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa, eli tragedia on näiden tieteiden tyypillinen juonirakenne. Poliit-
tisten johtajien on käytettävä tragediaa varoen. Katastrofien jälkeen tragedia on selitettävä lyhyesti, mutta koska se on anti-integratiivinen juonirakenne, ei siihen saa jäädä kovin pitkäksi aikaa, vaan on palattava yhteisyyttä rakentavaan komediaan.

Viimeinen juonirakenne on satiiri. Se on kritiikin narratiivi. Satiiri kertoo, että maailma on paha, johtajat huonoja, eikä tilanteesta ole ulospääsyä. Viisautta ei ole; on vain toivotonta tyhmyyttä, ahneutta ja vääryyttä. Satiiri on vallan ja valtarakenteen ulkopuolinen argumentti, tyypillisimmillään joko suoran visuaalinen tai verbaalisesti maalattu voimakas emotionaalinen kuva, esimerkiksi poliittinen pilakuva⁵ tai poliittinen vitsi. Satiiri on romanssin täydellinen vastakohta, koska se pilkkaa kaikkia ideaaleja. Johtaja ei oikeastaan voi käyttää satiiria sen puhtaassa muodossa, koska se on niin leimallisesti vastavallan juonirakenne. Toki vihollisista satiireja voi kertoa, mutta johtajan käytössä satiiri muuttuu tarinan jatkuessa väkisinkin romanssiksi, koska hänen on osoitettava tie ulos. Satiiri jää itse luomaansa vankilaan, josta ei ole ulospääsyä; satiirin juoni nimenomaan on tämä sulkeutunut pahuuden osoittaminen. Jos johtaja jää kiinni satiiriin, ei hän kauaa ole johtaja. Satiirit kuitenkin yleensä ovat lyhyitä, koska niiden tarkoitus nimenomaan on luoda voimakas katharsiksen kokemus, jonka jälkeen yleisö voi puhdistuneena jatkaa jälleen yrittämistä. Kaupallista käyttöä satiireilla on paljon, yhtäältä niiden emotionaalisuuden takia, toisaalta koska ne painavat retorisesti johtajia, eliittä, herroja ja muita kielellisessä rakenteessa ylhäälle nostettuja ihmisiä alas tavallisen kansan tasolle, tai useinkin moraalisesti heidän alapuolelleen. Tieteellinen kirjoittaminen varoo satiiria, samoin kuin

5 <http://politicalcartoons.com/>

romanssiakin, koska ne ovat liian emotionaalisia juonirakenteita. Tragedinen viileys sopii tieteelliseen kirjoittamiseen parhaiten, samoin kuin komedinen integratiivisuuskin. Tämä käsillä oleva kollektiivisesti kirjoitettu kirja tietysti edustaa komediaa. Tällaiset tekstit selvittämällä teidän, arvoisat lukijat, pitäisi yrittää läpäistä pääsykokeet kesän kynnyksellä.

Kirjallisuus

- Agar, Michael H. (1986). *Speaking of Ethnography*. Newbury Park: Sage.
- Aristotle [335–322 BCE] *Rhetoric*. The University Of Adelaide Library. <<http://etext.library.adelaide.edu.au/a/aristotle/a8rh/index.html>> Viitattu 16.2.2012.
- Burke, Kenneth (1953) [1931]. *Counter-statement*. Chicago: University of Chicago Press.
- Burke, Kenneth (1957) [1941]. *The Philosophy of Literary Form*. New York: Vintage Books.
- Burke, Kenneth (1969a) [1945]. *A Grammar of Motives*. Berkeley: University of California Press.
- Burke, Kenneth (1969b) [1950]. *A Rhetoric of Motives*. Berkeley: University of California Press.
- Burke, Kenneth (1970). *The Rhetoric of Religion*. Berkeley: University of California Press.
- Burke, Kenneth (1989). Revolutionary Symbolism in America. Speech to American Writers' Congress, April 26, 1935. Teoksessa Simons, Herbert W. & Melia, Trevor (toim.): *The Legacy of Kenneth Burke*. Madison: University of Wisconsin Press. 267–273.
- Butler, Judith (2006). *Hankala sukupuoli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Clammer, John (1984). Approaches to ethnographic research. Teoksessa Ellen, R.F. (toim.): *Ethnographic Research. A Guide to General Conduct*. San Diego: Academic Press. 63–85.
- Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (2000). Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. Teoksessa Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (toim.): *Handbook of Qualitative Research*. Second Edition. Thousand Oaks: Sage. 1–28.
- Dosse, François (2011). *Strukturalismin historia I*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Fairclough, Norman (1993). *Discourse and Social Change*. London: Polity.
- Foucault, Michel (1971). *L'ordre du discours*. Paris: Gallimard.
- Frye, Northrop (1957). *Anatomy of Criticism: Four Essays*. Princeton: Princeton University Press.

- Geertz, Clifford (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Kennedy, George A. (1998). *Comparative Rhetoric: An Historical and Cross Cultural Introduction*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Lasswell, Harold D. (1971) [1927]. *Propaganda Technique in the World War*. Cambridge & London: The MIT Press.
- Mitchell, W.J.T. (1994). *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Nousiainen, Marko (2011). *Hallinta, osallistuminen ja toimijuus – tulkintoja suomalaisen LEADER-toiminnan poliittisuudesta*. Väitöskirja. Seinäjoki: Helsingin yliopisto, Ruralia instituutti, julkaisuja 24.
- Palonen, Kari (1988). *Tekstistä politiikkaan*. Tampere: Vastapaino.
- Pietikäinen, Sari ja Mäntynen, Anne (2009). *Kurssi kohti diskursssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pekonen, Kyösti (2011). *Puhe eduskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- Ranke, Leopold von (1824). *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*. Leipzig: Duncker & Humblot. <<http://www.archive.org/details/geschichtenderro00rankuoft>> Viitattu 30.12.2011.
- Saussure, Ferdinand (2001). *Yleisen kielitieteen kurssi*. Tampere: Vastapaino.
- Shapiro, Michael (1988). *The Politics of Representation. Writing Practices in Biography, Photography, and Policy Analysis*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Shapiro, Michael (1999). *Cinematic Political Thought. Narrating Race, Nation and Gender*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Shore, Cris & Wright, Susan (1997). Policy: A new field of anthropology. Teoksessa Shore, Cris & Wright Susan (toim.): *Anthropology of Policy*. Abington: Routledge. 3–39.
- Tontti, Jarkko (2005). Olemisen haaste – 1900-luvun hermeneutiikan päälinjat. Teoksessa Tontti, Jarkko (toim.): *Tulkinnasta toiseen*. Tampere: Vastapaino. 50–81.
- White, Hayden (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Wittgenstein, Ludwig (2006) [1945–1949]. *Philosophische Untersuchungen. Philosophical Investigations. The German text with a revised English translation*. Malden (MA), Oxford & Carlton: Blackwell.
- Wittgenstein, Ludwig (1967) [1953]. *Philosophical Investigations*. Käännös G. E. M. Anscombe. Oxford: Blackwell.
- Woodward, Gary C. (2003). *The Idea of Identification*. New York: State University of New York Press.
- Yanow, Dvora (2000). *Conducting Interpretive Policy Analysis*. Thousand Oaks: Sage.

II OSA

KLASSIKOT JA ME

Mikko Yrjönsuuri

Klassikoilla on yhteiskuntatieteissä erityinen asema, koska historia ei tällä alalla vanhene, vaikka maailma muuttuukin. Siitä, että jokin on jo historiaa, ei seuraa, ettei siitä tarvitsisi välittää. Esimerkiksi Platon on säilyttänyt asemansa pitkälle kolmatta tuhatta vuotta. Hänen dialogejaan luetaan vuosisadasta toiseen. Vuosisadasta toiseen jatkuu myös keskustelu siitä, miten Platonia itse asiassa pitäisi lukea ja ymmärtää. Eikä Platon suinkaan ole ainoa tärkeä klassikko. Aristoteles on hänen rinnallaan toisena ajattelun kivijalkana, eivätkä esimerkiksi René Descartes ja Karl Marx jää kovinkaan kauaksi heidän taakseen.

Miksi ylipäätään luemme Platonia? Emme yleensä kohtele häntä historiallisena kurioositeettina. Tämäntapainen tilanne on esimerkiksi Isaac Newtonin teoksen *Luonnonfilosofian matemaattiset perusteet* (*Philosophiae naturalis principia mathematica*) kohdalla. Tätä fysiikan tutkimuksen omana aikanaan perinpohjin mullistanutta teosta ei fysiikan tutkimuksen piirissä nykyään lueta siksi, että opittaisiin sen asiasisältöä. Uteliaisuus voi kohdistua vaikkapa siihen, miten Newton oikeastaan puhuu painovoimasta, mutta yleensä klassinen mekaniikka opetellaan nykyaikaisista kirjoista. Platonismiin tutustumisessa ilman, että lainkaan lukee Platonia itseään, olisi kuitenkin jotain perin outoa.

Yhteiskuntatieteen ja erityisesti filosofian klassikoiden merkitys on erilainen kuin fysiikan. Voisi ajatella, että tässä on kysymys vain filosofian erikoisluonteesta. Näin ei kuitenkaan ole. Paitsi Platonin *Valtiota*, myös esimerkiksi sosiologi Max Weberin kirjaa *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* tai Mary Wollstonecraftin teosta *A Vindication of the Rights of Woman* luetaan siksi, että ne ovat suoraan merkityksellisiä nykypäivälle, eikä vain oman aikansa merkkiteoksina. Kyse ei kuitenkaan selvästikään ole siitä, että näiden teosten sisältämät totuudet olisi ilmaistu oppilaan kannalta selvimmässä ja helpoimmin omaksuttavassa muodossa juuri alkutekstissä. Ehkä kyse ei ole totuuksista lainkaan.

Vaikka Platonia joskus luetaan kuin ikään kuin hän yrittäisi ilmaista totuuksia, dialogimuoto ja Sokrateen teoksesta toiseen vaihtuvat kannat osoittavat, että tämä lukutapa on ongelmallinen. Sokrates kieltää jyrkästi tietävänsä tai edes oppivansa tietämään mitään. Jos Platon on tarkoittanut, että meidän pitäisi omaksua jokin selvästi ilmaistava oppisisältö näiden dialogien perusteella, hän on epäonnistunut karkeasti, koska aivan perusasioistakin on huomattavia tulkinnallisia erimielisyyksiä. Esimerkiksi kuuluisaa ideaoppia ei missään esitellä selkeästi ja johdonmukaisesti. Kukaan ei voi varmuudella väittää tietävänsä, mitä Platon todella tarkoitti. Silti esimerkiksi *Valtion* ensimmäisen kirjan huolellisen lukemisen jälkeen hyvin monet ihmiset ymmärtävät entistä paremmin, mistä puhutaan, kun puhutaan oikeudenmukaisuudesta.

Tämän artikkelin tarkoitus on käydä läpi joukko erilaisia tapoja selittää tällaista ymmärryksen lisääntymistä, josta klassikoiden lukemisessa on kysymys. Artikkelin pyrkii siis kuvailemaan erilaisia klassikoita luettaessa tapahtuvan oppimisen malleja.

Oppihistoria

Yksi luonteva tapa on eristää teksteistä lauseita, jotka kuvaavat oppisisältöjä. Ajatuksena on usein, että tieteen ja filosofian kysymykset ovat ikuisia, mutta niihin eri filosofit ovat antaneet niihin erilaisia vastauksia. Thaleen mielestä kaikki on vettä, Demokritoksen mielestä atomeja. Berkeleyyn mielestä taas oleminen on havaituksi tuleminen. Kullakin filosofilla on ollut oma oppinsa siitä, mitä on. 1900-luvun akateemisissa

keskusteluissa tällaista tapaa käsitellä edeltäjien näkemyksiä totuttiin kutsumaan oppihistorialliseksi. Esimerkiksi antiikin ja keskiajan kaikki filosofian historian esitykset ovat enemmän tai vähemmän oppihistoriallisia. Esimerkiksi fysiikan historiassa tämä näkökulma on edelleen kohtalaisen tärkeä, mutta filosofiassa tai yleisemminkin ihmistieteissä sitä on alettu pitää varsin ongelmallisena.

Oppihistoriallinen tapa kuvata menneiden ajattelijoiden näkemyksiä menee harhaan ainakin silloin, kun vanhoja tekstejä luetaan ikään kuin ne yrittäisivät vastata sellaisiin kysymyksiin, joita kysytään vasta nykyään. Yhteiskuntatieteellisellä alalla on ilmeistä, että esimerkiksi monet kaupungistumiseen liittyvät ilmiöt syntyivät aikaisintaan 1200-luvulla, ehkä vasta 1900-luvulla. Internet ja finanssikapitalismi ovat avanneet kokonaan uusia 2000-luvun kysymyksiä. Kaikki kysymykset eivät kuitenkaan ole tällä tavalla uusia. Oppihistoriallinen lähestymistapa on aivan paikallaan, kun ollaan kiinnostuneita sellaisista kysymyksistä, jotka ovat olleet samoja tai lähes samoja ennen ja nyt.

Fysiikan historioissa puhutaan usein putoamisliikkeen nopeudesta. Paljon kerrotun tarinan mukaan monet fyysikot kävivät 1500-luvulla pudottamassa Pisan kaltevasta tornista erilaisia kappaleita selvittääkseen, millaiset kappaleet putoavat nopeimmin. Nykyisen käsityksen mukaan tämä riippuu kappaleen ilmanvastuksesta, mutta tuolloin eri teorit antoivat erilaisia vastauksia. Ennen 1500-lukua ajateltiin yleensä, että painavimmat putoavat nopeammin kuin kevyet. Tässä asiassa itse kysymys on pysynyt suunnilleen samana, mutta vastaukset ovat vaihtuneet. Kaltevan tornin kokeet tunnetaan eräänlaisena uuden empiirisen fysiikan starttilaukauksena. On kuitenkin kiinnostavaa huomata, että kaikki eivät saaneet pudotuskokeista yhtä hyvin nykykäsitystä vastaavia koetuloksia kuin Galileo Galilei. Jotkut havaitsivat painavampien esineiden putoavan selvästi nopeammin, ja toisaalta jotkut huomasivat kevyempien tupsahtavan maahan ennen painavampien tömähdyttä.

Nimenomaan filosofia tunnetaan ”ikuisten kysymysten” tieteenä. Tietyssä mielessä onkin niin, että vaikkapa Platonin *Valtion* kysymys ”mitä on oikeudenmukaisuus?” on ikuinen filosofinen kysymys. Tällaiset kysymykset eivät ole filosofian yksinoikeus. Esimerkiksi Platonin myös asettama kysymys ”miten valtio pitäisi järjestää?” kuulunee nykykäsityksen mukaan pikemmin valtio-opin kuin filosofian alaan. Nämä

kysymykset ovat kuitenkin molemmat hyvin lujasti sidoksissa siihen, miten käsitteet ”oikeudenmukaisuus” ja ”valtio” ymmärretään. Eikä ole selvää, että Platon olisi tarkoittanut niillä likipitäenkään samaa kuin me nykysuomalaiset.

Myös mainittu Galileo Galilein kysymys edellyttää käsitteitä. On ymmärrettävä, mitä tarkoittaa ”kappale” ja mitä ”putoaminen”. Arki-käytössään nämä käsitteet ovat kuitenkin muuttuneet historian saatossa vähemmän kuin ”oikeudenmukaisuus” ja ”valtio”. Esimerkiksi jälkimmäisen kohdalla Platon ajatteli nykyistä Jyväskylää selvästi pienempää yksikköä, joka oli arkielämässä muista ihmisyhteisöistä erillinen liikkumisen ja kommunikaation silloisen hitauden vuoksi. Antiikin kaupunkivaltion todellisuuden hahmottaminen nykynäkökulmasta ei ole yksinkertainen tehtävä. Nykyfysiikka ymmärtää aineen luonteen erilaisella tavalla kuin galileilainen fysiikka, mutta Galilein tekstin ymmärtämisessä tällainen aineen käsitteen muutos ei muodosta merkittävää ongelmaa, koska arkikielessä puhumme kappaleista melko samaan tapaan kuin 1500-luvulla puhuttiin. Voisi ehkä väittää, että nimenomaan filosofiset käsitteet ovat tyypillisesti alttiita arkikielessä tapahtuvalle muutokselle, ja siksi filosofiset kysymyksetkin ovat kaikkein altteimpia muutokselle. Jos näin on, filosofisten kysymysten ”ikuisuus” on näköharha ja oppihistoriallinen lähestymistapa sitä hyödyttömämpi, mitä filosofisempaa tutkimus on, koska kysymystemme käsitteet ovat omiamme.

Suuret ajattelijat

Antiikin stoalaisessa perinteessä muotoutui ohje tutustua menneisyyden viisaisiin ihmisiin esimerkillisinä henkilöinä. Selkeimmillään ajatus oli, että toiminnallisesti hankalissa tilanteissa kannattaa miettiä, kuka entisaikain viisas olisi joutunut samanlaisiin vaikeuksiin ja miten hän oli omassa tilanteessaan toiminut. Menneisiin viisaisiin tuli siis suhtautua esikuvina, joiden mallin mukaan elämällä voi päästä parhaaseen mahdolliseen elämään.

Tätä ajattelutapaa ei ole välttämätöntä rajoittaa vain käytännön elämään, vaan vastaavalla tavalla voi ottaa itselleen myös ajattelun esikuvia. Diogenes Laertioksen myöhäisantiikista peräisin oleva laaja filoso-

fian historia ”Merkittävien filosofien elämät ja opit” ponnistaa ainakin osaksi tämänkaltaisesta näkökulmasta. Teos antaa oppihistoriallisen katsauksen kustakin tarkastellusta filosofista, mutta ehkä tärkeämpänäkin ulottuvuutena kirjassa on henkilökuvan piirtäminen. Diogenes Laertios antaa monista filosofeista hyvinkin eloisan kuvan. Kirja on itse asiassa suorastaan ehtymätön lähde antiikin filosofeja koskeville anekdooteille, jotka tuovat arkisenkin elämän lukijan ulottuville. Kuka kuoli lantakaasaan, kuka rikastui oliiviöljypuristamoiden monopolilla.

Diogenes Laertios ei nykynäkökulmasta ole kuitenkaan paras esimerkki suuriin klassikkoajattelijoihin keskittyvästä filosofian historiasta, koska hän yrittää pitää kunkin filosofin elämän ja opin jossain määrin erillään. Myös viime aikoina on kirjoitettu filosofian historioita, joissa pyritään nimenomaan tuomaan eloisaksi tarkastellun filosofin ajatusmaailma. Ideana on lähestyä historiallista aineistoa henkilöstä henkilöön, ”huipulta huipulle” niin, että teksti heijastaa kirjoittajansa henkilökohtaisia ajattelutapoja. Suurten filosofien tekstien lukeminen paljastaa meille suuria persoonia, ja heihin tutustumalla opimme itsekin elämään paremmin.

Parhaimmillaan tällainen filosofian historia esittelee meille eräänlaisia ”ajattelun supersankareita”. Nämä sankarit voisivat ehkä olla fiktiivisiäkin henkilöitä. Käytännössä tämä ei onnistu, koska inhimillinen kuvittelukyky ei riitä. Nykyään Platonia tai Sokratesta ei pysty luomaan kuvittelemalla, heihin täytyy tutustua. Sen sijaan Platonin dialogien Sokratesta usein tosiaan luonnehditaankin todellisen esikuvan mukaan laadituksi fiktiiviseksi hahmoksi. Eli Platonin ajateltiin olleen Sokrateen opissa, mutta dialogeissaan hän ottaa suuria kirjallisia vapauksia kuvatessaan Sokratesta eikä edes yritä antaa realistista kuvaa todellisesta henkilöstä. Platonille Sokrates siis oli eräänlainen ”supersankari”.

Katsottaessa vanhoja tekstejä tällaisesta ”suurten ajattelijoiden” perspektiivistä se ajatus, että heidän pitäisi vastata juuri meidän kysymyksiimme, menettää merkityksensä. Oleellista on nähdä, miten he toimivat ajattelun kentällä. Kysymys ei niinkään ole heidän omaksumistaan yksittäisistä käsityksistä kuin heidän filosofiansa persoonallisesta kokonaisluonteesta. Emme odota Sokrateelta kannanottoa EU-politiikkaan tai edes kvantitatiivisen tutkimuksen rooliin yhteiskuntatieteissä, vaan meitä kiinnostaa katsoa, miten hän oikeastaan lähestyy erilaisia filosofisia kysymyksiä.

Kun suurten filosofien kaanoniin vakiintuneen henkilön tekstejä luetaan tällaisesta näkökulmasta, usein niissä halutaan nähdä oppihistorialliseen tapaan yhtenäinen järjestelmä. Puhutaan esimerkiksi Platonin tai Descartesin filosofisesta systeemistä. Usein vielä ajatellaan, että tällaiset yksittäisten ajattelijoiden systeemit ovat johdonmukaisia ja ristiriidattomia. Tällöin yksi tulkinnallinen tehtävä on sovittaa yhteen tutkitun kirjoittajan eri teksteissä esiintyviä näkemyksiä. Jos filosofi näyttää väittävän yhdessä paikassa yhtä ja toisessa toista, vastakkaisuus tulee osata selittää pois ja kertoa, mikä hänen oikea kantansa oli.

Platonin tutkijat ovat nykyään jokseenkin yksimielisiä siitä, että tällaista systeemiä ei ollut Platonilla itsellään puhumattakaan Sokrateesta. Descartes tunnetusti yritti rakentaa kattavaa tieteen järjestelmää teokseensa *Filosofian perusteet*. Yleensä ei kuitenkaan ajatella, että kaikki hänen eri teoksissaan esitetyt kannat olisi tarkoitettu sopimaan tämän järjestelmän osiksi.

Valistushistoria

Georg Wilhelm Friedrich Hegelin useampaan kertaan pitämistä filosofian historian luennoista on säilynyt muistiinpanoja. Kurssia aloittaessaan hän tapasi esitellä opiskelijoille olemassa olevia painettuja filosofian historioita. Muistiinpanoista käy ilmi, että hän kritisoi vanhemman aikalaisensa, Wilhelm Gottfried Tennemannin 11-osaista filosofian historiaa ankarasti. Tuo suurteos oli kirjoitettu osoittamaan, miten keuhkojen kaikkien edeltäjien näkemykset olivat Immanuel Kantiin verrattuna, ja miten kehitys kauniisti johti Kantin filosofiaan. Hegel ei pitänyt tätä kuvaa oikeana.

Tennemannin tapaa kirjoittaa filosofian historiaa voi kuvata valistushistorialliseksi. Tästä näkökulmasta historia näyttää vähittäisen oppimisen prosessina. Varsinkin luonnontieteiden historiaa ja teknologista kehitystä halutaan usein kuvata tähän tapaan. Keskiajalta peräisin olevan vertauksen mukaan olemme kuin kääpiöitä jättiläisen hartioilla. Pitkä historia on rakentanut meille hyvän pohjan, jolta voimme ponnistaa korkeammalla kuin kukaan muu aikaisemmin.

Ihmistieteiden ja varsinkin filosofian historiaan tällaista valistushis-

toriallista näkökulmaa ei nykyään kovin usein käytetä. Kohtalaisen usein tiettyä vanhaa tekstiä kuitenkin arvioidaan todeten, että kirjoittaja ei tee jotakin tiettyä nykyään käytettyä käsite-erottelua, ja että sen vuoksi hän päätyy nykynäkökulmasta outoihin tuloksiin. Yhteiskuntatieteiden alueella valistushistoriallisessa näkökulmassa on se ilmeinen ongelma, että maailma on muuttunut. Fysiikan tutkima putoamisliike ei ehkä ole muuttunut paljoakaan parissa tuhannessakaan vuodessa: keihäs lensi antiikin Ateenassa luultavasti samanlaisen kaaren kuin nykyäänkin. Yhteiskunta ja siis myös sitä koskeva tieto on kuitenkin muuttunut radikaalisti.

Filosofian alojen joukossa logiikka nähtiin 1900-luvulla usein suoralla tavalla edistyväenä. Viimeisinä parina vuosikymmeninä yhä useammat ovat kuitenkin väittäneet, etteivät logiikankaan selvät edistysaskeleet ole luonteeltaan pysyviä, vaan – niin omituiselta kuin se saattaa kuulostaakin – myös loogiset totuudet muuttuvat historian myötä. Se ainakin on selvää, että jos logiikan tutkimusta tarkastellaan tieteenhistoriallisesti, sieltä löytyy tähtitieteen kopernikaaniseen vallankumoukseen vertautuvia muutoksia, jotka eivät kuitenkaan ilmeisesti koskaan ole jääneet pysyviksi. Esimerkiksi René Descartes väitti ja sai seuraajansa uskomaan, että skolastinen logiikka on turhaa ja harhaanjohtavaa. Logiikan tutkimuksen perinne näyttää ylipäätään epäonnistuneen muotoilemaan sellaisenaan pysyviä loogisia järjestelmiä. Ja jos on näin, edistyville valistushistorialle jää ihmistutkimuksessa hyvin vähän tilaa.

Hengen historia

Vaikka Hegel kritisoi tapaa esittää filosofian historia Kantiin johtavana, hänen oma yleiskuvansa filosofian historiasta ymmärretään yleensä juuri hänen omaan filosofiaansa johtavana. Hegelin mukaan historia on Hengen kehitystä ja kukin aikakausi ymmärretään parhaiten sen kautta, missä kehitysvaiheessa Henki tuolloin oli. Hegel ei kuitenkaan uskonut, että tämä kehitys olisi valistushistorialliseen tapaan kasautuvaa.

Nykyisen historian tutkimuksen piirissä Hegelin mallista on keskeisimmäksi jäänyt se ajatus, että historian eteneminen tapahtuu järjellä ymmärrettävällä tavalla. Historiallisella kehityksellä on oma logiikkansa.

Hegel itse ajatteli, että tämä logiikka noudattaa kaavaa *teesi-antiteesi-synteesi*. Tällöin historiallisessa kehityksessä tapahtuu aina niin, että vallitseva ajanhenki johtaa itselleen vastakkaiseen antiteesiin, jonka kehityksessä vallitsevaksi nousee teesin ja antiteesin ylittävä synteesi.

Karl Marx esitti Hegelille omana antiteesinään, että historian logiikka ei ole Hengen historiaa, vaan tuotantovälineiden historiaa. Hänen mielestään kulttuuri ei viime kädessä kehity järjen tasolla, vaan aineellisen elämän perusedellytykset tyydyttävä tuotanto määrää kulloisenkin ideologian. Niinpä historiallisia tekstejä luettaessa tulee lähteä siitä materiaalis-sosiaalisesta todellisuudesta, jossa ja jonka tarpeisiin teksti on kirjoitettu. Niin sanotun ”puhtaan filosofian” harrastajien piirissä on usein ihmetelty, mitä tämä vaikkapa Platonin *Valtion* ensimmäistä kirjaa luettaessa tarkoittaisi: on kuitenkin selvää, että monien yhteiskuntatieteiden klassikkojen ymmärtämisen kannalta voi olla paras muistaa, millä keinoin tekstin kirjoittamisympäristössä peruselintarvikkeet hankittiin.

Marx ei tarkoita, että mikä tahansa ero tuotantovälineissä on merkitsevä. Esimerkiksi teollistuminen oli kuitenkin sellainen muutos sosiaalisessa todellisuudessa, että se muutti ihmisten toiminta- ja ajattelutapoja. Vastaavalla tavalla voi nykyään väittää, että kommunikaatioteknologian kehitys on muuttanut sosiaalisen todellisuuden uudenlaiseksi. Nämä muutokset ovat marksilaisen historian tulkinnan mukaan muuttamassa myös aatteiden ja ideologioiden historiaa.

Toisaalta myös Marx tunnusti, että ideologioiden sisäinen logiikka selittää historiaa. Kun esimerkiksi uusliberalistiset aatteet ovat aikansa hallinneet sosiaalista todellisuutta, niille muodostuu antiteesi, joka vie historiaa eteenpäin.

Nykyään hegeliläisellä historian tulkinnalla tarkoitetaan yleisemminkin mitä tahansa lähestymistapaa, jossa historian kehitykselle tavoitetaan jokin järjellä ymmärrettävä selitys. Vastakohtana on tällöin lähinnä se ajatus, että laajemman tason historia ei noudata mitään ymmärrettäviä lainalaisuuksia, vaan on silkkaa sattuman leikkiä.

Intellektuaalinen historia

Intellektuaalisella historialla tarkoitetaan yleisessä merkityksessä ylipäätään menneen intellektuaalisen elämän tutkimusta. Suppeammassa merkityksessä intellektuaalisesta historiasta puhuttaessa painotetaan historiallisen kontingenssin, satunnaisuuden merkitystä. Ajattelun, ideologioiden tai tieteen historialliselle kululle ei välttämättä ole mitään järkevää selitystä, asiat menevät niin kuin ne menevät tavalla, jota on luontevinta kuvata kontingentiksi eli satunnaiseksi. Esimerkiksi 1300-luvun ruttoaalto tappoi suuren osan ajan luonnonfilosofian johtavia tutkijoita. ”Oxfordin kalkulaattoreina” tunnettu matemaattisen fysiikan ryhmä hajosi, ja meni lähes kaksisataa vuotta, ennen kuin Italiassa vanhojen kirjoitusten tuella uudenlainen luonnontiede pääsi uuteen kukoistukseen. Yksi satunnainen tapahtuma johtaa toiseen, ja uudet sattumukset tuottavat yhä monimutkaisempia ja monimutkaisempia kehityskulkuja. Tämä pätee myös intellektuaalisen elämän alalla, esimerkiksi tieteen tai filosofian kehityksessä. Kysymys on siis kehityksestä, jolla ei ehkä ole järkevää kokonaisselitystä.

Yale University Press on julkaissut muutamia niteitä sarjassa, jonka nimi on *Yale Intellectual History of the West*. Tämän sarjan tavoitteet lienevät rajallisemmat, mutta voidaan kuvitella äärimmäisen laaja kirjasarja, jossa länsimaisen sivistyksen kaikki kontingentit kehitysprosessit kuvataan yksityiskohtaisesti. Tällaista kirjasarjaa voi tietyissä rajoissa pitää intellektuaalisen historioitsijan ideaalina. Tavoite on kertoa, mitä kaikkea omassa intellektuaalisessa historiassamme on tapahtunut.

Mihin tällaisella menneisyyden penkomisella sitten pyritään? Yksi vastaus liittyy ajattelutottumuksiin. Inhimillinen toiminta ylipäätään ja erityisesti ajattelu on rutiinien ja tottumusten hallitsemaa. Ajattelemme tietyillä tavoilla, koska olemme oppineet ajattelemaan niin. Nämä tottumukset tulevat kulttuuristamme, ne ovat historiallisesti rakentuneet sellaisiksi mitä ne ovat. Jos tutkimme menneisyyden ajattelua, löydämme erilaisia ajattelutottumuksia. Samalla huomaamme, että historian kontingentit tekijät olisivat voineet tuottaa meille aivan erilaiset ajattelutottumukset.

Platonin *Valtion I* kirjan keskusteluiden kannalta oleellinen juonne on se ajattelutottumus, että vääryydestä ei pitäisi olla hyötyä tekijälleen.

Tässä tekstissä käytetyssä muodossa ajattelutottumus pysyy vielä ymmärrettävänä nykylukijalle, mutta monia antiikin eettisiä tekstejä lukiessa tämä ajattelutottumus tuntuu perin hämmentävältä. Eikö oikeudenmukaisuus itsestään selvästi olekaan oman edun tavoittelua rajoittava asia? Eikö siinä ole nimenomaan kyse toisten huomioon ottamisesta? Antiikissa ei ajateltu näin. Voi sanoa, että antiikin ajattelijat pääsääntöisesti pitivät itsestään selvänä, että oikeudenmukaisuuden tavoittelu on pohjimmitaan oman edun tavoittelua.

Tällainen vieraan ajattelutavan kohtaaminen oman kulttuurin juurilla voi olla hyödyllistä ainakin kolmella tavalla. Ensinnäkin, toisella tavalla ajattelevan ihmisen kohtaaminen ylipäätään avaa näkemään, että oma ajattelutapa ei ole ainoa mahdollinen, vaan kontingentti. Ajattelen niin kuin ajattelen *jostakin syystä*, ja on mahdollista, että ryhdyn ajattelemaan eri tavalla, jos päätän, että tuo syy ei ole riittävä peruste.

Toiseksi, voin havaita tuon aikaisemman ajattelutavan olevan yhä käyttökelpoinen, unohtunut ajattelutapa. Osa menneestä sivistyksestä on historiallisten sattumusten vuoksi jäänyt pimentoon ja unohdettu. Logiikan tutkimuksessa on havaittu, että keskiajan logiikassa tunnettiin monia ilmiöitä, jotka löydettiin uudestaan 1900-luvulla. Renessanssi-humanistit suhtautuivat niin nihkeästi logiikan liian vahvaan asemaan yliopistoissa, että tulivat samalla hävittäneeksi huomattavan paljon tällä tutkimusalalla saavutettua tietoa. Jäljestäpäin voi sanoa, että olisi kannattanut pitää elossa ainakin pieni logiikan tutkimusyhteisö, mutta historia ei vain mennyt niin. Logiikan saavutukset unohdettiin skolastisena saivarteluna, ja niihin tuhrautui runsaasti oppineita työvuosi uudestaan 1900-luvulla, vaikka joitain asioita osattiinkin kaivaa esiin vanhoista teksteistä.

Kolmanneksi, sen näkeminen, millainen kehityskulku on johtanut omaan ajattelutapaan, voi auttaa hallitsemaan ja käyttämään tuota ajattelurutiinia entistä paremmin. Esimerkiksi moderneissa demokratioissa voi erottaa kaksi mallia. Yhtäältä John Lockeen juontuvan mallin, jossa ajatellaan, että valtion tulee toimia kansan enemmistön eduksi, ja toisaalta Jean Jacques Rousseau'hon juontuvan mallin, jossa ajatellaan, että valtiossa tulee toimia niin kuin kansan enemmistö pitää parhaana. Nämä kaksi mallia voi olla hyödyllistä erottaa jossakin tilanteessa, jossa päätetään yhdessä siitä, miten toimitaan. Pyritäänkö enemmistön etuun vai siihen, mitä suurin osa porukasta pitää parhaana valintana?

Käsittehistoria

Yksi erityisen aseman saavuttanut intellektuaalisen historian työtapana on käsittehistoria. Sen malliesimerkki on saksalainen *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (Filosofian historiallinen sanakirja), jossa esitellään laajoina esseinä yli 1500 kirjoittajan voimin 12 tietosanakirjaniteessä eri käsitteiden historioita. Ajatuksena on pyrkiä tunnistamaan länsimaisen perinteen kulusta käsitteitä, joiden merkitykset ovat vähitellen muuntuneet. Kuten esimerkiksi rakennuksilla, käsitteillä nähdään siis oma historiansa, jossa niitä mukautetaan eri käyttöihin, joskus jopa hajotetaan uusien käsitteiden rakenneosiksi.

Käsitteillä on vankka yhteys kieleen, vaikka ne eivät tarkkaan ottaen olekaan sanoja. Esimerkiksi suomen kielen sana ”sielu” vastaa englannin kielen sanaa ”soul” niin, että voidaan puhua samasta käsitteestä. Olemme tottuneet, että latinan sana ”anima” kuuluu edelleen tähän perheeseen, kuten myös klassisen kreikan ”psykhe”. Viimeksi mainittu kytkeytyy kuitenkin myös esimerkiksi sellaiseen käsitteeseen, jonka yhteydessä käytämme nykysuomen sanaa ”psykyke”. Kuitenkin ”sielu” ja ”psykyke” merkitsevät osittain aivan eri asioita ja vastaavat eri käsitteitä, mutta näiden vastineena on sama klassisen kreikan ”psykhe” ilman selkeää monimielisyyttä, joka olisi ollut Platonin aikaan havaittavissa. Tässä on kysymys käsitteiden historiallisesta kehityksestä, jossa voidaan puhua vaikkapa haarautumisesta. Yksi käsitteehistoriallinen tehtävä voisi siis olla sen selvittäminen, miten ja missä vaiheessa sielun ja psykyken käsitteet ovat nykyisellä tavalla erkaantuneet.

Kuten sielulla, niin myös vaikkapa valtiolla, vallalla ja oikeudenmukaisuudella on oma käsittehistoriansa. Keskiajan latinan ”dominium” voi kääntyä suomeksi ”vallaksi”, ”herruudeksi” tai ”omistamiseksi”, eikä sen ajan yhteiskuntafilosofi olisi nähnyt tässä mitään monimerkityksisyyttä. Vastaavasti nykysuomen sanalla ”nautinto” on tuolloisessa latinassa kokonainen perhe erilaisia vastineita. Kysymys on käsitteiden välisten erotteluiden muuttumisesta historian saatossa, ei pelkästään kielellisistä ongelmista.

Käsitteehistoriallisen tutkimuksen hyödyt ovat osittain samoja kuin intellektuaalisen historian ylipäätään. Käsitteet ovat kontingenteja ja niiden käyttötavat ja merkitykset riippuvat siitä, mitä niillä halutaan

tehdä. Vaikka yksittäinen ajattelija ei yleensä saakaan aikaan suuria muutoksia käsitteissä, osa niiden historiallisista muutoksista on luonteeltaan tarkoituksellista. Yleensä käsitteet kuitenkin muuttuvat huomaamattoman vähittäisesti. Silti on tärkeää havaita, etteivät ne ole ikuisia eivätkä esimerkiksi yhteiskunnallisista valta-asetelmista täysin riippumattomia.

Historiallinen ja rationaalinen rekonstruktio

Intellektuaalisen historian kaksi keskeistä työvälinettä ovat nimeltään historiallinen rekonstruktio ja rationaalinen rekonstruktio. Molemmissa on kyse sen rekonstruoimisesta, eli uudelleen muotoilemisesta, mitä joku historiallinen toimija on sanonut tai tehnyt. Nämä hahmotukset tehdään erilaisista näkökulmista, joka historiallisesta tai rationaalista. Historiallisella rekonstruktioilla tarkoitetaan tässä sen pohtimista, miten tuo tarkasteltu sanominen tai teko omana aikanaan todella tapahtui, kun taas rationaalilla rekonstruktioilla tarkoitetaan tuo sanotun tai tehdyn hahmottamista järjellä käsitettäväksi, eli yleensä sen hahmottamista, millaista nykytilanteessa hahmotettavaa järkevää näkemystä kyseinen historiallinen toimija asettuisi kannattamaan.

Jos esimerkiksi kysytään, mikä sielu Platonin mukaan on, tämä kysymys voidaan ymmärtää kahdella eri tavalla. Joko kysymys perustuu siihen, mitä me tarkoitamme sielulla, tai se perustuu Platonin omana aikanaan käyttämään käsitteeseen, joka jollain tavalla vastaa meidän sielun käsitettämme. Edellinen tapaus koskee perusluonteeltaan rationaalista rekonstruktioita Platonin sieluteoriasta, kun taas jälkimmäinen koskee historiallista rekonstruktioita. Edellinen pyrkii tuomaan Platonin teorian oman rationaalisuutemme piiriin, kun taas jälkimmäisessä me yritämme mennä Platonin luokse historiaan.

Historiallisen rekonstruktion pääongelma on mahdollisuudessa tavoittaa menneitä ajattelutapoja täysin. Jos menneet ajattelutavat ovat perustavasti erilaisia kuin nykyiset, miten muka voimme tavoittaa jonkin teon tai puheen jo kadonneesta näkökulmasta? Käytännössä onkin niin, että puhtaana historiallista rekonstruktioita ei koskaan harrasteta. Tilanetta voi verrata musiikkiin. Voidaan tavoitella barokkimusiikin soittoa rakentamalla tuon ajan mukaisia instrumentteja ja soittamalla sellai-

silla tavoilla kuin tuolloin soitettiin, mutta viime kädessä kyse on aina nykyaikaisesta sovituksesta, jossa musiikki toistetaan nykyaikaiselle yleisölle. Näin hyvinkin historialliset rekonstruktiot klassikoista tulee aina ymmärtää viime kädessä nykyaikaiselle yleisölle tehtyinä. Voidaan myös kysyä, mikä hyöty puhtaasta historiallisesta rekonstruktioista edes olisi? Platonin Ateena on kadonnut, eikä meidän liene tarpeellista enää kehittää sen poliittista järjestelmää.

Quentin Skinnerin muotoileman kriteerin mukaan emme saa väittää historiallisen ajattelijan sanoneen mitään sellaista, mitä hän ei voisi itse tunnustaa sanoneensa. On selvä, ettemme voi odottaa Platonin ottavan kantaa pohjoismaisen hyvinvointivaltion oikeudenmukaisuuteen. Mitään sen tapaistakaan ei ollut olemassa antiikin Kreikassa. Niinpä Skinnerin kriteerin mukaan on väärin väittää Platonilla olleen mitään mielipidettä siitä, mihin suuntaan pohjoismaista hyvinvointia tulisi globalisaation paineissa kehittää. Jos muotoilemme asian toisin, mikään historiallinen rekonstruktio Platonin teksteistä ei voi löytää niistä kannanottoa pohjoismaiseen hyvinvointivaltioon.

Tällaisessa yleisessä mielessä puhdas rationaalinen rekonstruktio on tarkoituksellisen anakronistista. Jos luemme Platonin *Valtiota* tarkoituksenamme kehittää pohjoismaista hyvinvointivaltiota, ja olemme kiinnostuneita vain siitä, mitkä ajattelutavat nykyään olisivat järkeviä, meidän ei kuitenkaan tarvitse välittää siitä, mitä historiallinen henkilö Platon todella sanoi. Meille riittävät ne keskustelut ja argumentit, joita meille säilyneestä tekstistä löytyy. Luemme *Valtiota* tekstinä, ja olemme kiinnostuneita siitä, mitä siinä nykynäkökulmasta katsottuna näytetään sanovan. Tätä ei voida pitää Skinnerin muotoilun mukaisena anakronismina, koska silloin ei väitetä mitään Platonista itsestään. Tällöin on kuitenkin pidettävä tarkka huoli sen tyyppisistä lauseista kuin ”*Valtiossa* Platon sanoo, että ...”, sillä kielipillisesti katsoen niissä puhutaan henkilöstä eikä tekstistä.

Käytännössä nykyaikaiset akateemiset tavat lähestyä klassikkoja ovat jonkinlaisia sekoituksia historiallisesta ja rationaalisesta rekonstruktioista. Kummankaan ideaalityypin puhdasta muotoa ei pidetä järkeväenä. Sen sijaan pidetään tärkeänä, että klassikkoa lukiessaan ja siitä keskustellessaan ymmärtää erottaa historiallisen ja rationaalisen näkökulman tekstiin.

Ymmärriyshorizonttien sulautuminen

Klassikoiden lukemisen hyötyä ei voi kiteyttää mihinkään yhteen yksinkertaiseen iskulauseeseen. Piirrettäköön tässä lopuksi kuitenkin yksi kuva siitä, mitä hyödyllistä vieraisiin ajattelumuotoihin tutustumisessa tapahtuu. Klassikoiden kohtaamisessahan on kysymys tilanteesta, jonka voi kokea kaukomailla matkustaessaankin. Ihmiset ajattelevat ja elävät eri tavalla kuin itse, vaikka heillä ihmisinä onkin jossain mielessä samankaltaiset elämän haasteet.

Hans Georg Gadamer käyttää käsitettä ”ymmärriyshorizonttien sulautuminen”. Ajatus on seuraava. Kaikki ymmärtäminen tapahtuu jossain ajattelun kokonaisuudessa. Eli kun ymmärrän jotain, ymmärrän sitä horisonttia vasten, siinä horisontissa jossa itse asioita ylipäätään ajattelen. Tätä horisonttia voi kuvailla omien ymmärtämismahdollisuuksieni kokonaisuutena, sinä maailmana, johon ymmärrikseni yltää. Jossain mielessä jokaisella ihmisellä on oma ymmärriyshorizonttinsa, jossain mielessä jokaisella kulttuurilla on oma jaettu yhteinen ymmärriyshorizonttinsa.

Vieraat ajattelutavat, joita klassikoissa kohtaamme, ovat rikastuttavia, koska ne laajentavat ymmärriyshorizonttiamme. Jos kohtaan ja tavoitan ikään kuin sisältä päin ajattelutavan, jota en itse olisi oman ymmärriyshorizonttini puitteissa voinut tavoittaa, tavoitan uuden mahdollisen tavan ajatella, eli ymmärriyshorizonttini laajenee, kun se osittain sulautuu toiseen, toisenlaiseen ymmärriyshorizonttiin. Näin ajattelun mahdollisuuteni rikastuvat, tulen kykeneväksi ymmärtämään uudella tavalla.

Tätä kuvaa ymmärriksen laajentumisesta sulautumalla vieraaseen horisonttiin ei liene mahdollista käyttää konkreettisena lukuohjeena esimerkiksi Platonin *Valtion* kanssa. Jos sanon, että yritän *Valtiota* lukiessani tavoittaa ja sulauttaa omaani Platonin ymmärriyshorizontin, en kuvaa millään konkreettisella tavalla, mitä lukiessani teen. Gadamerin ajatusta ei olekaan järkevää soveltaa metodologisena ohjeena. Se on pikemminkin vain yleinen metafora siitä, miksi klassikoiden lukeminen on järkevää.

Kirjallisuus

- Kukkonen, Taneli (2010). Filosofia ja sen historia. Teoksessa Kovalainen, Heikki A. & Rydenfelt, Henrik (toim.): *Mitä on filosofia?* Helsinki: Gaudeamus. 60–73.
- Knuuttila, Simo (2003). Kadonneet merkitykset – filosofinen historiallinen semantiikka. Teoksessa Heinämaa, Sara; Reuter, Martina & Yrjönsuuri, Mikko (toim.): *Spiritus animalis: Kirjoituksia filosofian historiasta*. Helsinki: Gaudeamus. 17–28.
- Rorty, Richard (1984). The Historiography of Philosophy: Four Genres. Teoksessa Rorty, Richard; Schneewind, Julius & Skinner, Quentin (toim.): *Philosophy in History*. Cambridge: Cambridge University Press. 49–76.
- Skinner, Quentin (1969). Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory* 8 (1), 3–53.
- Syrjämäki, Sami (1999). Filosofian historian historiallinen rekonstruktio – Skinner, intentiot ja anakronismit. *Niin & Näin* 6 (20), 63–68.

SOSIOLOGIA YHTEISKUNNAN RAKENTEIDEN JA TOIMIJOIDEN TULKKINA

**Pertti Jokivuori, Petri Ruuskanen, Martti Siisiäinen
& Terhi-Anna Wilska**

Sosiologia on tiede, joka tutkii sosiaalisia ryhmiä ja instituutioita, sosiaalista vuorovaikusta ja kokonaisia yhteiskuntia. Oppiaineena sosiologia määritellään usein yleiseksi yhteiskuntatieteeksi. Tällä tarkoitetaan sitä, että sosiologia tarkastelee laajasti yhteiskuntien sosiaalisia ilmiöitä sekä näiden muutosten säännönmukaisuuksia. Kun esimerkiksi taloustiede rajaa tutkimuskohteensa talouden ilmiöiksi, valtiooppi politiikan ilmiöiksi ja sosiaalityö sosiaalisten ongelmien tutkimukseksi, sosiologian tutkimuskohteena ovat sosiaaliset ilmiöt kaikilla elämänalueilla. Tarkastelut ylettyvät yksilöiden ja pienryhmien mikrotason tarkastelusta kokonaisyhteiskunnallisiin ja globaaleihin makrotason tarkasteluihin.

Sosiologia syntyi 1800-luvun Euroopassa. Tuolloiset eurooppalaiset yhteiskunnat kokivat valtavan muutoksen, jota sosiologiassa nimitetään *modernisaatioksi*. Tällä viitataan yhteiskuntia syvällisesti mullistaneeseen prosessiin, joka alkoi jo uuden ajan alussa 1500-luvun loppupuolella mutta joka toden teolla kiihtyi 1700-luvun puolenvälin jälkeen erityisesti yhteiskuntien teollistuessa. Eräs keskeinen modernisaatioon liittyvä

muutostekijä oli yhteiskuntien teollistuminen. Yksityisen omistuksen, vapaan kaupan ja tuotannon yritysmäisen organisaation kehittyminen merkitsivät markkinoiden merkityksen kasvua taloudessa. Tuotantoteknologian kehittyminen ja uusien tehdasorganisaatioiden kehittyminen edesauttoivat talouden tuottavuuden kasvua. Kasvava teollisuus tarvitsi tehdastuotantoon työntekijöitä. Ihmiset saivat vapauden myydä työvoimaansa, mutta samalla toimeentulon hankkiminen pakotti ihmiset työmarkkinoille. Kehittyi palkkatyöhön perustuva yhteiskunta. Myös kaupungistumiskehitys kiihtyi, ja hallinto, kulttuuri ja teollisuus keskittyivät. Hallintokaupunkien oheen syntyi teollisuuskaupunkeja miljoonine asukkaineen. Kuljetusvälineiden, kuten rautateiden ja höyrylaivojen kehitys puolestaan kavensi fyysisten etäisyyksien merkitystä, mikä mahdollisti ihmisten ja tavaroiden liikkuvuuden kasvun. Modernisaatiokehitys tuotti yhteiskuntaan uudenlaisia sosiaalisia ongelmia, mutta vähitellen elintason ja koulutustason kasvu myös kavensi sosiaalisia kuiluja.

Samaan aikakauteen sijoittuu myös perheen aseman ja merkityksen muuttuminen. Kun aikaisemmin perhe oli tuottavan työn keskus, modernisaation myötä perheen funktio muuttui aiempaa enemmän tunne- ja kulutusyksiköksi. Uskonnon yhteiskunnallisen vaikutusvallan väheneminen johti puolestaan maallistumiseen, mikä mahdollisti tieteen merkityksen korostumisen. Tämä mahdollisti sekä luonnon ilmiöiden että sosiaalisiin suhteisiin liittyvien säännönmukaisuuksien tieteellisen tarkastelun.

Modernisaatioon liittyy nykyaikaisen julkisuuden synty, kuten sanomalehti- ja mediajulkisuus, sekä kansallisvaltioiden synty. Tässä prosessissa valtioiden rajat piirtyvät kielen, kansallisuuden ja kulttuurin mukaan. Liberalistinen valtio muodostuu vallitsevaksi valtiotyypiksi, johon liittyy demokratia ja muodollisesti tasa-arvoisten ja vapaiden kansalaisten muodostama yhteiskunta. Modernisaatioon kytkeytyvät yhteiskunnalliset muutokset synnyttivät uudenlaisia kysymyksiä, joita sosiologia alkoi tarkastella: Miten sosiaalinen järjestys säilyy yksilöllistyvässä ja maallistuvassa yhteiskunnassa? Millainen on modernin yhteiskunnan rakenne ja mitkä ovat siihen liittyvät vallan mekanismit? Kuinka yhteiskunta muuttuu?

Sosiologisen ajattelun historia on paljon pidempi kuin sosiologianimisen tieteen ja oppiaineen. Sosiologinen yhteiskuntanäkemyksen synty

varsinaisesti vasta silloin, kun yhteiskuntaa alettiin käsitellä monitasoisena instituutioiden ja prosessien kokonaisuutena. 1800- ja 1900-luvun vaihteessa vaikuttaneiden sosiologian klassikoiden, kuten Émile Durkheimin (1858–1917), Max Weberin (1864–1920), Karl Marxin (1818–1883) ja Georg Simmelin (1858–1917) teoksista muodostui keskeisimpiä sosiologista ajattelua ja tutkimusta määritteleviä klassisia tekstejä. Heidän teoksissaan yhteiskuntaa tarkastellaan taloudellisten, poliittisten ja kulttuuristen instituutioiden kokonaisuutena. Sosiologia tieteenä pyrki pelkän teoretisoinnin sijaan myös sosiaalista todellisuutta koskevien teoreettisten väitteiden empiiriseen koetteluun.

Empiirisessä tutkimuksessa kerätään järjestelmällisesti aineistoa, jolla teoreettisten väitteiden pätevyyttä koetellaan. Sosiologiassa, kuten kaikissa muissakin tieteissä, on erilaisia perusnäkömymiä omaavia koulukuntia. Erilaiset koulukunnat tarjoavat aivan kuin erilaisen optiikan yhteiskuntien tarkasteluun. Elektronimikroskooppi ja kaukoputki soveltuvat molemmat luonnon ilmiöiden tarkasteluun. Samoin sosiologiassa tutkitaan hyvinkin pienimuotoisia sosiaalisen interaktion eli vuorovaikutuksen muotoja, kuten esimerkiksi lääkärin ja potilaan välistä vuorovaikutusta terveyskeskuksen poliklinikalla. Vastaavasti on tutkimusta, jossa tarkastellaan laajoja yhteiskunnallisia rakenteita, kuten globalisaatioon liittyviä luokka- ja elinkeinorakenteiden muutoksia.

Sosiologisessa ajattelussa katsotaan, ettei yhteisöelämä voi perustua yksinomaan ihmisten yksityisiin käsityksiin, tavoitteisiin tai toimintoihin. Nämä eivät kelpaa sosiologisen yhteiskuntateorian lähtökohdiksi, koska ne ajatellaan subjektiivisiksi ja sellaisenaan siis mielivaltaisiksi. Vaikka ihmiset kykenevät antamaan toiminnalleen merkityksiä, sosiologisissa yhteiskuntateorioissa esitetään, että yhteisöelämä tai yhteiskunnalliset tekijät vähintäänkin ohjaavat tai jopa pakottavat ihmisyksilöt toimimaan tavoilla, jotka noudattavat jotain yleisempää säännönmukaisuutta. Silloinkin, kun yksittäinen ihminen ajattelee, että hän toimii vapaan tahtonsa ja subjektiivisen harkintansa mukaisesti, sosiologi pyrkii osoittamaan, että yksilön ajatukset ja teot ovat yhteydessä häntä ympäröivään yhteisöön, sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin.

Sosiaalinen järjestys ja sosiaaliset muodot

Yhteiskuntien modernisoituminen on merkinnyt jatkuvaa yksilöllistymistä. Yksilöllistymisellä tarkoitetaan historiallista prosessia, jonka kuluessa ihmisten suhde lähiyhteisöihinsä, kuten sukuun, asuinyhteisöön tai kansallisvaltioon on löyhtynyt. Ihmisten mahdollisuudet tehdä esimerkiksi omaehtoisia kulutusvalintoja ovat jatkuvasti laajentuneet. He myös mieltävät itsensä aiempaa enemmän riippumattomina yksilöinä kuin yhteisön jäseninä. Samalla ihmisten katsotaan entistä enemmän olevan yksilöinä vastuussa omista teoistaan ja elämäänsä koskevista valinnoista.

Yksilöllistyminen tuo siis mukanaan uusia valinnan mahdollisuuksia. Se kuitenkin merkitsee myös sosiaalisen maailman arvaamattomuuden lisääntymistä. Valinnanmahdollisuuksien kasvu vaikeuttaa muiden toiminnan ennakoimista, mikä lisää sosiaalisen maailman monimutkaisuutta. Klassisen sosiologian kiinnostuksen aihe onkin se, kuinka on mahdollista, että sosiaalinen järjestys säilyy suhteellisen vakaana maailmassa, joka muodostuu ristiriitaisia intressejä omaavista yksilöistä. Liikkuessamme kaupungilla voimme kohtuullisen hyvin ennakoida, kuinka muu liikenne toimii tai kuinka kaupassa kohtaamamme myyjät käyttäytyvät. Se, että pohjimmiltaan erittäin monimutkainen yhteiskunta eri osa-alueineen ilmenee meille kohtuullisen helposti lähestyttävänä ja hallittavana kokonaisuutena, on sosiologisen tutkimuksen keskeinen kiinnostuksen aihe.

Esimerkiksi Durkheim (1991) korostaa, että yhteiskuntien koossapysymiseen ei riitä yksilöiden oman edun tavoittelu, vaan tarvitaan jaettua moraalialia ja sosiaalisia instituutioita. Yksilöt syntyvät keskelle instituutioita, jotka ovat olleet olemassa ennen yksilön syntyä ja usein jatkavat olemassa oloaan myös yksilön kuoleman jälkeen. Näin ollen yksilöt eivät toimi sosiaalisessa tyhjiössä, vaan sosiaalisessa tilassa, joka on syntynyt historiallisesti. Durkheimin mukaan juuri sosiaaliset instituutiot ovat mahdollistaneet modernin yhteiskunnan yksilöllistymisprosessin. Durkheim (1982, 28-29) määritteli sosiologian sosiaalisten instituutioiden, niiden synnyn ja toiminnan tieteenksi.

Instituutioilla tarkoitetaan sosiologiassa yhteiskunnan vakiintuneita toimintakäytäntöjä ja tapoja. Erilaisten sosiaalisten instituutioiden synty ja kehitys voidaan käsittää ihmisten pyrkimyksinä hallita ja vähentää

ulkomaailman monimutkaisuutta, kaoottisuutta ja sen synnyttämää uhkaa ja riskiä. Niklas Luhmannin (1984; 2004) keskeinen ajatus on, että ihmisyhteisöt voivat sosiaalisella päätöksenteollaan ja kommunikaatiollaan rakentaa maailmaan järjestyneitä saarekkeita. Erilaiset vakiintuneet yhteiskunnalliset toimintamallit ja organisaatiot, kuten yritykset, yhteiskunnalliset liikkeet, tieteelliset instituutiot, sekä poliittiset ja uskonnolliset yhteisöt ovat tapoja vähentää ulkomaailman kaoottisuutta kehittämällä ennustettavasti toimivia sosiaalisia järjestelmiä. Niiden avulla myös sekä ihmisten välisten kohtaamisten arvaamattomuus tulevat paremmin ennakoitaviksi ja vähemmän uhkaaviksi. (Ks. Luhmann 1984; 2004.)

Edellä kuvattujen järjestyneiden saarekkeiden tai sosiaalisten muotojen kokonaisuus voidaan Simmelin ajatuskalkuja seuraten jakaa kahteen alaluokkaan, sosiaalisiin piireihin ja sosiaalisiin prosesseihin. Sosiaaliset piirit ovat niitä sosiaalisia muodostumia, joihin tietyn yhteiskunnan jäsenet kuuluvat. Esimerkkeinä voidaan mainita vaikkapa ammatilliset verkostot, koulutusinstituutiot, uskonnolliset yhteisöt, vapaa-ajan harrastuspiirit, yhdistykset ja muut verkostot, joihin yksilö kuuluu. Kunkin yksilön ”oma” yhteiskunta on yhtä kuin niiden sosiaalisten muotojen kokonaisuus, joihin hän kuuluu ja joiden kautta hän tuntee ja kokee yhteiskunnan. (Ks. Simmel 1890; 1968.)

Simmelin ajattelun mukaisesti myös eri yhteiskuntia voidaan kuvata sen perusteella, millä tavalla eri ryhmiin kuuluvien ihmisten sosiaaliset piirit muodostuvat. Sen mukaisesti tasa-arvoinen ja tasapainoinen yhteiskunta koostuu sosiaalisista piireistä, joissa eri luokkiin ja kerrostumiin kuuluvat ihmiset toimivat yhdessä, vaihtelevissa kokoonpanoissa yhteiskunnan eri kentillä. Eriarvoiselle luokkayhteiskunnalle puolestaan on tyypillistä, että luokka- tai kerrostuma-asema määrittää jäsenyyksiä muiden alueiden sosiaalisissa piireissä. Jos eri luokkiin kuuluvilla yksilöillä on hyvin erilaiset, toisensa poissulkevat sosiaaliset piirit, on todennäköistä, että kyseisten ryhmien jäsenten on vaikea ymmärtää toistensa elämää, ongelmia ja maailmankuvaa. Tuolloin yhteiskunnassa olisi vaikeaa kehittää luokkarajat ylittävää luottamusta, solidaarisuutta ja keskinäistä ymmärrystä. Suomalaisen hyvinvointivaltion vahvuus on ollut juuri siinä, että se on hillinnyt luokkien välisten erojen kehitystä ja luonut esimerkiksi peruskoulun kaltaisia instituutioita, joissa erilaisiin sosiaalisiin piireihin kuuluvien ihmisten keskinäinen ymmärrys ja luot-

tamus on voinut kehittyä.

Simmelin sosiologian toisen sosiaalisten muotojen tyyppin muodostavat sosiaaliset prosessit. Ne antavat yhteiskunnalle dynaamisen luonteen sekä määrittävät sitä, miten yhteiskunta muuttuu. Tämän ajattelun mukaan myös muutosta ja liikettä ylläpitävät voimat noudattelevat säännönmukaisia kulkuja ja ovat kuvattavissa formaalin sosiologian keinoin. Talouden alueella ja markkinoilla vallitsee kilpailua kohteena olevista palkinnoista ja ihmisten toiminnan yhdenmukaisuutta ylläpidetään ideologisilla ja uskonnollisilla säännöillä. Ihmisten välistä yhteenkuuluvuutta synnytetään yhteiskunnallisten liikkeiden ja yhdistysmuodostuksen avulla tai median, internet-verkostoitumisen ja muodin avulla.

Simmel ja muodin paradoksi

Simmelin mukaan muodin tunnistaa muodiksi siitä, että sen ilmenemismuotoja ei voi selittää fyysisellä tarpeella tai järkevyydellä. Muotia selittävät sosiaaliset tarpeet kuulua ryhmään ja toisaalta erottautua muista ryhmistä. Simmel sovelsi muotiin amerikkalaisen Thorstein Veblenin ”trickle-down”-teoriaa (1899), joka sisältää oletuksen, että alemman statuksen omaavat sosiaaliset ryhmät pyrkivät jäljittelemään ylempien sosiaalisten ryhmien tyyliä. Ylemmät sosiaaliryhmät muuttavat tämän johdosta tyylin suuntaa ja siten ylläpitävät eroja. Muodin paradoksi on nimenomaan erottautumisessa ja samankaltaisuudessa, joihin useimmat ihmiset pyrkivät samanaikaisesti. Muodit ja tyylit ovat näin ollen syntymässä ja kuolemassa samanaikaisesti, mikä saa aikaan jatkuvan dynamiikan. (Simmel 1904). Simmelin teoriaa muotien ja tyylien vaihtelusta sovelletaan edelleen erityisesti kulutustutkimuksessa, mutta myös minkä tahansa muodissa olevan ilmiön tai toiminnan selittämisessä.

Sosiaalinen rooli

Yksi sosiologian keskeinen tutkimuskohde on sosiaalisen roolin käsite. Käsitteen tunnetuimpia tutkijoita on Erwing Goffman (1922–1982).

Hän on kuvannut sitä, miten roolit auttavat toimijoita näiden joutuessa jatkuvasti erilaisiin vuorovaikutustilanteisiin modernin yhteiskunnan vaihtelevissa ympäristöissä. Kohdatessamme esimerkiksi tuntemattomia ihmisiä emme ole välttämättä selvillä miten he toimivat eri tilanteissa. Tullessaan uuteen tilanteeseen tuntemattomien ihmisten kanssa, toimija pyrkii saamaan mahdollisimman paljon tietoa kanssatoimijoidensa asemasta, todennäköisesti odotettavissa olevasta käyttäytymisestä sekä merkkejä siitä, mitä nämä odottavat häneltä itseltään. Tällaisessa tilanteessa toimija voi tavallisesti hyödyntää vallitsevia roolisääntöjä. Toimijoilla on tiedossaan suuri joukko kyseisessä yhteiskunnassa aikaisempien vuorovaikutusten toistumisen aikaansaamia vakiintuneita rooleja, jotka voidaan aktivoida ja ”ottaa käyttöön” sopivassa tilanteessa.

Sosiaalinen rooli voidaan määritellä tiettyyn asemaan tai positioon liittyvien oikeuksien ja velvollisuuksien kokonaisuudeksi. Rooliasemaan kohdistuu toimijaa itseään velvoittavia odotuksia sekä muita toimijoita velvoittavia oikeuksia. Esimerkiksi hovimestarina toimivan henkilön voidaan odottaa ohjaavan ravintolasalissa asiakkaita pöytiin. Kuitenkin hovimestarin rooliin liittyy oikeus ohjata asiakkaita juuri niihin pöytiin kuin hän itse katsoo tarkoituksenmukaiseksi. Tämä velvoittaa asiakkaita hyväksymään hovimestarilta saamansa pöydän. Näin roolin mukainen toiminta helpottaa sekä ravintolan asiakkaiden että sen henkilökunnan toimintaa. (Goffman 1959; 1967).

Vakiintuneet roolit vähentävät uusiin tilanteisiin ja vuorovaikutuksiin sisältyvää riskiä ja ennustamattomuutta. Ne myös säästävät energiaa vakioidessaan käyttäytymismalleja ja siten vähentäessään tiedonhankintatyötä uusissa tilanteissa selviytymisen kannalta. Vastaavalla tavalla toimii myös organisaatio, jonka avulla koordinoidaan siihen kuuluvien ihmisten toimintoja. Organisaation toimintaperiaatteiden avulla toimintoja voidaan vakiinnuttaa. Esimerkiksi yritysorganisaatio voi toimia suhteellisen riippumattomana yksittäisistä työntekijöistään, ja niihin voidaan myös suhteellisen helposti ottaa uusia työntekijöitä. Yrityksen toimintamalleja voidaan myös siirtää organisaation toimintaperiaatteiden avulla tilanteesta ja paikasta toiseen. Sosiaalisen roolin tavoin organisaatio lisää näin toiminnan ennustettavuutta sekä auttaa vähentämään ulkomaailman ilmenemisen uhkaa ja sattumanvaraisuutta. (vrt. Luhmann 2000).

Tällaisia sosiaalisia muotoja täydentävät yhteiskunnan dynamiik-

kaa ylläpitävät prosessimuotoiset säännönmukaisuudet. Yksi esimerkki dynamiikkaa ylläpitävistä prosesseista ovat konfliktit. Voidaan ajatella, että yhteiskunta muodostuu erilaisista sosiaalisen toiminnan kentistä. Kun yksilöt, ryhmät ja luokat tavoittelevat kentillä erilaisia kenttään liittyviä palkintoja, kehittyä näiden välille usein konflikteja, jotka sääntelevät kyseisen alueen kehitystä ja toimivat valta-asemien muotoutumisen mekanismeina (ks. Bourdieu 1998; 1984). Toisaalta konfliktit voidaan nähdä myös positiivisina, yhteiskunnan itsesäätelyn ja epäkohtien korjaamisen edellytyksinä: tehdessään näkyviksi pinnanalaisia ja tukahdutettuja kärsimyksiä, epäoikeudenmukaisuuksia ja koettuja vääryyksiä tai uuden aloittamisen vaatimuksia, ne saattavat auttaa yhteiskunnan järjestelmää tai jotain sen osa-aluetta tiedostamaan kyseisen ongelman, käsittelemään sen ja sitä kautta muuttumaan (ks. Simmel 1908; Coser 1956).

Yksilö ja sosiaalinen rakenne

Sosiologisen teorianmuodostuksen taustalla on tiettyjä yhteiskunnan luonnetta koskevia kysymyksiä, joihin kaikki teoriasuuntaukset ottavat jossain muodossa kantaa. Yksi keskeisimmistä kysymyksistä on se, kuinka teoriat määrittävät yksilötoimijan ja sosiaalisen rakenteen välisen suhteen. Sosiaaliset rakenteet viittaavat yhteiskunnassa vallitseviin suhteellisen pysyviin toimintamalleihin, joihin yksilöt joutuvat mukautumaan. Toimijalla taas viitataan ihmisiin ja joskus myös organisaatioihin luovina ja tavoitteistaan tietoisina subjekteina. Yleensä kaikissa sosiologisissa teorioissa tunnustetaan, että sosiaalisessa maailmassa on samanaikaisesti läsnä sekä toimintaa ohjaavia rakennetekijöitä että toimijoita, joilla on kykyä vaikuttaa näihin rakenteisiin.

Objektivismilla tarkoitetaan yhteiskuntatieteissä sitä, että sosiaaliset rakenteet (taloudelliset, kulttuuriset, kielelliset) ovat olemassa toimijan tietoisuudesta ja toiveista riippumattomina. Rakenteet voidaan tällöin nähdä toimijalle ulkoisina tosiasioina, joita voidaan tutkia tutkijasta riippumattomina tutkimuskohteina samaan tapaan kuin luonnontiede tutkii fysikaalisia ilmiöitä. Rakenteiden merkitystä korostavissa teorioissa yksilö nähdään usein rakenteiden vaikutuksen ”kohteena”. Tällöin esimerkiksi kielen ja kulttuurin tai yhteiskunnallisen työnjaon raken-

teiden ajatellaan vaikuttavan kaikkiin yhteiskunnan jäseniin riippumatta siitä, kuinka tietoisia he ovat näiden vaikutuksista.

Osa teorioista puolestaan lähtee liikkeelle yksilötoimijan tarkasteleluista. Tällöin puhutaan usein ”subjektivismista”. Subjektivismissa ajatellaan, että sosiaalisten ilmiöiden lähtökohta on toimijoiden inhimillinen merkityksenanto. Toimijoiden ajatellaan olevan keskenään vuorovaikutusprosesseissa ja tulkitsevan keskenään todellisuutta. Pysyväisluonteisten sosiaalisten muodostelmien tai sosiaalisten rakenteiden kehittyminen ja jatkuvuus olisi siten symbolisesti välittyvän vuorovaikutuksen varassa. Samalla toimijan asemaa korostavat teoriat usein korostavat sitä, että yksilö on aktiivinen toimija. Hän ottaa sosiaalisen toimintaympäristön ja sen rakenteelliset piirteet huomioon omaa toimintaansa suunnitellessaan ja kykenee tietoiseen ja luovaan toimintaan. Näin hän myös vaikuttaa sosiaaliseen ympäristöönsä. Esimerkiksi kielen käyttäjät eivät ota kieltä annettuna, vaan heillä on kyky muovata käyttämänsä kieltä.

Seuraavaksi lähdemme tarkastelemaan kolmea keskeistä sosiologista teoriasuuntausta, jotka kaikki ottavat toisistaan poikkeavan kannan edellä kuvattuun objektivismi-subjektivismi jaotteluun.

Durkheim ja sosiaaliset faktat

Yksi selvimmän objektivismiin liittyvä teorianmuodostus näkee yhteiskunnan systeemisestä kokonaisuutena. Se juontaa juurensa Émile Durkheimista, ja siinä yhteiskuntaa käsitellään sosiaalisena organismina ja omalakisena järjestelmänä. Tämän perinteen ytimessä on moraalien ja yhteisöllisyyden muodostuminen. Durkheim löysi yhteiskunnan objektiivisuuden kollektiivisista sosiaalisista ilmiöistä. Ne muodostivat hänen näkemyksensä mukaan sosiaalisen todellisuuden tason, jonka ilmiöillä ja säännönmukaisuuksilla on yksilön toimintaa ohjaavaa pakottavaa voimaa. Yhteiskunnallisten ilmiöiden objektiivisuus on tulosta siitä, että yhteisö antaa yksilöille ne moraaliset ideat ja loogiset kategoriat, joilla he sitten maailmaansa jäsentävät. (Durkheim 1980, 390)

Durkheim määritteli sosiologian tutkimuskohteeksi sosiaalisiksi tosiasioiksi eli faktoiksi nimeämänsä, yksilöstä riippumattomat, yksittäisen ihmisen tahdon ulkopuolella olevat vakiintuneet toiminnat, tavat ja

muodot. Sosiaaliset faktat, kuten ihmisten toimintaa sääntelevät normit, pakottavat yksilöä, ovat luonteeltaan pysyviä eivätkä liity yksilön ominaisuuksiin. Ne muodostavat oman lajinsa ilmiöitä ja juuri nämä ilmiöt ovat sosiologian tutkimuskohde.

Sosiaalinen fakta on jokainen kiteytynyt tai kiteytymätön toimintatapa, joka kykenee harjoittamaan yksilöön nähden ulkoista pakkoa; tai myös, joka on kauttaaltaan yleinen tiettyssä yhteiskunnassa ja joka samalla kerta esiintyy itsenäisesti riippumatta yksilöllisistä ilmenemismuodoistaan. (Durkheim 1982, 42)

Durkheimin sosiologinen peruslähtökohta on se, että sosiaalista ja sosiaalisia ilmiöitä ei voida palauttaa psykologiaan tai biologiaan, vaan sosiaalinen on omalakinen ja itsenäinen ilmiökokonaisuutensa. Durkheimin keskeinen käsite onkin yhteisön yhteinen jaettu ymmärrys eli *kollektiivinen tajunta*. Durkheim käyttää sosiaalisen tason ja yksilötason ilmiöiden vertailussa luonnontieteestä tuttua metaforaa: Samalla tavalla, kun ihmisolemusta on mahdotonta ymmärtää tutkimalla, mistä alkua-aineista se koostuu, on ihmisyhteisölläkin ominaisuuksia, joita ei voida palauttaa sen yksittäisten jäsenten piirteisiin. (Durkheim 1982).

Durkheimin mukaan yhteiskunnalliset rakenteet ovat aina valmiiksi olemassa yksilöitä määrittelemässä. Yksilöt syntyvät aina jo johonkin olemassa olevaan yhteiskuntaan, eivätkä he voi valita niitä olosuhteita, joissa heidän on elämänsä elettävä. Yksilöiden käsitys oman toimintansa merkityksistä ja seurauksista ei ole aina riittävää, koska se ei ole ilmiöiden selitysten kannalta olennaista. Yhteiskunnalliset rakenteet ovat yksilöiden toimintaa ohjaavia tekijöitä, kuten pakkoja ja välttämättömyyksiä, sääntöjä ja määräyksiä sekä tapojen ja konventioiden kaltaisia toimintoja ohjaavia tekijöitä. (Durkheim 1982; Aro & Jokivuori 2010, 269)

Durkheim pyrki määrittelemään yleistettävissä olevia lakeja siitä miten ja millä tavoin yhteisö toimii ylläpitääkseen sosiaalista kiinteyttä. Yhteisöt toimivat omalakisesti ja luovat omaa yhteisöllisyyttään ja tiiviyyttä. Kuitenkin vain pieni osa tästä toiminnasta on Durkheimin mukaan tiedostettua tai tietoisena harkittua (Collins 1994, 198). Yhteisöllisyyden luomisessa rituaaleilla on aivan keskeinen merkitys. Keskeisesti Durk-

heimistä lähtevä, rakennefunktionalismiksi kutsuttu ajattelutapa on muodostanut yhden sosiologian keskeisistä traditioista. Rakennefunktionalismilla tarkoitetaan sitä, että yhteiskuntaa tarkastellaan ikään kuin organismina, jossa jokainen sosiaalinen käytäntö ja instituutio nähdään tärkeänä yhteisön kokonaisuuden säilymiselle ja tasapainon ylläpitämiselle. Rakenneteorioissa tarkastellaan yleensä yhteisöelämän tai sosiaalisen järjestelmän kokonaisuuksia. Rakennekuvauksissa yhteiskunta käsitetään järjestelmäksi tai orgaanisesti kehittyväksi kokonaisuudeksi, joka muodostuu keskenään vuorovaikutuksessa olevista osista. Sosiaalinen ilmiö selitetään tai tehdään ymmärrettäväksi etsimällä sen tehtävä sosiaalisessa järjestelmässä.

Tunnetuimpia rakennefunktionalisteja on yhdysvaltalainen Talcott Parsons (1902–1979), joka pyrki osoittamaan, miten eri osat vaikuttavat kokonaisjärjestelmän tasapainoon ja integraatioon. Parsonsin mukaan kaikilla sosiaalisilla järjestelmillä on neljä funktionaalista välttämättömyyttä, jotka niiden täytettävä voidakseen jatkaa olemassaoloaan: 1) Resurssien tuottaminen ja koordinointi, 2) Päämääriä koskeva päätöksenteko, 3) Kiinteyden ylläpitäminen ja 4) Jatkuvuuden ylläpitäminen.

Rakennefunktionalismin objektivismi tulee esille juuri siinä, että edellä luetellut välttämättömyydet esiintyvät mitä erilaisimmissa yhteiskunnissa ja ovat yksilöistä riippumattomia. Erilaisissa sosiaalisissa järjestelmissä – jotka voivat vaihdella alkukantaisesta yhteisöstä moderneihin yhteiskuntiin – näitä välttämättömyyksiä hoitamaan ovat kehittyneet omat yhteiskunnalliset laitoksensa: Resurssien tuottaminen ja koordinointi liittyy talouteen. Poliitiikka taas vastaa päämääriä koskevasta päätöksenteosta. Sosiaalista integraatiota eli kiinteyttä ylläpitävät yhteiskunnalliset normit ja instituutiot. Normien ja instituutioiden taustalla olevia arvoja puolestaan pitävät yllä perhe, koulutusjärjestelmä, yhdistyslaitos, kirkot ja joukkotiedotus. (Ks. Heiskala 2000.)

Parsonsin rakennefunktionalismi oli erittäin vaikutusvaltainen teoria varsinkin 1950–60-luvulla, jolloin se hallitsi myös suomalaista sosiologista keskustelua. 1970-luvulla teoriaa alettiin arvostella sen konservatiivisuudesta. Sen avulla on vaikea tarkastella esimerkiksi arvojen ja normien muutosta tai yhteiskunnallisia konflikteja ja vallankäyttöä.

Marxin historiallinen materialismi ja kapitalismiteoria

Karl Marxin ja hänen työtoverinsa Friedrich Engelsin (1820–1895) kehittämä dialektisen ja historiallisen materialismin teoria on ollut hyvin vaikutusvaltainen koko sosiologian kehityksessä. Marxin käsitys yhteiskunnan aineellisen perusrakenteen ensisijaisuudesta suhteessa ihmisten tietoisuuteen ja heidän toimintoihinsa, on antanut hänen teorialleen objektivistisen perussävyyn. Marxin yhteiskuntateorian lähtökohtana on ajatus siitä, että ihmiset eivät ole monien aikaisempien teorioiden kuvaamia erillisiä luonnonolentoja, vaan kehittyvät yhteiskunnan kokonaisuuden osina vuorovaikutuksessa toistensa kanssa (Marx 1973, 84). Samalla ihmisten vuorovaikutus luonnon kanssa on oleellinen tekijä yhteiskunnan ja sitä kautta ihmisten kehittymisen kannalta.

Voidakseen tehdä historiaa, ihmisen täytyy kyetä elämään. Ja elämiseen tarvitaan ennen kaikkea ruokaa ja juomaa, asunto, vaateetusta ja vielä jotain muutaakin. Ensimmäinen historiallinen teko on siis näiden tarpeiden tyydyttämistä välineiden tuottaminen, itsensä aineellisen elämän tuottaminen. Sitä kautta on ymmärrettävissä yhteiskunnan aineellisen ja tuotannollisen rakenteen ja sen organisointimuotojen synty. (ks. Marx ja Engels VT1, 23)

Marxille yhteiskunta on siis perustaltaan materiaallinen. Marxin yhteiskuntateorian peruskäsitys on, että dynaaminen suhde ihmisen ja luonnon välillä tapahtuu työprosessin välityksellä. Työprosessi itsessään ei kuitenkaan kerro, millaisissa olosuhteissa tuo dynaaminen inhimillinen vuorovaikutus tapahtuu. Yhteiskunnan materiaallisen perusrakenteen käsittämiseksi on otettava huomioon tuotannon ja työn muotojen lisäksi ne suhteet, jotka sääntelevät tuotantoprosessia ja jotka määrittävät niiden omistuksen ja määräysvallan luonteen ja sisällön. (ks. esim. Callinocos 1999.)

Marxin ajatus on, että yhteiskunnalliset suhteet voidaan jakaa kahteen luokkaan: yhtäältä aineelliseen perusrakenteeseen eli yhteiskunnalliseen tuotantotapaan, ja toisaalta henkiseen, ideologiseen ja poliittiseen ylärakenteeseen. Keskeinen käsite Marxille on *tuotantotapa*. Tuotantotapa on marxilaisessa sosiologiassa tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden muodostama kokonaisuus. *Tuotantovoimat* muodostuvat tuotan-

non keskeisistä komponenteista, joihin kuuluvat inhimillinen työvoima, tuotantovälineet (koneet, tuotantolaitokset, raaka-aineet) ja tieto, joita tuotannossa tarvitaan.

Toinen Marxin teorian keskeinen käsite on *tuotantosuhteet*, joiden vallitessa ja sääntelemänä tuotantovoimia omistetaan ja hallitaan. Tuon tuotantovoimien ja työntekijöiden ”yhdistämisen” luonne riippuu siitä, kenen hallinnassa se tapahtuu. Periaatteessa tuotantovoimat voivat olla joko yksityisessä tai yhteisomistuksessa. Esimerkiksi feodalismissa ja sitä seuranneessa kapitalistisessa yhteiskunnassa tuotantovälineet ovat yksityisomistuksessa. Kommunismissa taas niiden oletetaan olevan yhteiskunnan tai yhteisön kollektiivisesti omistamia. Tuotantovoimien omistussuhteet ovat Marxin mukaan ratkaisevia tuotannon aikaansaaman lisätuotteen jakamisessa eri ryhmille. Tästä suhteesta syntyvät yhteiskuntaluokat, jotka ovat tuotantosuhteiden tärkeä rakenteellinen ilmenemisen muoto.

Keskeinen ristiriita tuotantovälineiden yksityisomistukseen pohjautuvissa yhteiskuntatyypeissä kehittyy tuotantovälineiden yksityisen kontrollin ja työn yhteiskunnallisen luonteen välisten ongelmien ympärille. Maaorjuuteen pohjautuvassa feodalismissa yhteiskunnassa luokkaristiriita kulminoitui feodaalitaaliston ja maaorjien välillä. Kapitalismissa tuotantovälineiden omistajat Marxin mukaan anastavat työläisten tuottaman lisäarvon eli sen tuotteen arvon, mikä ylittää heidän elinkustannustensa kattamiseen tarvittavan välttämättömän työn arvon (ks. Marx 1957). Kamppailu lisäarvosta ja sen jakamisesta synnyttää konflikteja pääluokkien välillä. Tuotantosuhteisiin sisältyvät myös laajemmin työnjakoon liittyvät kysymykset, kuten se miten työnjako ruumiillisen ja henkisen työn, sukupuolten tai maaseudun ja kaupungin (maanviljelyn ja teollisuuden) välillä on ratkaistu.

Tuotantovoimien kehityksen moottorina toimii tekniikan ja tuotantomenetelmien kehitys. Kapitalismin kehitys liittyy erottamattomasti käsityöläistuotannon muuttumiseen tehdastuotannoksi. Marxin tulkinnan mukaan maaorjuuteen perustunut feodalismi kumoutui siksi, että vanhentuneet omistus- ja luokkasuhteet ja niitä mukailevat poliittiset rakenteet muodostuivat esimerkiksi työvoiman vapaan liikkumisen kehitystä estäviksi kahleiksi. Tuon muutoksen mahdollisuuden hyödynsi nouseva porvaristo liittolaisineen Ranskan suuressa vallankumouksessa

1700-luvun lopulla ja sitä seuranneissa muissa kumouksissa. Vastaavalla tavalla Marx oletti, että kapitalististen tuotantovoimien kehitys tuottaa niin suuria ongelmia, että niiden ratkaiseminen vaatii muutoksia yhteiskunnallisissa tuotantosuhteissa eli kokonaisyhteiskunnallista vallankumousta. Näin ollen Marxin ajattelussa tuotantotavan ristiriidat luovat edellytyksiä yhteiskunnalliselle muutokselle, mutta muutoksen toteutuminen on aina poliittinen kysymys. Yksi yhteiskuntateoreetisoinnin tunnetuimmista muotoiluista löytyy Marxin ”*Poliittisen taloustieteen arvostelua*” -teoksen johdannosta:

Elämänsä yhteiskunnallisessa tuotannossa ihmiset ovat tiettyjen välttämättömiä, heidän tahdostaan riippumattomien suhteiden, tuotantosuhteiden alaisia ja nämä vastaavat heidän aineellisten tuotantovoimiensa tiettyä kehitystasetta. Näiden tuotantosuhteiden kokonaisuus muodostaa yhteiskunnan taloudellisen rakenteen, sen reaaliperustan, jolle kohoaa oikeudellinen ja poliittinen ylä rakenne, ja tätä päällysrakennetta vastaavat tietyt yhteiskunnallisen tietoisuuden muodot... Taloudellisen perustan muuttuessa mullistuu koko valtaisa päällysrakenne hitaammin tai nopeammin (Marx 1979, 17).

Päällysrakenteella Marx tarkoittaa yhteiskunnan henkisiä ja poliittisia tietoisuuden muotoja sekä niiden pohjalta nousevien poliittisten, ideologisten, uskonnollisten ja muiden instituutioiden ja suhteiden kokonaisuutta. Materiaalinen tuotantotapa luo ”viime kädessä” edellytykset poliittiselle ja henkiselle elämänprosessille. Useimmiten talouden vaikutus on välillistä henkisten prosessien luomiselle ehtoja, rajoja ja mahdollisuuksia asettava. (Engels, ks. Marx & Engels VT 3, s. 444–453). Historia tai tuotantotapa ei tee itsessään mitään, vaan muutos tapahtuu, mikäli ihmiset tiedostavat muutoksen välttämättömyyden ja toteuttavat sen tietoisuutensa ohjaamalla poliittisella toiminnallaan: ”Ihmiset tekevät itse historiaansa, mutta he eivät tee sitä mielensä mukaan, ... omavalintaisissa, vaan välittömästi olemassa olevissa, annetuissa ja perinnöksi jääneissä olosuhteissa. Kaikkien edesmenneiden sukupolvien perinteet painavat vuorenraskaina elävien aivoja” (Marx, ks. Marx & Engels MEV 3, 18).

Yritysten voittosuhteiden aleneminen ja globaali kapitalismi

Marxin taloudellisen historian tulkinnaan yksi keskeinen ajatus oli, että kapitalistisessa kilpailussa jatkuva voittojen ylläpito on yrityksille erittäin vaikeaa. Marxin mukaan yritysten voittoasteella tai ”voiton suhdelluvulla” on sisäänrakennettu taipumus pienentyä ajan myötä, minkä hän näki johtavan kapitalistisen tuotantotavan lopulta ratkaisemattomaan kriisiin. Marxilaisessa tutkimuksessa on kiistelty siitä, ovatko yritysten voittoasteet todella historiallisesti pienentyneet ja kapitalismi siten kriisiytymässä. Esimerkiksi Yhdysvalloista kerättyjen aineistojen valossa näyttää siltä, että amerikkalaisten yritysten voittoasteet olisivat olleet laskussa aina 1950-luvulta asti (Kliman 2011). Samalla on kuitenkin huomautettu, että globalisaatio on johtanut siihen, että entistä suurempi osa pääoman arvonnäkökulmasta tuotetaan monikansallisissa yritysverkostoissa (Castells 1996). Globaalilla tasolla tarkasteltuna markkinoiden laajeneminen ja teknologian kehitys ovatkin ylläpitäneet yritysten voittosuhteita eivätkä voittoasteet näin ollen ole pienentyneet. Näin tuotantotavan analyysinkin pitäisi perustua globaalilla tasolla tapahtuvaan analyysiin, ei kansallisvaltioiden sisäisen kehityksen pohtimiseen. (McNally 2011.)

Weberin ymmärtävä sosiologia

Sekä Durkheimin että Marxin teorioissa yhteiskunnallisten rakenteiden ajatellaan ulkoapäin ohjaavan ihmisyksilöiden toimintaa. Näin ollen niihin liittyy vahvasti objektivistinen ulottuvuus. Max Weberin (1864–1920) sosiologiaa taas voidaan luonnehtia subjektivistiseksi ja toimijakeskeiseksi. Weberin mukaan sosiaalisia ilmiöitä ei voida selittää yksilön tiedostamattomissa olevien rakenteiden ja niistä johdettavien yleisten lainalaisuuksien avulla. Sen sijaan on tarkasteltava yksilöitä ja heidän toimintansa taustalla olevia motiiveja ja sosiaalisia merkityksiä. Weberin kuuluisan sosiologian määrittelyn mukaan:

Sosiologia on tiede, joka ymmärtää tulkiten sosiaalista toimintaa ja siten selittää sen kulun ja sen vaikutusten syitä. Inhimillinen toiminta taas on toimintaa, sikäli kun toimija tai toimijat liittyvät siihen subjektiivisen mer-

kityksen. 'Sosiaalista' toimintaa on puolestaan toiminta, joka on yhteydessä – toimijan tai toimijoiden tarkoittamassa merkityksessä – muiden käyttäytymiseen ja suuntautuu sen mukaisesti. (Weber 1978, 4.)

Weberille kysymys ei ole ensisijaisesti siitä, että toimijan tietoisuuden ulottumattomissa olevat yhteiskunnan rakenteet pakottaisivat yksilöt toimimaan tietyllä tavalla. Sen sijaan weberiläinen sosiologia kysyy, mikä saa ihmiset *mukautumaan* sosiaaliseen järjestykseen. Tällöin sosiaalisten ilmiöiden ei ajatella vaikuttavan yksilöihin näiden ulkopuolisinä objekteina, vaan tutkimuksen huomio kiinnittyy tietoisiin subjekteihin ja heidän vuorovaikutuksensa säännönmukaisuuksiin.

Weber korostaa, että sosiologiassa voidaan saavuttaa jotain sellaista, mikä ei ole koskaan mahdollista luonnontieteissä, nimittäin yksilön toiminnan osatekijöiden subjektiivista ymmärtämistä. Sosiologiassa on oleellista ymmärtää toimijoita ja heidän toiminnalleen antamiaan merkityksiä, jotta voidaan selittää sosiaalisia ilmiöitä. Ymmärtämällä toiminnan lojikka tai mieli voidaan *selittää* syitä toiminnalle: miksi tietty toiminta valittiin. Samoin voidaan *selittää* toiminnan vaikutuksia ja seurauksia. (Ks. myös Gronow & Töttö 1996.)

Toisten toiminnan ymmärtäminen ei edellytä kykyä toimia samalla tavalla itse. Weberin mukaan ”ymmärtääkseen Caesaria, ei tarvitse olla Caesar” (Weber 1978, 5). Ymmärtävä selittäminen voi perustua rationaalisen ymmärtämiseen, jolloin ymmärretään loogisesti joihinkin tavoitteisiin pyrkimistä ja siihen liittyvää keinojen valintaa. Empaattisessa ymmärtämisessä taas pyritään ymmärtämään toiminnan mieltä. Toimijoita ovat Weberille vain yksilöt. Yhteiskunnan rakenteet tai organisaatiot eivät siis hänen mukaansa toimi itsenäisesti, ilman yksilöiden myötävaikutusta. Mikäli toimintaan ei liity merkityksenantoa, kyse ei ole tietoisesta toiminnasta vaan rutiinista tai reaktiivisuudesta, jotka Weber rajaa sosiologian tarkastelujen ulkopuolelle. Juuri se, että kaikki sosiaalinen toiminta perustuu Weberin mukaan yksilöiden toimintaan ja toiminnan subjektiiviseen merkityksenantoon tekee ymmärtämisestä keskeisen osan selittämistä.

Weber (1978, 24–26) jakaa sosiaaliseen toiminnan neljään kategoriin: päämäärärationaaliseen, arvorationaaliseen, affektiiviseen ja traditionaaliseen toimintaan.

Päämäärärationaalisesta toiminnasta on kyse silloin, kun toiminnalla on tietty tavoite ja tavoitteisiin pyritään laskelmoidusti. Tällöin yksilö punnitsee ja pohtii toimintansa seurauksia ja kustannuksia ja valitsee keinot mahdollisimman tehokkaasti päämääränsä saavuttamiseksi. Esimerkiksi kauppias, joka punnitsee liiketoimiaan kustannus-hyöty-periaatteiden mukaisesti, toimii päämäärärationaalisesti.

Arvorationaalisesta toiminnasta on kyse silloin, kun toimintamallia pidetään itsessään arvokkaana esimerkiksi eettisistä, esteettisistä tai uskonnollisista syistä. Tällöin toiminnan motiivi voi liittyä esimerkiksi velvollisuuden kokemukseen, kunniaan tai kauneuden tavoitteluun. Mitä enemmän arvot määrittävät toimintaa, sitä vähemmän toiminnan seurauksia yleensä ajatellaan, mikä voi johtaa yksilön toimimaan seurauksista ja kustannuksista välittämättä.

Affektiivinen toiminta taas perustuu tunteisiin tai tunnetiloihin. Tällöin kyse on toiminnasta, jossa toimitaan tietoisesti jonkin tunnetilan, esimerkiksi kostonhimon, mielihyvän tai kiitollisuudentunteen pohjalta.

Traditionaalisessa toiminnassa toimitaan tottumuksen ja tavan perusteella. Weberin mukaan suuri osa ihmisten toiminnasta kuuluu tähän kategoriaan. Traditionaaliseen toimintaan sekoittuu myös usein arvorationaalisuutta, jolloin tapoja itsessään pidetään itseisarvona.

Weberin luokittelut ovat luonteeltaan *ideaalityyppejä*. Ideaalityypeillä tarkoitetaan sitä, että käsitteet esittävät ilmiön tutkijan näkökulmasta todellisuutta ”puhtaampana” ja loogisempana, ja siten ne toimivat tutkijan ajattelua selkeyttävänä teoreettisina apuvälineinä. Tutkimusprosessissa havaittua todellisuutta voidaan verrata näihin ideaalityyppeihin ja päästä tulkinnoissa eteenpäin. Weberin korostaakin, että on äärimmäisen harvinaista, että jossain konkreettisesti toiminnan tapauksessa toimintaa suuntaisivat yksinomaan esimerkiksi traditiot, tunne tai rationaalisuus. Yleensä orientaatiot sekoittuvat toisiinsa: Esimerkiksi tunnepohjainen kostonhimo voi johtua traditioiden ja arvojen loukkaamisesta. Samalla se voi johtaa päämäärärationaaliseen keinovalintaan koston toteuttamisessa.

Weber tarkastelee edellisten käsitteiden valossa esimerkiksi kapitalismin syntyä ja siihen liittyvää yhteiskunnan rationalisoitumista. Weberin 1900-luvun alussa tekemän analyysin mukaan ”aikaamme luonnehtii rationalisaatio ja älyllistyminen”. Rationalisoitumisprosessin syntymi-

sessä juuri kulttuuriin ja arvoihin liittyvät muutokset ovat olleet keskeisiä. Weberin mukaan traditiot, ei suinkaan rationaalinen omaan etuun pyrkiminen, yleensä määrittävät talouden toimintaa. Työntekoa ja rahan ansaitsemista on pidetty monissa kulttuureissa välttämättömänä pahana tai jopa halveksittavana. Tällaisten arvojen vallitessa esimerkiksi taloutta ja yhteiskunnallisia käytäntöjä leimaa toisto ja haluttomuus etsiä uusia toiminnan tapoja. Weberin mukaan traditioiden ylläpito kytkeytyy usein hallitsevien ryhmien taloudellisten etujen ylläpitämiseen. Statusryhmät pitävät kiinni eduistaan vahvistamalla traditiota ja pelottelemalla muutoksen aiheuttamalla riskeillä. Tällöin yksilön taloudenpito *mukautuu* traditioihin ja muuttuviin tilanteisiin oman edun pohjalta. (Weber 1980)

Weberin mukaan yksilöiden välitön oman edun tavoittelu tai talouden rakenteiden kehitys eivät kyenneet synnyttämään nykyistä yhteiskuntamuotoa, johon liittyy yritysten jatkuva rationaalinen voiton tavoittelu. Rationalisaatioprosessin syntyminen edellytti sitä, että teknologian, taloudellisen ajattelun ja yritysintituutioiden oli kehityttävä, mutta lisäksi tarvittiin eettistä suhtautumista voiton tavoitteluun. Tässä erityinen merkitys oli Weberin mukaan uskonnollisten arvojen muutoksella, mihin liittyy Weberin tunnetuin (1980) analyysi kapitalismin ”hengen” ja protestanttisuuteen liitettyjen eettisten periaatteiden välisestä yhteydestä. Weberin mukaan rationaalisen yrityskapitalismin keskeiset institutionaaliset edellytykset, kuten tuotannontekijöiden yksityinen omistus, rationaalisesti käytettävä teknologia, vapaa työvoima, vapaat markkinat sekä ennustettava lainsäädäntö ja oikeusjärjestelmä kehittyivät läntisen Euroopan kaupunkivaltioissa jo ennen protestanttisen uskonpuhdistuksen kehitystä. Tämä ei kuitenkaan ollut Weberin mukaan riittävä edellytys modernin kapitalismin myöhemmälle kehitykselle. Vasta kun ihmiset alkoivat suhtautua modernilla tavalla työntekoon ja yrittämiseen, sai kapitalismin kehitys uuden laadullisen ulottuvuuden. (Weber 1981.)

Weberin mukaan tällainen moderni asenne kehittyi protestanttisen uskonpuhdistuksen sivutuotteena. 1500-luvulla kehittyneisiin protestanttisiin reformoituihin uskontokuntiin, erityisesti kalvinismiin, liittyi armonvalintaoppi, jonka mukaan tietyt ihmiset on Jumalan kaikkietävän viisauden nojalla ennalta määrätty kadotukseen ja toiset pelastuk-

seen. Pelastusta ei siis voi saavuttaa omalla uskonnollisella toiminnalla, esimerkiksi hylkäämällä omaisuutensa ja vetäytymällä luostariin. Protestanttien oppien mukaan Jumala on luonut maailman omaksi kunnia-akseen, jolloin maailman muokkaaminen taloudellisena toimintana oli samalla Jumalan tahdon mukaista.

Kalvinistisen opin omaksuneet protestantit pyrkivät Weberin mukaan etsimään merkkejä omasta pelastuksestaan. Usein merkkejä etsittiin taloudellisesta menestyksestä. Menestys työssä ja taloudenpidossa oli merkki siitä, että sillä oli Jumalan siunaus. Näin taloudellinen menestys antoi uskoille pelastustietoisuuden, joka oli heille vahvin mahdollinen sisäinen palkkio rationaalisen työn kokemiseen eettisenä. Opin ei-aiotuna seurauksena askeettisesta työnteosta, rationaalisesta talouden hoitamisesta ja säästäväisyydestä tuli myös arvojen näkökulmasta rationaalista. Tämä tuotti talouteen kokonaan uuden ajattelu- ja suhtautumistavan. Kuten Weber (1980) kuvaa:

Ne [arvot] antavat hänelle rohkeuden ylittää kaikki vastukset. Ennen kaikkea ne kuitenkin ovat mahdollistaneet sen intensiivisemmän työpanoksen, jota yrittäjältä nyttemmin vaaditaan ja jota ei voi yhdistää mukavuudenhaluiseen elämänautintoon. Erityisesti nämä eettiset ominaisuudet ovat laadultaan toisenlaisia kuin menneisyyden traditionalismin vaatimat ominaisuudet. (Weber 1980, 49–50.)

Weberin mukaan ajattelutapa, jossa päämäärärationalisesta taloudellisesta toiminnasta tuli eettisesti arvokasta, kykeni tehokkaasti muuttamaan yksilöiden toimintamalleja. Tämän taloudellisen ajattelutavan kehittyminen oli lopulta niin tehokasta, että myös muiden kuin kalvinistien oli seurattava mukana, mikäli he halusivat menestyä taloudellisessa kilpailussa. Weberin mukaan syntyäkseen moderni kapitalismi tarvitsi asketismin hengen, mutta synnyttyään se – kilpailun kautta – alkoi määrittää kaikkien yksilöiden elämäntyyliä ”vastustamattomalla pakolla” (Weber 1980, 39, 134–135). Kilpailullinen kannustin levitti tehokkaasti porvarillisen keskiluokan eetosta 1500–1700-luvun Amerikassa, mistä se alkoi levitä myös muualle. Lopulta rationalisoituminen jatkoi kehittymistään uskonnosta riippumatta.

Rakenteiden ja toimijan välinen suhde

Klassiset sosiologit määrittivät ne keskeiset teoreettiset suuntaukset, joihin moderni sosiologia on myöhemmin suhteuttanut itseään. 1900-luvun lopun sosiologian erääksi keskeiseksi teemaksi muodostuikin toimijan ja rakenteen tai subjektivismin ja objektivismin välisen kuilun ylittäminen. Esimerkiksi ranskalaisen sosiologin Pierre Bourdieun (1930–2002) analyyseissa ja brittisosiologi Anthony Giddensin rakenteistumisteoriassa on lähtökohtana se edellä esitetty ajatus, että ihmiset tekevät historiansa itse, mutta he eivät itse valitse toimintansa olosuhteita, niihin liittyviä sosiaalisia käytäntöjä tai ajattelunsa jäsentymistä.

Pierre Bourdieu ja habitus toiminnan suuntaajana

Pierre Bourdieu katsoo, että yksilön valintoja ja toimintaa ohjaavat hänen kasvuolosuhteissaan sisäistämensä toimintataipumukset, tietoisuuden ja ajattelun mallit sekä merkityksellinen elämäkokemus. Näistä koostuvaa sisäistä ohjausta Bourdieu kutsuu nimellä *habitus*. Habitus syntyy ympäristön taloudellisten mallien, sekä kielellisten ja kulttuuristen rakenteiden sisäistämisen kautta suurelta osin tiedostamattomana prosessina, vallitsevien itsestäänselvyyksien (*doksan*) omaksumisena. Synnyttyään habitus ohjaa yksilön valintoja painottamalla sellaisia vaihtoehtoja, jotka vaikuttavat tutuilta sisäistetyin elämäkokemuksen ja omaksettujen toimintamallien kannalta. Valintoja ohjaavat myös toimijan käytettävissä olevat taloudelliset, kulttuuriset ja sosiaaliset voimavarat, joiden pohjalta toimijat ounastelevat itselleen mahdollisia vaihtoehtoja. Habituksen synnyssä keskeistä osaa näyttelee symbolinen vallankäyttö – syntyhän habitus pitkälti kasvuympäristön hallitsevien symbolisten ja kulttuuristen mallien sisäistämisen tuloksena. Samalla habitus kehittyy toimijan ja hänen elinympäristönsä rakenteiden välisessä vuorovaikutuksessa. Habitus ei siis heijasta suoraan yhteiskunnallisia rakenteita tai olosuhteita, vaan muotoutuu alati muuttuvissa käytännöissä ja tilanteissa. (ks. Bourdieu 1977; 2000).

Valintatilanteissa yksilö pyrkii valitsemaan sellaisia toimintavaihtoehtoja, jotka sointuvat yhteen habitukseen sisäistettyjen mallien kanssa ja jotka tuntuvat realistisilta suhteessa yksilön hallitsemiin resurssei-

hin. Valintojen dynaamista areenaa, jolla toimijat tavoittelevat kohteena olevia palkintoja, panoksia tai arvoja, Bourdieu kutsuu *kentäksi*. Kentän valtarakenne ja valta-asetat määräytyvät sillä arvokkaiden taloudellisen (raha, omaisuus), kulttuurisen (tutkinnot, kulttuuriset taidot) ja sosiaalisen (menestymistä auttavat sosiaaliset verkostot) pääoman lajien laadun mukaan. Yksilön menestymisen mahdollisuudet kyseessä olevalla kentällä ovat sitä paremmat, mitä enemmän hänellä on hallussaan kyseisen kentän arvopääomia. Esimerkiksi koulumenestys on yhteydessä koulu- laisten kodin koulutus- ja kulttuurimyönteiseen ilmapiiriin ja vanhempien koulutustasoon. ”Aateluus velvoittaa”, mutta vain niitä joilla on ”siihen varaa”. Tätä kautta on mahdollista tulkita esimerkiksi yhteiskunnallisen syrjäyttämisen ja syrjäytymisen noidankehii, joissa heikosti resursoidut yksilöt valitsevat asemaansa heikentäviä vaihtoehtoja koulutuksen ja työmarkkinoiden kentillä. Sellaiset ryhmät, joilla on vähän mahdollisuuksia saattavat siksi tehdä ”välttämättömyydestä” hyveen esimerkiksi makujen ja kulutuksen alueella (ks. Bourdieu 1974; 1977; 1984; Siisiäinen 2010).

Anthony Giddens ja rakenteen kaksinaisuus

Anthony Giddensin (1971) mukaan niin Durkheimilla, Marxilla kuin Weberilläkin oli yhteinen kiinnostuksen kohde – kapitalismin instituutioiden tutkiminen – jota he tarkastelivat eri näkökulmista. Giddens (1976) kuitenkin kritisoi marxilaista rakennesosiologiaa ja durkheimilaista funktionalismia siitä, että ne jättävät liian vähälle huomiolle sen tosiseikan, että ihmiset tekevät historiansa itse. Teorioissa luodaan kuva yhteiskunnasta rakenteina, jotka itsenäisesti vaikuttavat ihmisiin heidän tietämättään. Rakenteet ikään kuin toimivat ihmisyksilöiden ”selkien takana”.

Giddens (emt.) huomauttaa, että yhteiskunnan kokonaisjärjestelmillä ei ole omia tavoitteita, omaa järkeä tai omia tarpeita. Nämä ominaisuudet ovat vain ihmisyksilöillä ja siksi sosiologiassa tulee tarkastella ihmisten toiminnan ja sosiaalisten instituutioiden välistä suhdetta. Tutkimuksessa on huomioitava se, että ihmiset ovat aktiivisia toimijoita, jotka ovat jatkuvasti itse mukana synnyttämässä ja muovaamassa sosiaalisia käytäntöjä. Giddens (1984) yrittää rakentaa toiminnan teoriaa, joka ottaa huo-

mioon sekä yhteiskunnalliset rakenteet että ihmiset tarkoituksellisina toimijoina. Näitä ei hänen mukaansa voida erottaa toisistaan, sillä sosiaalisessa toiminnassa ja sosiaalisissa käytännöissä ovat mukana molemmat ulottuvuudet. Ihmisyksilöt luovat yhteiskunnan, mutta samalla yhteiskunta rajoittaa ihmisyksilöiden pyrkimyksiä. Giddensin *rakenteistumisteoriassa* sosiaalisten rakenteiden ajatellaan olevan sisäistettyjä toimintamalleja, jotka ovat yksilön kannalta kaksitahoisia.

Rakenteet yhtäältä rajoittavat yksilöiden toimintaa. Esimerkiksi yhteisöjen perinteiset toimintatavat ovat olemassa subjektista riippumatta. Ne toimivat sääntöinä, jotka rajoittavat yksilöiden toimintamahdollisuuksia. Toisaalta rakenteet ovat myös toiminnan resursseja ja mahdollistajia. Ihmiset käyttävät hyödykseen esimerkiksi erilaisia sosiaalisia sääntöjä vuorovaikutusprosesseja synnyttäessään. Ilman mitään sosiaalisen maailman vakiintuneita käytäntöjä ihmisten olisi huomattavasti hankalampaa toimia muiden kanssa. Samalla nämä vuorovaikutusprosessit kuitenkin ajan kuluessa jäsentävät uudelleen näitä rakenteellisia sääntöjä ja voimavaroja.

Giddens myös korostaa, että kaikki ihmiset omaavat huomattavasti tietoa yhteiskunnista, jonka jäseniä ovat. Vaikka ihminen ei osaisi pukea tietoaan sanoiksi, hän usein silti käytännössä tietää, kuinka yhteiskunta toimii. Samalla ihmiset eivät kuitenkaan tunnista kaikkia toiminnan seurauksia ja ehtoja. Toiminnalla on usein seurauksia, joita toimija ei tarkoituksellisesti tavoitellut ja joita hän ei havaitse. Vaikka historia syntyy ihmisten toiminnan seurauksena, ei kyse ole kokonaan tarkoituksellisesta toiminnasta, vaan prosessista, jossa tarkoituksellinen toiminta, toiminnan tunnistamattomat olosuhteet ja ei-aiotut seuraukset kaikki vaikuttavat yhteiskunnan kehitykseen.

Symbolinen interaktionismi

Symboliseksi interaktionismiksi kutsuttu sosiologinen ja sosiaalipsykologinen tarkastelutapa syntyi viime vuosisadan alkupuolella USAssa. Sen keskeisiä perustajia olivat George Herbert Mead, Herbert Blumer ja Charles Cooley. Symbolinen interaktionismi on sosiaalisen toiminnan tulkintaa korostava lähestymistapa. Nimensä mukaisesti sen keskeisinä käsitteinä ovat interaktio eli sosiaalinen vuorovaikutus ja toisaalta

vuorovaikutuksessa käytettävät symbolit, jotka ovat jaettu merkityksiä. Sosiaalinen vuorovaikutus tapahtuu symbolivälitteisesti. Koko yhteiskunta rakentuu vuorovaikutuksesta, joka toteutuu erilaisina sosiaalisina tilanteina eri ihmisten ja ihmisryhmien välillä. Ihmisten välinen vuorovaikutus on luonteeltaan kaksisuuntainen tapahtumasarja, jossa yksilö yhtäältä tuottaa merkityksiä toisille ihmisille, ja toisaalta tulkitsee toisten toiminnan ja käyttäytymisen merkityksiä.

Symbolinen interaktionismi on käsitellyt minuuden ja identiteetin muodostumista sosiaalisissa kontekstissa ja se on yksi varhaisimmista minäteorioista. Geoge Herbert Meadin (1972) mukaan identiteetin muodostumisessa on keskeistä se, että ihminen oppii tarkastelemaan itseään muiden silmin. Ihmisen minuudessa on aivan kuin kaksi puolta: subjektiminä (*I*), joka on yksilön omaa yksilöllisyyttä, minän toimintaa ja tunteita tietyissä sosiaalisissa tilanteissa. Minuuden toinen puoli on objektiminä (*me*), jossa itsen havaitseminen tapahtuu muiden ihmisten käyttäytymisen kautta. Objektiminän ”sisällöntuottajina” toimivat erityisesti *merkitykselliset toiset*, henkilöt joiden kanssa vietämme tai olemme viettäneet paljon aikaa ja jotka ovat vaikuttaneet ajatteluamme.

Samasta asiasta Charles Cooley (1981) käytti nimitystä ”peiliminä” (*looking-glass self*), jolla hän tarkoittaa ihmisen kykyä luoda jatkuvasti mielessään ajatuksia siitä miten ja millaisena muut ihmiset hänet näkevät. Ihmisen käsitys itsestä rakentuu siis ikään kuin sosiaalisen peilin välityksellä. Ihmisenä oleminen on eräänlaista sisäistä vuoropuhelua minuuden kahden puolen, subjektiminän ja objektiminän välillä. Toisin sanoen ihmisen toimintaan vaikuttaa sosiaalisen vuorovaikutuksen lisäksi yksilön vuorovaikutus itsensä kanssa.

Symbolisen interaktionismin keskeinen käsite on *sosialisaatioprosessi*. Sillä tarkoitetaan yksilön kasvamista yhteisön jäseneksi. Sosialisaatioprosessi on lapsuudessa alkava tapahtumasarja, jonka kuluessa yksilö aivan kuin viritetään symbolijärjestelmän ja kulttuurin taajuudelle. Tässä prosessissa yksilö sisäistää yhteiskunnan normit, arvot ja käyttäytymismallit, joita yksilö tarvitse toimiessaan yhteiskunnan jäsenenä. Bergerin ja Luckmanin (1994, 185–186) mukaan ”onnistunut sosialisaatio” tuottaa sosiaalisesti selkeäprofiilisia ja ennustettavia identiteettejä. Tällöin subjektiivisen ja objektiivisen todellisuuden ja identiteetin välillä vallitsee eräänlainen symmetria.

Sosialisaatioprosessin perustavaa laatua olevasta voimakkuudesta hyvän esimerkin tarjoavat niin kutsutut ”susilapset”, joita ihmiskunnan historiassa on raportoitu useita. Nämä susilapset ovat kasvaneet sosiaalisen yhteisön ja ihmiskontaktien ulkopuolella – toisin sanoen he eivät ole kokeneet sosialisaatiota – ja heiltä puuttuvat tyystin sellaiset ominaisuudet, joita ihmiseen liitämme. Sosiaalisen vuorovaikutuksen puuttuminen ja kulttuurin ulkopuolella kasvaminen johtavat tilanteeseen, jossa ihminen ei olennaisesti eroa ominaisuuksiltaan eläimestä. Ihmiseksi kehittyminen voi tapahtua vain sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.

Yksilöllistyminen ja jälkimoderni yhteiskunta

Yksilön ja yhteisöjen välinen suhde on ollut keskiössä myös tutkijoilla, jotka analysoivat modernisaatiota seurannutta jälkiteollista aikaa 1960- ja 1970-luvuilta lähtien. Sosiologiassa alettiin yleisesti kirjoittaa jälki-, myöhäis- tai postmodernista ja siihen liittyvistä ilmiöistä 1980-luvulla. Postmodernin käsite tuli sosiologiaan alun perin taiteesta ja kirjallisuudesta, jossa se esiintyi jo 1930-luvulla. Sosiologiassa kirjoitettiin 1970-luvulla erityisesti siirtymisestä post-industriaaliseen yhteiskuntaan (mm. Bell 1976), jossa perinteisten arvojen ja yhteiskunnallisten rakenteiden ajateltiin alkavan menettää merkitystään. Weberin teorioiden mukaisen rationaalisen ja utilitaristisen, rakenteita ja lakia kunnioittavan yksilön toiminnan ajateltiin jälkimodernissa yhteiskunnassa alkavan ohjautua yhä enemmän individualistisiin, irrationaalisiin ja hedonistisiin perusteisiin (Jallinoja 1991).

Amerikkalainen sosiologi Ronald Inglehart (1990) kuvaa siirtymistä jälkimoderniin yksilön toimintaa ohjaavien auktoriteettien muutoksilla. Modernin ajan rationaalisen-legalisen auktoriteetti korvautuu yksilön omalla auktoriteetilla: itsensä toteuttamisella ja itseilmaisulla. Siinä missä modernin ajan ihmiselle tärkeitä olivat työ ja tuotanto, päämäärät, vastuullisuus ja suorittaminen, itseään toteuttavalle jälkimodernille yksilölle tärkeitä arvoja olivat sen sijaan elämänlaatu, henkiset arvot, yksilöllisen valinnan vapaus, terveys ja kulutus.

Ehkä tunnetuin jälkimodernin yhteiskunnan teoreetikko on Zygmunt Bauman. Lukuisissa teoksissaan Bauman on 1980-luvulta alkaen

aina viime aikoihin asti analysoinut yhteiskuntien jälkimodernia aikaa ja niihin liittyviä ilmiöitä. Kirjassaan *Legislators and Interpreters* (1987) Bauman väittää kehittyneiden yhteiskuntien siirtyneen aikaan, jossa sen lisäksi että tuotanto on menettänyt asemansa kulutukselle, intellektuelit ja heidän edustamansa tieto on siirtynyt markkinoille. Intellektuelien rooliksi on jäänyt ennen kaikkea modernin ajan virheiden analysointi. Yksilö on jälkimodernissa maailmassa Baumanin mukaan ennen kaikkea kuluttaja, jolla on vapaus (ja pakko) rakentaa identiteettiänsä ja ilmaista sitä kulutus- ja elämäntyyliään. Tätä kuvaavat erityisesti kirjat *Freedom* (1988), *Work, Consumerism and the New Poor* (1998) sekä *Consuming Life* (2007).

Bauman ja naulakkoyhteisöt

Kirjassaan Liquid Modernity (2000) Bauman painottaa jälkimodernin yhteiskunnan ilmiöiden tulkinnanvaraisuutta ja yksilöiden elämäntapojen "liukuvuutta" vahvojen normien ja rakenteiden puuttuessa. Perinteisistä yhteisöistä irtaudutaan, mutta uudenlaisia yhteisöjä perustetaan samanaikaisesti. Nämä uusyhteisöt ovat kuitenkin usein tilapäisiä ja impulsiivisia ryhmittymiä, jotka perustuvat hetkelliseen speaktaakkeliin. Bauman käyttää näistä yhteisöistä termiä naulakkoyhteisö. Nimi kuvaa sitä, että ihmiset ripustavat itsensä ja ongelmansa intensiivisen, karnevalistisen ilmiön ympärille kootun yhteisön "naulakkoon", kunnes speaktaakkeli loppuu ja yhteisö lakkaa olemasta. Bauman pitää naulakkoyhteisöinä erityisesti median luomia tunnespeaktaakkeleja, kuten katastrofiuutisten emotionaalista kokemista. Näissä yhteisöissä ihmiset tuntevat hetkellisesti voimakasta yhteenkuuluvuutta, mutta yhteisöllisyyden tunne hajoaa nopeasti ilmiön menettettyä kiinnostavuutensa ja uutuusarvonsa. Myös jatkuvasti lisääntyneet tosi-TV -ohjelmat muodostavat emotionaalisesti latautuneita naulakkoyhteisöjä, joihin kuuluvat ohjelmiin osallistuvien lisäksi niiden katsojat.

Myös Anthony Giddens alkoi 1980-luvun lopulta lähtien kirjoittaa myöhäismodernin ajan ihmisen identiteettityöstä. Kirjassaan *"Modernity and Self-Identity"* (1991) Giddens kuvaa liukuvien identiteettien jatku-

vaa muutospakkoa ja ennen kaikkea identiteettityön tietoisuutta; ihmisten on tarve muokata koko ajan minuuttiaan ja elämäntyylejään, jotta kokisivat olevansa olemassa. Elämäntyylivalintojen muutokset eivät siten vain ilmaise muutosta, vaan valinnat muuttavat ihmistä. Giddensin mukaan elämäntyylivalinnat ovat myös yksilöllisiä, sillä myöhäismodernissa maailmassa sosiaaliset rakenteet ovat menettäneet merkitystään. Ulrich Beck (1986) näkee myöhäismodernin yhteiskunnan synkempanä. Hän korostaa valintojen tekemisen pakkoa ja nykyihmisen ahdistusta riskiyhteiskunnassa, jossa selkeiden normien puuttuessa yksilön pitää sopeutua arvaamattomiin uhkiin ja muutoksiin. Beckin mukaan moderni yhteiskunta on tiensä päässä, mikä johtaa lopulta modernin kumoutumiseen ja siirtymistä ”uuteen moderniin”.

Ranskalaisen sosiologin Michel Maffessolin mukaan modernin yhteiskunnan rationaalinen yksilöllisyys on johtanut yhtäältä yksilön yksinäisyyteen ja toisaalta massayhteiskuntaan. Massayhteiskunnassa individualismi on mahdotonta, sillä itseensä ja identiteettiinsä keskittyvä ihminen esiintyy viime kädessä aina muita varten. Kollektiivisuus on myös Maffessolin mukaan ihmisen perusvietti. Maffessoli näkee postmodernin yhteiskunnan uudessa kollektiivisuudessa –uusheimoisuudessa– positiivisen voiman. Uusheimoja eivät sido yhteen rakenteelliset siteet, vaan ennen kaikkea tyylit ja symbolit. (Maffessoli 1994; 1995) Uusheimot voivat siis muodostua ja purkautua esimerkiksi muotien ja tyylien, alakulttuurien, harrastusten, aatteiden ja muiden vastaavien tekijöiden ympärille.

Jälki- tai myöhäismodernia kuvaavan sosiologian ongelmana pidetään yleisesti siihen liittyvien määritelmien, ajankuvien ja muiden tulkintojen epämääräisyyttä. Lisäksi kirjoitettaessa modernin jälkeisestä ajasta ei osata välttämättä tehdä eroa kirjallisuuteen ja arkkitehtuuriin liitetyn postmodernisaation ja yhteiskunnan myöhäismodernia vaihetta analysoivan yhteiskuntateorian välillä, vaan on pyritty tutkimaan ja tulkitsemaan sosiologisia ilmiöitä ”postmodernisti”. Tällä tarkoitetaan erityisesti sosiologiseen selittämiseen liittyvien säännönmukaisuuksien hylkäämistä ja niiden korvautumista sekä tutkijan itsensä että tutkittavien kohteiden enemmän tai vähemmän yksilöllisillä tulkinnoilla.

Jälkimodernin käsitteistä ongelmallisimaksi lienee ajatus individualistisesta yksilöstä, sillä kuten yllä on kuvattu, sosiologisen tutkimuksen

lähtökohtana on ajatus yksilön käyttäytymisen ohjautuvuudesta sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Esimerkiksi Baumanin kirjoituksissa kuvaukset jälkimodernista yhteiskunnasta perustuvat monenlaisiin työn, talouden, kulutuksen ja globalisaation lainalaisuuksiin, jotka ovat tyypillisiä nimenomaan klassiselle sosiologialle. Näin ollen voidaan ajatella, että postmodernikin tarvitsee tulkinnalleen klassisen sosiologian luokitteluja. Bauman onkin todennut, että ”emme tarvitse postmodernia sosiologiaa, vaan sosiologiaa postmodernista” (Bauman 1992; Jallinoja 1995).

Sosiologinen teoria ja tutkimus

Kuten edellä on tarkasteltu, sosiologian tutkimuskohteena ovat sosiaaliset ilmiöt kaikilla elämänalueilla. Keskeinen tutkimuskohde kaikille sosiologiassa tutkittaville asioille ja ilmiöille on toimija eli ihminen. Toimintaa selitetään sosiologisilla teorioilla, joilla yhteiskuntaa myös tehdään ymmärrettäväksi ja ennustetaan sen muuttumista. Klassiset sosiologiset teoriat toimivat myös useiden nykyteorioiden pohjana.

Yleisesti ajatellaan myös, että koska sosiologia on empiirinen tiede, teorialla pitää olla yhteys yhteiskuntaan. Arto Noro erottelee sosiologiset teoriat *tutkimusteorioihin* ja *yleisiin teorioihin*. Tutkimusteoriat liittyvät välittömästi tutkimuksen tuottamiin ”todisteisiin”, yleiset teoriat taas nojaavat empiirisiin tuloksiin vain välillisesti yrittäessään ratkaista laajempia yhteiskunnallisia lainalaisuuksia. Monia klassisia teorioita yhteiskunnan kehityksestä tai sen rakenteen muutoksista onkin vaikea varsinaisesti testata. Nykysosiologiassa havainnoidaan myös ”ajan ilmiöitä” sosiologisiin teorioihin nojaten ilman varsinaista tutkimusaineistoa. Tätä kutsutaan aikalaisanalyysiksi. (Noro 2000). Aikalaisanalyttinen tarkastelu oli tyypillistä nimenomaan 1980- ja 1990-luvun jälkimodernia aikaa analysoivalle sosiologialle.

Sosiologiassa asioita kuitenkin tutkitaan yleisimmin empiiristen aineistojen avulla, ja tutkimuksessa on jokin ratkaistava tai ymmärrystä vaativa tutkimusongelma. Ihmisten toiminnasta pyritään löytämään säännönmukaisuuksia, jotka puolestaan selittävät tai ilmaisevat yhteiskunnallisten ilmiöiden toimintaa ja rakentumista. Pertti Jokivuoren ja Risto Hietalan mukaan nykysosiologiassa ei kuitenkaan pyritä ensisi-

jaisesti todentamaan tai ”oikeuttamaan” teorioita (Jokivuori - Hietala 2009). Sosiologisen tutkimuksen vaikeus – ja hienous – on siinä, että tutkimuskohteena olevat yksilöt ja yhteisöt ovat jatkuvassa ja muuttuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Sosiaalinen vuorovaikutus rakentuu suurelta osin kielen, puheen ja symbolien varaan. Kielen, puheen ja symbolien taas itsessään ajatellaan muokkaavan todellisuutta ja luovan merkitysrakenteita. Sosiologiset tutkimuskysymykset ja –käsitteet voivat olla joko teorialähtöisiä tai tutkittavasta aineistosta itsestään lähteviä. (Töttö 2000).

Sosiologiasta on vaikea löytää ihmisen toiminnasta yksiselitteisiä ”totuuksia” luonnontieteiden tapaan. Luonnontieteissä, kuten biologiassa tutkija yleensä kohteensa ulkopuolella, mutta sosiologit ovat ikään kuin ”sisällä” tutkimuskohteessaan. Toisaalta sosiologit selittävät monia samoja ilmiöitä kuin vaikkapa biologit ja psykologit, kuten yhteiskunnallista menestymistä, alkoholismia, parinmuodostusta tai rikollisuutta. Tutkimusmenetelmät sosiologiassa keskittyvät nimenomaan sosiaalisiin ja kulttuurisiin tekijöihin. Arkitodellisuus kuitenkin muokkaa käsitteitä ja tapoja toimia, jolloin sosiaalinen selittäminen vaatii jatkuvasti uusia teoreettisia käsitteitä ja tulkintatapoja.

Giddensin (1984) mukaan se, että sosiologia tutkii tietoisia ihmisiä, tuottaa sosiaalitieteelliselle ymmärtämiselle ja selittämislle oman metodisen haasteensa. Tämä johtuu siitä, että toisin kuin luonnontiede, sosiologia tulkitsee kohdetta, joka jo itse antaa tulkintoja omalle toiminnalleen. Ihmiset kykenevät ottamaan huomioon yhteiskuntaa koskevia tutkimustuloksia ja tulkintoja. He myös kykenevät muovaamaan toimintaansa tämän perusteella. Siksi sosiologiseen tutkimukseen liittyy kaksisuuntainen ymmärtäminen. Käsitteellään kaksois hermeneutiikka Giddens viittaa siihen, että sosiologinen tutkimusprosessi on ”tulkinnan tulkintaa”. Tutkimuskohteena ovat ihmisyyhteisöt, jotka ovat kykeneviä arvioimaan heitä koskevia tulkintoja. Niinpä yhteisöjä koskevat tulkinnat palautuvat tutkimuskohteen tulkittavaksi, mikä voi muuttaa yhteisöjen käyttäytymistä. Tämä sosiologian vuorovaikutuksellinen eli ”refleksiivinen” luonne ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei ihmisten tai yhteisöjen toiminnasta silti voitaisi löytää paljonkin objektiivisia syyseuraussuhteita eli kausaliitteita. Esimerkiksi taloudellisten resurssien määrä on yleensä sekä yhteiskunnallisella että yksilöllisellä tasolla tärkeä

reunaehto ihmisten toiminnalle.

Toimintojen seurauksia ei ole kuitenkaan aina helppo etukäteen arvioida, varsinkaan yhteiskunnallisella tasolla. Esimerkiksi alkoholiveron laskeminen Suomessa vuonna 2004 tuntui jälkepäin arvioiden järjettömältä, sillä alkoholin hinnan halpeneminen lisäsi väistämättä sen kulutusta ja siten myös terveyshaitoista aiheutuneita kustannuksia. Miksi veroa sitten laskettiin? Syy oli ensisijaisesti taloudellinen, sillä kun Viro liittyi EU:n jäseneksi toukokuussa 2004, alkoholin tuontirajoitukset poistuivat Suomen ja Viron välillä. Suomessa pelättiin alkoholituonnin huomattavaa kasvua ja siten alkoholista saatavien verotulojen vähentymistä. Alkoholin veroalen huomattiin kuitenkin muutamassa vuodessa olleen virhe, joten väkevien juomien veroa nostettiin kahdesti vuosina 2008 ja 2009, mutta mietojen juomien vero jätettiin lähes ennalleen. Tällöin ajateltiin, että kulutuksen painopiste siirtyisi viineihin ja oluisiin ja siten suomalainen juomakulttuuri muuttuisi terveellisemmäksi. Tämä toteutui osittain, sillä viinien osuus kulutuksesta on kasvanut. Kuitenkin alkoholin kokonaiskulutus lisääntyi koko 2000-luvun samoin kuin terveyshaitat. Alkoholin kulutukseen vaikuttavia kulttuurisia ja sosiaalisia tekijöitä on siis vaikea ennustaa, puhumattakaan yksilöiden tai pienempien ryhmien kulutuksesta.

Karppaamisesta konkurssiin

Joskus toiminnan yhteiskunnalliset vaikutukset lähtevät selkeästi yksilöiden ja pienempien ryhmien käyttäytymisen muutoksista. Esimerkiksi vuosina 2011-2012 useita leipomoita ajautui konkurssiin, sillä leivän kulutus laski nopeasti. Ilmiöllä ei ollut mitään yhteyttä leivän hintaan, vaan sen aiheutti terveyteen ja laihduttamiseen liittyvä trendi ”karppaaminen” eli hiilihydraattien vähentäminen ruokavaliosta. Karppaaminen oli suurimmaksi osaksi kulttuurisesti ja sosiaalisesti median välityksellä luotu muoti-ilmiö, joka ajan mittaan alkoi hiipua muiden muoti-ilmiöiden tapaan uusien ruokatrendien alta. Karppaamisella oli tosin myös lääketieteelliseen ravintotutkimukseen liittyvä pohja, mutta tutkimusten tulokset ovat kistanalaisia eivätkä ole vaikuttaneet virallisiin terveys suosituksiin.

Empiirisessä sosiologisessa tutkimuksessa on myös vaikea tulkita asioiden syy-seuraussuhteen suuntaa, sillä siinä ei yleensä pystytä tekemään koe-asetelmia luonnontieteiden tapaan. Kahden asian yhtäaikainen lisääntyminen tai vähentyminen ei välttämättä tarkoita ilmiöiden riippuvuutta toisistaan. Esimerkiksi lasten pahoinvoinnin lisääntyminen 1990-luvulla tulkittiin usein subjektiivisen päivähoito-oikeuden seuraukseksi, sillä tämä oikeus takasi kaikille alle 3-vuotiaille lapsille kunnallisen hoitopaikan vanhempien työssäkäynnistä riippumatta. Subjektiivisen oikeuden myötä lasten kotihoito väheni ja julkinen päivähoito lisääntyi. Kuitenkin samaan aikaan myös perheiden yleinen taloudellinen tilanne heikkeni laman takia. Myös televisiokanavat lisääntyivät, samoin kuin kännykät ja Internet-yhteydet. Toisaalta samaan aikaan talvet lämpenivät ja vaatemuoti muuttui niukemmaksi, mutta näillä ilmiöillä on tuskin yhteyttä sen enempää lasten pahoinvointiin kuin toisiinsaakaan. Sosiologinen selittäminen onkin tyyppillisimmin monien mahdollisten syiden sovittamista tutkimustuloksiin sekä aiempiin tutkimuksiin ja teorioihin.

Sosiologinen tutkimus Yfi-laitoksen erikoisaloilla

Yhteiskunnan ilmiöiden moninaisuuden seurauksena sosiologit ovat yleensä erikoistuneet tutkimaan tiettyjä yhteiskunnallisia asioita. Klassisiin ja moderneihin sosiologisiin teorioihin pohjautuen voidaan selittää monia ihmisten elämään ja arkeen liittyviä ilmiöitä. Yfi-laitoksen sosiologiassa tutkitaan erityisesti mm. taloutta ja työtä, kulutusta ja kulttuuria, ympäristökysymyksiä, kansalaisyhteiskuntaa ja verkostoitumista sekä ikää ja ikääntymistä. Näitä tutkimuksia esitellään lyhyesti alla kunkin erityisalan yhteydessä.

Talouden ja työelämän tarkasteluissa sosiologista keskustelua on hallinnut erityisesti keskustelu tuotantotavan muutoksesta. 1970-luvulle asti teollistuneiden maiden tuotantoelämää kuvattiin tayloristisena tai fordistisena tuotantona, jossa yritykset tuottavat pitkiä sarjoja samankaltaisia massatuotteita liukuhihnaan perustuvassa tehdasorganisaatiossa. Organisaatioita, työpaikkoja ja johtamista analysoitiin erityisesti kon-

fiktien, kontrollin, vallan ja vastarinnan näkökulmasta. 1980-luvulla huomattiin, että fordistinen tuotantomalli ei kykene toimimaan riittävän joustavasti kun kulutuskäyttäytyminen erilaistuu. Alettiin puhua joustavasta erikoistumisesta, johon liitettiin ajatus tiimityöstä, joustavista tehtävärajoista ja työntekijöiden moniammattitaitoisuudesta (Piore – Sabel 1984). Samalla sosiaalisia verkostoja ja niihin sitoutunutta luottamusta alettiin tarkastella kaiken taloudellisen toiminnan keskeisinä edellytyksinä, kuten esimerkiksi Petri Ruuskanen on todennut teoksessa ”*Verkostotalous ja luottamus*” (Ruuskanen 2003). Talouden verkostoja on tutkinut myös Ilkka Kauppinen, joka korostaa tutkimuksissaan globalisaation, tietopohjaisen talouden ja koulutuspolitiikan keskinäisiä yhteyksiä (esim. Kauppinen 2012).

Kulutuksen ja elämäntyylien tutkimus hyödyntää weberiläistä ajatusta yksilön arvosta ja statuksesta markkinoilla. Varhaisista teoreetikoista erityisesti Simmel käytti omien kulutus- ja muotiteorioidensa pohjana Weberin statusluokittelua. Taloustieteilijä Thorstein Veblen kirjoitti samansuuntaisesti teoksessaan ”*The Theory of the Leisure Class*” (1899). Veblenin mukaan ihmisen arvostus suoraan verrannollinen hänen varakkuuteensa, jota ilmaistaan ”kerskakulutuksella”. Kerskakulutuksen tarkoitus oli erottautua muista ja siten aiheuttaa kateutta alemmissa yhteiskuntaluokissa. Yllä kuvatun tapainen erottautuminen on keskeistä myös Pierre Bourdieu’n teorialle ”distinktiosta” eli erottautumisesta. Erottautumisen välineenä ylemmät yhteiskuntaluokat käyttävät erityisesti kulutukseen ja elämäntapaan liittyvää tyyli- ja makutietoutta. (Bourdieu 1984).

Terhi-Anna Wilska on analysoinut kulutustapoja eri yhteiskuntaluokkien ja ikäryhmien näkökulmasta ja todennut kulutuksen erojen selittyvän Suomessakin ainakin jossain määrin yhteiskunnallisella asemalla ja taloudellisilla resursseilla. Toisaalta myös sukupuoli ja ikä vaikuttavat kulutustapoihin (Wilska 2002). Yfi-laitoksen edesmennyt sosiologian professori Kaj Ilmonen, joka oli sosiologisen kulutustutkimuksen uranuurtaja Suomessa, tutki kulutusta myös rutiinien ja käytäntöjen ilmenemismuotona (mm. Ilmonen 2007). Nykyisin yksilöllistymiseen sekä teknologisoitumiseen liittyvät kysymykset, mutta toisaalta myös globalisaatio ja kestävä kehitys ovat kulutustutkimukselle keskeisiä

teemoja (Wilska 2011).

Ympäristösosiologiassa tutkitaan ekologisesti kestävästä kulutuksesta lisäksi esimerkiksi ympäristöön liittyviä arvoja ja asenteita, ympäristötietoisuutta, ihmisten luontosuhdetta, ympäristöongelmia, ympäristökonflikteja ja -liikkeitä sekä ympäristöön liittyviä riskejä. Ylipäätään ympäristökysymykset alkoivat nousta merkittäväksi tutkimuskohteeksi ja huolenaiheeksi 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin ilmestyivät kansainvälistä huomiota herättäneet teokset ”Hiljainen kevät” (Carson 1963) ja ”Kasvun rajat” (Meadows ym. 1973). Samalla ympäristökysymykset alettiin liittää osaksi yhteiskunnan rakenteita, vallankäyttöä ja kulutuskäyttäytymistä.

Ympäristöongelmia on käsitelty esimerkiksi marxilaisittain vieraantumisteorian kautta: kun tuotteet ja tuottajat vieraantuvat toisistaan ja yhteys luontoon katkeaa, vähenee myös luontoa koskeva ymmärrys, kuten Marja Ylönen ja Tapio Litmanen kirjoittavat teoksessa ”*Ympäristösosiologia*”. Teoksessa tutkijat tarkastelevat myös yhteiskunnallisten hallintamekanismien ja rakenteiden kyvyttömyyttä kontrolloida ympäristöriskejä ja -ongelmia (Ylönen – Litmanen 2010). Viime aikoina ympäristösosiologiassa on tutkittu erityisesti energiapolitiikkaa, globaaleja kysymyksiä, sekä ympäristöliikkeitä. Ylönen (2011) mukaan taloudelliset edut vaikuttavat ympäristön saastuttamisen kontrollointiin. Yksilöiden ympäristöasenteet voivat olla yllättäviäkin. Litmanen tutkimusryhmän mukaan esimerkiksi ydinvoimalaa ei ydinvoimapaikkakunnalla pidetä välttämättä pahana asiana, vaan voimalan taloudellista hyvinvointia edistävät vaikutukset korostuvat mielipiteissä jopa ympäristöuhkia enemmän (Litmanen – Kojo – Kari 2010).

Kansalaisyhteiskunnan/sosiaalisen organisoitumisen tutkimuksella ja teoretisoinnilla on pitkä perinne. Eri teoreetikoilla on erilaisia käsityksiä kansalaisyhteiskunnan käsitteen sisällöstä. Käytännöllis-empiirinen tapa on määritellä kansalaisyhteiskunta valtion ja markkinoiden ulkopuoliseksi alueeksi, jolla kansalaisuus muotoutuu kansalaisten ja heidän luomiensa vapaaehtoisten yhteenliittymien välisessä vuorovaikutuksessa. (ks. Cohen – Arato – Kumar 1993). Silloin käsitettä voidaan käyttää metodologisena välineenä tutkittaessa erityisesti kansalaistoiminnan, vapaaehtoisorganisaatioiden ja valtion välisen rajan muutoksia, mutta myös niiden suhdetta taloudelliseen alajärjestelmään. Tällainen määrittelytapa korostaa yhteiskunnallisten liikkeiden, yhdistysten ja muiden kollektiivisen toiminnan

muotojen sekä niihin kytköksissä olevien solidaarisuuden ja luottamuksen kaltaisten voimien merkitystä poliittisen järjestelmän, hallinnan ja kansalaisuuden sekä demokratian toimivuuden kannalta.

Martti Siisiäisen, Tomi Kankaisen (ks. Siisiäinen & Kankainen 2009) ja Esa Konttisen (2012) tutkimuksissa osoitetaan, että protestoivat liikkeet ja järjestynyt yhdistysmuotoinen kansalaisyhteiskunta kehittyvät vuorovaikutussuhteessa, toisiaan ja demokraattista järjestelmää vahvistaen. Näiden organisaatioiden kehityksessä sekä tunteet, elämäkokemukset että rationaaliset tekijät näyttelevät tärkeää roolia. Laitoksen sosiologit ovat analysoineet laajalti sosiaalisen luottamuksen muotoutumisen mekanismeja ja teoriaa. Sosiaalisen pääoman tutkimuksessa keskeisiä tutkimuksen kohteita on ollut Robert D. Putnamin nimeen yhdistetyn yhteisöllisen ja Pierre Bourdieun kehittämän yksilöväälitteisen sosiaalisen pääoman teorioiden vertailu, kehittäminen sekä soveltaminen empiirisen todellisuuden tutkimukseen. (ks. Ilmonen & Jokinen 2002; Ruuskanen 2001; Jokivuori (toim.) 2005; Siisiäinen 2003).

Yhdistysten luvattu maa

Suomesta puhtaasta usein ”yhdistysten luvattuna maana”, mutta millaiselta suomalaisen yhdistystoiminta näyttää tutkimusten valossa (ks. Siisiäinen & Kankainen 2009; Siisiäinen & Blom 2009)? Vertailevan tutkimuksen pohjalta voidaan väittää, että yhdistyksillä ja järjestöillä on Suomessa ainutlaatuisen tärkeä asema poliittisessa ja yhteiskunnallisen järjestelmässä. Ensinnäkin suomalaisilla on kansainvälisesti verrattuna keskimääräistä enemmän muodollisia yhdistysjäsenyyksiä (2-3 kpl/täysi-ikäinen), minkä lisäksi Suomessa on poikkeuksellisen paljon toimivia yhdistyksiä (90 000-100 000) asukasluokkaan suhteutettuna. Yhdistyksillä on myös ollut paljon vaikutusta poliittisen järjestelmän ja hyvinvointivaltion kehitykseen, minkä vuoksi kansalaiset yleisesti luottavat niihin. Mutta asialla on myös käänteispuolensa, sillä suomalaisten kollektiivisen toiminnan ”munat” ovat pitkälti yhdessä kopassa”: kansalaisilla on käytettävissä vähän toimivia vaihtoehtoja. Suora kansalaistoiminta, naapuruston, työtovereiden, sukulaisten ja muiden epävirallisten verkostojen poliittinen käyttö on useimpia muita maita vähäisempää. Sen vuoksi yhdistysten toimivuus ja uudistuminen (esimerkiksi internet-pohjaisten verkostojen

muodossa) on yksi yhteiskunnan tulevan kehityksen kohtalonkysymyksistä.

Kansalaisyhteiskunnan tematiikkaan liittyy myös *kulttuurisosiologinen* tutkimus, jota tehdään Yfi-laitoksella kulttuuripolitiikan maisteriohjelmassa. Miikka Pyykkönen on tutkinut esimerkiksi maahanmuuttajien kulttuuri- ja yhdistystoimintaa (Pyykkönen 2009). Sakarias Sokka on analysoinut suomalaisen taidehallinnon kehitykseen vaikuttaneita poliittisia kamppailuja (Sokka 2012) ja Anita Kangas mm. pohjoismaista kulttuuripolitiikan mallia ja paikallista kulttuuripolitiikkaa (Kangas 2003). Kulttuuripoliittinen tutkimus liittyy myös moniin kestäväen kehityksen sekä kulutuksen ja elämäntyylien teemoihin.

Län sosiaaliset ulottuvuudet ovat myös sosiologiassa keskeinen tutkimuskohde. Ikä ymmärretään sosiologiassa laajemmin kuin vain biologisena ominaisuutena, sillä siihen liittyvät monenlaiset kognitiiviset ja sosiaaliset aspektit. Ikää tutkitaan sosiologiassa erityisesti nuorten ja vanhojen ikäluokkien näkökulmasta. Näin ollen poikkitieteellisessä *lapsi- ja nuorisotutkimuksessa* sosiologian rooli on vahva, samoin *ikäntymisen* tutkimisessa, jossa laitoksen sosiologialla on pitkät perinteet. Yleisimmin sosiologit analysoivat ikää sukupolvinäkökulmasta. Sukupolven sosiologinen käsite on ikäryhmää laajempi, pitäen sisällään myös tietyn ikäryhmän yhteiset (nuoruuden) kokemukset ja niiden synnyttämän kollektiivisen tietoisuuden. Sukupolvien kollektiivista tietoisuutta muovaamien ”avainkokemuksen” merkitystä painotti ensimmäisenä saksalainen Karl Mannheim (1928/1952), jonka teorian ovat vaikuttaneet Suomessa erityisesti sodan jälkeen syntyneiden suurten ikäluokkien tutkimiseen. Myös nuorempia ikäluokkia on tutkittu sukupolvinäkökulmasta (mm. Wilska 2004).

Lapsia ja lapsuutta, mutta myös ikääntymistä tarkastellaan sosiologiassa lisäksi toimijuuden käsitteen kautta. Se nojautuu sekä Weberin sosiaalisen toiminnan teoriaan että Giddensin rakenteistumisteoriaan (vrt. Giddens 1984; Weber 1978). Toimijuusnäkökulma on tullut ikääntymistutkimukseen elämäntutkimuksen kautta. Jyrki Jyrkämän mukaan puhutaan toimijuuden periaatteesta, jonka mukaan yksilöt – myös ikääntyvät – rakentavat omaa elämäntutkimustaan ja tulevaisuuttaan käyttäen hallussaan olevia resursseja sekä tehden valintoja elämäntilanteensa ja siihen linkittyneiden muiden ihmisten ja olosuhteiden sisältämien mahdollisuuksien sekä niiden tuottamien rajoitusten puitteissa

(Jyrkämä 2008).

Sosiologiaa tutkitaan monen muunkin erikoisalan kautta. Käytännössä sosiologisesti voi tarkastella melkein mitä tahansa. Esimerkiksi kansainvälisen sosiologiyhdistyksen (ISA) temaattisia alaryhmiä on yli 80. Aiemmin oli tapana sanoa roomalaisen näytelmäkirjailija Terentiuksen sanoin: ”Mikään inhimillinen ei ole sosiologialle vierasta”. Tämäkin lause on osoittautunut vanhentuneeksi, sillä sosiologiassa tutkitaan nykyään jopa eläimiä yhteiskunnallisessa kontekstissa. Kuitenkin sellaiset sosiologian perusteemat kuin eriarvoisuus eri muodoissaan ja siihen liittyvä dynamiikka sekä yksilöiden sosiaaliset suhteet ja yksilön ja rakenteiden väliset jännitteet toistuvat teemasta riippumatta.

Sosiologian yhteiskunnalliset tehtävät ja tiedonintressit

Yhtenä sosiologian keskeisistä tehtävistä on systemaattisen ja empiirisesti koeteltavissa olevan tiedon tuottaminen yhteiskunnasta. Tutkijana sosiologi toimii erilaisilla, usein jännitteisillä yhteiskunnallisilla kentillä (kuten taloudellisella, poliittisella, uskonnollisella ja kasvatuksellisella). Tämän seurauksena sosiologi joutuu – tarkoituksella tai tarkoittamattaan – myös osalliseksi noiden kenttien ongelmien ja kiistakysymysten ratkaisemiseen.

Jännitteisillä kentillä toimiessaan sosiologit joutuvat pohtimaan omaan suhdettaan arvovalintoihin ja yhteiskunnallisen käytännön yleisempiin kysymyksiin. Saksalainen sosiologi ja yhteiskuntafilosofi Jürgen Habermas kritisoi sellaista ajatusta, että tieto olisi lähtökohdiltaan objektiivista ja läpeensä arvovapaata ja subjektista eli tiedon tuottajasta riippumattonta. Habermasin mielestä tieto on aina yhteydessä arvovalintoihin ja subjektiin, joka tietoa tuottaa, käsittelee ja tulkitsee. Habermas on eritellyt kolme yleistä tieteellistä lähestymistapaa yhteiskunnallisiin tekijöihin, joita hän kutsuu tiedonintresseiksi. Näitä tiedonintressejä vastaavat erityiset inhimillisen toiminnan aspektit sekä omat tieteelliset lähestymistavat (ks. Habermas 1976):

Teknisen tiedonintressin taustana on työ ja sitä vastaavat empiirisanalyttiset tieteet. Tekniseen tiedonintressiin liittyy olennaisesti pyr-

kimys ilmiöiden hallitsemiseen ja ennustamiseen, ja tiedolla on instrumentaalinen, välineellinen tarkoitus. Kiinnostuksen kohteena on yhteiskuntaa koskevan informaation kerääminen, missä ideaalituypinä on luonnontieteellinen tiedonhankinta. Kerättyä tietoa voidaan käyttää välineellisesti maailman kuvaamiseen ja selittämiseen, kuten on tapahtunut esimerkiksi työprosessein tieteelliseen analysointiin ja hallintaan pyrkivässä niin kutsutussa taylorilaisessa työn tutkimuksessa.

Hermeneuttisen tiedonintressin tavoitteena on inhimillisten merkitysten ymmärtäminen ja tulkinta. Siitä Habermas erottaa kieleen yhteydessä olevan praktisen tiedonintressin. Sen periaatteita noudattelevan tutkimuksen tavoitteena on yhteiskunnallisten prosessien ymmärtäminen, mikä voisi mahdollistaa paremman kommunikaation kehittämisen sekä menneisyyden ja nykyisyyden ymmärtämisen ja samalla oman aseman käsittämisen. Tämäntyyppisen tiedonintressin ideaalituyppejä lähinnä ovat historiallis-hermeneuttiset tieteet ja sosiologian koulukunnista niin kutsuttu ymmärtävä sosiologia. Max Weberin teos *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* on hyvä esimerkki hermeneuttisesta tiedonintressistä.

Emansipatorinen tiedonintressi kohdistuu ennen muuta vallan ja herruuden kysymyksiin. Se pyrkii selvittämään yhteiskunnallisen toiminnan ja vallan lainalaisuuksia ja tähän kytkeytyviä ideologioita riippuvuussuhteita. Tavoitteena on maailman ja/tai toimijoiden muuttaminen sekä vapautuminen niitä kahlitsevista voimista (emansipaatio). Hallitseva tiedonlaji on kritiikki, jollaiseen pyritään esimerkiksi Freudin psykoanalyysissa sekä niin kutsutuissa kriittisissä yhteiskuntatieteissä. Malliesimerkkejä emansipatorisesta tiedonintressistä ovat Marxin konfliktisosiologia sekä Pierre Bourdieun sosiologia, jonka keskeisenä tavoitteena on symbolisen vallanrakenteiden paljastaminen.

Sosiologiselle tutkimukselle on annettu – vaihtelevin painotuksin – tiedollisen tehtävän ohella yllä kuvattuihin tiedonintresseihin liittyviä muita tehtäviä. Sosiologinen tutkimus voi palvella yhteiskunnallisen suunnittelun, hallinnan ja tulevaisuuden vaihtoehtojen hahmottelun tehtäviä. Sillä, että sosiologinen tutkimus tekee toisinaan näkyviksi pii-

loon jääviä rakenteita, epäkohtia ja valtarakenteita, on potentiaalinen kriittinen funktionsa. Näin ollen ei ole ollenkaan sattumaa, että diktatuureissa ja totalitäärisissä järjestelmissä sosiologinen tutkimus on säännönmukaisesti pakkotoimien kohteena ja lakkautusuhan alaisena. Demokraattisessa yhteiskunnassa sosiologinen tutkimus ja tieto toimivat parhaimmillaan yhteiskunnan ja yksilöiden välisen avoimen vuoropuhelun ylläpitäjänä sekä sosiaalisten yhteisöjen itsetuntemusta ja toimintakykyä lisäävänä voimavarana.

Kirjallisuus

- Aro, Jari & Jokivuori, Pertti (2010). *Klassinen sosiologia ja moderni maailma*. Helsinki: WSOYPro.
- Bauman, Zygmunt (1987). *Legislators and Interpreters. On Modernity, Post-modernity, and Intellectuals*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bauman, Zygmunt (1988). *Freedom*. Milton Keynes: Open University Press.
- Bauman, Zygmunt (1992). *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Bauman, Zygmunt (1998). *Work, Consumerism and the New Poor*. Milton Keynes: Open University Press.
- Bauman, Zygmunt (2000). *Liquid Modernity*. New York: John Wiley & Sons.
- Bauman, Zygmunt (2007). *Consuming Life*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1986). *The Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage: London
- Bell, Daniel (1976). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas (1994). *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. (The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge, 1966.) Helsinki: Gaudeamus.
- Bourdieu, Pierre (1977). *Outline of a Theory of Practice*. New York: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1988). *Järjen käytännöllisyys*. Tampere: Vastapaino.
- Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre (2000). *Pascalian Meditations*. Käänt. Richard Nice. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, Pierre (1974). Avenir de classe et causalité du probable. *Revue française de sociologie* 19 (3), 3–42.
- Callinocos, Alex (1999). *Social Theory. A Historical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Castells, Manuel (1996). *The Rise of the Network Society. The Information Age:*

- Economy, Society and Culture. Vol. 1.* Cambridge: Blackwell.
- Carson, Rachel (1963). *Silent spring*. Boston: Houghton Mifflin.
- Cohen, Jean & Arato, Andrew (1992). *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: MIT Press
- Collins, Randall (1994). *Four Sociological Traditions*. New York: Oxford University Press.
- Cooley, Charles (1981). Self as Sentiment and Reflection. Teoksessa Stone, Gregory Prentice & Farberman, Harvey A. (toim.): *Social Psychology through Symbolic Interaction*. New York: John Wiley & Sons. 169–173.
- Coser, Lewis (1957). *The functions of social conflict*. Glencoe: The Free Press.
- Durkheim, Émile (1980). *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä. (Les formes élémentaires de la vie religieuse, 1912)*. Helsinki: Tammi.
- Durkheim, Émile (1982). *Sosiologian metodisäännöt. (Les règles de la méthode sociologique, 1895)*. Helsinki: Tammi.
- Durkheim, Émile (1990). *Sosiaalisesta työnjaosta. (De la division du travail social, 1893)*. Helsinki: Gaudeamus.
- Giddens, Anthony (1971). *Capitalism and Modern Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony (1976). *New Rules of Sociological Method. A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. London: Hutchinson.
- Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Irving (1967). *Interaction ritual. Essays on face-to-face behavior*. New York: Anchor Books.
- Goffman, Irving (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Anchor Books.
- Gronow, Jukka & Töttö, Pertti (1996). Max Weber – kapitalismi, byrokratia ja länsimainen rationaalisuus. Teoksessa Gronow, Jukka; Noro, Arto & Töttö, Pertti (toim.): *Sosiologian klassikot*. Helsinki: Gaudeamus.
- Habermas, Jürgen (1976). Tieto ja intressi. Teoksessa Tuomela, Raimo & Patoluoto, Ilkka (toim.): *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet. Osa 1*. Helsinki: Gaudeamus. 118–141.
- Heiskala, Risto (2000). *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ilmonen, Kaj (2007). *Johan on markkinat. Kulutuksen sosiologista tarkastelua*. Tampere: Vastapaino.
- Ilmonen, Kaj & Jokinen, Kimmo (2002). *Luottamus modernissa maailmassa*. Jyväskylä: SoPhi.

- Inglehart, Ronald (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jallinoja, Riitta (1991). *Moderni elämä. Ajankuva ja käytäntö*. Helsinki: SKS
- Jallinoja, Riitta (1995). Sosiologiaa postmodernisuudesta: Zygmunt Bauman. Teoksessa Rahkonen, keijo (toim.): *Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokivuori, Pertti (toim.) (2005). *Sosiaalisen pääoman kentät*. Jyväskylä: Minerva.
- Jokivuori, Pertti & Hietala, Risto (2009). *Määrällisiä tarinoita. Monimuuttujamenetelmien käyttö ja tulkinta*. Helsinki: WSOY oppimateriaalit.
- Jyrkämä Jyrki (2008). Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehukseksi. *Gerontologia* 4/2008, 191-203.
- Kauppinen, Ilkka (2012). Towards Transnational Academic Capitalism. *Higher Education* 64 (4), 543-556.
- Kliman, Andrew (2011). Ilmiasu ja olemus. uusliberalismi, finansialisaatio ja kapitalistisen tuotannon kriisi. Teoksessa Kallinen, Yrjö; Koivisto, Juha; Lahikainen, Lauri & Ronkainen, Antti (toim.): *Kurssi kohti konkurssia. Talouskriisin syyt ja seuraukset*. Tampere: Vastapaino.
- Konttinen, Esa (2012). Kansalaisyhteiskunta ja kollektiivisen toiminnan koordinaatit – tarkastelussa ympäristöliike. Teoksessa Jouko Nikula & Leo Granberg (toim.): *Talonpoikaisuuden ja post-sosialismin jäljillä*. Tampere: SoPhi. 161-177.
- Kumar, Krishan (1993). Civil society: an inquiry into the usefulness of an historical term. *The British Journal of Sociology* 44 (3), 375-395.
- Litmanen, Tapio; Kojo, Matti & Kari, Mika (2010). The Rationality of Acceptance in a Nuclear Community. Analyzing Residents' Opinions on the Expansion of the SNF Repository in the Municipality of Eurajoki, Finland. *International Journal of Nuclear Governance, Economy and Ecology* 3 (1), 42-58.
- Luhmann, Niklas (1984). *Soziale Systeme*. Frankfurt a/M: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (2004). *Ekologinen kommunikaatio*. Helsinki: Gaudeamus.
- Luhmann, Niklas (2000). *Organization und Entscheidung*. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Maffessoli, Michel (1994). *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage.
- Maffessoli, Michel (1995). *Maailman mieli*. Helsinki: Gaudeamus
- Mannheim, Karl (1952). The Problem of Generations. Teoksessa Mannheim, Karl: *Essays on the Sociology of Knowledge*. Routledge & Kegan Paul: London.
- Marx, Karl (1973). *Grundrisse*. New York: Vintage Books.
- Marx, Karl (1957). *Pääoma 1. 2. painos*. Petroskoi: Karjalan ASNT:n Valtion Kustannusliike.

- Marx, Karl (1979). Poliittisen taloustieteen arvostelua. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels: *Valitut teokset 4*. Moskova: Edistys. 5-197.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1978). Valitut teokset 3. Moskova: Edistys.
- McNally, David (2011). Finanssisektorin epävakaus ja globaali ylikasautuminen. Alustava analyysi suuresta lamasta. Teoksessa Kallinen, Yrjö; Koivisto Juha; Lahikainen, Lauri & Ronkainen, Antti (toim.): *Kurssi kohti konkurssia. Talouskriisin syyt ja seuraukset*. Tampere, Vastapaino.
- Mead, George Herbert (1972) [1934]. *Mind, Self, and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Meadows, Donella H.; Meadows, Dennis L.; Randers, Jorgen & Behrens, William W III (1973). *Kasvun rajat. Ihmiskunnan kohtalontilannetta koskevaan Rooman klubin tutkimussuunnitelmaan liittyvä raportti*. Helsinki: Tammi.
- Noro, Arto (2000). Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityypinä. *Sosiologia* 4/2000, 321-329.
- Piore, Michael J. & Sabel, Charles.F (1984). *The Second Industrial Divide. Possibilities for Prosperity*. New York: Basic Books.
- Pyykkönen, Miikka (2009). Maahanmuuttajajyhdistysten kulttuuritoiminta ja kulttuurille annetut merkitykset. Teoksessa Joronen, Tuula (toim.): *Maahanmuuttajien vapaa-aika ja kulttuuripalvelut pääkaupunkiseudulla*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus. 142-158.
- Ruuskanen, Petri (2003). *Verkostotalous ja luottamus*. Jyväskylä: Sophi.
- Ruuskanen, Petri (2001). *Sosiaalinen pääoma – käsitteet, suuntauksat ja mekanismit*. Helsinki: VATT.
- Simmel, Georg (1890). *Sociale Differenzierung. Sociologische und Psychologische Untersuchungen*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Simmel, Georg (1968). *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. 5. painos. Berlin: Duncker & Humbolt.
- Simmel, Georg (1919). Die Mode. Teoksessa Simmel, Georg: *Philosophische Kultur*. 2. painos. Leipzig: Alfred Kröner Verlag. 25-57.
- Simmel, Georg (1904). Fashion. *International Quarterly* 10 (1904), 130-150.
- Siisiäinen, Martti (2010). Osallistumisen ongelma. *Kansalaisyhteiskunta* 1 (1), 8-40.
- Siisiäinen, Martti (2003). Yksi käsite, kaksi lähestymistapaa. Putnamin ja Bourdieu sosiaalinen pääoma. *Sosiologia* 40 (3), 204-218.
- Siisiäinen, Martti & Blom, Raimo (2009). Associational Activeness and Attitudes Towards Political Citizenship in Finland from a Comparative Perspective. *Journal of Civil Society* 5 (3), 265-282.
- Siisiäinen, Martti & Kankainen, Tomi (2009). Järjestötoiminnan kehitys ja tulevaisuudennäkymät Suomessa. Teoksessa Kankainen, Tomi; Pessala, Heli; Siisiäinen, Martti; Stranius, Leo; Wass, Hanna & Wilhelmsson, Niklas: *Suo-*

- malaiset osallistujina*. Helsinki: Oikeusministeriö. 91–138.
- Sokka, Sakarias (2012). 'Kansamme kykyyn itse arvostella ei voi luottaa!': Taide- ja taiteilijakunnat valtiollisina asiantuntijaeliminä ennen toista maailmansotaa. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 452. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Töttö, Pertti (2000). *Pirullisen positivismin paluu*. Tampere: Vastapaino.
- Veblen, Thorstein (2007) [1899]. *The Theory of the Leisure Class*. Teddington: Echo Library.
- Wacquant, Lööc (1996). Foreword. Teoksessa Bourdieu, Pierre (with the collaboration of Monique de Saint-Martin): *The State Nobility*. Cambridge: Polity. ix–xxii.
- Weber, Max (1978). *Economy and Society I–II. An Outline of Interpretive Sociology*. Roth, Guenther and Wittich, Claus (toim.). Berkeley: University of California Press.
- Weber, Max (1980). *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Juva: WSOY.
- Weber, Max (1981). *General Economic History*. New Brunswick: Transaction Books.
- Wilska Terhi-Anna (2002). Me, a consumer? Consumption, identities and lifestyles in today's Finland. *Acta Sociologica* 45(3), 195–210.
- Wilska, Terhi-Anna (2004). Nuorten sukupolvitietoisuus Nuorisobarometrin valossa. Teoksessa Wilska, Terhi-Anna (toim.): *Oman elämänsä yrittäjät? Nuorisobarometri 2004*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto ja NUORA.
- Wilska, Terhi-Anna (2011). Vastuullisuus yksityisen kuluttajan näkökulmasta. Teoksessa Joutsenvirta, Maria; Halme, Minna; Jalas, Mikko & Mäkinen, Jukka (toim.): *Vastuullinen liiketoiminta kansainvälisessä maailmassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ylönen, Marja (2011). Saastumisen kontrollin ideologia: vesien saastumisen ja vesirikosten kontrolli Suomessa vuosina 1960–2000. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 424. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Ylönen, Marja & Litmanen, Tapio (2010). Sosiologisia lähestymistapoja yhteiskunnan ympäristösuhteeseen. Teoksessa Valkonen, Jarno (toim.): *Ympäristösosiologia*. Helsinki: WSOYPro.

POLITIikka JA POLIITIKKO¹

Eeva Lehtonen, Onni Pekonen
ja nimimerkki Palokorhonen

Mikä on politiikkaa?

Ei tarvitse kauankaan seurata uutis- ja ajankohtaissivuja tai debattipalstoja blogeista Facebookiin, eduskuntakeskusteluista puhumattakaan, ennen kuin törmää kiistelyyn siitä, onko jokin kysymys ”poliittinen” tai ”politiikkaa”, vai eikö se ei ole sitä, vai onko se suorastaan ”epäpoliittinen”. Vielä 1950-luvulla Suomessa esitettiin tällaisia kysymyksiä kovin harvoin, ja silloin kun esitettiin, niihin annetut vastaukset olivat hieman opettajamaisia. Esimerkiksi professori Jaakko Nousiainen laajasti luetussa teoksessaan *Puolueet puntarissa* esitti politiikan löytyvän omalta yhteiskunnallisen elämän alueeltaan, eli erityiseltä ”politiikan

1 Luvun lähtökohtana on ollut artikkeli ’Poliitikko, tiede ja arvostelukyky’ Kari Palosen kokoomateoksessa *Parlamentarismi retorisena politiikkana*, Vastapaino, Tampere 2012, 114–132. Lopputulos on kuitenkin aivan eri teksti. Painotettakoon, että Kari Palonen ei ole millään tavalla vastuussa argumenteista ja niiden spesifeistä formuloinneista, vaan ne ovat nimimerkin salaisuuden taakse kätkeytyvien kirjoittajien sekä Eevan ja Onnin käden jälkeä.

näyttämöltä” (1959, 32). Poliitikan näyttämön keskiössä olivat poliittiset puolueet, eikä politiikkaa oikeastaan ilman niitä ja niiden näkyvää toimintaa julkisuudessa voitu ajatellakaan. Näiden lisäksi muutkin specifit yhteiskunnalliset organisaatiot, kuten ammattiliitot ja etenkin niiden keskusjärjestö, vuonna 1930 perustettu Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK), jonka vaikutusvalta ja näkyvyys suuresti kasvoivat toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa, voitiin laskea mukaan politiikan elämänalueelle. Nousiainen kuitenkin katsoi niiden harjoittavan ”poliittista toimintaa ’sivutyönään’” (1959, 81), eli keskeisesti politiikka tarkoitti puolueiden toimintaa. Miehiä poliittisesti passiivisemmat naiset tulivat mukaan politiikkaan puolueiden naisorganisaatioiden kautta; naiseudessa sinänsä sukupuolena ei nähty vielä mitään erityisemmin poliittista. Poliitikka jakautui erityisiin lohkoihin, jotka voitiin nimetä: esimerkiksi talous-, maatalous-, teollisuus-, raha- ja finanssipoliitikka. Nämä olivat temaattisia kokonaisuuksia, joiden sisällöistä puolueet kiistelivät keskenään politiikan näyttämöllä, tiedotusvälineiden muodostaessa tällaisen politiikan edellyttämän julkisuuden raportoidessaan kiistojen käännteistä kansalaisille. Kansalaiset muodostivat politiikan katselijakunnan sekä kävivät säännöllisin väliajoin äänestämässä puolueille uudet voimasuhteet kunnallisessa ja valtakunnallisessa politiikassa, mutta olivat muuten varsin syrjässä tapahtumista. Poliitikka oli siten oma selväräinen elämänalueensa, jonka sisäpuolella oli politiikkaa, mutta sen ulkopuolella ei. 1950-luvulla oli siis vielä mahdollista kohtuullisen uskottavasti esittää tunnettuna, yleisesti hyväksyttynä ja akateemisten auktoriteettien siunaamana, mikä on politiikkaa. Nykyään se ei enää ole ollenkaan selvää, muuten kuin että puoluepolitiikan ohella on olemassa monenlaista muutakin politiikkaa ja poliittisuutta. Poliitikkaa ei ole enää mahdollista määritellä suoraviivaisesti. Nykyään sitä on lähdettävä avaamaan varovasti tutkimalla, mistä se on suomen kieleen ja käytäntöihin tullut, ja poimia sen erilaisista historiallisista säikeistä kokoon sen nykymerkityksiä.

Polis ja oikos

Sanasto, jolla nykyään puhumme politiikasta, perustuu kreikan kieleen ja antiikin Kreikassa käytyyn taisteluun tasavaltaisen ja monarkkisen hallitsemistavan välillä. Kreikan kielen sanat *polis* (πόλις) ja *oikos* (οικος) viittaavat kahteen erilaiseen hallitsemisen tyyppiin, ”poliittiseen” ja ”despoottiseen”. *Oikos* sanana on nykyaikaisen taloustieteen pohjana (*oikonomia, ekonomia*). Se käsitti tilayhteisön, eli perheen, palvelijat ja orjat, sekä rakennukset, pellot ja laitumet. Sen tehtävänä oli hankkia varallisuutta sekä perheelle että sitä kautta myös koko yhteisölle. Samoin *oikos* turvasi yhteisön jatkuvuuden tuottamalla lapsia ja antamalla heille perusopetuksen. *Oikoksessa* ei ollut sijaa politiikalle, sillä siellä vallitsi isännän, eli miehen, yksinvalta. Tunnettu iskulause ”Vaitiolo on naisen kaunein koristus” on nimenomaan Aristoteleen *Politiikka*-teoksesta peräisin (I 13.30), ja se viittasi juuri ihanteelliseksi katsottuun kotitalouden hallitsemisen malliin. Naisten, palvelijoiden ja orjien tehtävänä oli vapauttaa mies joutilaisuuteen, niin että isännät saattoivat kokoontua agoralle, torille keskustelemaan ja väittelemään kaupunkivaltion asioista. Tällainen joutilas elämä torilla istuskellen ja yhteisistä asioista keskustellen ilmensi sitä täydellisintä hyvää, jonka kaupunkivaltio saattoi kansalaiselleen tuottaa. Laajemmassa mielessä *oikos* viittasi kotitalouden ohella myös laajempien yksiköiden despoottisiin hallitsemisen muotoihin, eli kreikkalaisiin kaupunkivaltioihin jos niitä hallitsi tyranni, tai Persian imperiumiin. Niissä hallitsevien ja hallittujen suhteet muistuttivat kotitalouden hierarkkisia suhteita miesten ja naisten, vanhempien ja lasten tai isäntäväen ja orjien välillä.

Polis on tyypillisimmillään vastayhteenliittymä: kaupunkitasavalta, joka on perustettu despoottisen hallitsemisen syrjäyttämiseksi Kreikassa, Roomassa ja muuallakin Välimeren alueella. Esimerkiksi Max Weberin mukaan antiikin historia on kirjoitettavissa erilaisten monarkkisten ja tasavaltalaisten hallitsemisen muotojen vastakkainasettelun ja sen vaihtelevien suhdanteiden mukaan (Weber 1909). Tämä ei tietysti rajoittunut vain kreikkalaisiin, vaan esimerkiksi Herodotus kuvaa vastaavia poliittisia debatteja persialaisten keskuudessa, eikä muutenkaan pitänyt heitä mitenkään olennaisesti erilaisina ajattelutavoiltaan (Herodotus III, 80–88). Sama taistelu näkyy keskiajan kaupunkitasavaltojen

ja imperiumien historiassa etenkin 1100-luvulla ja siitä eteenpäin, jolloin Rooman imperiumin maalliseksi perilliseksi julistautunut Pyhä saksalais-roomalainen keisarikunta sai vastaansa kaupunkien porvariston itsenäistymispyrkimykset, ensin Italiassa ja sittemmin muuallakin läntisessä Euroopassa. Kun imperiumissa vallitsi maaorjuus, hankkivat kaupungit vapauden siitä – iskulause ”kaupunki-ilma tekee vapaaksi” on peräisin tältä ajalta – ja perustivat keisarikunnan sisälle omia kauppiaiden ja käsityöläisten ammattikuntiin nojaavia tasavaltoja (Skinner 1978, osa I). Nämä tasavallat eivät eronneet keisarikunnasta, mutta puolustivat enemmän tai vähemmän tehokkaasti autonomiaansa imperiumia ja kirkkoa vastaan käyttäen retoriikan, filosofian ja juridiikan teorioita, diplomatiiaa sekä turvautuen tarvittaessa voimakeinoihin. Näiden itsehallinnollisten kaupunkitasavaltojen politiikassa edustamisen periaate tuli käyttöön ensi kertaa, ammattikuntien intressien edustamisen pohjalta. Näitä vastaavia, imperiumin sisäisiä tasavaltaisia itsehallinnollisia rakenteita löytyy toki muualtakin kuin Euroopasta, esimerkiksi Kiinan historiasta, siellä lähinnä erityisryhmien kuten kaivosmiesten tai merenkulkijoiden parista (Wang 1997). Joka tapauksessa antiikin Kreikasta on keskiajan kautta olemassa suora aatteellinen jatkumo meidän päiviemme nykyaikaisiin valtioihin, joissa on kaikissa jatkuvasti näkyvissä tendenssejä sekä harvainvaltaistumiseen että demokratisoitumiseen (Buzan and Little 2000; Inglehart and Welzel 2005). Pääero on vain siinä, että sekä koulutuksen että viestintäteknologian ansiosta tasavaltainen hallitusmuoto on nykyään mahdollista jopa yli miljardin ihmisen valtioissa kuten Intiassa, mutta antiikissa ja keskiajalla onnistuneet yritykset jäivät yleensä tuhansien tai korkeintaan kymmenien tuhansien ihmisten muodostamiin yhteisöihin.

Niin antiikin kuin keskiajankin kaupunkitasavalloissa saattoi olla päällekkäin erilaisia poliittisia järjestelmiä. Monissa näistä kuningasvaltaa ei muodollisesti syrjäytetty, kuten ei ole välttämättä tehty nykyaikaisissa valtioissa. Olennaista niin tasavaltaisuuden kuin politiikankin kannalta ovat kansankokoukset, jotka olivat politiikan keskeisiä pelikenttiä. Esimerkiksi Ateenassa Peisistratos-suvun tyrannit kukistettiin 507–508 e.a.a. ja kansalaiset jaettiin uudelleen siten, että aatelissukujen kontrolloiman vanhimpainneuvoston (*areiopagi*) rinnalle asetettiin poliittisena yksikkönä uusi satunnaisesti muodostettu kansankokous eli *ekkle-*

sia (ἑκκλησία) Siihen saivat osallistua vapaat täysi-ikäiset miespuoliset kansalaiset (δῆμος demos). Tämä oli keskeinen siirto *oikos*-despotian rakenteiden ja aatelissukujen ylivallan murtamiseksi *poliksessa*. Reformin juoni oli siirtää kansalaisten lojaliteetin painopiste suvuista *polikseen* ja tätä kautta vahvistaa kansalaisten mielenkiintoa poliiksen kysymyksiin (ks. Meier 1980, 91–143). Muutos ei kuitenkaan ollut kertaluonteinen eikä selvä. Uusi kamppailu käytiin 462–461 e.a.a. aatelissukujen ja tasavaltaiisten välillä, minkä seurauksena ateenalaiset joutuivat valitsemaan itselleen selkeästi jommankumman hallitusmuodon. He valitsivat tasavallan. Tämä merkitsi uutta politisoinnin astetta, jossa koko poliittisen organisaation muoto asetettiin tietoisesti kamppailun ja valinnan kohteeksi. Valinta uuden poliittisen instituution hyväksi jätti tulevaisuuden avoimeksi ja sisälsi tietoisesti riskin ottamiseen. Tällainen kamppailu menee politiikan luonteen ytimeen. Poliitikassa kamppailun kohde on avoin, vaihtoehdot ovat avoimesti läsnä, ne sulkevat toisensa pois, valintojen seurauksia ei voi ennalta tarkkaan arvioida, vaan mihin tahansa valintaan sisältyy riski; uuden valitsemiseen enemmän kuin vanhan. Kamppailun tulos ei myöskään nojaa mihinkään politiikan yläpuolisiin oloihin, kuten jumaliin tai periaatteisiin, vaan ainoastaan äänten lukumäärään (Meier 1980, 144–246).

Politiikan kiistoja tästä näkökulmasta käsitellään monissa antiikin Kreikan näytelmissä (Aiskylos, Euripides, Sofokles, Aristofanes) sekä historiankirjoituksessa (Thukydides). Kansankokousten ja neuvoston politikoinnin retoriikkaa opettaneet sofistit (Protagoras, Gorgias) eivät kirjoittaneet mitään, ja heidän ajatuksensa tunnetaan vain fragmenteista. Roomalaisen Ciceron teoksessa *De oratore* (Puhujasta) havainnollistetaan niitä kiistoja ja politikoinnin muotoja, jotka olivat tunnusomaisia Rooman tasavallalle. Poliittikkaa toimintana antiikin Ateenassa tutkittaessa nämä tekstilajit ovat tärkeämpiä kuin Platonin ja Aristoteleen filosofia, joka on kirjoitettu aristokraattisesta näkökulmasta, ja jossa suhtaudutaan epäillen demoksen mahdollisuuksiin.

Esimerkiksi Platon esitti teoksessaan *Valtio* (Πολιτεία Politeía) ihanteellisen hierarkkisen hallintomuodon, jossa jokainen henkilö oli asetettu älynsä ja kykyjensä mukaisesti tehtäviin, ja jota hallitsivat filosofit. Hän ei kuitenkaan nähnyt mitään hallitusmuotoa pysyväksi, vaan katsoi filosofien valtion rappeutuvan ensin sotureiden johtamaksi timokrati-

aksi, ja sen jälkeen rikkaiden johtamaksi oligarkiaksi. Köyhien tehtyä kapinan seuraisi demokratia, mutta koska hänelle *demos* määrityi kaikkein köyhimmiksi ja oppimattomimmiksi ihmisiksi, heiksi joita marxilaisessa teoriassa nimitettiin ryysyköyhälistöksi (*Lumpenproletariat*), ei hän pitänyt demokratiaa sen enempää toivottavana kuin stabiilinakaan valtiomuotona. Oppimattomien ihmisten ei katsottu kykenevän valtion hallintaan. Demokratiaa seuraisi väistämättä tyrannia, jossa yksi yksilö anastaisi vallan ja orjuuttaisi kaikki muut. Kun tyrannian kauheuksia olisi kestäetty aikansa, olisi aika saattaa valtion asiat jälleen järkiperaiselle, tai nykykielellä ilmaistuna tieteelliselle pohjalle, ja rakentaa jälleen stabiili filosofien johtama valtio, jossa jokainen olisi hierarkkisesti oikealla paikallaan. Suuressa osassa klassista kirjallisuutta poliittinen *polis* nähdään vain välivaiheena, eikä edes toivottavana sellaisena. Järkevästi rakennettu ja moraalisesti hallittu *oikos*, jossa hoidetaan järkiperaisesti yhteisiä asioita, ilman riitelyä ja puolueellisuutta, esiintyy yhteisöllisen elämän ihanteena. Tämä on aristokraattinen perspektiivi, josta käsin katsottuna sekä politiikka että demokratia näyttävät epäilyttävinä ilmiöinä.

Politiikka ja yhteisten asioiden hoito

Sekä sana politiikka että ilmaus ”yhteisten asioiden hoito” ovat suomen kielessä 1800-luvun alun peruja. Edellinen tuli suomeen suorana lainana ruotsin kielen *politik*-sanasta (Palonen 2003a). Yhteisten asioiden hoito puolestaan liittyi talonpoikaisen suomen sanastoon, mutta näillä kahdella ilmauksella ei tuona aikana ollut mitään erityistä vastakkainasettelua. Jo ensimmäisissä suomenkielisissä sanomalehdissä kirjoitettiin yhteisistä asioista keskustelemisesta, neuvottelemisesta, toimittamisesta, tutkiskelemisesta ja tuumimisesta. Yhteisillä asioilla viitattiin paitsi johonkin eksplisiittisesti määrittelemättömään, myös maan, kansan tai pienemmän ihmisryhmän asioihin, kuten sääty, kylä, pitäjä, tai seura. Yksi varhaisimmista käyttötavoista on seuraava sitaatti:

Me emme (Jumalan kiitos) elä sellaisessa maassa, jossa yksi sääty olisi toisen orjaksi alennettu ja yhteisten asiain tiedosta ja toimituksista ulos suljettu. (Turun Wiikko-Sanomien 19.05.1821)

Kyse on selvästi talonpoikaissäätöyn kuuluvan suomenkielisen ihmisen kannanotosta. Jo sääty-yhteiskunnan aikaisessa Suomessa näkyy siis sama jännite kuin antiikin kaupunkivaltioissakin, köyhemmille kansanterroksille vahingollisen hierarkian vastustuksesta ja halusta päästä osalliseksi niin tiedosta kuin asioiden hoidosta maassa. Nykyäänkin niin tunnettu iskulause ”yhteisten asioiden hoito” näyttää ilmestyvän suomenkielisiin sanomalehtiin vuodesta 1860 lähtien, mutta ei tässä vaiheessa vielä koko maan asioihin liittyvänä ilmauksena. Tässä vaiheessa sitä käytettiin viittaamassa pienempien yhteisöjen, kuten seurakuntien, seurojen, kuntien, kaupunkien ja kylien toimiin ja arkisiin ylläpitotehtäviin, esimerkiksi:

Tässä katsannossa on Suomessa saatava seurakunnissa yhteisten asiain hoito siihen järjestykseen ja kuntoon, että seurakunnan jäsenet saavat ne omiin hoitoihinsa...” (Suometar 23.11.1860)

Yhteisten asioiden hoito liitettiin seurakuntiin ja kuntiin sen takia, että tällaisten yksiköiden asioihin ihmisillä oli mahdollista ottaa osaa valtiopäivätason äänioikeuden ollessa vielä hyvin rajattua. Ihmisten osallisuus yhteisten asioiden hoitoon nähtiin kuitenkin historiallisesti kasvavana ja kansan enemmistön edustajien näkökulmasta toivottavana. 1890-luvun alusta kansalaisten oikeudesta ja mahdollisuuksista yhteisten asioiden hoitoon nimenomaan Suomen tasolla alettiin puhua enemmän. Vaatimuksia tämän edistämiseen esitettiin lisääntyvissä määrin. Samaan aikaan puolueet ja puolueellisuus nousivat uudelle tavalla keskusteluun yhteisten asioiden hoidosta. Puolueet nähtiin paitsi aktivoivana tekijänä myös ylimääräistä ristiriitaa lisäävinä. Yhteisten asioiden hoidossa korostui 1800-luvun loppupuolella osallisuus päätöksentekoprosesseissa sekä omien intressien ja näkemysten esiintuonti osana tätä, erityisesti maaseutuväestön kohdalla. Poliittiseen aktivoimiseen liittyi samalla tietty sivistysprojekti, jossa ”yhteisten asioiden hoidolla” oli opettava tehtävänsä, kansan kouluttaminen ajattelemaan laajemmin kuin vain oman itsensä tai perheensä asioita.

1900-luvulla politiikka sanana alkoi selvästi yleistyä suomen kielessä, mutta nykymuotonsa se alkoi saada vasta toisen maailmansodan jälkeen. Samalla ”yhteisten asioiden hoidosta” kehittyi erikoisilmaus, jolla

voitiin puhua politiikasta ikään kuin sitä ei olisikaan. Debatille politiikan käsitteestä on ollut tunnusomaista tietty epäsymmetria. Kuten saksalainen juristi Carl Schmitt esitti, tapa julistaa vastapuolen toiminta poliittiseksi ja oma toiminta epäpoliittiseksi, toisin sanoen esittää oma toiminta tieteelliseksi, oikeudenmukaiseksi, objektiiviseksi, puolueettomaksi, yhteisten asioiden hoidoksi ja niin edelleen, on erityisen intensiivinen tapa tehdä politiikkaa (Schmitt 1932, 21). Jopa eduskunnassa on nykyäänkin tavallista väittää, että täysistunnoissa tehdään politiikkaa, kun taas valiokunnissa voidaan puhua ”asiaa” ja tehdä ”varsinaista työtä” (Pekonen 2011). Se, että jokin asia julistettaisiin suoraan poliittiseksi, tai vaadittaisiin jonkin kysymyksen politisoimista, on huomattavasti harvinaisempaa, eikä sitä Suomessa ole tehty ennen kuin vasta 1960-luvun radikaaliliikkeiden aikaan, sen jälkeenkin vain harvakseltaan.

Nykyaikainen politiikan typologia

Politiikalle on nimenomaan tunnusomaista mahdollisuus toimia toisinkin. John Pocock julistaa politiikan kontingenttien tapahtumien käsitteeksi (Pocock 1975, 156), Michael Oakeshott puolestaan luonnehtii politiikkaa purjehtimiseksi rannattomalla ja pohjattomalla merellä (Oakeshott 1991, 60). Näille yhteistä on, että politiikka viittaa toimintaan, joka koskee kontingenttia, sitä mikä ei ole annettua tai ennalta määräytymistä vaan jossa on jotakin pelattavaa; ”pelinvaraa” kuten kirjailija Jouko Tyyri asian ilmaisi (ks. Kekkonen & Tyyri 1959, 138). Kontingenssi tarkoittaa mahdollisuutta tai sattumaa, sitä että mikään poliittinen tapahtuma ei ole välttämätön; jotain voi tapahtua, mutta voi olla tapahtumattakin, ja voi tapahtua jotain muuta. Tätä ei kuitenkaan voi tietää etukäteen, eli poliittinen toiminta tapahtuu aina epävarmuudessa tulevaisuuden suhteen. Poliitikassa pitää osata käyttää kontingenssia toiminnan tulkintavälineenä niin, että asiat, jotka näyttävät välttämättömiltä ja lukkoon lyödyiltä, voidaan avata uudessa tulkintakehyksessä niin, että ne alkavatkin näyttää keskeneräisiltä, tulkinnanvaraisilta ja alttiilta muutoksille.

Nykyaikaista politiikkakäsitystä voidaan parhaiten analysoida Kari Palosen tunnetulla kategorisoinnilla, jota hän kutsuu polit-sanastoksi, ja

joka eurooppalaisista kielistä parhaiten toimii englannin kielen avulla, koska sieltä löytyvät kaikki tarpeelliset substantiivit ja verbit (Palonen 1993). *Polity* käsitteenä tarkoittaa mitä tahansa poliittista organisaatiota. Sen keskeisin sisältö on ehkä valtio, mutta se voi tarkoittaa myös mitä tahansa muuta organisaatiota, jonka piirissä tehdään politiikkaa: kunta, yhdistys, perhe, Euroopan unioni, kansainvälinen organisaatio kuten Yhdistyneet kansakunnat tai G20, tai jopa koko maailma. Maailma voidaan nykyään ymmärtää yhdeksi poliittiseksi yksiköksi yksinkertaisesti siksi, että maailmassa harjoitetaan politiikkaa. Yhtäältä sitä tekevät suurvaltojen johtajat, Yhdysvaltain presidentti ennen kaikkea, toisaalta suurvaltain neuvotteluorganisaatiot, kuten YK:n turvallisuusneuvosto tai G20. Toisaalta sitä tekevät erilaiset kansalaisorganisaatiot, kuten länsimaissa organisoidut Greenpeace, Amnesty International ja World Wide Fund for Nature (WWF), tai Intiasta käsin organisoitu AWAAZ, miksei myös aseellista taistelua harjoittava Lähi-Idästä käsin organisoitu Al-Qaida. Olipa ne organisoitu mistä tahansa, on niiden agenda maailmanlaajuinen, ja ne pyrkivät vaikuttamaan politiikkaan kaikkialla maailmassa. Yksityinen ihminen, ainakin jos hänellä on verkkoyhteys, pystyy liittymään jäseneksi useimpiin tällaisiin globaaleihin organisaatioihin ylittäen tällöin oman valtionsa toimintakehyksen ja siirtyen maailmanpoliittiseksi toimijaksi. Sitä, mitä on ennen kutsuttu kansainväliseksi politiikaksi, on yhä enemmän alettu kutsua maailmanpolitiikaksi. Nimitykset kansainvälinen politiikka ja kansainväliset suhteet viittaavat oppihistoriallisesti tilanteeseen, jossa kansat edustajiensa välityksellä hoitivat erilaisia suhteita keskenään. Ajatusmalli perustuu traditionaaliseen jakoon sisä- ja ulkopoliitiikan välillä, jossa ulkopoliitiikka ja sitä myöten myös se politiikka, mitä kansainvälisessä tilassa tehdään, on erityisesti valtionjohtajien, ulkoministereiden, diplomaattien ja muiden ulkopoliitiikan ammattilaisten tehtäväkenttää. Tämä ei vastaa enää nykymaailmaa, vaan maailmakin sinänsä on ryhdyttävä jo ymmärtämään omaksi spesifiksi politykseen. Spesifin siitä tekee sen koon ja toimintarakenteen kehittymättömyyden lisäksi se, että maailmassa harjoitettava politiikka voi toistaiseksi olla vain immanenttia, samaan tapaan kuin klassisen poliittisen filosofian kosmologia, koska ihmisen maailman ulkopuolisia toimijoita ei ole vielä kohdattu.

Policy tarkoittaa politylle luotua toimintaohjelmaa. Se liittyy tilanteeseen, jossa erilaisia näkökantoja on tavalla tai toisella soviteltu yhteen,

joko jollakin agoralla neuvotellen, tai diktaattorin päätöksellä. Joka tapauksessa siihen liittyy vaatimus koko polityn yhtenäisyydestä, siis siitä, että kaikkien pitäisi noudattaa sovittua toimintaohjelmaa, jotta koko polityn ihmisten ja organisaatioiden sisältämä energia saataisiin kohdistettua tehokkaasti yhteen suuntaan. Policy pyrkii stabilisoimaan poliittisen tilanteen ja lopettamaan keskustelun. Usein policy myös kirjataan, mikä on symbolinen ele tilanteen stabiloimiseksi. Fyysisesti paperille kirjattua sovittua ohjelmaa on hankala mennä enää muuttamaan. Esimerkiksi hallitusohjelma on paperi, jolla Suomen tasavallassa nykyään hallitukseen osallistuvat puolueet sopivat keskenään hallituksessa noudatettavista suuntaviivoista. Vaikka se voidaanakin haastaa lukuisissa erityisissä tilanteissa, luo se kuitenkin raamit, joiden puitteissa hallitus pystyy toimimaan, ja johon vedoten ohjelmasta poikkeamista yrittävät puolueet palautetaan takaisin ruotuun. 1993 voimaan tullutta Maastrichtin sopimusta voidaan vastaavasti pitää yhtenä keskeisenä EU:n policydokumenttina. G20 huippukokousten tuloksena syntyneet sopimukset ovat vastaavia dokumentteja maailman tasolla, ja kamerakerhon johtoryhmän tekemä toimintasuunnitelma kansalaisjärjestötasolla. Yrityksillä, kuten vaikkapa Nokialla, on vastaavia strategisia suunnitelmia. Yleensä, mitä suuremmasta organisaatiosta on kyse, ja mitä voimakkaampia resursseja sillä on käytössään, sitä tärkeämpää sen toiminnan tehokkuudelle on selkeän polityn rakentaminen. Toimintaohjelma on kuitenkin aina temporaalinen, kestää aikansa, ja sitä joudutaan ennen pitkää muuttamaan joko toimintaympäristön muutoksen tai kilpailevien polityn sisäisten vaihtoehtojen nousun takia.

Politicking eli politikointi on toimintaa, jolla luodaan tai revitään auki policyjä. Siinä missä polityn päämäärä on yhtenäisyys, *politicking* ilmentää nimenomaan partikulaaristen intressien tuomista mukaan keskusteluun. Se avaa olemassa olevan tilanteen, poistaa sen yhtenäisen jähmettyneisyyden, mutta samalla joko pysäyttää organisaation toiminnan, tai – yleensä – polity jatkaa eteenpäin vanhan polityn varassa, hallinnollisen järjestelmän viedessä sitä eteenpäin. *Politicking* on kamppailua, jota tekevät erityiset toimijat, poliitikot. Heitä ei tässä määritä kuitenkaan heidän ammattinsa tai statuksensa vaan heidän toimintansa. Kaikki, jotka tässä tilanteessa ajavat eteenpäin jotain ajatuksia, politikoivat, eli ovat poliitikkoja. Politikointi tarkoittaa avausten ja aloitteiden tekemistä,

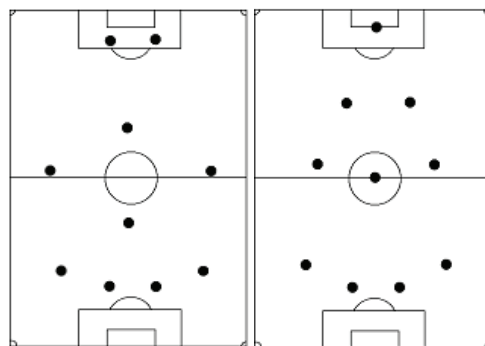
toisten poliitikkojen aloitteiden ampumista alas, liittoutumien rakentamista ja tuhoamista, neuvotteluja ja lehmänkauppoja, asioiden linkittämistä toisiinsa tai linkkien purkamista. Politikointi on hyvin kokonaisvaltaista toimintaa, johon asiaan paneutuva poliitikko saa usein käyttää paljon energiaansa ja aikaansa. Politikointiin tarvitaan nimenomaan aikaa, koska tulosten saavuttaminen siinä voi viedä kauan. Politikoidessaan huomaa, miten hyvä olisikaan, jos voisi heittäytyä kunnialliseen joutilaisuuteen ja keskittyä pelkästään politikointiin. Politikointi ei kuitenkaan välttämättä tuo tilanteeseen mitään uutta, jos se on vain polityn sisäisten ryhmien välistä vallanjakoa vanhoilla argumenteilla.

Politicization eli politisointi merkitsee jonkin uuden tuomista politikointiin. Se tarkoittaa erityisesti sellaisen asian, jota siihen asti ei ole pidetty poliittisena, tulkitsemista uudelleen niin, että siitä tulee keskeinen poliittinen kysymys. Esimerkiksi sukupuolentutkimuksen historia on naisen ja sukupuolen käsitteiden politisoimista kerran toisensa jälkeen, aina jostakin uudesta perspektiivistä. Pääministerin romanttisten suhteiden nostaminen keskusteluun paheksuvassa mielessä niin, että hänen kykynsä hoitaa virkaansa käy kyseenalaiseksi, on samoin sinänsä yksityisen piiriin kuuluvan asian politisoimista valtakunnallisella tasolla. Vanha Pronssisoturiksi kutsuttu patsas (Pronkssödur/Бронзовый солдат) Tallinnan Tõnismäellä ei herättänyt kummempaa kiihkoa ennen kuin Viron hallitus 2007 päätti siirtää sen pois keskustasta, jolloin asia politisoitui virolaisten ja vironvenäläisten kesken johtaen myös Viron valtion ja Venäjän väliseen konfliktiin Viron historian tulkintoista. Euroopan unionin finanssikriisi, joka yhtäältä olisi voitu hoitaa valtiovarainministeriöiden kesken virkamiestyönä, sopien tuen antamisesta tai sen epäämisestä tietyiltä jäsenvaltioilta Maastrichtin sopimuksen mukaisesti, on politisoitu eri Euroopan maissa niin vasemmiston, oikeiston kuin populistienkin taholta. Al-Qaidan voi sanoa politisoineen islamin maailmanpolitiikan tasolla. Politisointi tuo jotain uutta politiikan agendalle, ja samalla se on pyrkimys muuttaa keskenään kamppailevien osapuolten välisiä voimasuhteita luomalla uusi kamppailun fokus, joka vaatii uudenlaisia liittoutumia. Yhden asian politisointi samalla helposti depolitisoi jotain vanhaa, koska poliittisen konfliktin fokukseen ei mahdu yhtä aikaa kovin monia erilaisia asioita.

Tässä kuvauksessa politiikka on nähty elämänpiiriksi, jossa polity ja

policy ovat perusmuotoja, joiden rajoja politisointi ja politikointi laajentavat. Asia voikaan kääntää myös toisin päin, sekä irrottaa se spesifisistä poliittisista organisaatioista yleensä inhimillisen toiminnan kuvaamiseen, kuten Palosen uudemmissa tulkinnoissa (ks. Palonen 2003a, 2003b). Toimintakonseptiona politisointi viittaa pelivaran avaamiseen, politikointi sen käyttöön, kun taas polity ja policy ovat näiden rajatilanteita, joissa pelivara ja sen käyttötapa on supistettu tiettyyn muotoon.

Toimintakonseption perusoperaatio on politisointi, pelivaraa avaava operaatio, joka merkitsee jonkin asian sellaiseksi, jossa erilaiset ratkaisut tulevat kysymykseen. Ratkaisut muodostetaan politikoiden avulla, toisin sanoen käyttämällä tätä pelivaraa tavalla tai toisella. Pelivaran osoittaminen edellyttää, että havainnollistetaan, mitä erilaisia vaihtoehtoja sen suhteen on olemassa ja kuinka realistisia ne ovat. Polity viittaa muotoon, jolla politisointi on toteutettu tietyssä yhteydessä, toisin sanoen jokaiseen polityyn sisältyy tietynlaista pelivaraa ja se sulkee pois toisenlaista. Pelivaraa voidaan käyttää lukuisilla tavoilla tai olla käyttämättä, mutta erilaiset käyttötavat sulkevat pois toisena eli politikointi sisältää valintoja politiikan muotojen välillä. Näitä valintoja voidaan nimittää esimerkiksi strategioiksi ja taktikoiksi. Polityn nimeltä jalkapallo on tunnetusti aikojen kuluessa kehitetty erilaisia pelijärjestyksiä, joihin 10 kenttäpelaajaa sijoittuu – timantti ja joulukuusi ovat viimeaikaisia taktisia kuvioita.

Timantti

Joulukuusi

Brasilian maailmanmestarijoukkue otti vuonna 1958 käyttöön liberon, joka levisi ympäri maailman, mutta joka 1990-luvulta lähtien on jäänyt pois muodista. Esimerkillä voi havainnollistaa politikoinnin ja policyn välistä eroa: politikointi antaa pelaajille tilaa improvisoida ja ottaa huomioon sekä vastustajan että pelin tai sarjan tilanteen. Hyvä, politikoiva pelaaja on valmis muuttamaan taktiikkaa peliin kuluessa. Sen sijaan policy merkitsee sitoutumista tiettyyn opeteltuun pelikuvioon, linjaan tai systeemiin: halutaan pelata omaa peliä tilanteesta ja vastustajasta riippumatta. Kirjailija Paavo Haavikko kuvaa policy-tyylin ylivaltaa suomalaisessa politiikassa. ”Suomalainen poliitikko ei koskaan yllätä. Siksi hän aina häviää pelissä. Siksi hän jää pelipöytään kun voittajat lähtevät.” (Haavikko 1992, 167)

Politiikasta voidaan tietysti puhua ilman kreikkaan pohjautuvaa polit- sanastoakin. Lähinnä sitä käytetään vain eurooppalaisissa kielissä sekä osassa entisiä Euroopan suurvaltojen kolonioita. Suurimmassa osassa maailmaa puhe politiikasta perustuu muunkielisiin juuriin. Esimerkiksi kiinan *zhèngzhì*, japanin *seiji* ja korean *jungchi*, jotka kaikki kirjoitetaan samalla tavoin 政治, perustuvat alkuaan varsin *oikos*-tyyppiseen ajatteluun, jossa valtiollisen toiminnan yhteisenä ylhäältä ohjattuna päämääränä on valtion vauraus sekä yleinen harmonia kansalaisten kesken. Ensimmäinen merkki koostuu osista 正, oikein, sekä 文, joka tarkoittaa takomista. Merkki on vanhastaan liittynyt nimenomaan valtion hoitoon, mikä on täten mieltynyt asioiden takomiseksi oikeaan muotoonsa johtajan tietäessä, mikä se muoto on. Jälkimmäisen merkin alkuperäinen merkitys on samantapainen: 台 tarkoittaa ihmisen tekemää rakennelmaa, jota vasten merkissä roiskuu vettä. Merkki on alkuaan tarkoittanut kanavarakennelmaa, jonka avulla vesi on ohjattu hallitusti oikeaan uomaansa. Merkit on yhdistetty toisiinsa 1800-luvulla nimenomaan käännökseksi Euroopan kielistä tuodulle sanalle politiikka. Huolimatta siitä, että niissä molemmissa yhdistyy etymologisesti ylhäältä päin suoritettu villin, vapaan ja siksi mahdollisesti vaarallisen toiminnan tyynnyttäminen ohjaamalla se yhteen suuntaan, eli siitä, että niillä piirretään eräänlainen filosofikuninkaan ohjaileman yhteiskunnan malli, käytetään ilmausta 政治 2000-luvulla aivan samoin kuin polit-sanastoa Euroopassa. Erityisesti Japanin sekä 1990-luvulla demokratisoituneiden Etelä-Korean ja Taiwanin valtiollinen politiikka ei mitenkään

olennaisesti eroa eurooppalaisesta parlamentaarisesta politiikasta. Kyse ei ole sanoista sinänsä, vaan niiden merkityksistä, joita valtiollisen elämän puitteet muuttavat samoihin suuntiin kaikkialla maailmassa.

Poliitikko historiallisena ideaalityyppinä

”Poliitikon” käsite siinä muodossa kuin se nykyisin ymmärretään liittyy poliittisten järjestelmien demokratisoitumiseen, vaalijärjestelmien yleistymiseen ja parlamentaaristen käytäntöjen kehittymiseen. Tämä on yhtäältä tehnyt politiikasta kaikkien äänioikeutettujen ja laajemmin kaikkien kansalaisten asian, sekä toisaalta luonut kohtalaisen suuren ammattikunnan, joka saa elantonsa politiikan harjoittamisesta kansanedustuslaitoksen ja puolueorganisaatioiden piirissä. Max Weber jakoi jo lähes vuosisata sitten tämän perusteella modernit poliitikot kahteen kategoriaan, tilapäispoliitikkoihin ja ammattipoliitikkoihin (1919a). Tilapäispoliitikon käsite tarkoittaa, että jokainen kansalainen on poliitikko, joka eri vaaleissa käyttää – tai jättää käyttämättä – äänioikeuttaan. Hän voi osallistua politiikkaan myös muulloin, esimerkiksi kirjoittaen mielipidekirjoituksia lehdissä tai sähköisessä sosiaalisessa mediassa, mutta joka tapauksessa hänen osallistumisensa ei ole systemaattista, eikä hän saa tästä toiminnastaan elantoaan. Edes se, ettei koskaan äänestä, osallistu millään tavoin julkiseen debattiin eikä seuraa ollenkaan julkista keskustelua, poista sitä, etteikö kansalainen olisi poliitikko, koska niin osallistuminen kuin siitä pidättäytyminenkin ovat poliittisia valintoja. Ammattipoliitikkoo taas luonnehtii se, että hänen elantonsa on sidottu politiikassa menestymiseen, hän toimii jatkuvasti julkisuudessa kilpailullisessa asetelmassa, ja säännöllisin väliajoin hänen asemansa jatkuvuus on koetuksella vaaleissa. Mitään selkeää eroa näiden kahden poliitikkotyypin välille ei voi käytännössä vetää. Kunnallispoliitikko ei saa valtuustotyöstään palkkaa, mutta voi silti olla vuosikymmenien ajan keskeinen poliittinen vaikuttaja kunnassaan. Virkamiehet, politiikan toimittajat tai politiikan tutkijat voivat täyspäiväisesti osallistua poliittisten päätösten valmisteluun, politiikan seuraamiseen ja sen julkiseen kommentointiin olematta kuitenkaan ammattipoliitikkoja käsitteen weberiläisessä merkityksessä.

Demokratisoituminen ei edellytä eikä vaadi kaikkien kansalaisten poliittisen kompetenssin tasoittamista, mutta politiikka nykyaikaisissa monimutkaisissa valtioissa, joiden väestön koko on useimmissa valtioissa miljoonista yli miljardiin, vaatii erityiskompetenssia, jota ammattipoliitikoilla on. Edustuksellinen demokratia on 1800-luvun poliittisen teorian innovaatio, jonka avulla viimein voitiin ylittää klassisten teorioiden valtiomuototypologiat, ja jonka omaperäisyys on ymmärretty vasta paljon myöhemmin (Rosanvallon 1992, 2000; Ankersmit 1996, 2002). Edustuksellisen demokratian juoni on, että tilapäispoliitikot valitsevat keskuudestaan vaaleilla edustajikseen niitä, joiden voi olettaa olevan perehtyneitä, valmiita tai edes kiinnostuneita käsittelemään poliittisia kysymyksiä. Samalla hallitusvalta pysyy määräaikaisena parlamentarismien vaatimuksen ansiosta sekä tilapäispoliitikkojen kohtuullisessa kontrollissa.

Demokratisoitumisen yksi paradoksi on, että poliittisten toimijain lukumäärän moninkertaistuminen on johtanut heidän välistensä erojen korostumiseen nimenomaan niin, että ammattipoliitikkojen valta on kasvanut eriasteisiin harrastelijoihin nähden. Samalla heitä vastaan on noussut 1800-luvulta lähtien massiivista kritiikkiä ensin Yhdysvalloissa, sitten Euroopassa, pian myös Japanissa ja latalaisessa Amerikassa, sekä toisen maailmansodan tai viimeistään Kylmän sodan jälkeen kaikkialla maailmassa, missä on siirrytty puolueiden ja kilpailullisen vaalijärjestelmän avulla toimivaan demokratiaan. Tämä kritiikin ydin on alusta lähtien ollut ja on edelleen, että politiikka on likaista peliä ja ammattipoliitikot epäilyttäviä ihmisiä.

Se, mitä nykyisin kutsutaan poliitikoksi, on paljolti kahden historiallisen tyypin, puheen ammattilaisen ja vaalien taloudellista puolta organisoivan toimitsijan sulautuma. Poliitikon tärkein työkaluhan on puhe. Tällaisen poliitikon ideaalityypin yhtenä historiallisena lähtökohtana on Britannian parlamentti, jossa jo 1700-luvun kuluessa vakiintuivat selkeät proseduurit sekä menettelytavoille että puhekäytännöille, ja niiden taitava hallinta oli keskeinen parlamentaarikon valtaresurssi (ks. Redlich 1905). Esimerkiksi hallituksen parlamentarisoituminen on peräisin tältä ajalta, ja Britannian parlamentin yhdeksi tärkeimmäksi tehtäväksi kehittyi hallituksen valitseminen ja erottaminen (Bagehot 1867; Turcka 2007). Parlamentaarikko oli tähän aikaan kuitenkin osa-aikai-

nen ja palkaton toimija, eräänlainen politiikan käsityöläinen, joka saattoi elää esimerkiksi korko- tai osinkotulojen varassa, ja jota varsin pitkään ihailtiin Britanniassa (ks. esim. *Politics as Profession*, 1869). Vasta vuonna 1912 parlamentaarikko alkoi saada Britanniassa palkkaa työstään. Palkkauksen tuleminen mukaan toimintaan liittyy siihen, että 1800-luvun mittaan äänioikeus vähitellen laajeni. Parlamenttiin valittiin vähemmän varakkaita ihmisiä valtion eri toimintojen samalla monimutkaistuessa, jolloin parlamentaarinen työskentely ei enää voinut pysyä taloudellisesti riippumattoman yläluokan varassa. Äänioikeuden laajennus johti myös vaalipiirikohtaisen kilpailun lisääntymiseen, jossa ei riittänyt pelkästään hyvä puhetaito parlamentissa toisten gentlemannien parissa, vaan niin parlamentaarikon tyyppi kuin hänen retoriset käytäntönsäkin kehittivät äänestäjämassoja nostattamaan pystyvään suuntaan. Oman itsen ja puolueen kehuminen, vastustajien saattaminen epäilyksenalaisiksi, enemmän tai vähemmän katteettomien lupausten antaminen ja emotionaalisuuden käyttö tulivat tyyppillisiksi poliittisen puheen elementeiksi vaalitaisteluissa. Vaaleissa menestyneen poliitikon piti kuitenkin edelleen pärjätä hyvin myös parlamentissa, eli puhumisen ammattilaisten keskuudessa (Curzon 1913). Weber toisaalta korosti myös sitä, että parlamentin on kyettävä kontrolloimaan sekä hallitusta että byrokraatia, joilla on selkeä tiedollinen ylivoima suhteessa parlamentaarikkoihin, ja tämä vaatii taitavaa puhekykyä tilanteessa kuin tilanteessa. (Weber 1918, ks. myös Palonen 2007). Joka tapauksessa demokratisoitumisen myötä poliitikon ideaalityypiksi vakiintui ihminen, jonka tekeminen on nimenomaan puhumista, ja joka on siinä taitava.

Toinen poliitikon mielikuvaan vaikuttanut tekijä ovat politiikkaan liittyvät taloudelliset resurssit. Kuten James Bryce (1889/1914) ja Moisei Ostrogorski (1903/1912) klassisissa tutkimuksissaan osoittavat, niin ammattipoliitikkojen nousu kuin heidän kritiikkinsäkin alkavat *spoils systemin* käyttöönotosta Yhdysvalloissa Andrew Jacksonin presidenttikaudella (1829–1837). *Spoils system* tarkoittaa sitä, että vaalit voittanut puolue antaa sen puolesta kamppailleille äänestäjille ja toimitsijoille töitä valtionhallinnossa heidän ammatillisesta pätevyydestään riippumatta. Järjestelmään yleensä liittyy aiemmin valtaa pitäneen puolueen kannattajien tai pätevyysperusteilla virkoihin valittujen ihmisten erottamista, ja sen esiintyvyys on nykyään yleisintä maissa, jotka ovat selke-

ästi jakaantuneet heimoihin, klaaneihin, alueellisesti, tai kielen, uskonnon tai etnisyyden mukaisesti. Erilaista korruptiota ja julkisten varojen siirtymistä poliitikkojen ja virkamiesten sidosryhmille esiintyy tällaisessa järjestelmässä yleisesti. Yhdysvalloissa oli vaaleja paljon jo 1800-luvulla, ja niissä oli paljon voitettavaa ja hävittävää, joten puolueiden vaalikampanjoita piti ryhtyä rakentamaan ammatillisesti johdetun vaaliorganisaation avulla, mikä puolestaan vaati päätoimisten, palkattujen ammattipoliitikkojen ammattikunnan synnyttämisen. Vaikka vaaliorganisaatio sinänsä lepäisikin vaalien välillä, strategisten ammattilaisten on oltava jatkuvasti töissä, jotta heillä säilyisi tarkka käsitys poliittisen kentän vaihtelevista tilanteista. Puoluepamppu (*boss*) ja vaalipäällikkö (*election agent*) ovat tältä ajalta peräisin olevia klassisia esimerkkejä ammattipoliitikoista. Nykyään esimerkiksi nigerilaisen poliittisen järjestelmän tunnetut käsitteet kummisetä (*godfather*) ja kummipoika (*godson*) luonnehtivat tällaista järjestelmää (Adeoye 2009). Kummisetä on tavalla tai toisella rikastunut organisaattori, joka rahoittaa ja ohjaa puolueen tai yksityisen poliitikon vaalikampanjaa, sekä usein myös yksityistä nuorista miehistä koostuvaa iskujoukkoa, jota voi käyttää mellakointiin ja muihin taktisiin operaatioihin. Kummipoika puolestaan on hänelle kiitollisuudenvelkaan joutuva poliitikko, joka vaaleissa menestyttyään joutuu maksamaan velkansa kummisedälleen erilaisin poliittisen valta-aseman suomin keinoin.

Poliitikkoja vastaan esitetty kritiikki pohjautuu näihin kahteen ammattikunnan historialliseen tyyppiin. Anarkismista, vuoden 1871 Pariisin kommuunista ja vuoden 1905 Venäjän vallankumouksesta alkuaan inspiraationsa saanut ultrademokraattinen kritiikki hyökkää politiikan ammattimaisuutta ja sen institutionaalisia käytäntöjä vastaan haluten korvata sen ”suoralla toiminnalla”, joka olisi jotensakin eettisesti puhtaampaa ja oikeudenmukaisempaa kuin päivittäinen politiikka. ”Poliitikko” on tällaisessa varsin diletantissa ja nostalgisessa puhtaan elämän kaipuuseen perustuvassa kritiikissä kirosana. Toisen kritiikin tyyppin lähtökohta on nähdä parlamentti turhanpäiväisen puheliaisuuden (*bavardage*) paikkana. Tätä on parodioinut muun muassa John Stuart Mill (1861, 117). Tällainen kritiikki on 1800-luvulta lähtien kuulunut monarkistien, äärioikeiston, byrokraattien ja teknokraattien arsenaaliin. Sille on tyyppillistä vaatia, että sanat pitää erottaa teoista, ja vain teoilla

katsotaan olevan merkitystä. Tähän argumenttityyppiin kuuluu myös poliittisen päätöksenteon hitauden moittiminen, eli vaikerointi siitä että keskustelut, neuvottelut ja erilainen kaupankäynti monenlaisilla yksityiskohdilla vie aikaa, samalla kun asioiden esitetään vaativan nopeita ja selkeitä ratkaisuja. Ajankohtainen esimerkki on Euroopan Unionin velkakriisi, jossa koko sen nyt kaksivuotisen olemassaolon ajan lehdistössä on moitittu poliitikkojen olevan aina myöhässä päätöksissään ja tekevän ne aina liian hitaasti suhteessa ”markkinavoimiin”, joiden puolestaan esitetään kykenevän nopeisiin ja rationaalsiin toimiin. Tällaisten väitteiden ei tietysti pidä antaa hämätä itseään. Ne ovat vain väitteitä poliittisessa pelissä, jossa päätöksiä yritetään ohjailla itse kullekin edulliseen suuntaan. Joka tapauksessa tässäkin kritiikissä poliitikko on kirosana. Molempia kritiikkityyppejä yhdistää oletus, että poliitikoista on tullut ihmisryhmä, joka elää omassa maailmassaan. Poliitikkoja moititaan sekä siitä, että heistä on tullut ammattilaisia että siitä, että politiikka ei kuitenkaan ole mikään ”oikea” ammatti, jossa valmistettaisiin jotain käsin kosketeltavaa.

Tiede ja politiikka

Poliittinen pätevyys ei perustu tietoon, asiantuntemukseen, koulutukseen, tutkintoihin tai edes ylipäänsä tieteeseen. Kaikki tietopuolinen aines sinänsä on käyttökelpoista poliitikolle, mutta varsinaisesti hänen pätevyytensä perustuu hänen kykyynsä innostaa muita ihmisiä seuraamaan hänen tekemiään aloitteita, kuten Hannah Arendt asian muotoilee (1958, 177). Tietoa, koulutusta ja tiedettä ylipäänsä on kuitenkin arvostettu klassisista politiikan teorioista lähtien korkealle politiikan yhteydessä, mistä yhtenä esimerkkinä Suomessakin Martti Ahtisaaren presidenttikauden (1994–2000) asti käyty keskustelu siitä, pitäisikö presidentillä olla tieteellinen tohtorin pätevyys.

Oppikirjamaiseen tiedekonseptioon, jonka mukaan tiede uutta tietoa luodessaan myös luo parempaa ja kauniimpaa maailmaa, kannattaa suhtautua epäillen. Tällaisen tiedekonseption perusta on luonnontieteissä, joissa esimerkiksi kemistit ja fyysikot uusia materiaaleja kehittäessään voivat saada aikaan entistä parempia paistinpannun pohjia, kännyköi-

den akkuja tai auton moottoreita. Näin on tapahtunut maailmassa jo monta kertaa, joten asia on empiirisesti selkeä. Ihmistieteissä tieteen ja maailman suhde ei kuitenkaan ole samalla tavoin suoraviivainen. Yrjö Ruudun (1935) jälkeen kukaan suomalainen politologi ei liene julistanut, että politiikan tutkimusta lisäämällä Suomeen saadaan parempaa politiikkaa. Tilanne on sama kuin psykologiassa, jossa sen opiskelu ja tutkimus eivät välttämättä opeta tuntemaan ihmisiä. Tuija Pulkkinen kehottaa naistutkimuksessa irtautumaan tiedeuskosta (Pulkkinen 2001), ja samalla tavoin politologienkin on syytä olla ”ateisteja” tieteen ylistyksen suhteen. Tieteen kohottaminen auktoriteetiksi, jonka nimissä ajetaan, puolustetaan tai vastustetaan milloin mitään asiaa, ei voi olla herättämättä politologissa samanlaista epäluuloa kuin kaikki muukin auktoriteettien palvonta. Tieteellä ja politiikalla on yhtymäkohtia, ja molemmissa kamppaillaan samoilla tyyleillä, mutta yleisen politiikan pelikentillä tiede ja tutkijat ovat vain yhdentyyppisiä pelaajia monien muiden joukossa. Sen enempää heidän ei pidä demokraattisessa järjestelmässä ollakaan. Tieteen ylistys on nähtävä totuuden sijasta vain poliittisena argumenttina, johon ei pidä suoralta kädeltä uskoa.

Taloustieteen piirissä näkee edelleen joskus uskomusta, että jos sen yliopistollisia resursseja lisätään, ”saadaan maan talous kuntoon”. Kansantaloustieteen professorina pääosan akateemisesta urastaan tehnyt Weber näki jo vuosisata sitten tämän harhakuvaksi. Hänen mukaansa kansantaloustiede oli rakentunut luonnonoikeuden ja rationalismin maailmankatsomukselle pohjalle ja se sisälsi optimistisen uskon siihen, että todellisuutta voitaisiin hallita rationaalisesti. Tällainen lähtökohta on hankala tieteen omien toimintaperusteiden problematisoinnin kannalta (Weber 1904, 185). Weberiläisittäin mitä tahansa tiedettä on arvioitava historiallisena ilmiönä. Ihmistieteissä, mutta samoin myös varsin usein esimerkiksi lääke- tai ravitsemustieteissä, ei kulu pitkään kun se, mikä äsken esitettiin tieteen auktoriteetin kruunaamana tietona, jo julistetaankin vanhentuneeksi opiksi. Vastaavasti aikanaan vanhentuneiksi katsotuista teorioista varsin moni nostetaan ennen pitkää uudelleen mukaan tieteellisiin kiistoihin enemmän tai vähemmän uudistetuissa asuissa. Weberiläisittäin tieteille ovat ominaisia piirteitä ikuinen nuoruus ja keskenräisyys. Ne eivät tule valmiiksi, eivätkä ne esitä lopullisia totuuksia, mutta tämän ymmärtääkseen niitä pitää pystyä tarkastelemaan aina historian kautta.

Joskus jonkin tieteen piirissä keksitty uusi teoria, joka sillä hetkellä näyttää selitysvoimaltaan erinomaiselta, saattaa päästä jähmettymään akateemisen muodin asemaan. Vuosikymmenten takaisia tutkimuksia lukiessaan huomaa helposti sen jargonin, joka hyvinkin laajalti on ollut tietynä aikana kansainvälisesti käytössä lähes kaikkialla maailmassa. Tällaiset muodit harvoin kestävät pidempää aikaa kuin vuosikymmenen, mutta akateemisen maailman ulkopuolella näiden teorioiden käsitteistö helposti voi jatkaa elämäänsä hyvinkin pitkään. Esimerkiksi sosiologian parissa 1960-luvulla luotu yhteiskunnallisen funktion käsite voi esiintyä edelleen virallisissa asiakirjoissa ikään kuin tosioliona, eikä tiettyyn teoriakieleen kuuluvana puhetapana. Vastaavasti monien poliitikkojen sanastosta voi huomata, millä vuosikymmenellä, mitä tieteenalaa ja missä yliopistossa he ovat aikoinaan opiskelleet.

Akateemiset muodit ovat tarkoittamaton seuraus tiedepaatoksesta, ja niiden seuraaminen opettaa lukemaan edistyspuheita parodioina. Se, mitä "tieteellä" tarkoitetaan, tulee ymmärtää toisin kuin tiedeuskovais-ten julistuksissa sanotaan. Tieteessä ei ole kysymys kulloinkin todeksi uskottujen teorioiden joukosta, vaan tiede on ymmärrettävä erityisek- pelikentäksi, jolla käydään kamppailuja teorioilla. Siellä hyökätään, puolustetaan ja provosoidaan, aivan kuten politiikassakin. Kenelläkään ei ole valmiita kriteerejä sille, mihin päämääriin pelissä pyritään, miten pelataan ja miten pelin siirtoja arvioidaan. Tämä kaikki tekee tieteestä paljon moniulotteisempaa toimintaa kuin minä se on tapana esittää tiedeuskov- vaisten teksteissä. Weber korostaa artikkelissaan tieteen objektiivisuu- desta, että tieteessä eivät tärkeitä ole kulloisetkin tutkimustulokset, vaan erilaisten perspektiivien välinen kamppailu. Tämä kamppailu tapahtuu teorioiden, käsitteistöjen ja tutkimusotteiden avulla niin yksityisten tut- kijain, tieteenalojen kuin yliopistojenkin tasoilla. Kuka tahansa tutkija voi koko ajan tuoda uusia perspektiivejä koeteltavaksi tähän kamppai- luun. (Weber 1904, erit. 170–214). Akateemiset tilanteet, joissa yhdellä opilla on ylivalta, katsottiinpa se sitten monopoliksi tai monoteismiksi, ovat merkki tutkimuksen pysähtyneisyydestä.

Tietysti myös Weberin argumentin mukainen käsitys tieteestä on nähtävä historiallisesti. Sen pohjana on antiikin sofistien retorinen toi- mintatapa, jonka mukaan mille tahansa ajatukselle voidaan ja pitääkin esittää vastaväite. Se on hyvän puhujan tunnusmerkki. Sama ajatus esiin-

tyi renessanssin retoriikassa siinä muodossa, että kaikkia asioita pitää tarkastella niiden molemmilta puolilta (*in utramque partem*) (Skinner 1996), jolloin absoluuttisen totuuden ajatus tietysti ehkäistyy. Weberille tällainen perspektivistinen käsitys tieteestä tulee Friedrich Nietzscheä, jonka antiikin retoriikasta ja sofistikaasta puolestaan saamat inspiraatiot ovat selvät (Nietzsche 1995). Tällainen perspektivistinen käsitys tieteestä on siis retorinen, tai teologisella kielellä ilmaistuna ”ateistinen”. Tiede ja politiikka eivät suinkaan ole erillisiä asioita, vaan täysin yhteen kietoutuneita. Poliitiikka on sisällä tieteessä, eikä sen ulkopuolella. ”Valtaosuuksien tavoittelu ja vallan jakaantumiseen vaikuttaminen” (Weber 1919a, 36) viittaavat tieteen pelikentällä sekä uusien perspektiivien luomiseen että perspektiivien välisten voimasuhteiden muuntamiseen. Kuten ammattipoliitikkojen pelikentällä myös tieteessä voi nähdä asioiden politisoitua ja niillä politikointia. Politisointi merkitsee pelivaran osoittamista sieltäkin, missä sitä ei ole katsottu olevan, toisin sanoen jo käytettyjen teoreettisten perspektiivien problematisointia ja uusien konstruointia. Politikointi merkitsee siirtoja käynnissä olevissa akateemisissa kamppailuissa teesien ja argumenttien keinoin. Argumentin käsitteeseen sinänsä liittyy retorinen ja poliittinen ulottuvuus, mitä esimerkiksi Quentin Skinner korostaa kirjoittaessaan: ”I take it that to mount an argument is always to argue *with* someone, is always to reason for or against a certain conclusion or course of action.” (Skinner 1984, 201). Näillä pelikentillä toimimisessa tutkijoilla on paljon opittavaa poliitikolta, mutta toisaalta yleisillä kentillä pelaavat poliitikot voivat oppia jotain analysoimalla tutkijoiden rajattuja ja mikroskooppisia pelejä.

Sillä, että niin tieteessä kuin politiikan yleisilläkin kentillä asioita on tarkasteltava retorisesti vastakkaisilta puolilta, on eksplisiittinen poliittinen esikuva, nimittäin Britannian parlamentti ja sen mukaisesti rakennetut parlamentaarisen debatin muodot muissa parlamenteissa. Parlamentaarinen menettelytapa, jonka mukaan jotain esitystä ei voida kunnolla ymmärtää muuten kun tarkastelemalla sitä vastakkaisista ja toisilleen vaihtoehtoisista näkökulmista, mikä nimenomaan on parlamentaarisen keskustelun päämäärä, on Weberille keskeinen historiallinen malli tieteellisten kiistojen käsittelemiselle. Tieteellinen ”objektiivisuus” – Weberillä kuitenkin aina lainausmerkeissä – tarkoittaa parlamentaarille keskustelukäytännölle analogista reilun pelin periaatetta, jossa asi-

oista ei vain saa, vaan myös pitää keskustella kriittisesti (ks. tarkemmin Palonen 2008 ja 2010). Parlamentissa tällaisen reilun pelin dynamiikan käyttövoimana toimii hallituspuolueiden ja opposition välinen jännite, jossa toisen osapuolen esittämät ehdotukset haastetaan systemaattisesti. Monipuoluejärjestelmä ja kansanedustajien henkilökohtainen näyttämistarve heitä äänestävien tilapäispoliitikkojen suuntaan lisäävät tilanteeseen omat vaihtelevat kuvionsa. Tieteen pelikentällä tilanne ei ole kuitenkaan samalla tavalla systematisoitu valmiiksi positioiksi ja toimintatasäännöiksi, vaan toiminta on anarkistisempaa.

Tiede on kuitenkin vajavaista politiikkaa. Tutkijan ei tarvitse välittää äänestäjien kannatuksesta, joten hän voi hyvin tehdä erilaisia ajatuskokeita ja spekuloida epärealistisilla mahdollisuuksilla. Täysimittainen ammattipoliitikko sen sijaan ei voi etäännyä kauas aktuellien tilanteiden realistisesta arvioinnista ja päämäärätietoisista valinnoista niiden yhteydessä, ja hänen toimintaansa tietysti rajoittavat jossain määrin hänen edustamansa puolueen toimintaohjelman tai hallitusohjelman tapaiset valmiit linjaukset. Näitä rajoja voi tietysti aina ylittää, mutta ammattipoliitikon pitää tehdä se harkiten. Tutkija on kansalaisena tilapäispoliitikko, ja siinä määrin kuin tieteen pelikenttä vaikuttaa valtion yleiseen politiikkaan, on tutkija osittaispoliitikko, jonka pitääkin spekuloida sellaisilla vaihtoehtoilla, joita täysimittainen poliitikko taas ei voi esittää. Osittaispoliitikkona hänen on haastettava normaalipolitiikkaa sen ulkopuolelta. Tutkija kuitenkin suuntautuu paljon rajatummalle yleisölle kuin yleispoliitikko. Hän esittää argumenttejaan yleensä kirjoissa ja tieteellisten aikakauslehtien artikkeleissa, ja vain harvoin, useimpien kohdalla ei koskaan, hänen argumenttinsa ylittävät uutiskynnyksen niin, että niitä siteerataan tai kommentoidaan mediassa. Tieteen pelikentältäkin on aina mahdollista tulla pelatuksi ulos etenkin, jos poliittinen järjestelmä asettaa rajoituksia sille, mitä saa ja pitää tutkia, mutta eläkevirassa istuva professori on hyvin suojatussa asemassa verrattuna pelitappioiden ja lopulta vaalitappioiden uhkaamaan poliitikkoon. Tutkijalla on myös paljon enemmän aikaa harkita asioita kuin julkisella kentällä pelaavalla poliitikolla, eikä häntä provosoida samalla tavalla nopeisiin kannanottoihin tai käänteisiin kuin yleisemmillä kentillä pelaavaa ammattipoliitikkoa.

Poliitikon arvostelukyky

Poliitikko tarvitsee toiminnassaan erityistä politiikalle ominaista arvostelukykyä. Tämä ei koske vain ammattipoliitikkoja, joille poliittinen arvostelukyky on välttämättömyys, vaan myös tilapäis- ja osittaispoliitikkoja silloin, kun he päättävät ryhtyä sekaantumaan yleiseen valtiolaiseen tai maailmanpolitiikkaan. Poliitikon pitää ensinnäkin ymmärtää yllä käsitelty kaiken kiistanalaisuus (*contestability*), sekä pelivaran käsite. Poliitikko on siten ihminen, joka osaa lukea kaikkialta esiin *jonkinlaista* pelivaraa. Jean-Paul Sartre on käyttänyt ilmausta, jonka mukaan ihmisellä on vapaus valita ”la sauce a laquelle elle sera mangée” (se kastike jossa tulee syödyksi) (Sartre 1983, 344). Tämä on ääriesimerkki tilanteesta, jossa tulos on jo annettu ja se varmasti on tuhoisa toimijalle, mutta silti tilanteesta on etsittävä jotain pelivaraa. Poliitikko on siis se, joka ei luovuta tällaisessakaan tilanteessa, vaan hän yrittää lyödä ”oman lankansa kankaaseen”, kuten Arendtkin (1958/1960, 174) asian ilmaisee. Kun politiikassa on aina jonkinlaista pelivaraa, on kysyttävä, mil-laista pelivaraa on juuri nyt käytettävissä, miten erilaiset pelivarat arvioidaan ja miten ratkaistaan se, mitä niistä kulloinkin käytetään. Poliitikon arvostelukyky edellyttää tilanteiden lukutaitoa ja valmiutta valintoihin.

Kontingenssin takia poliitikko toimii aina tilanteissa, joissa esityksille tai päätöksille ei ole koskaan riittäviä perusteita, koska tulevaisuus voi hyvin nopeasti muuttaa koko tilanteen, ja poliitikko voi vain rajoitetusti ennakoita ja kontrolloida tätä. Poliitikko on ihmistyyppi, joka ei kaipaa pois tällaisesta tilanteesta eikä lamaannu siitä, vaan hän osaa pelata sen ehdoilla. Poliitikolle on tärkeämpää jatkaa peliä kuin murehtia pelin tuloksista. Tulokset ovat kuitenkin aina riippuvaisia muista pelaajista ja tilanteen asetelmista. Richard Rorty kuvaa tällaisia pelivaran hyväksikäytön taitajia nimellä *strong poets* (Rorty 1989, 28). Vahvat runoilijat tietävät, että totuus ei ole jossakin tuolla maailmassa, josta se voitaisiin löytää, vaan totuus on jotakin, joka tehdään ihmisten toiminnassa.

Poliitikon arvostelukykyyn kuuluu myös ymmärtää, että poliittinen toiminta merkitsee jatkuvaa kamppailua. Vastapelaajat voivat olla toisia poliitikkoja eli reaalisia ihmisiä, mutta poliitikko voi joutua kamppailemaan myös menneiden poliittisten kamppailujen tuotteita vastaan, eli sellaisia päätöksiä, instituutioita tai toimintamalleja vastaan, joita

hän ei katso enää relevanteiksi sen hetkisessä tilanteessa. Poliitikko voi myös kohdata varsin jäsentymätöntä vastarintaa, jota hänen toimintansa sinänsä provosoi. Poliitikko ymmärtää, että vain varsin harvoissa valtioissa hänellä on mahdollisuus päästä suvereeniksi, joka voisi julistaa poikkeustilan ja tehdä päätöksiä, jotka valtiokoneisto voisi ajaa väkisin lävitse. Pelin metafora sopii luontevasti kuvaamaan politiikkaa. Poliitikko osaa lukea politiikkaa pelien kompleksina sekä mitä tahansa ihmisten välistä peliä politiikkana.

Poliitikon lukutaitoon sisältyy siis kyky arvioida erilaisia asetelmia, tilanteita, ohjelmia ja vaihtoehtoja niiden poliittisen merkityksen suhteen. Juuri tätä arviointikykyä ja sen käyttöä populaari poliitikkokritiikki vastustaa. Poliitikko voi, tämän yleisen kritiikin argumentit hyvin tuntien, poliittisena operaationa syyttää toisia poliitikkoja vaikkapa ”pelin politiikasta”, mitä Suomenkin poliittisessa julkisuudessa säännöllisesti tapahtuu. Näin tehdessään poliitikko kuitenkin tietää olevansa itsekin pelaaja, joka on suorittamassa spesifiä harkittua vetoa pelissä. Poliitikko on henkilö, joka osaa ”devalvoida” asiakysymykset. Hän ei tee niistä itsetarkoitusta. Hän ei sitoudu minkään asian härkämpäiseen kannattamiseen tai vastustamiseen vaan ajaa tavoitteita lävitse. Hän saattaa aina kuitenkin muuntaa noita tavoitteita, yhtäältä niiden toteutettavuuden, mutta perustaltaan kuitenkin niiden merkityksen poliittisen arvioinnin nimissä. Poliitikko on se, joka osaa ja uskaltaa irrottautua yksinkertaisesta asioiden käsittelyn tasosta ja analysoida toiminnan laajempaa poliittista merkitystä sekä hylätä vakiintuneita ajatusmalleja. Poliitikko ideaalituypinä on ihminen, joka asettaa kontingentin välttämättömyyden, kaaoksen järjestyksen, katkoksen jatkuvuuden, kiistan yhteisymmärryksen ja itse pelaamisen sen tulosten yläpuolelle.

Kirjallisuus

Sanomalehdet

Suometar 23.11.1860

Turun Wiikko-Sanommat 19.05.1821

Tutkimuskirjallisuus

Adeoye, Akinola (2009). Godfatherism and the future of Nigerian democracy. *Afri-*

- can Journal of Political Science and International Relations* 3 (6), 268–272.
- Ankersmit, Frank (1996). *Aesthetic Politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Ankersmit, Frank (2002). *Political Representation*. Stanford: Stanford University Press.
- Arendt, Hannah (1981) [1958/1960]. *Vita activa*. München: Piper.
- Arendt, Hannah (1958). *The Human Condition* Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Aristoteles (1991). [n. 335–324 e.a.a.] *Politiikka*. Teokset 8. Helsinki: Gaudeamus.
- Bagehot, Walter (2001) [1867]. *The English Constitution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bryce, James (1995) [1886/1914]. *The American Commonwealth I–II*. Indianapolis: Liberty Press.
- Buzan, Barry & Little, Richard (2000). *International Systems in World History. Remaking the Study of International Relations*, Oxford: Oxford University Press.
- Cicero, *De oratore*. (2005) [55 e.a.a.]. *Puhujasta*, suom. Aulikki Vuola. Helsinki: Gaudeamus.
- Curzon, George (1913). *Modern Parliamentary Eloquence*. London: Macmillan.
- Haavikko, Paavo (1992). *Jatkoaika presidentille*. Helsinki: Art House.
- Herodotus (1990). [c. 440 BC] *Herodotus*. Loeb Classical Library. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Inglehart, Ronald & Welzel, Christian (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kekkonen, Matti & Tyryi, Jouko (1959). *Asiat ja asenteet*. Jyväskylä: Gummerus.
- Meier, Christian (1980). *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Mill, John Stuart (1991) [1861]. *Considerations on Representative Government*. New York: Prometheus Books.
- Nietzsche, Friedrich: (1995) [1871–1872, 1875] *Werke. Kritische Gesamtausgabe* 2/4. Berlin: de Gruyter.
- Nousiainen, Jaakko (1959). *Puolueet puntarissa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Oakeshott, Michael (1991). *Rationalism in Politics and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Press.
- Ostrogorski, Moisei (1993) [1903/1912]. *Démocratie et les partis politiques*: Paris: Fayard.
- Palonen, Kari (1993). Introduction: From Policy and Polity to Politicking and Politicization. Teoksessa Palonen, Kari & Parvikko, Tuija (toim.): *Reading the Political*. Helsinki: The Finnish Political Science Association. 6–16.
- Palonen, Kari (2003a). *Politiikka*. Teoksessa Hyvärinen, Matti; Kurunmäki, Jussi; Palonen, Kari; Pulkkinen, Tuija & Stenius, Henrik (toim.): *Käsitteet liikkeessä*. Tampere: Vastapaino. 467–518.

- Palonen, Kari (2003b). Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politicization. *Alternatives* 28 (2), 171–186. <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?sid=323be75c-374f-4ce0-adb9-6bb66019645e%40sessionmgr14&vid=1&hid=12&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=afh&AN=9740848> Viitattu 16.2.2012.
- Palonen, Kari (2007). Max Weber parlamentarismien puolustajana. Teoksessa Kaakuriniemi, Tapani & Mykkänen, Juri (toim.): *Politiikan representaatio*. Helsinki: Valtiotieteellinen yhdistys. 64–86.
- Palonen, Kari (2008). Objectivity as a Fair Play. Max Weber's Parliamentary Redescription of a Normative Concept. *Redescriptions* 12. 72–95.
- Palonen, Kari (2010). "Objektivität" als faire Spiel. *Wissenschaft als Politik bei Max Weber*. Baden-Baden: Nomos.
- Pekonen, Kyösti (2011). *Puhe eduskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- Platon (1999) [n. 390 e.a.a.] *Valtio*. Teokset IV. Helsinki: Otava.
- Pocock, J.G.A. (1975). *The Machiavellian Moment*. Princeton: Princeton University Press.
- Politics as a Profession (1869). *Quarterly Review* 126, 273–297.
- Pulkkinen, Tuija (2001). Tieteen ja totuuden politiikka – feministinen teoria toimii. *Naistutkimus* 14 (3), 48–50.
- Redlich, Josef (1905). *Recht und Technik des Englischen Parlamentarismus*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Rorty, Richard (1989). *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosanvallon, Pierre (1992). *Le sacre du citoyen*. Paris: Gallimard.
- Rosanvallon, Pierre (2000). *La démocratie inachevée*. Paris: Gallimard.
- Sartre, Jean-Paul (1983). *Cahiers pour une morale*. Paris: Gallimard.
- Schmitt, Carl (1979) [1932]. *Der Begriff des Politischen*. Berlin: Duncker & Humblot. 1932.
- Skinner, Quentin (1978). *The Foundations of Modern Political Thought* 1–2, Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin (1984). The Idea of Negative Liberty: Philosophical and Historical Perspectives. Teoksessa Rorty, Richard; Schneewind J.B. & Skinner, Quentin (toim.): *Philosophy in History*. Cambridge: Cambridge University Press. 193–221.
- Skinner, Quentin (1996). *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turkka, Tapani (2007). *The Origins of Parliamentarism. A study of Sandys' motion*. Baden-Baden: Nomos.
- Wang Tai Peng (1997). *The Origins of Chinese Kongsu*. Selangor Darul Ehsan: Pelan-duk Publications.

- Weber, Max (1973) [1904]. Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Forschung. Teoksessa Winckelmann, Johannes (toim.): *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr. 146–214.
- Weber, Max (1909). Agrarverhältnisse im Altertum. Teoksessa Weber, Marianne (toim.): *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Tübingen: Mohr. 1–288.
- Weber, Max (1988) [1918]. Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland. Teoksessa Mommsen, Wolfgang J. (toim.) *Max-Weber-Studienausgabe I/15*. Tübingen: Mohr. 202–302.
- Weber, Max (1994) [1919a]. *Politik als Beruf*. Teoksessa Schluchter, Wolfgang (toim.): *Max-Weber-Studienausgabe I/17*. Tübingen: Mohr. 35–88.

JANE ADDAMS SOSIAALISEN DEMOKRATIAN TEORETIKKONA JA POLIITTISENA EDISTÄJÄNÄ

Leena Eräsaari ja Mikko Mäntysaari

Johdanto

Sosiaalityön oppikirjoissa nostetaan usein esiin sosiaalityön historiaan oleellisesti vaikuttaneita ihmisiä. Tavallisimmin niissä mainitaan kaksi amerikkalaista vaikuttajanaista: Mary Richmond (1861–1928) ja Jane Addams (1860–1935). Ajattelultaan Richmond ja Addams olivat kuitenkin hyvin erilaisia. Näin ollen myös heidän vaikutuksensa sosiaalityöhön on ollut toisistaan poikkeavaa, jossakin suhteessa lähes vastakkaista. Siinä missä Richmondia pidetään niin kutsutun yksilökohtaisen sosiaalityön perusmetodin alullepanijana ja kehittäjänä, liitetään Addams yleisesti rakenteelliseen tai yhteisölliseen lähestymistapaan. Vaikka yksilökohtainen sosiaalityö on lähestymistavoista nykyään yhteisöllisiä lähestymistapoja huomattavasti merkittävämmässä asemassa, oli yhteisölliseen lähestymistapaan vaikuttaneen Jane Addamsin merkitys kuitenkin omaa luokkaansa siinä teollistuvan maailman edistyksellisessä eli progressiivisessä liikkeessä, joka ryhtyi parantamaan teollisuustyöläisten

asemaa tehtaissa ja kaupunkien slummeissa. Tästä liikkeestä muodostui niin keskeinen tekijä amerikkalaiseen yhteiskuntaan, että se nimesi koko aikakauden edistykseksi ajaksi. Addams ja muut liikkeessä toimineet olivat kiinnostuneet erityisesti naisten ja lasten aseman kohentamisesta. Toisaalta huomionarvoista on, että amerikkalainen yhteiskunta muuttui Addamsin elinaikana nopeammin kuin koskaan sitä ennen, kun teollistuminen ja kaupungistuminen etenivät räjähtävällä voimalla.

Jane Addams syntyi vuonna 1860 Cedarvillen pikkukylässä Illinoisin osavaltiossa maataloudesta eläneeseen perheeseen ja yhteisöön, mutta teki elämäntyönsä Chicagossa urbaanissa teollisuusyhteiskunnassa. Mielestämme ei ole kovinkaan olennaista, oliko Addams varsinaisen sosiaalityön perustajahahmoja vai ei. Sen sijaan hänen elämäntyönsä ja kirjoituksensa ovat tärkeitä. Yhtäältä Addams, josta kasvoi 1900-luvulla kuuluisa ja aikaansaava köyhien puolustaja, vaikutti roolimallina erityisesti Amerikassa sosiaalityöntekijän ammatin muokkautumiseen. Toisaalta hän oli luomassa sosiaalityöhön yhteisöllistä tai rakenteellista vaihtoehtoa. Addams on edelleen ajankohtainen ajattelija, tarkemmin sanottuna eettisesti toimiva ajattelija: Addams halusi toimia niiden eettisten ihanteiden mukaan, joita hän ajattelussaan kehitteli. Hänen ideansa vaikuttivat myös filosofisen pragmatismien perustajiin ja päinvastoin. Lisäksi Addams jätti pysyvän jäljen sosiologian tutkimukseen. Yliopistollisen tutkimuksen ja sosiaalireformien edistämisen lisäksi Addams osallistui monenlaisiin liikkeisiin ja politiikkaan. Erityisen tärkeitä teemoja Addamsin ajattelussa ja politiikassa olivat naisliike ja pasifismi, joita hän kannatti demokratian vuoksi. Demokratia puolestaan oli Addamsille ”arvojen arvo”.

Addams oli siis sekä tutkija, ajattelija että poliitikko. Addamsin elämäntyöstä suuren osan muodosti vuonna 1889 perustettu *Hull-House*-setlementti. Setlementit olivat osa ”sotaa köyhyyttä vastaan”, eräänlaista hyväntekeväisyyttä. Termi ”setlementti” tulee ”asettumisesta, asumaan asettumisesta” kun nuoret, koulutetut yläluokan ihmiset muuttivat suurkaupungeissa köyhien asuinalueille. Ajatuksena oli luokkien välisen yhteistyön lisääminen ja myös nousevien luokkaristiriitojen lievittäminen toinen toisiinsa tutustumalla. Toisin kuin suuri osa muista hyväntekeväisyysjärjestöistä, setlementtiliike suhtautui ainakin avoimesti ellei peräti kannustavasti nousevaan työväenliikkeeseen ja sosialismiin.

Addamsissa voidaan katsoa yhtyneen harvinaisella tavalla ominaisuudet, joita sosiaalityöntekijän mieluusti ajatellaan edustavan: teoreettinen ja empiirinen tutkimusintressi, halu poliittiseen vaikuttamiseen sekä kyky ja taito auttaa ihmisiä heidän hädässään.

Jane Addamsin tärkeät varhaiset vuodet

Elämäkertojen tutkijat ja kirjoittajat puhuvat yhtäältä ihmisen tärkeistä varhaisista vuosista ja toisaalta käännteentekevästä kokemuksesta. Addamsin elämässä äidin kuolemaa voi pitää käännteentekevästä kokemuksesta. Äidin menettämisen lisäksi kokemuksessa oli merkittävää tapa, jolla tuolloin kaksi ja puoli -vuotiaan Addamsin äidin lähestyvä kuolema perheessä käsiteltiin. Seitsemännellä kuulla raskaana ollut Sarah Weber Addams oli ollut auttamassa naapurin naista synnytyksessä ja tällä matkalla liukastunut. Liukastuminen oli käynnistänyt ennenaikaisen synnytyksen ja verenvuodon. Äiti kuoli viiden päivän kuluttua onnettomuudesta. Näiden päivien ajan äiti makasi huoneessaan liikuntakyvyttömänä, kun muut aikuiset kävivät hänen huoneessaan, mutta sulkivat oven aina siitä kulkiessaan. Sukulaisten ja palvelusväen avustuksella isä pyrki pitämään pienen Jane Addamsin poissa kuolevan äidin luota. Pieni Addams yritti päästä sisään, mutta vasta äidin vetoisuus hellytti aviomiehen ja hän pääsi tapaamaan äitiään ennen tämän kuolemaa. Hautajaisiin Jane Addams ei kuitenkaan saanut osallistua. Addams itse sekä useat hänestä kirjoittaneet ovat pitäneet tätä “ulkopuolelle sulkemista” tärkeänä käänteenä, joka muokkasi hänestä myöhemmin määrätietoisesta demokraattien puolesta puhujasta. Addamsista kehkeytyi nimenomaan demokraatti, joka korosti läsnä olemisen merkitystä demokralialle. Toinen käännteentekevä kokemus puolestaan sijoittui Addamsin myöhemmin, aikuisuutensa kynnyksellä tekemään Euroopan matkaan.

Addamsin isä John Huy Addams oli illinoisilainen osavaltiosenaattori (1854–1870), joka tunsu henkilökohtaisesti muun muassa presidentti Abraham Lincolnin. John Addams oli alun perin myllynomistaja, sittemmin pankkiiri ja teollisuusmies. Isä oli jonkinlainen protestantti, joka ei halunnut liittyä minkään seurakunnan jäseneksi, koska ei hyväksynyt minkään oppisuunnan kaikkia näkemyksiä. John Addams oli

omalla tavallaan rohkea ja radikaalikin poliitikko. Esimerkiksi Yhdysvaltain sisällissodan aikana hän oli osallistunut “maanalaisen rautatien” toimintaan. Maanalainen rautatie salakuljetti etelävaltioiden orjia pohjoisvaltojen puolelle, joissa orjuus oli jo lakkautettu. John Addamsille oli siis ominaista periaatteellisuus ja niiden mukaan eläminen, ja tätä luonteenpiirrettä Jane ihaili kovasti isässään.

Nelivuotiaana Jane Addams sairastui selkärangan tuberkuloosiin, joka vammautti hänet pysyvästi. Vamma ei kuitenkaan estänyt häntä opiskelusta ja tekemästä työtä. Aika ajoin Addams joutui kuitenkin turvautumaan sairaalahoitoon, ja hänen vino selkensä näkyi myös ulospäin. Sairaus ja äidittömyys luultavasti korostivat sitä piirrettä Addamsissa, josta Addamsia tutkinut Louisa W. Knight käyttää ilmausta haaveilija. ”Haaveilijalle” oli myös ominaista, että hän luki paljon.

Nuorena Addams haaveili lääkärin urasta. Erityisesti häntä kiinnosti lääkärin työ köyhien parissa. Addamsin isä ei kuitenkaan katsonut lääketieteellisten opintojen sopivan tytöille. Sen sijaan Addams sai aloittaa college-opinnot eräessä ensimmäisistä naisille tarkoitetuista oppilaitoksista, *Rockford Female Seminary* -collegessa, joka isän mielestä myös sijaitsi riittävän lähellä kotia. Kirjallisuutta ja kieliä opiskeltuaan Addams valmistui suunnitellen yhä lääketieteen opintoja. *Rockfordiin* päätyminen olikin ollut suuri pettymys lääkäriksi tähdänneelle Addamsille. Monet *Rockfordin* opit osoittautuivat kuitenkin erittäin merkittäviksi Addamsin myöhemmän elämän kannalta. Knight mainitsee omassa analyysissään näistä erityisenä kirjallisuuden ja historian opettaja Caroline Potterin vaikutuksen nuoreen Addamsiin. Addamsin opiskeluaikana kirjallisuutta ja historiaa opetettiin eri tavoin kuin nykyisin. Opiskelijoiden tuli historiankirjojen lisäksi lukea erilaisia suurmiehiä, kuten Moosesta ja Napoleonin koskevia esseitä, muistelmia, romaaneja, näytelmiä ja runoja. Pedagogisena ideana oli kertoa ihmisistä, jotka olivat ”tehneet historiaa”. Caroline Potter oli radikaali opettaja, sillä hän käsitteli opetuksessaan historiallisesti merkittävien miesten lisäksi merkittäviä naisia. Näin opettaja rohkaisi naisoppilaitaan tähtäämään korkealle, ja ainakin Addamsin kohdalla rohkaisu osui hyvään multa. Jane Addams tosin oli jo ennen *Rockfordiin* tuloaan päättänyt “tulla joksikin” tai tarkemmin sanottuna tehdä jotakin “köyhien hyväksi”.

Rockfordissa Addams saattoi myös harjoitella kirjoittamista, kun hänestä tuli koulun lehden päätoimittaja. Lisäksi koulussa harjoitettiin puheiden

pitämistä, retoriikkaa. Näistä taidoista, kirjoittamisesta ja puhumisesta, oli Addamsille äärettömän paljon iloa ja hyötyä. Addamsista tuli koulussa hyvin suosittu ja hän osallistui monenlaisen opiskelijoiden toimintaan. Samalla hän tuli aloittaneeksi sosiaalisten verkostojen luomisen, joista tuli myöhemmin tärkeitä hänen toiminnalleen. Jane Addams oli innostuva ihminen, joka karismansa avulla innosti myös muita toimimaan tärkeinä pitamiensä asioiden puolesta. *Rockfordin* seminaarissa hänen karismaattisuutensa näyttäytyi ensimmäistä kertaa. Myöhemmin se kasvoi ja kukoisti sekä auttoi häntä edistämään tärkeitä yhteiskunnallisia tavoitteitaan.

John Huy Addamsin kuoltua äkillisesti vuonna 1880 Jane Addams saattoi aloittaa lääketieteen opinnot. Addams kuitenkin sairastui ja joutui keskeyttämään opinnot. Vuonna 1883 Addams lähti yhdessä äiti-puolensa sekä neljän muun matkaseurueeseen kuuluneen naisen kanssa kiertämään Eurooppaa. Tällainen Euroopan kierros tai pidempi oleskelu vanhalla mantereella kuului yleisesti ylemmän keskiluokan nuorten kasvatukseen. Addamsin isä oli suunnitellut tyttärensä matkan elossa ollessaan, mutta isä oli kuollut ennen kun Addams ehti lähteä Eurooppaan. Jane Addams olikin yhä toipumassa isänsä kuolemasta matkalle lähtiessään. Matkan aikana Addams matkaseurueineen kävi museoissa ja oopperoissa, mikä oli yleisesti tapana. Huvittelun lisäksi seurue kuitenkin tutustui myös Lontoon ja Berliinin kaltaisten suurkaupunkien työläisten elinoloihin. Tärkeä tapahtuma, tai oikeastaan useamman tapahtuman sarja, liittyi juuri kaupunkien köyhiin. Lontoossa Addamsin seurue yhdessä kaupunkilähetystyöntekijän kanssa katsoi bussin yläkerroksesta East Endissä, *Mile End Roadin* yötoria. Myöhään lauantai-iltana myytiin halvalla köyhille sellaista ruokaa, jota ei enää maanantaina olisi voitu myydä varsinaisilla markkinoilla. Jane Addams näki ”ryysyihin pukeutuneiden ihmisten ojentavan ohuet, valkoiset ja tyhjät kätensä ottaakseen ruokaa, joka oli valmiiksi syömiskelvotonta”. Myöhemmin Jane kuvasi tapahtumaa kirjeessä sanoen, että ”East Endin kurjuus ja viheliäisyys saivat hänet tuntemaan itsensä perin surulliseksi ja hämmentyneeksi” (Knight 2010, 49). Matkan jatkuessa Saksaan Addams todisti toista toimintaansa myöhemmin vaikuttanutta tapausta Gothan kaupungissa. Aamiaista syödessään Addams näki hotellinsa ikkunasta, kuinka panimossa työskennelleet naiset kantoivat kuumaa olutta sisältäneitä astioita. Yli läikkyessään kuuma olut poltti kantajiensa käsien ja selän ihon. Jane

yrityksi puuttua tilanteeseen keskustelemalla työnantajan kanssa. Panimon omistaja häidin tuskin ymmärsi, mitä Jane halusi, eikä ollut valmis muuttamaan tilannetta. Lontoon ja Saksan kokemuksia Jane kuvasi myöhemmin: “Vierailu jätti syvän masennuksen ja musertavan epäonnistumisen tunteen” (Knight 2010, 49). Vaikka masennus ja epäonnistumisen tunne saattavat kuulostaa liioitelluilta, kertoo Addams niistä motivoituneeseen päätöstään ryhtyä sosiaalireformistiksi.

Yhdysvaltoihin palattuun Addams luki paljon ja pohti näkemäänsä. Jane Addams oli syvästi uskonnollinen ihminen, vaikka lapsuudenkodin uskonnollisuus olikin jättänyt hänet kylmäksi. Opiskeluaikoinaan hän oli alkanut etsiä hengellistä tietään. Tuolloin Addams oli kiinnostunut antiikin Isis-kultista ja nähnyt jumaluuden naisena. Addams myös etsi harmoniaa luonnon ja jumaluuden välille. Collegen jälkeen hän lähestyi vallitsevia käsityksiä kristinuskosta ja liittyi presbyterikirkon jäseneksi vuonna 1886.

Addamsin eettis-uskonnollisissa etsinnöissä myös Leo Tolstoin kirjoituksilla ja elämäntavallisilla valinnoilla oli merkittävä rooli. Tolstoi kannatti väkivallatonta vastarintaa, josta tuli myöhemmin rauhanliikkeen ja muun muassa Mahatma Gandhin merkittävä ideologia ja toimintatapa. Tolstoi kannatti lisäksi Jeesuksen periaatetta, jonka mukaan paha ei voi vastustaa pahalla tai väkivallalla vaan hyvällä. Lisäksi Tolstoi korosti oman elämäntavan merkitystä. Tolstoin mukaan rikkaiden tuli muuttua “köyhien kaltaisiksi” ja muuttaa kartanoistaan köyhien pariin. Tolstoi myös itse muutti maaseudulle, jossa hän ryhtyi viljelemään maata ja elämään vaatimatonta elämää. Tolstoin kirjoitukset ja elämäntavallinen esimerkki saivat paljon seuraajia länsimaissa ja esimerkiksi Suomessa hänen teoksiaan luettiin runsaasti. Myös Suomessa jotkut ylempien luokkien edustajat muuttivat maalle vaatimattomiin oloihin. Esimerkiksi Järnefeltin taiteilijasuvun jäsenet olivat erittäin kiinnostuneita tolstoilaisuudesta ja osa heistä vietti eripituisia aikoja maaseudulla, vaatimattomissa oloissa maalaisia opettaen.

Jane Addams kuvasi myöhemmin Tolstoin merkitystä omalle vakaukselleen. “Oppirakennelma on syytä ymmärtää tekojen avulla. Se on ainoa tapa, ei vain vetää muita mukaan toimintaan, vaan myös antaa viestille itselleen todellisuuden tunne. Tietyt ihanteet muokkaantuvat ihmisessä vain toiminnan myötä, sanoi Aristoteles.” (Scott 1964, xxi–

xxii) Tolstoin ja Addamsin ajatus köyhyydestä sai inspiraationsa alkukristillisyydestä, yhteisöllisestä elämäntavasta, jossa kaikki jaettiin yhteisön ihmisten kesken. Addamsia ajatuksessa viehätti myös omaisuuden tasaisempi jakaminen. Addamsille solidaarisuus kuului demokratiaan. Ehkäpä 2000-luvun *degrowth*-ideologia ja sen kirvoittamat elämäntavalliset valinnat ovat nykyajan tolstoilaisuutta. 1800-luvun lopulla ei tosin ajateltu taloudellisen kasvun rajoja kuten tämän päivän *degrowth*-liikkeessä, mutta molemmissa halutaan jakaa olemassa olevat resurssit tasaisemmin.

Tolstoin rinnalla Addamsissa herätti ajatuksia italialaisen vallankumouksellisen Giuseppe Mazzinin teos *The Duties of Man* (2005, alkup. ilm. 1860), jossa Mazzini esittää, että kristityn moraalinen velvollisuus on perheen tai isänmaan sijaan palvella koko ihmiskuntaa. Todellinen demokratia edellyttää siis kansallisuus- ja luokkarajoja ylittävää solidaarisuutta. Ajatus demokratian edistämisestä alkoi kasvaa ja tulla yhä tärkeämmäksi päämääräksi Addamsin elämässä.

Jane lähti toiselle pitkälle Euroopan matkalle yhdessä Ellen Gates Starrin ja muutaman muun naisen kanssa joulukuussa 1887. Tämän matkan aikana syntyi päätös setlementin perustamisesta yhdessä neiti Starrin kanssa. Kesäkuussa 1888 Addams kävi tutustumassa Lontooseen perustettuun *Toynbee Hallin* setlementtiin, josta hän oli lukenut jo ennen matkaa. *Toynbee Hallin* oli perustanut hyväntekeväisyystyöhön turhautunut anglikaaninen pappi Samuel Barnett, joka halusi tarjota ylhäältä alas katsovan hyväntekeväisyyden sijaan tasa-arvoisempaa auttamista, mutta myös taiteiden, kirjallisuuden ja historian avulla vaihtoehtoja kapakoissa juopottelemiselle. Idea oli yksinkertainen: pieni ryhmä yläluokkaisia, koulutettuja nuoria muutti keskelle työläisasutusta, jossa se asui ja eli kansan parissa sekä perusti valistustarkoituksessa klubeja ja yhdistyksiä. Setlementti sijaitsi keskellä noin 8000 siirtolaisen asuttamaa slummiä. Englantilaiset, irlantilaiset ja Itä-Euroopasta muuttaneet siirtolaiset kansoittivat ahtaita asuntoja, joissa saattoi asua 6–8 ihmistä huonetta kohden. Siirtolaisten työsuhteet olivat katkonaisia ja palkat kurjia.

Addams tapasi Lontoossa *Toynbee Hallin* toiminnan kannalta keskeisiä henkilöitä kuten Samuel Barnettin ja hänen vaimonsa Henriettan, jotka esittelivät hänelle setlementtiä ja kertoivat hänelle yksityiskohtaisesti sen toiminnasta. Jane Addamsilla oli kuitenkin ideoita myös omasta takaa.

Syksyllä 1888 Addams oli ystävineen Madridissa, jossa seurue meni katsomaan härkätaistelua. Muu seurue jätti näytöksen kesken, koska kauhistui ja inhosi näkemäänsä. Addams sen sijaan katsoi pakanallista taistelua innostuneena. Myöhemmin illalla miettiessään näkemäänsä häneen iski moraalinen inho. Hänet valtasi häpeä, koska hän oli antanut tilanteen viedä mukanaan ja jättänyt kokonaan huomiotta eläinten kärsimyksen. Addams ryhtyi saman tien pohtimaan omaa elämäntapaansa ja erityisesti moraalisia valintojaan. Tätä härkätaistelun jälkeen syntynyttä Addamsin päätöstä kuvaillaan ”uskonnollisen heräämisen” tai ”kääntymisen” kaltaisena kokemuksena. Saman tien hän päätti muuttaa johonkin suureen kaupunkiin, etsiä sieltä talon ja alkaa elää siellä eettisesti oikein köyhien naapurina.

Hull-House1889

Palattuaan Euroopan matkaltaan tammikuussa 1889 Jane Addams ja Ellen Gates Starr päättivät perustaa settlementin Chicagoon, jossa kaupungistuminen, teollistuminen ja maahanmuutto synnyttivät vakavia ongelmia. Addamsin tehtäväksi tuli sopivan toimitilan etsiminen. Sopiva paikka löytyi lopulta 51 kilometriä pitkän *Halsted Streetin* varrelta, joka sijaitsi Chicagon 19. kaupunginosassa. Kaupunginosassa asui runsaasti italialaisia, saksalaisia, irlantilaisia, Venäjän juutalaisia sekä ranskankielisestä Kanadasta saapuneita siirtolaisia. Viiden hehtaarin laajuisen kaupunginosan alueella asui yli 44 000 ihmistä. Jopa 78 prosenttia alueen asukkaista oli ulkomailla syntyneitä tai heidän jälkeläisiään. Paikka sopi Starrille ja Addamsille, jotka olivat halunneet löytää paikan, jossa he kykenisivät puhumaan ihmisten kanssa näiden omalla äidinkielellä. *Halsted Street* sijaitsi tiheästi asutetun teollisen alueen laidalla. Talo oli rakennettu vuonna 1856 vaikutusvaltaisen ja varakkaan Charles J. Hullin huvilaksi, jota nyt tarjosi vuokralle hänet perinyt sukulainen. Kun perijätär sai kuulla Addamsin ja Starrin toimintaideologiasta, antoi hän neljän vuoden vuokrat anteeksi. Näin Hullista tuli paikan ensimmäinen ulkopuolinen lahjoittaja, jota perustajat halusivat kunnioittaa nimeämällä settlementin *Hull-Houseksi*. Suurin osa alkuvuosien rahoituksesta tuli kuitenkin Jane Addamsin perinnöstä, jonka hän käytti kokonaisuudessaan settlementin hyväksi.

Kun sopiva kiinteistö oli valittu, ryhtyivät Addams ja Starr remontoimaan ja sisustamaan sitä. Portaikot uusittiin ja maalattiin, kuten myös alakerran sali, joka maalattiin juhlavasti norsunluun ja kullan väreihin. Starr ja Addams ripustivat seinille litografioita ja maalauksia sekä piirroksia, joissa oli eurooppalaisia katedraaleja sekä kuvia heidän henkisistä esikuvistaan Georg Eliotista, Ralf Waldo Emersonista ja Thomas Carlylistä. “Tuskinpa ainutkaan nuori on asetellut kotia perustaessaan omia tavaroitaan sellaisella innolla kuin me sisustimme *Hull-Housea*” kirjoitti Jane Addams myöhemmin teoksessaan *Twenty Years at Hull House* (1910). Addams ja Starr muuttivat taloon 18.9.1889. Addamsin ja Starrin unelman ensimmäinen osa oli toteutunut, kun he olivat löytäneet paikan ja pystyttäneet siihen haaveilemansa kauniin asunnon itselleen, tuleville setlementin asukkaille ja ympäristön köyhille maahanmuuttajille. Paikasta tulikin Addamsin asunto hänen loppuiäkseen. Rakennus on yhä olemassa ja setlementin toiminta jatkuu edelleen vuonna 2011. *Hull-Housesta* on tullut myös Jane Addamsin useista merkittävistä saavutuksista kenties kuuluisin. *Hull-Housesta* kehkeytyi myös keskeinen osa laajenevaa setlementtiliikettä, minkä lisäksi siitä tuli siitä eräänlainen roolimalli myöhemmille yhteisöhankeille yhteisösosialiteetille, yhteisötaiteille sekä yhteisöjen kehittämiseksi (*community organizing*) ylipäänsä.

Sopivien tilojen löytäminen ja muokkaaminen käyttöön sopiviksi on ollut *Hull-Housesta* lähtien kaikkien yhteisöprojektien keskeisimpiä tehtäviä. *Hull-House* ja muut tuolloiset setlementit loivat käytäntöjä, joita myöhemmät setlementit ja muut yhteisöprojektit ovat sittemmin jäljitelleet. Vaikka Jane Addams saikin idean omaan setlementtiinsä Lontoossa vuonna 1884 perustetusta Toynbee Hallista, kehitti hän ja muut asukkaat *Hull House*n toimintaa omista lähtökohdistaan. *Hull-House* ei ollut ensimmäinen setlementti Yhdysvalloissa, jonne ensimmäinen oli perustettu New Yorkiin muutamia kuukausia aiemmin. *Hull-House* oli kuitenkin ensimmäinen molemmille sukupuolille tarkoitettu setlementti, joskin kesti useamman vuoden, ennen kuin ensimmäinen mies liittyi asukkaaksi. Tämän jälkeen setlementtejä alettiin perustaa nopealla tahdilla lisää, ja vuonna 1900 setlementtejä oli Amerikassa jo 100. Setlementit, kuten koko suuri 1800-luvun filantrooppinen liike, niin kutsuttu sota köyhyyttä vastaan, puhutteli nimenomaan ylempien luokkien

naisia, joilla oli muutoin hyvin vähän mahdollisuuksia kodin ja perheen ulkopuoliseen toimintaan.

Toiminnan sisällöt ja menetelmät *Hull-Housessa* olivat silti enemmän tai vähemmän “yritystä ja erehdystä”. Jotkut toiminnot saivat hyvän vastaanoton ja niitä jatkettiin ja jatketaan edelleen setlementtien lisäksi esimerkiksi kansalais- ja työväenopistoissa ja kaupunkien alueellisissa kulttuuritaloissa. Jotkut työmuodot eivät saaneet lainkaan kannatusta, eikä niistä ole myöhemmin kuultu mitään.

Setlementtien kantava ajatus oli luokkien välisen etäisyyden vähentäminen, ellei peräti luokkaerojen poistaminen. *Hull-Housessa* luokkarajojen ylittämistä toteutettiin ensi vaiheessa ylhäältä alaspäin, kun yläluokkaiset ihmiset tulivat työväenluokkaisella alueelle opettamaan ja keskustelemaan kirjallisuudesta, filosofiasta ja eurooppalaisesta maalaustaiteesta. *Hull-Housessa* kokoontui lisäksi monenlaisia klubeja, piirejä ja liikkeitä. Jane Addamsin oma suosikki oli yhteiskunnallinen klubi, jossa käsiteltiin muun muassa ajan suuria yhteiskunnallisia kysymyksiä, kuten marxismia, sosialismia, työväenkysymystä ja työväenliikettä. *Hull-House* tarjosi myös ammattiyhdistyksille kokoontumistiloja. *Hull-House* suhtautui myönteisemmin ammattiyhdistyksiin ja sosialistisiin liikkeisiin kuin suuri osa muista setlementeistä. *Hull-Housessa* järjestettiin lasten päivähoitoa sekä erilaisia kerhoja tytöille ja pojille, myöhemmin sinne perustettiin myös kuoro. Lisäksi *Hull-Housessa* järjestettiin musiikin opetusta sekä harjoitettiin kuvataiteita, taidekäsitöitä, näytelmäkerhoja ja ruokakerhoja. Varsinaista koulua siellä ei kuitenkaan ollut. *Hull-House* toimi kuitenkin käytännössä alusta saakka myös omien seiniensä ulkopuolella, ja se pyrki laajentamaan vaikutusvaltaansa *Halsted Streetiä* kauemmaksi. Aivan aluksi vaikuttaminen tapahtui merkittävien asukkien välityksellä. Tällaisia olivat muun muassa Julia Lathrop ja Florence Kelley. Lathropista tuli merkittävä virkanainen, joka vaikutti USA:n keskushallinnossa *Children's Bureau* -nimisessä keskusvirastossa sen ensimmäisenä ja pitkäaikaisena pääjohtajana. Hänen ansioidensa kuului muun muassa se, että tutkimusta ryhdyttiin käyttämään lastensuojeluun liittyvissä kysymyksissä. Tutkimuksen tekemistä Lathrop oli siis opetellut *Hull-Housessa*. Florence Kelley puolestaan oli sosialisti, joka tunsi muun muassa Friedrich Engelsin, jonka tuotantoa käänsi englanniksi. Kelley oli poliittisesti suuntautunut mutta myös kirjallisesti

tuottelias, ja hän innosti myös Addamsia kirjoittamaan. Kelley oli perustumassa *National Consumer League* -järjestöä, joka vastusti tehtaiden huonoja työoloja ja hikipajoja. Kelley osallistui myös naisten äänioikeusliikkeeseen ja afroamerikkalaisille ihmisoikeuksia vaativaan liikkeeseen. *Hull-House* toimi siis kohtaus- ja opettelupaikkana sekä mahdollisti sosiaalisten verkostojen solmimisen monille, joista tuli myöhemmin sosiaalireformien edistäjiä, virkahenkilöitä, ihmisoikeusaktivisteja, myös poliitikkoja.

Hull-House ja sosiaalityö

Jane Addams oli koko ikänsä eettinen ja käytännöllinen demokraatti. Tarina seinämaalauksen tekemisestä, jonka Addams kertoo teoksessaan *Twenty Years at Hull-House* (1910, 396–399) edustakoon yhtäältä toimivaa demokratiaa, toisaalta yleisemminkin sellaista toimintatapaa, jota erilaisissa yhteisöhankeissa on harjoitettu tai olisi syytä harjoittaa. Yhdessä *Hull-Housen* monista rakennuksista toimi pieni teatteri, jonka näyttämöllä esitettiin itse tehtyjä tai muuten ajankohtaisia amerikkalaiseen todellisuuteen pureutuvia näytelmiä. Teatterissa esitettiin lisäksi eurooppalaisten merkittävien kirjailijoiden näytelmiä. Syntyi ajatus, että teatterin seinille tehtäisiin maalaussarja, joka kuvaisi sellaisia kosmopoliittisia sankareita, jotka ovat tehneet asioita yhteiseksi hyväksi eivätkä ainoastaan oman etunsa vuoksi. Kahdesta maalattavasta sankarista päästiin setlementin asukkaiden keskuudessa helposti yhteisymmärrykseen. Leo Tolstoi oli ilmiselvä valinta, ja Tolstoi aiottiin ikuistaa maalaukseen peltoa kyntämässä. Toinen helppo valinta oli nuori Abraham Lincoln, joka maalattaisiin Mississippi-joella ruuhtaan työntämässä hetkellä, jolloin hän päätti lähteä politiikkaan mukaan muun muassa vastustamaan mustien orjuutta ja edistämään äänioikeuden laajentamista. Näiden kahden kuvan jälkeen tilaa oli vielä kahdelle sankarille. *Hull-Housen* asukkaat, jotka olivat kymmenen vuotta eläneet harmonisesti yhdessä, aloittivat kiihkeän keskustelun aiheesta. Keskustelu sai asukkaat ryhmittymään erilaisiksi koulukunniksi kannattamiensa sankareiden taakse.

Jokainen ryhmittymä esitteli piirroksia omasta ehdokkaastaan tämän elämän ratkaisevina hetkinä. Yksi ryhmä esitteli nuoren Daavidin pai-

mentamassa isänsä lampaita ja soittamassa harppua Betlehemissä, toinen Pyhän Franciscuksen pesemässä spitaalisten jalkoja. Eräs ryhmä kannatti nuorta irlantilaista orjaa Patrikia, joka johdatti omistajansa Irlannin soiden poikki. Jotkut kannattivat runoilija Hans Sachsia, toiset Jeanne d’Arcia. Jotkut ryhmittymät kannattivat aikaisten valitsemista sankareiksi. Ainakin William Morrisia, englantilaista sosialismia kannattanutta taidemaalaria ja runoilijaa, Walt Whitmania, amerikkalaista lehtimiestä ja runoilijaa, sekä ranskalaista kemistiä ja rokotuksen keksijää Louis Pasteuria kannatettiin. Myös sairaanhoidon esitaistelija ja kehittäjä Florence Nightingale sai kannattajia.

Vähitellen alkoi näyttää ilmeiseltä, että valittiinpa sankareista ketkä tahansa kaksi, loukkaantuisi joku ryhmä *Hull-Housen* kosmopoliittisessa naapurustossa syvästi. Tunteet kävivät kuumina ja koska päätös maalauksesta piti tehdä nopeasti, yritettiin ratkaisua löytää paikallisista sankareista. Näin ehdotettiin maalattavaksi esimerkiksi kuuluisa palopäällikkö, joka asui 19. kaupunginosassa, mutta hänkään ei saanut riittävästi kannatusta. Kun kaikki olivat väsyneitä eikä kompromissia ollut näkyvissä, päädyttiin *Hull-Houessa* lopulta maisemakuviin, joihin liitettiin muutama sitaatti skotlantilaiselta runoilijalta William Wordsworthilta. Muistellessaan tätä Addams totesi, että maalauksista käyty keskustelu osoitti jälleen kerran, että taide on uskonnolle sukua. Addamsin mukaan uskonnon tavoin taide herättää syviä intohimoja, joiden puolesta olemme itsellemmekin yllätykseksi valmiit taistelemaan.

Addams liittyy keskustelun seinämaalauksesta myös kauneuteen, kodin estetiikkaan ja esimerkkiin paremmasta elämästä, jota *Hull-House* halusi tarjota lähiseudun asukkaille. Seinämaalauksesta käyty keskustelu kuvastaa oivallisesti myös, mitä yhteisötaiteessa parhaimmillaan tapahtuu. Sanotaankin, että yhteisötaiteessa prosessi on tärkeämpi kuin lopputulos. Kompromissimaalaus saattaa taiteellisesti ja ideoiltaan olla vaatimaton, mutta teokseen ja sen ideointiin osallistuneet ovat prosessin aikana oppineet itsestään ja toisistaan paljon. Kun vaikkapa Addamsin esimerkin ranskalaistaustaiset emigrantit ehdottivat muille Jeanne d’Arcin valitsemista maalattavaksi seinäkoristeeseen, joutuivat he perustelemaan sankarinsa valintaa kertomalla hänen elämästään ja teoistaan. Muut vastaavasti joutuivat kuuntelemaan näitä perusteluja ja ehkä ottamaan ne huomioon omaa sankariehdokastaan perustelleessaan. Kes-

kustelujen aikana ihmiset oppivat tietysti paljon Daavidista, Florence Nightingalesta ja muista ehdotetuista sankareista mutta myös toisistaan, toistensa intohimoista ja ihanteista. Esimerkin voi tulkita myös monikulttuuriseksi yhteisötaideprojektiksi, jollaisia tehdään nykyisin muun muassa maahanmuuttajanuorten integroimiseksi uuteen yhteiskuntaan.

Seinämaalausta koskeva päätöksenteko muistuttaa myös ihanteellista demokraattista päätöksentekoa, jota Hannah Arendt (ilm. 1958) kuvaa teoksessaan *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Arendt on omaksunut Aristoteleen näkemyksen demokratiasta, jossa ihanteena on, että tasavertaiset ihmiset tulevat yhteen tekemään päätöksiä. Ihmisestä tulee ihminen vain toisten ihmisten kanssa, ja tässä ihmisyyden muokkaantumisen on läsnäolo tärkeää. Arendtille yhdessä oleminen ja puhuminen sekä toisten kuunteleminen ovat edellytyksenä yhteisön ja ihmisyyden olemassaololle. Toimivan demokratian edellytys on, että ihmiset kokoontuvat yhteen tekemään päätöksiä. Yhteen tulemista varten tulee olla paikka, jossa ihmiset voivat esittää asiansa. On tärkeää, että jokainen esittää oman näkemyksensä asiasta, sillä näin voidaan myös nähdä erimielisyydet. Arendt korostaa toimivan demokratian kannalta erityisesti erimielisyyksien näkyväksi tekemistä. Hän korostaa yhteistoininnan moninaisuutta, sillä yhteisö ja demokratia koostuvat monista, ja tämän moninaisuuden tulisi näkyä myös päätöksenteossa. Juuri näin tapahtui keskustelussa seinämaalauksesta – se on myös kertomus demokratian harjoittamisesta. Arendt korostaa, että demokratiassa jokainen kertoo oman etunsa eli intressinsä. Intressi (*lat. interesse*) merkitsee alun perin ”olla välissä”, ”läsnä”, ”saapuvilla” tai ”ottaa osaa”. Välissä oleminen onkin eräänlaista etujen puolittamista, sillä se on jonkinlainen kompromissi. Ehkäpä juuri välissä oleminen kertoo omalta osaltaan, miksi yhteisöistä ja demokratiasta on vaikea puhua – molemmat ovat näkymättömissä, ihmisten välissä, ihmisten keskinäisissä suhteissa. Jane Addams korosti myös omilla puheillaan ja kirjoituksillaan ihmisten erilaisuuden kunnioittamista ja huomioimista poliittisia ratkaisuja tehtäessä.

Hull-Housen seinämaalaus kertoo myös jotakin oleellista sosiaalityöstä. Siinä on kysymys yhteisö(sosiaali)työstä, joka terminä tosin keksittiin vasta myöhemmin. Yhteisösosiaalityö luokitellaan nykyisin yhdeksi sosiaalityön monista menetelmistä. Sosiaalityö on

tekemisissä ristiriitojen kanssa. Yksittäisten ihmisten kanssa toimiminen ei aseta sosiaalityöntekijää samalla tavalla alttiiksi erilaisten ryhmien painostukselle ja ristiriidoille. Yhteisösosiaalityössä ristiriidat ovat vaikeammin sosiaalityöntekijän hallittavissa, koska ihmisiä on paljon ja he voivat muodostaa monenlaisia ryhmiä ja kuppikuntia, kuten *Hull-Housen* teatterin seinämaalauksia koskevassa esimerkissä. Ehkä eräs syy yhteisösosiaalityön vähäiselle suosiolle sosiaalityön kentässä onkin sen vaativuus työntekijän kannalta.

Seinämaalausta koskeva päätöksenteko käy myös osoituksesta demokraattisen päätöksenteon hitaudesta. Kun kaikkien päätöksentekoon osallisten on saatava mahdollisuus esittää oma näkemyksensä asiasta, kestää päätösten tekeminen ja toteuttaminen periaatteessa loputtomiin, ellei sääntöjä tai määräaikoja keskustelujen lopettamiselle ole. Kaikissa tapauksissa hierarkkinen, käskyttävä päätöksenteko on demokraattista nopeampaa. Richard Sennett vertaa Addamsin ja hyväntekeväisyyttä harjoittaneen katolisen nunnan Frances Xavier Cabrinin toimintaa Chicagon köyhien siirtolaisten parissa. Cabrini perusti katolisia kouluja, joiden kasvatus ja opetus perustuivat tiukalle kurille ja hierarkialle. Niiden opetus oli tehokkaampaa ja oppimistulokset olivat parempia kuin julkisten kunnallisten koulujen, joita Addams ja settlementit kannattivat. Sennett selittää eroa nunnan ja sosialisti-sosiaalityöntekijän välillä hyvän tekemiseen sisältyvällä asenteella. Sennet erottaa toisistaan tunteellisen ja epätunteellisen myötätunnon. Siinä missä Addams oli epätunteellisen myötätunnon kannattaja tai Sennettin sanoin asenteeltaan ”taustalla oleva konsultti”, järjesti Cabrini suurimittaisia hyväntekeväisyysnäytöksiä, joissa oli itse etualalla.

Epätunteellinen myötätunto on sukua sosiaalityön ammatilliselle asenteelle, niin kutsutulle viileälle etäisyydelle. Sosiaalityöntekijän tulisi pitää erillään myötätunto ja moraalinen ylemmyys, vaikkakaan myötätunnon puutteen ei tulisi johtaa heitteillejättöön. Myötätuntoa ei pitäisi olla myöskään liikaa, sillä muuten auttaja uupuu. Kaiken kaikkiaan kysymys suhteen luonteesta – sosiaalityöntekijän ja asiakkaan tai kansalaisen välisen suhteen tasa-arvoisuudesta – ei ole ratkennut. Vaikka sosiaalityöntekijät pyrkivät tasa-arvoiseen suhteeseen, sisältyy siihen rakenteellisia ja henkilökohtaisia piirteitä, jotka synnyttävät demokra-tiavajetta. Vielä 1970-luvulla keskusteltiin vilkkaasti tästä 1800-luvun

luvun ongelmasta: kuinka ylittää luokkien välinen kuilu autettavan ja auttajan välillä. Kriittisessä sosiaalityökeskustelussa kysyttiin esimerkiksi, kuinka keskiluokkaiset sosiaalityöntekijät kykenevät köyhien tai alempien luokkien ihmisten moraliin vartijoiksi. Sosiaalityössä on paljolti kyse moraliin ja normaaliin elämään liittyvistä kysymyksistä, jotka liittyvät puolestaan esimerkiksi etnisyyteen, sosiaaliluokkaan ja sukupuoleen. Vaikka tätä luokka- tai morali-, tai ylipäänsä eriarvoisuuskeskustelua ei parhaillaan kovin painokkaasti käydä, on se aina ajankohtainen kysymys. Sennett nimittää sosiaalityöntekijän oikeaa asennetta kunnioittavaksi. Jane Addamsin asenne *Hull-Housissa* käyneisiin ihmisiin oli kunnioittava, ja samanlainen tulisi olla kaikkien sosiaalityöntekijöiden tähtäimessä.

Pullmanin lakkoliike 1893–94

Addamsin demokratianäkemyks muuttui hänen eri elämänvaiheissaan. Ensimmäinen käänne Addamsin ajattelussa tapahtui chicagolaisen Pullmanin tehtaan lakkoliikkeen myötä. Hyvää tarkoittava tehtaanjohtaja George Pullman edusti Addamsille patriarkaalisesta ideologiasta umpikujaa. Pullmanin tehdas oli suuri, makuuvaunuja rautateille valmistava tehdas. Tehtaan omistaja oli pyrkinyt luomaan tehtaastaan hyvin toimivan modernin teollisuuslaitoksen, ja hän oli kiinnittänyt paljon huomiota työläistensä asunto-olosuhteiden kehittämiseen. Tehtaassa käynnistyi kuitenkin vuosina 1893–1894 lakkoliike. Puhjennun lakon taustalla oli taloudellinen lama, joka ulottui myös Pullmanin tehtaalle ja hänen rakennuttamiinsa vuokra-asuntoihin. Lama vähensi töitä ja pienensi palkkoja, mutta Pullman oli haluton pienentämään vuokria. Työläiset vaativat palkkoihin korotuksia tai vuokriin alennuksia, mutta Pullman ei taipunut painostukseen vaan erotti kaikki lakkoilevat työntekijät. Lakko murrettiin lopulta kansalliskaartin avulla. Sotilaiden kutsuminen paikalle oli erityinen järkytyksen aihe Addamsille, joka oli yhdessä muiden *Hull-Housen* asukkaiden kanssa yrittänyt toimia välittäjänä lakon lopettamiseksi.

Jane Addams suhtautui kielteisesti konflikteihin, sillä hän katsoi, että jakautuminen erilaisiin blokkeihin kasvattaa erimielisyyttä ja vihaa sekä

lisää väkivaltaisen konfliktin todennäköisyyttä. Hän pyrki neuvotteluratkaisuihin sekä pysymään puolueettomana ristiriitatilanteissa. Lakon-aikainen puolueettomuus vaati rohkeutta ja mielenlujuutta Addamsilta, joka toimi yleistä mielipidettä vastaan. Addamsin yläluokkaiset ystävät asettuivat Pullmanin kannalle ja pitivät häntä luokkapetturina. Toisaalta työntekijät, erityisesti ammattiyhdistysten kannattajat, kritisoivat Addamsia siitä, ettei hän asettunut selvästi työläisten kannalle. Puolueettomana pysyminen vaikutti konfliktin kummastakin osapuolesta siltä, että Addams oli asettunut vastakkaiselle puolelle. Konfliktien ulkopuolella pysyminen, toimiminen eettisenä poliitikkona, oli kuitenkin Addamsin toiminnan keskeinen periaate myös myöhemmin.

Addams oli Pullmanin lakkoon saakka uskonut, että työnantajilla löytyisi hyvää tahtoa työntekijöitään kohtaan. Lakko ja sen väkivaltaisen murtaminen muuttivat kuitenkin Addamsin näkemyksen. Vaikka Addams oli aina ymmärtänyt, että Amerikka oli luokkayhteiskunta ja sen luokkien väliset erot suuria, ei hän ollut ennen konfliktia käsittänyt, että kyseessä oli myös suuri kiilu taloudellisessa ja poliittisessa vallassa. Suuret erot vallassa merkitsivät Addamsin mielestä perustavanlaatuisia epädemokraattisuutta. Koska Addams oli läpeensä demokraatti ja tässä demokratiavaje, muutti hän jatkossa näkemyksiään.

Addams palasi useita kertoja luennoissaan ja artikkeleissaan Pullmanin lakkoon. Muuttuneet näkemyksensä hän esitteli esseessään *Modern Lear* vuonna 1912. Addams oli esitellyt ajatuksensa uudenaikaisesta kuningas Learista ensimmäisen kerran jo vuonna 1896 puheessaan 500 hengen yleisölle Chicagon Naisten klubilla. Myöhemmin hän oli esitellyt näitä ajatuksia kiertäessään puhumassa ympäri maata. Vuoden 1896 puheessa ja siitä muokatussa esseessään Addams vertasi työnantajia Shakespearen kuningas Leariin, joka valitsi seuraajakseen väärät sisaret eikä sitä, joka olisi ansainnut tulla kuninkaaksi. Työnantajan ahneus sokaisi kuningas Learin, eikä hän tunnistanut ”oikeaa rakkautta”. Vaikka Addams oli tähänkin saakka arvostanut työväenliikettä ja ammattiliittoja, otti hän nyt esille ensimmäistä kertaa sen, että työntekijöillä on oikeus parempaan palkkaan, kelvollisempiin työehtoihin sekä lyhyempiin työpäiviin. Hän kirjoitti myös yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta, joka merkitsi sitä, että ”työläisillä tulee olla täysi oikeus osallistua ihmiskunnan henkisen, älyllisen ja materiaalsen perinnön vaalimiseen” (Knight 2010, 94).

Toinen käännekohta Addamsin elämässä ja ajattelussa liittyikin työväenliikkeen nousuun ja niihin yhteiskunnallisiin ristiriitoihin, joita teollistuvassa Chicagossa esiintyi. Työnantajat pyrkivät tehtaidensa sosiaalisia oloja kehittämällä estämään sosialististen ajatusten, erityisesti marxistien luokkaristiriitaa koskevan ajatuksen leviämisen. Tämä prosessi oli käynnissä myös Suomessa, jossa suomettarelaiten piirien parissa tunnettiin kiinnostusta kateederisosialismia kohtaan. Perustajansa, tehtailija Viktor Julius von Wrightin mukaan nimensä saaneen niin sanotun wrightiläisen työväenliikkeen tie päättyi vuonna 1903 pidettyyn Forssan kokoukseen. Suomen työväenpuolue hyväksyi Forssassa itselleen sosialistisen ohjelman ja vaihtoi nimensä *Suomen Sosialidemokraattiseksi Puolueeksi*. Forssan ohjelma vaati yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta ja yksikamarista eduskuntaa sekä tuotantovälineiden yhteiskunnallistamista. Sosialistisen linjan ottaneen puolueen puheenjohtajaksi ei enää valittu porvariston edustajaa vaan seitsemänvuotiaana täysorvoksi jäänyt entinen lastenkötilapsi ja jyväs kyläläinen kirjakauppa-apulainen Taavi Tainio.

Aikaisemmissa teksteissään Addams oli käyttänyt ilmausta *power* puhuessaan ihmisen luonteesta, hengen tai luonteen vahvuudesta. Pullmanin lakkoa ja sotilaiden väliintuloa miettiessään hän kuitenkin ryhtyi käyttämään termiä siinä mielessä kun useimmat yhteiskuntatieteilijät sitä nykyisin käyttävät, yhteiskunnallis-rakenteellisesti eikä yksilön ominaisuutena. *Power*-termi viittaa vallankäyttöön ja hierarkkiseen asetelmaan. Ihmisten väliseen epätasaiseen vallanjakoon liittyvät pohdinnat muokkasivat Addamsista feministin, työväenliikkeen sosiaalisten oikeuksien kannattajan ja rauhanaktivistin. Ensisijaisesti ne kuitenkin muuttivat hänen näkemyksiään hyväntekeväisyydestä. *Hull-Housen* perustamisesta lähtien Addams oli ollut sitä mieltä, että perustava ajatus on ”yhdessä” ihmisten kanssa toimiminen – (with) eikä heidän ”puolestaan” (for) toimiminen. Tästä huolimatta hän oli uskonut isänsä tavoin hyväntekeväisyyden etiikkaan: Ylempien luokkien on pidettävä hyvää huolta alemmistaan ja näiden puolestaan on oltava kiitollisia siitä. Nyt hän kyseenalaisti isänsä ja hänen kaltaistensa etiikan.

Hyväntekemisestä sosiaaliseen demokratiaan

Sosiologi

Sosiologialla on monia juuria Euroopassa, eräs niistä liittyy nimenomaan teollistuvaan ja kaupungistuvaan Eurooppaan. Eräänä tärkeänä konkreettisen tai kvalitatiivisen sosiologian juurena pidetään englantilaisen Charles Boothin teosta *Inquiry of Life and Labor of the People of London*, joka ilmestyi vuosina 1886–1903. Se oli ensimmäinen tutkimus, jossa köyhille annettiin ääni heitä itseään haastatteleamalla. Tutkimus oli tärkeä haastattelututkimuksen avaus, johon Jane Addams perehtyi sitä mukaa kun se ilmestyi. Boothin tutkimus oli eräs esikuvista, kun Addams ja muut *Hull-Housen* asukkaat valmistivat tutkielmia vuoden 1893 Chicagon maailmannäyttelyn yhteydessä pidettyyn seminaariin. Addamsin ja muiden settlementin asukkaiden tehdessä tutkimusta monet maailmannäyttelyn osallistujat kävivät katsomassa verrattain kuuluisaksi muodostunutta *Hull-Housea*. Samaan aikaan naapuruston ihmiset kärsivät vaikeasta taloudellisesta lamasta.

Osa Addamsin ja settlementin asukkaiden laatimista tutkielmista julkaistiin kaksi vuotta myöhemmin *Hull House Maps and Papers* -nimisenä kaupunkitutkimuksena. Tutkimuksessa kuvataan karttojen avulla 19. kaupunginosan etnisten ryhmien asumista. Lisäksi tutkimus sisältää tilastoja alueella asuneiden työläisten palkoista ja elinoloista, kuvauksia lapsityövoiman käytöstä ja niin kutsutuista hikipajoista. Tutkimus kartoittaa lisäksi italialais- ja böömiläistaustaisten siirtolaisten sekä juutalaisten muodostamista yhteisöjä sekä settlementiliikkeen asemaa työväenliikkeessä. Lisäksi tutkimus sisältää kuvauksen itse *Hull-Housesta*. Tutkimuksella oli useita tekijöitä Addamsin toimiessa sen toimittajana ja kokoajana. Myöhemmin Chicagon yliopiston sosiologian laitoksella ryhdyttiin laatimaan samantyyppisiä karttoja ja erikoistuttiin sellaiseen kaupunkisosiologiaan, jonka varhainen edustaja *Hull-Housen* tutkimus oli. Tutkimus on nykyäänkin kokonaisuudessaan luettavissa internetissä (ks. Hull-House 2011).

Tutkimuksen tekeminen ja yritykset auttaa *Hull-Housen* ympäristössä elävien ihmisten elämää laman aikana ihmisten kärsiessä nälästä ja kylmyydestä saivat osaltaan Addamsin arvioimaan hyväntekeväisyyttä

uudestaan. Ensimmäisessä kirjassaan *Democracy and Social Ethics* (1902) Addams käsittelee demokratiaa monella alueella. Pääpaino on hyväntekeväisyyttä ja työläisten asemaa koskevissa pohdinnoissa. Kokoelmassa on kuitenkin myös useita naisten asemaa ja oikeuksia käsittelevää lukua, lisäksi muun muassa opetusta ja politiikkaa koskevat luvut. Luvun nimeltä *Charitable Effort* johtopäätös oli, että perinteisen hyväntekeväisysetiikan aika on ohi, sillä se ei sopinut yhteen demokratian hengen kanssa. Addamsin mukaan ei ollut oikein, että yhteiskunnassa oli ihmisryhmiä, jotka kokivat olevansa parempia kuin toiset. Demokratiassa yksikään ihmisryhmä ei saa asettautua toisia paremmaksi. Huono-osaisen sääliminen on Addamsin mukaan väärin, mutta täydellinen tietämättömyys heidän elämästään johtaa kovaan asenteeseen. Jotta vältyttäisiin välinpitämättömyydeltä tai kovuudelta Addams katsoi, että hänellä ja muilla hyväntekeväisyysliikkeen ihmisillä oli tärkeä tehtävä huono-osaisen elämän tuntijoina ja tulkkeina. Kirjassaan Addams katsoo, että teollisen yhteiskunnan synnyttämät ongelmat olivat niin suuria, etteivät hyväntekeväisyyden rajalliset resurssit kyenneet niitä ratkaisemaan. Niinpä julkista valtaa, kuntia, osavaltioita ja liittovaltiota, sekä tehtaiden omistajia tarvittiin takaamaan parempi elämä työläisille. Perustellessaan yhteistyötä julkisten organisaatioiden ja tehtaanomistajien välillä Addams asetti ihanteeksi työläisten harjoittaman yhteistyön. Läpi elämänsä ja tuotantonsa Addams arvosti työläisten yhteistoimintaa, joka ilmeni erityisesti ammattiyhdistysliikkeessä.

Addamsin idea demokraattisemmasta suhteesta tehtaiden omistajien ja työläisten kesken sisälsi näkemyksen ”osallisuudesta”. Ihmiset – tehdastyöläiset, palvelijat, opiskelijat, yläluokkaiset nuoret naiset – kykenevät antamaan kaikkensa vain, kun pääsevät itse päättämään asioistaan. Addamsin ajatus osallistumisesta tai valtaistamisesta on edelleen ajankohtainen esimerkiksi työelämän uudistusten yhteydessä. Nykyisinkin organisaatioissa tehdään uudistuksia ilman, että työntekijät pääsevät niihin vaikuttamaan. Addamsin teoksen ilmestymisen aikaan siinä esitetyt ajatukset demokratiasta olivat selvästi aikaansa edellä. Ne merkitsivät myös, että demokratian ja ihmisoikeuksien alaa laajennettiin koskemaan alueita, joilla niitä ei tuolloin ollut. Addams otti teoksessaan kantaa tehdastyöläisten lisäksi työläisnaisten ja palvelijoiden asemaan, keskiluokkaisten tai yläluokkaisten naisten tilanteeseen, kasvatukseen ja

politiikkaan. Addamsin kirja sai ilmestyessään erittäin hyvän vastaanoton ja esimerkiksi William James piti sitä tuolloin tärkeimpänä julkaisutena teoksena.

Mary Jo Deegan on kritisoinut voimakkaasti sitä, että Chicagon sosiologian (miespuoliset) edustajat ensin vaikenivat tyystin Addamsin perustavalaatuisesta merkityksestä Chicagon koulukunnan sosiologialle, toiseksi he kielsivät eksplisiittisesti kysyttäessä hänen vaikutuksensa. Sen lisäksi, että Addams vaikutti chicagolaisen kaupunkisosiologian muotoutumiseen, häntä pidetään nykyisin myös niin kutsutun symbolisen interaktionismin varhaisena edustajana. Symbolinen interaktionismi on sosiologinen ajattelutapa, jossa korostetaan ihmisten konkreettisen ja symbolisen välisen vuorovaikutuksen keskeisyyttä ihmisten elämälle ja hyvinvoinnille. Chicagon yliopiston sosiologian laitoksen suhde Addamsiin oli kuitenkin ristiriitainen. Kuten Deegan kirjoittaa, ensiksikin hänen panoksensa sosiologia-oppiaineen kehittämiseen kiellettiin. Toiseksi samat sosiologian edustajat halusivat käyttää *Hull-Housea* eräänlaisena oikean elämän koelaboratoriona – sosiaalisten ongelmien näytekkunana. Addams kuitenkin katsoi, että *Hull-Housen* asukkaat ovat tulleet auttamaan ympäristön ihmisiä, eivätkä tutkimaan heitä. Kuitenkin settlementit ja reformiliikkeet ylipäänsä, sosiaalipolitiikka sekä rakenteellinen sosiaalityö ovat kaikki vahvasti nojanneet sosiologiseen tutkimukseen perustellessaan uudistusten tarpeellisuutta. Myös Addamsia itseään voi hyvällä syyllä nimittää sosiaalityöntekijäksi. Addams oli *American Sociological Associationin* perustajajäseniä, hän opetti sosiologiaa yliopistolla ja monet naispuoliset sosiaalialan tutkijat pitivät *Hull-Housea* opinahjonaan siinä missä miehet sosiologian laitosta. Vaikka Addams siis käytti tutkimusta, erityisesti sosiologista tai sosiaalityhteellistä reformipolitiikkansa perusteluna, kiinnosti tiede häntä vain reformien perustelujen välineenä.

Deeganin tulkinnat miespuolisten sosiologien harjoittamasta naispuolisten tutkijoiden sorrosta ovat herättäneet runsaasti keskustelua. Tosiasiaksi kuitenkin jää, että 1920-luvulle tultaessa Chicagon yliopiston sosiologian laitoksen henkilökunnassa ei ollut enää yhtään naista. Sen sijaan kahdella erityislaitoksella oli naisia opettajina, sosiaalityön laitoksella (*Chicago School of Civics and Philanthropy*) jopa enemmistönä. Sosiologiaa haluttiin Chicagossa kehittää ”puhtaan” tai objektiivivi-

sen tieteen suuntaan. Tähän ideaan eivät sopineet kovin hyvin käytännöllisesti ja muutokseen suuntautunut hyväntekeväisyys tai sosiaaliset uudistukset, jotka puolestaan olivat Addamsin kiinnostuksen kohteita. Toisen maailmansodan jälkeen kyseiseltä sosiologian laitokselta saivat lähteä myös laadullisen sosiologian harjoittajat sukupuoleen katsomatta. Deegan on nostanut esiin tärkeitä kysymyksiä, joskin hänen tulkintojaan on myös arvosteltu.

Poliitikko

Kesällä 1894 Jane Addamsista tuli sisarensa Maryn kahden lapsen holhooja ja nämä muuttivat asumaan *Hull-Houseen*. Jane kuitenkin laittoi heidät pian yksityiskouluihin, koska piti *Hull Housen* ympäristöä epäterveellisenä lapsille. Myöhemmin hän ihmetteli katumuksen vallassa, ettei ollut aikaisemmin ryhtynyt toimiin alueen lasten elämän parantamiseksi.

Addamsin poliitikon ura alkoi kuitenkin Halstedt Streetin jäteongelmasta. Chicagon kaupunki oli ulkoistanut, kuten nykyisin sanottaisiin, jätteiden kuljetuksen. Jätehuoltoa alueella hoiti yrittäjä, joka oli saanut jätehuollon hoitaakseen maksamalla lahjuksia alueen valtuutetulle John Powersille. Addams aloitti yhdessä muiden *Hull-Housin* asukkaiden kanssa kampanjan vaihtaakseen Powersin ei-korruptoituneeseen poliitikkoon. Tämä paikallispoliittinen kampanja ei tuottanut sellaista tulosta, jota *Hull-Housen* väki tavoitteli, mutta sillä oli muuten kauaskantoisia seurauksia. Se oli myös omiaan lisäämään Jane Addamsin feminististä tietoisuutta. Eräs tärkeä selittäjä paikallispolitiikan epäonnistumiseen oli, ettei naisilla ollut äänioikeutta. Powersia vastustaneessa kampanjassa oli paljon naisia, jotka eivät voineet äänestää. Toisaalta juuri naisten johtamana kampanja oli hieman epäilyttävä monien miesten silmissä. Kampanjan epäonnistumiseen vaikutti osaltaan myös, että Powers ”osti” itselleen ääniä tarjoamalla äänestäjille ilmaisia aterioita ja matkoja. Tästäkin löytyy siis vertauskohta vaikkapa suomalaiseen politiikkaan, jossa parhaillaan pohditaan oikeuslaitoksen piirissä poliitikkojen esteellisyyttä ja vaalirahoituksen sopivuutta, viime kädessä siis poliittista korruptiota.

Epäonnistuminen ensimmäisessä poliittisessa ryhtymyksessä ei suinkaan lannistanut Addamsia niin, että hän olisi päättänyt omistautua muille asioille. Päinvastoin, sillä Addams oli ihminen, jota erityisesti yhdessä muiden kanssa toimiminen innosti tekemään enemmän. Knight sanookin, että epäonnistuneen poliittisen kampanjan myötä naisten äänioikeus muuttui Addamsille abstraktiosta intohimoksi. Naisten puuttuva äänioikeuden merkitsi Addamsille paitsi selvää epätasa-arvoa myös sitä, että kaikkien ihmisten resurssit eivät olleet yhteiskunnan käytössä. ”Naiset tarvitsivat äänioikeutta kehittyäkseen kansalaisina ja täyttääkseen yhteiskunnalliset velvollisuutensa” sanoi Addams tärkeässä suffragettipuheessaan (Knight, 99–100). Addams oli kovasti ihailtu poliittikkoisäänsä ja kaivannut mahdollisuutta poliittiseen vaikuttamiseen. Vaikka kampanjan päällimmäinen tavoite epäonnistui, se kuitenkin osoitti, että myös naisilla on mahdollisuuksia yhteistyön avulla ”muuttaa maailmaa”. Naisten äänioikeusliike saikin jatkossa Addamsista näkyvän ja energisen toimijan.

Addams toimi jatkossa kymmenissä järjestöissä ja poliittisissa kampanjoissa. Pullmanin lakon aiheuttama suunnanmuutos merkitsi Addamsin toiminnassa entistä selkeämpää yhteistyötä työväenliikkeen ja ammattiyhdistysten kanssa. Addams käyttää kirjoituksessaan modernista Learista ilmauksia ”selvittää mitä ihmiset todella haluavat”, ”siirtyä ihmisten kanssa” ja etsiä ”parasta mahdollista”. Tässä yhteydessä ”ihmiset” tarkoittaa työväenliikettä. Kyseessä oli poliittinen radikalismi, joka tähtäsi palkkojen, työajan ja muiden työehtojen sääntelyyn. Addams ja muut *Hull-Housen* asukkaat pyrkivät näitä tavoitteita tukevan lainsäädännön syntymiseen. Lisäksi Addams ryhtyi ajamaan lapsityövoiman käytön rajoittamista. Hän piti satoja puheita aiheesta ja pyrki hankkimaan asialle kannatusta kaikilta mahdollisilta tahoilta.

1900-luvun alkuvuosina Yhdysvalloissa käynnistyi voimakas poliittinen liike, joka sai nimekseen *Progressive Party*. Addams oli aktiivisesti mukana tämän edistyspuolueen luomisessa. Myös *Hull-Housessa* käytiin jatkuvasti poliittisia keskusteluja, ja talossa kävi paljon myös ulkomaisia vieraita. Vierailijoiden joukkoon kuuluivat esimerkiksi Karl Marxin tytär Eleanore miehensä Paul Lafarguen kanssa sekä huomattava venäläinen anarkisti, prinssi Pjotr Krapotkin.

Addams osallistui varsinaiseen politiikkaankin, kampanjoi paikallispolitiikassa ja vaikutti osavaltioiden lainsäädäntöön sekä monen

USA:n presidentin harjoittamaan politiikkaan. Addamsin tärkein vaikuttamisväylä oli kenties kuitenkin järjestötoiminta, usein järjestöjen puheenjohtajana. Tällainen järjestö oli esimerkiksi *National Conference of Charities and Correction* (NCCC), vapaaehtoisten ja palkattujen hyväntekeväisyystyöntekijöiden yhdistys. Addams valittiin yhdistyksen puheenjohtajaksi vuonna 1909, jonka jälkeen hän toimi puheenjohtajana useita kausia. Tämän myöhemmän sosiaalityöntekijöiden liiton edeltäjän pitkäaikainen puheenjohtajuus on ollut tärkeä peruste sille, että Addamsia pidetään sosiaalityöntekijänä tai vähintäänkin sosiaalityön merkittävänä uranuurtajana. Addams itse kieltäytyi kuitenkin sosiaalityöntekijänimikkeestä. Addamsin esimerkki – rohkea ja tinkimätön vähäosaisten asian ajaminen – sai kuitenkin monet amerikkalaiset naiset valitsemaan sosiaalityön elämäntehtäväkseen.

Lisäksi Addams toimi *National Federation of Settlements* -järjestön sekä erilaisten rauhanjärjestöjen puheenjohtajana. Myöhemmin Addams toimi myös lukuisissa naisjärjestöissä ja erilaisten järjestöjen johtokunnissa sekä avustavana ”lobbarina”. Poliitikkona Addams toimi sekä osavaltio- että kansallisella tasolla. Uransa aika Addams eteni politiikassa aina kansainväliselle tasolle saakka, nykykielellä ilmaistuna ”globaalille” tasolle.

Pragmatikko

1800-luvun lopulla Yhdysvalloissa syntyi pragmatismiksi kutsuttu filosofinen koulukunta. Sen keskeiset luojat olivat kemisti Charles Peirce (1839–1914), psykologi William James (1842–1910) ja kasvatustieteilijä John Dewey (1859–1952). Pragmatistien mielestä filosofian tarkoitus oli osallistua kulloisenkin maailman ja sen ongelmien ymmärtämiseen ja ratkaisemiseen. Pragmatistien mukaan tietoa tuli lisäksi arvioida sen yhteisöllisen hyödyllisyyden, toimivuuden ja käyttökelpoisuuden mukaan.

Jane Addams tunsu edellä mainituista pragmatistin johtohahmoista henkilökohtaisesti kaksi. Chicagon yliopistossa tutkijanuraansa aloitteleva John Dewey asui noin vuoden verran *Hull-Housessa* ja osallistui tänä aikana aktiivisesti talon elämään. Ilmeisesti hän sai myöhempään

poliittiseen filosofiaansa runsaasti vaikutteita Addamsilta. Aikalaislähteiden mukaan Dewey ja Addams keskustelivat paljon, ja Dewey kertoi myöhemmin olleensa hyvin vaikuttunut *Hull-Housen* toimintatavoista. Valitettavasti heidän keskustelujensa sisällöstä ei ole säilynyt dokumentteja, sillä he eivät esimerkiksi kirjoittaneet yhdessä. Dewey oli erityisen kiinnostunut demokraattisen poliittisen järjestelmän ongelmista. Chicagon kaudellaan hän lisäksi käynnisti koulukokeilun, jossa nojaututtiin vahvasti oppilaiden omaan toimintaan, yhteistyöhön, sekä teorian ja käytännön yhdistämiseen. Sekä Deweyn demokratianäkemyksien että koulukokeilun voi hyvin nähdä saaneen vaikutteita *Hull-Houssessa* vietetystä ajasta.

Harvardin yliopiston psykologian professori William James puolestaan arvosti Addamsin kirjallisen tuotannon korkealle ja kommentoi sitä myönteiseen sävyyn. Addamsia ja Jamesia yhdisti kiinnostus kasvatusta koskeviin eettis-filosofisiin kysymyksiin. Edellä lainattu Deegan on osoittanut, ettei Addamsia tunnustettu sosiologiksi, vaikka oli selvää, että hänen toiminnallaan oli vaikutusta Chicagon koulukunnan muodostumiseen. Addams ei myöskään ollut perinteisessä mielessä filosofi, vaan ennen kaikkea kiinnostunut maailman muuttamisesta oikeudenmukaisemmaksi. Hän korosti läpi koko elämänsä sitä, että muutos alkaa ihmisten mielestä ja eettisistä valinnoista. Hän pohti luennoissaan ja teksteissään perustavanlaatuisia inhimillisiä kysymyksiä. Erotuksena filosofis-tieteelliselle pragmatistille, Addams oli pragmaatikko (enemmän sen kansankielisessä merkityksessä). Pragmatismia ja Addamsia yhdisti näkemys, että ideoiden hyvyyden kriteerinä on se, miten hyvin ne käytännössä toimivat. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, ettei Addamsilla olisi ollut filosofisia ideoita toimintansa perustana. Toki hänellä niitä oli, esimerkiksi käyköön vaikkapa hänen käsityksensä sosiaalisesta demokratiasta.

Pasifisti

1900-luvun alkuun mennessä Addamsista oli tullut erittäin suosittu luennoitsija ja poliittinen vaikuttaja. Hän oli naisten poliittisten oikeuksien ja rauhan asian tunnettu ja arvostettu puolustaja. Addamsia pidettiin

Yhdysvaltojen tunnetuimpana naisena, ja hänen taitavasti rakennetut ja esitetyt julkiset puheensa saivat paljon huomiota lehdistössä. Erityisesti pasifistina Addams ei kuitenkaan kosiskellut julkista mielipidettä. Kun Yhdysvallat kävi lyhyen sodan Espanjaa vastaan tarkoituksenaan saada Filippiinit siirtomaakseen, kävi Addams yhdessä William Jamesin kanssa tiukan kamppailun sotaan osallistumista vastaan. Addams kumppaneineen hävisi kamppailun, ja Yhdysvallat sai Filippiinit hallintaansa.

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen oli järkytys Addamsille ja muille rauhantahtoosille tahoille. Kansainvälisessä työväenliikkeessä oli uskottu eri maiden työläisten keskinäiseen solidaarisuuteen ja rauhantahtoisuuteen. Sodan syttyessä Englannin, Ranskan, Venäjän, Itävallan ja Saksan sosialististen puolueiden johto asettui tukemaan isänmaidensa sotatoimia. Addams teki kaikkensa estääkseen Yhdysvaltojen liittymisen maailmansotaan. Addamsin poliittisena liittolaisenaan pitämä presidentti Wilson oli alun perin ollut rauhan kannalla, mutta saksalaisen sukellusveneen upotettua brittiläisen matkustajalaivan Lusitanian, jolloin noin tuhat matkustajaa joukossaan 128 amerikkalaista kuoli, kääntyi yleinen mielipide vähitellen sotaan osallistumisen puolelle. Yhdysvallat liittyikin ympärysvaltojen sotatoimiin kesällä 1917.

Addams ei lopettanut rauhan puolesta puhumista, vaikka Yhdysvallat liittyi sotaan. Sodanjulistusta seuranneen lyhyen hämmennyksen jälkeen hän jatkoi julkisia esiintymisiään rauhan puolesta. Ilmapiiri oli kuitenkin muuttunut. Entiset tukijat käänsivät hänelle selkänsä, ja Addams sai kokea kylmäkiskoisuutta myös naisjärjestöjen taholta, myös osa Addamsin läheisistä ystävistä kääntyi sodan kannattajiksi. Osa sotaa vastustaneista puolestaan ei uskaltanut ottaa julkisesti kantaa, koska he toimivat julkisissa viroissa ja joitakin sodanvastustajia oli erotettu heidän viroistaan. Valtiohallintoon oli myös perustettu sotaa voimakkaasti ajanut propagandaosasto, joka otti sotaa vastustaneen Addamsin hampaisiinsa, sillä hänen kannatuksensa oli laajaa. Myös lehdistössä käynnistyi Addamsiin kohdistunut parjaukskampanja, jossa häntä kutsuttiin muun muassa ”Amerikan vaarallisimmaksi naiseksi”. Puhetilaisuuksissa hänelle ei enää taputettu, ja pian kutsut puhumaan lakkasivat ylipäänsä. Näin katkesi myös se säännöllinen ansiotulo, jota puheiden pitäminen oli Addamsille itselleen merkinnyt. Suuren yleisön selänkääntäminen Addamsille uhkasi myös *Hull-Housen* taloutta, sillä hänen suosionsa oli aiemmin

taannut myös lahjoitukset. Tiukan taloudellisen tilanteen lisäksi kannatuksen puutteesta seurannut "yksinäisyys" sai Addamsin miettimään, oliko hän sittenkin väärässä. Addamsin pragmatismien "perusajatus", että käytäntö on todellisuuden mitta, oli ristiriidassa hänen vakaumuksensa kanssa. Kun vain harva ystävä oli hänen kanssaan samaa mieltä sodan mielettömyydestä, niin mahtaisiko koko ajatus olla "väärä".

Sota päättyi tunnetusti ympärysvaltien voittoon. Saksa antautui, Itävalta-Unkarin monarkia hajosi ja Venäjän keisarikunta luhistui. Versailles'n rauhansopimus määritteli hävinneille tiukat ehdot. Saksalaisille "Versailles'n häpeärauha" piti sisällään uuden maailmansodan siemenen. Addams osallistui naisten rauhanliikkeen konferenssiin Ranskassa pian rauhan solmimisen jälkeen ja järkyttyi sodan tuhoista ja ihmisten kärsimyksistä. Addams kritisoi saksalaisten kovia rauhannehtoja sekä sitä, että naiset ja lapset joutuivat näkemään nälkää koko sodanjälkeisessä Euroopassa. Niinpä Addamsia nyt nimitettiin myös saksalaisten vakoojaksi, koska hän otti itselleen luonteenomaisella tavalla huomioon myös vastapuolen vaikean tilanteen.

Rauhanliikkeen erittäin aktiivinen osa oli naisten rauhanliike, joka pyrki kaikkiin keinoin osallistumaan neuvotteluihin, joissa päätettiin sodan ja rauhan kysymyksistä. Näillä rauhanaktivisteilla oli mm. sellaisia järjestöjä kuin *Woman's Peace Party* ja *Women's International League for Peace (WILPF)*. Jane Addams toimi molemmissa järjestöissä puheenjohtajana ja muutenkin erittäin aktiivisesti. Juuri tästä naisten rauhantyöstä hänelle myönnettiin myöhemmin Nobelin rauhanpalkinto. Näiden kahden naisten rauhanjärjestön parissa kehitettiin myös pitkälle menevä ja yksityiskohtainen ohjelma konfliktien ennaltaehkäisyyn. USA:n presidentti *Woodrow Wilson* oli myöhemmin perustamassa *Kansainliittoa*. Koska hän oli Addamsin avustuksella tutustunut *Woman's Peace Party*n näkemyksiin, monet järjestön ohjelmassa olleet ajatukset päätyivät ensin *Kansainliiton* ja myöhemmin YK:n asiakirjoihin ja toiminnan pohjaksi. Mutta suuri osa rauhanpuolustaja-naisista Jane Addamsin tavoin oli pettynyt siihen, että *Kansainliiton* ohjelmassa vesitettiin monet tärkeät naisten rauhanliikkeen esittämät kohdat, muun muassa Saksaa ei hyväksytty jäseneksi.

Amerikkalaisissa ja kansainvälisissä järjestöissä toimimisen lisäksi Addams kirjoitti paljon rauhaan liittyvistä kysymyksistä. Kun ensimmäinen maailmansota oli alkanut Euroopassa, mutta Amerikka ei ollut vielä liittynyt sotaan, kokoontui joukko settlementtien ja progressiivisen

reformiliikkeen edustajia keskustelemaan tilanteesta. Heidän huolenaan oli, että sota saattaisi vahingoittaa sosiaalireformiliikettä sekä Euroopassa että Amerikassa. Addams sanoikin kuvaavasti eräässä haastattelussa: “Kun miljoona miestä kärsii märissä ja kylmissä juoksuhaudoissa haavoittuneina niin mitäpä silloin merkitsee, että jotkut lapset joutuvat tehtaissa työskentelemään kehuissa oloissa? Menee vuosia ennen kuin nämä asiat otetaan uudestaan esille.” (Knight 2010, 192).

Rauhan syntyminenäkään ei merkinnyt Addamsille täyttä synninpäästöä. Poliittinen julkisuus ei ollut unohtanut hänen kannanottojaan sodan aikana, eikä Addams sotaa seuranneen 1920-luvun kuluessa kyennyt täysin saavuttamaan aikaisemman kaltaista suuren yleisön varauksesta ihailua ja hallitsevien poliitikkojen luottamusta. Jossakin määrin hän varmaan koki olevansa eristyksissäkin.

Kansainvälinen yhteisö ei kuitenkaan ollut unohtanut Addamsia. Hänen kirjojaan luettiin edelleen ja hänen työtään rauhan puolesta arvostettiin. Addams oli ilmeisesti useaan otteeseen 1920-luvun kuluessa ehdolla Nobelin rauhanpalkinnon saajaksi, joskin palkinto myönnettiin hänelle vasta vuonna 1933. Addams oli tuolloin jo siinä määrin sairas, ettei jaksanut lähteä noutamaan palkintoa Norjasta. Rauhanpalkinnon saaminen johti kuitenkin julkisen mielipiteen kääntymiseen uudestaan Addamsille suosiolliseksi. Addamsiin kohdistunut parjaus päättyi lehdistössä, ja hän alkoi saada takaisin aikaisempaa arvostustaan.

Lopuksi

Mary Jo Deeganin (2010) mukaan Jane Addams oli 1930-luvun alussa ehkä jopa maailman vaikutusvaltaisin nainen. Tällaista väitettä on tietenkin vaikea todistaa, mutta perusteita väitteelle on mahdollista keksiä. Puheiden ja kirjoitusten lisäksi Addams vaikutti kymmenissä järjestöissä ja useiden presidenttien taustajoukoissa politiikkaa ideoiden, ohjelmapapereita tehden sekä ”lobbarina”, kuten nykyisin sanottaisiin. Addams ei kuitenkaan ole vaikuttanut ainoastaan entisiin Yhdysvaltojen presidentteihin vaan epäsuorasti myös esimerkiksi Barack Obamaan. Obama on toiminut ennen presidenttikauttaan Chicagossa “community organizerina” ja ihmisoikeusjuristina sekä saanut vaikutteita Addamsin entisiltä, kuuluisilta oppilailta, kuten Saul Alinskyltä.

Jane Addamsin suuri missio oli sosiaalisen omantunnon herättäminen ja kasvattaminen. Addamsin mukaan demokratia ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus edellyttävät toisiaan. Kristinuskon näkemys oikeudenmukaisuudesta, “vanhurskaudesta”, edellytti luokkarajat ja etniset erot ylittävää auttamista. Ensimmäiset 40–50 vuotta Addamsin elämästä hänen toimintansa kohdistui Yhdysvaltojen vähäväkisiin asukkaisiin ja loput noin 20 vuotta hän pyrki toimimaan kansainvälisillä areenoilla, naisten äänioikeusliikkeessä ja eritoten rauhanliikkeessä. Patriarkaalisen hyväntekeväisyyden sijaan tarvittiin Addamsin mukaan tasaveroiseen suhteeseen perustuvaa auttamista. Yhteisöissä naapuruus antaa siihen mahdollisuuden. Monet suomalaiset sosiaalityöntekijät asuvat kuitenkin mieluusti mahdollisimman kaukana omista asiakkaistaan, koska silloin on mahdollista erottaa työ- ja vapaa-aika toisistaan. Perustelu on järkevä, mutta eroaa samalla jyrkästi siitä tasa-arvoisen auttamisen periaatteesta, johon naapuriapu ja settlementtityö nojasivat. Addamsin omassa elämässään tekemistä ratkaisuista riittää pohdittavaa myös nykyajan sosiaalityöntekijöille.

Addamsilla on sanottavaa myös tämän päivän yhteiskuntatieteilijöille yleisemmin. Metafyysiset pohdinnat voivat olla kiinnostavia, mutta niillä ei ole merkitystä, jos niistä ei ole käytännön seuraamuksia. Yhteiskunnalliset kokeet, vaikkapa *Hull-Housen* perustamisen kaltaiset koko elämän mittaiset projektit ovat tärkeitä, koska niissä pyritään muuttamaan asioita, eikä ainoastaan kuvaamaan olemassa olevaa. Tässä Addams tulee sekä pragmatistien että Karl Marxin kanssa samoille linjoille.

Addamsin panos sosiaalityön kehittämisessä on ollut osallisuuden ja kansalaisuutta korostavan työotteen korostamisessa. Addamsin suora vaikutus suomalaiseen sosiaalityöhön, yhteisötyöhön, settlementtiliikkeen tai naistutkimukseen on kuitenkin ollut vähäinen. Suomalaisista sosiaalityön tutkijoista ja opettajista Irene Roivainen (2004, 2008) on erikoistunut sekä yhteisösosiaalityön että suomalaisen settlementtityön tutkimiseen. Hän on myös yhdessä Pia Puurusen kanssa kirjoittanut artikkelin (2011) Jane Addamsista, jossa korostetaan Addamsin toimintaa sosiaalityöntekijänä, jolle oli ominaista yhteisöllisyyden ja “toivon” politiikan edistäminen.

Sen sijaan Addamsin epäsuora vaikutus amerikkalaiseen sosiaaliseen politiikkaan ja rauhantyöhön, yhteisötyön ja osallistavien menetelmien kehittämiseen, sekä ylipäänsä settlementtiliikkeen ideoiden ja vaikutus-

vallan lisäämiseen on ollut suuri. Amerikkalaisille sosiaalityöntekijöille hän on toiminut esikuvana monien sukupolvien ajan. Tämä epäsuora vaikutus on tuntunut myös Suomessa. Setlementtiliike puolestaan on ollut suhteellisen vahva myös Suomessa. Helsingissä Kallion kaupunginosassa toimiva Kalliola-setlemetti perustettiin vuonna 1919. Heikki Waris, josta tuli myöhemmin professori ja keskeinen sosiaalipolitiikkaoppiaineen perustaja, toimi Kalliolan rehtorina ja keskeisenä taustavaikeuttajana. Myös presidentti Tarja Halonen on ollut aktiivinen Kalliolan toiminnassa ja setlementtiliitossa. Toinen artikkelin kirjoittajista, Leena Eräsaari on myös 1950-luvulla Kalliolan vieressä asuessaan osallistunut sen moniin harrastuskerhoihin.

Tammikuussa 2012, samaan aikaan kun viimeistelimme tätä artikkelia, on Hull-House lopettamassa toimintaansa, sillä se on vararikossa. *Hull-Housella* on ollut ainakin kaksi eri funktiota: yhtäältä se on ollut museo ja arkisto sekä toisaalta sosiaalityötä tekevä ns. kolmannen sektorin järjestö (NGO, Non-Governmental Organisation). Jane Addamsin aikana *Hull-Housen* koko rahoitus tuli yksityisiltä ihmisiltä, mutta viimeiset vuodet rahoitus on tullut lähes kokonaan hallitukselta. Toiminta on keskittynyt erityisesti lasten sijoituksiin, aiempi toiminta oli kokonaan muuta. Lasten sijoitustoiminnasta ei kyetty tekemään riittävän nopeasti kannattavaa. Tällä hetkellä ainakin näyttää siltä, että *Hull-Housen* eliniäksi tuli 123 vuotta. Museon kohtalosta uutiset eivät tiedä kertoa. (Ford and Thayer 2012.)

Kirjallisuus

- Addams, Jane (1964) [1902]. *Democracy and Social Ethics*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Addams, Jane (1954) [1910]. *Twenty Years at Hull-House – with Autobiographical Notes*. New York: MacMillan.
- Addams, Jane (2011) [1912]. *Modern Lear*. <http://en.wikisource.org/wiki/A_Modern_Lear>. Viitattu 2.1.2012.
- Arendt, Hannah (2002) [1958]. *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Tampere: Vastapaino.
- Deegan, Mary Jo (1988). *Jane Addams and the Men of the Chicago School, 1892-1918*. New Brunswick: Transaction publishers.

- Deegan, Mary Jo (2010). Professor Mary Jo Deegan Gives Lecture on Jane Addams at Nobel Museum in Stockholm. <http://www.facebook.com/note.php?note_id=501271318972> viitattu 13.1.2012
- Ford, Liam and Kate Thayer (21.01.2012) Reliance on Shrinking Government Funds Doomed Hull-House. Longtime Social Service Agency no Longer Able to Balance its Books. Chicago Tribune. <http://articles.chicagotribune.com/2012-01-21/news/ct-met-hull-house-closes-20120121_1_hull-house-state-funding-jane-addams, > Viitattu 16.2.2012
- Hull-House Maps and Papers. <<http://media.pfeiffer.edu/lridener/DSS/Addams/hhtoc.html> > Viitattu 29.12.2011.
- Knight, Louise W. (2010). *Jane Addams. Spirit in Action*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Kunelius, Risto (2006). Julkisojen ongelma. Johdannoksi kirjan *The Public and its Problems* suomennokseen. Teoksessa John Dewey: *Julkinen toiminta ja sen ongelmat*. Tampere: Vastapaino. 11–32.
- Mazzini, Giuseppe (2005) [1860]. *Duties of Man and Other Essays: Addressed to Workingmen*. New York: Cosimo.
- Peltola, Jarmo (2009). *Yksilö, yhteisö ja yhteiskunta. Kalliolan setlementti 1919–2009*. Jyväskylä: Gummerus.
- Puurunen, Pia & Roivainen, Irene (2011). Jane Addams, setlementtityön ja kansalaiskeskeisen sosiaalityön uranuurtaja. Teoksessa Ruuskanen, Petri; Savolainen, Katri & Suonio, Mari (toim.): *Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä*. Kuopio: Unipress. 15–38.
- Roivainen, Irene (2004). Setlementti välissä olemisen tilana. Teoksessa Helne, Tuula; Hämmäinen Sakari & Karjalainen, Jouko (toim.): *Seis yhteiskunta - tahdon sisään!* Jyväskylä: SoPhi 80, 149–165.
- Roivainen, Irene (2008) Yhteisölähtöisen oten paikka aikuissosiaalityössä. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (toim.): *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino. 253–281.
- Scott, Anne Firor (1964). Introduction. Teoksessa Addams, Jane: *Democracy and Social Ethics*. vii–lxxvii.
- Sennett, Richard (2004). *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Tampere: Vastapaino.
- Shaw, Ian (2011). Social Work Research - an Urban Desert? *European Journal of Social Work Research* 14 (1), 11–26.
- Sipilä, Jorma (1989). *Sosiaalityön jäljillä*. Helsinki: Tammi.
- Toikko, Timo (2010). Tapauskohtainen sosiaalityö. Teoksessa Mäntysaari, Mikko; Pohjola Anneli & Pösö, Tarja (toim.): *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus. 271–291.

SUKUPOOLENTUTKIMUS YHTEISKUNTATIETEISSÄ

Johanna Kantola ja Hannele Harjunen

Johdanto

Sukupuoli on yksi keskeisimmistä ihmisten elämää jäsentävistä tekijöistä. Kukaan ei elä ”sukupuolensa ulkopuolella”; sukupuoli määrittää ja ohjaa elämäämme monin tavoin. Yhteiskuntatieteellinen sukupuolentutkimus nostaa esiin ja auttaa tunnistamaan sukupuoleen mahdollisesti liittyvät etuoikeudet, syrjinnän ja piilosyrjinnän yhteiskunnan eri kentillä, myös tieteessä. Sukupuolentutkimuksen käsite viittaa neutraalin ihmisyyden oletuksen purkamiseen. Miksi mies voi edustaa ”ihmistä” ja ihmisyyttä? Miksi vain naisilla on sukupuoli? Sukupuolentutkimus on kyseenalaistanut mieheyden ja miehisen ajattelun tieteen normina ja perustana. Sukupuolentutkimus kysyy, miksi miehinen näkökulma, ajattelu, kokemus, toiminta ovat ”universaaleja” kun taas nainen nähdään poikkeuksena normista?

Akateemisen sukupuolentutkimuksen juuret ovat 1960-luvun kansainvälisessä yhteiskunnallisessa liikehdinnässä¹. Sitä alettiin opettaa yli-

1 Naistutkimuksen kanssa samaan aikaan akateemiseksi oppiaineiksi nousi

opistossa ensin Yhdysvalloissa 1970-luvulla. Suomen yliopistoissa sukupuolentutkimusta opetettiin naistutkimuksen nimellä 1980-luvulta eteenpäin. Tätä ennen Suomessa oli tehty jo 1960–70-luvuilla tasa-arvo-
tutkimusta ja tutkittu esim. sukupuolirooleja. Viime vuosina tapahtunut oppiaineen nimen muuttaminen naistutkimuksesta sukupuolentutkimukseksi useimmissa suomalaisissa yliopistoissa heijastaa naistutkimuksessa tapahtuneita teoreettisia muutoksia. Sanan ”sukupuoli” oppiaineen nimessä katsotaan kuvaavan paremmin sitä tosiasiaa, että kyseessä ei ole ”naisten” tutkiminen, vaan erilaisten feminiinisyysien, miesten ja maskuliinisuuden sekä niihin kietoutuvien muiden eron kategorioiden, kuten etnisen taustan, seksuaalisen suuntautumisen ja iän. Tämän luvun ensimmäisessä osassa kuvaamme tätä sukupuolen käsitteen tieteellistä ja teoreettista historiaa ja sitä, kuinka sukupuolen käsitettä käytetään tänä päivänä tutkimuksellisesti ja analyyttisesti.

Luvun toisessa osassa käsittelemme sukupuolentutkimuksen keskeisiä haasteita ja antia yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle. Naiset olivat pitkään näkymättömiä tieteenhistoriassa niin tutkimuksen tekemisessä kuin tutkimuskohteina. Valtavirran tiede on usein tuottanut tietoa, joka uusintaa olemassa olevia sukupuolittuneita valtarakenteita. Sukupuolentutkimus kyseenalaistaakin sen, *mitä* yhteiskuntatieteissä tutkitaan. Tämän lisäksi kuvaamme, kuinka sukupuolentutkimus paitsi sukupuolittaa olemassa olevia yhteiskuntatieteellisiä käsitteitä, kuten esimerkiksi käsitteen valta, se tuo yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen myös uusia käsitteitä, kuten esimerkiksi ruumiillisuus. Sukupuolentutkimus myös kyseenalaistaa sen, miten yhteiskuntatieteitä tehdään ja tutkitaan ja tutkii paitsi sukupuolta myös tieteen teon ehtoja yleisemmin. Akateemisella sukupuolentutkimuksella on laajempi tieteenkriittinen rooli, joka kohdistuu esimerkiksi niihin oletuksiin, arvoihin, itsestäänselvyksiin ja käytäntöihin, jotka määrittävät tieteen tekemistä, tieteellisen tiedon tuotantoa ja sen arvottamista länsimaisissa yhteiskunnissa.

useita oppiaineita, jotka ovat myös luonteeltaan kriittisiä, kyseenalaistavia ja monialaisia kuten esimerkiksi ympäristötutkimus, kehitysmaatutkimus, aluetutkimus ja ns. black studies. Myöhemmin tähän jatkumoon ovat liittyneet muun muassa kriittinen miestutkimus ja queer-tutkimus.

Sukupuoli käsitteenä

Feministisessä tutkimuksessa ja teorianmuodostuksessa on erotettavissa kolme vaihetta (ks. Squires 1999). Ensimmäisessä vaiheessa naiset pyrittiin lisäämään niin olemassa oleviin teorioihin kuin tutkimuksen rakenteisiin ja huomio kiinnitettiin siihen, missä naiset olivat tai eivät olleet tutkimuksessa. Toisessa vaiheessa pyrittiin teorian rajojen laajentamiseen ja uusien kysymysten kysymiseen. Kolmatta vaihetta on kutsuttu *purkamisen projektiksi*, jossa feministit ovat kyseenalaistaneet niin perinteiset tutkimuksenteon kuin sukupuolenkin määrittelyt, ja osoittaneet, miten ne on rakennettu ja mitä merkitystä tällä on. Toisessa ja kolmannessa vaiheessa sukupuolen käsitteen teoretisointi onkin ollut keskeisellä sijalla.

Englanniksi tästä feministisen tutkimuksen ensimmäisestä vaiheesta, käytetään nimitystä ”*add women and stir*” (lisää naiset ja sekoita). Yhteiskuntaa ja sen rakenteita sekä yhteiskuntatieteellisiä teorioita alettiin tarkastella naisten näkökulmasta, mutta niitä ja niiden rakentumista miehille arvoille ja käytännöille ei sinänsä kyseenalaistettu. Lähestymistapaa voisi tänä päivänä kutsua myös ”... ja naiset” -ilmiöksi. Keskusteltaessa yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta ja käytännöistä tällaisessa lähestymistavassa muistettaisiin kyllä mainita ”... ja naiset”, mutta näitä käytäntöjä ei tarkasteltaisi sukupuolten välisten valtasuhteiden näkökulmasta (Kantola ja Valenius 2007, 15).

Feministisen tutkimuksen pyrkimyksenä ei kuitenkaan ole ollut enää 1960-luvun jälkeen niin kutsutusti vain lisätä naisia jo olemassa oleviin yhteiskuntatieteellisiin tai filosofisiin keskusteluihin. Lähes kaikessa feministisessä tutkimuksessa sukupuoli on *analyttinen väline*, jonka avulla kiinnitetään huomiota hierarkkisiin valtasuhteisiin, jotka ylläpitävät yhteiskunnallisia käytäntöjä. Kuten Anu Koivunen ja Marianne Liljeström (1996, 22) kirjoittavat: ”Tällainen sukupuolen käsite ei ole palautettavissa kategorioihin ’naiset’ ja ’miehet’, vaan sukupuolta tarkastellaan sosiaalisia suhteita rakentavana ja niitä oikeuttavan mekanismina.” Toisin sanoen, naisten kategorian lisääminen esimerkiksi joidenkin tarkasteltavien yhteiskunnallisten toimijoiden listan häntäpäähän saattaa olla ensimmäinen askel, mutta kun sukupuoli ymmärretään analyttisenä kategoriana, se ei suinkaan ole riittävä askel valtasuhteiden ja vallitsevien käytäntöjen analyysissä.

Sex ja gender

1960-luvulla feministisessä teoriassa erotettiin toisistaan sosiaalinen ja biologinen sukupuoli (engl. *sex* ja *gender*). Näiden kahden välille tehdyn eron avulla haluttiin pyrkiä pois biologisesta determinismistä, eli siitä käsityksestä, että biologia määrää kohtalomme. Vaikka biologinen sukupuoli (*sex*) ymmärrettiin edelleen biologisena tosiasiana, sosiaalinen sukupuoli (*gender*) nähtiin uusien teorioiden myötä sosiaalisesti rakennettuna konstruktiona. Käsitteet nainen ja mies viittasivat biologiseen sukupuoleen ja feminiinisyys ja maskuliinisuus sosiaaliseen sukupuoleen (Squires 1999, 55). Ruotsissa luotiin uusi käsite *genus* kuvaamaan englannin *genderiä*, kun taas Suomessa puhuttiin jonkin aikaa sosiaalisesta ja biologisesta sukupuolesta. Kaiken kaikkiaan erottelu näytti lupaavaan, että sosiaalinen sukupuoli perustui sosiaalisille suhteille ja että naiset saattoivat valita sosiaalisen identiteettinsä – luonnollinen biologinen sukupuoli ei enää määrännyt tätä (Prokhovnik 1999, 112). Lähestymistapaa voisi kuvata ranskalaisen filosofin Simone de Beauvoirin (1949) kuuluisalla teesillä: ”naiseksi ei synnytä, vaan naiseksi tullaan”.

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa marxisti-, radikaali- ja maternalistifeministit korostivat, että sosiaalinen sukupuoli oli seurausta rakenteellisista yhteiskunnallisista suhteista. Esimerkkejä tällaisista rakenteista olivat perheenmuodostaminen ja lisääntyminen, hoiva ja seksuaalisuus (Anttonen 1997). Nämä loivat tietyt rakenteelliset ehdot naisten ja miesten toiminnalle yhteiskunnassa ja tuottivat feminiinisiä naisia ja maskuliinisia miehiä. Kyseisten feministitutkijoiden käsitys yhteiskunnallisista rakenteista oli suhteellisen yksisuuntainen ja varsin yksinkertaistava. Rakenteiden nähtiin vaikuttavan kaikkiin naisiin ja miehiin samalla tavoin, mikä puolestaan tuotti sosiaalisen sukupuolen yhtenäisyyttä.

Sisäiset erot ja intersektionaalisuus

1980-luvun loppuun mennessä tällaista yksinkertaistavaa näkemystä oli vaikea puolustaa. Feministitutkijat alkoivat korostaa ”naisen” kategorian sisäisiä eroja, jotka pohjautuivat esimerkiksi etnisyyteen, rotuun, luokkaan, seksuaalisuuteen tai ikään. Näiden erojen puolestaan nähtiin

muokkaavan naisten identiteettejä ja intressejä. Erityisesti mustat feministit korostivat rodun merkitystä ja eroa valkoisiin länsimaisiin naisiin. Kysyttiin onko feminismi aidosti kaikkien naisten asiassa, vai onko itse asiassa tutkittu lähinnä keskiluokkaisen valkoisen ja heteroseksuaalisten naisten elämää ja ajettu heidän etujaan (hooks 1984; Collins 1991).

Huomio onkin 1980-luvun lopulta eteenpäin kiinnittynyt erityisesti yhteiskunnallisten rakenteiden ja valtasuhteiden moninaisuuteen, jotka johtavat moninaisiin sukupuolen konstruktioihin (Squires 1999, 59). Juuri mustien feministien teoretisoinneista keskusteluun nousi ”intersektionaalisuuden” käsite (Crenshaw 1989). Intersektionaalisuudella viitataan risteäviin ja päällekkäisiin eroihin tai sosiaalisiin statuksiin kuten esimerkiksi sukupuoleen, etnisyyteen, seksuaalisuuteen ja luokkaan. Intersektionaalisen ajattelun mukaan tutkimuksessa ja yhteiskunnallisissa käytännöissä on huomioitava, että näillä eroilla on lukuisia yhteisvaikutuksia ja ne jäsentävät niin henkilökohtaista kokemusta kuin yhteiskunnallisia valtasuhteita ja -rakenteita. Intersektionaalisuudesta on tullut yksi nykysukupuolentutkimuksen tärkeä teoreettinen ja metodologinen jäsentäjä ja tutkimuksellinen lähestymistapa. Sitä on käytetty viime vuosina erityisesti, kun tutkitaan esimerkiksi limittyvien identiteettien sosiaalisia merkityksiä ja seurauksia kuten monipe-rustaista syrjintää.

Tästä kehityksestä huolimatta sex/gender jaottelu säilytti keskeisen asemansa feministisessä teoriassa. Sosiaalista sukupuolta teoretisoitiin yhä enemmän sisäistettyjen ja muuttuvien identiteettien kenttänä, kun taas biologinen sukupuoli sai vähemmän teoreettista huomiota ja mielenkiintoa osakseen. Biologinen sukupuoli säilyttikin jonkinlaisen annetun tosiasian aseman ja se nähtiin valtasuhteiden ulkopuolisena kategoriana (Koivunen ja Liljeström 1996, 22). Se muodosti perustuksellisen, vakaan kategorian, jolle muuttuva sukupuoli-identiteetti konstruointiin. Poliittikan tutkimuksen termein voitaisiin todeta, että biologisesta sukupuolesta tuli poliittisesti epärelevantti (Squires 1999, 55). Naisista ja miehistä tuli lisäksi toisensa ulossulkevia kategorioita. He saattoivat olla vain yhtä sukupuolta, ei koskaan ilman sukupuolta, toista sukupuolta, molempia sukupuolia tai jotain muuta sukupuolta (Flax 1997, 175). Esimerkiksi suomen kielen suku-puoli antaa olettaa, että sukupuolia on täsmälleen kaksi (”puoli”) ja nämä kaksi tuottavat jälkeläisiä (”suku”) (Pulkinen 1998, 179).

Sukupuolta tuottamassa

Erityisesti yhdysvaltalaisen filosofin Judith Butlerin (1990) työ on kyseenalaistanut tämänkaltaisen ajattelun, jossa sosiaalinen ja biologinen sukupuoli nähdään toisistaan erillisinä kategorioina. Butlerin (1990, 7) mukaan se, mitä ymmärrämme sosiaalisena sukupuolena (*gender*) itse asiassa tuottaa sitä, minkä ymmärrämme biologisena sukupuolena (*sex*). Biologinen sukupuoli ei siis ole mikään luonnollinen ja annettu tosiasia, vaan sitäkin tuotetaan osana sukupuolta koskevaa valtataistelua. Biologinen sukupuoli ei tällöin ole alkuperä, vaan ainoastaan väline sukupuolitetun todellisuuden tuottamisessa (Pulkkinen 1998, 176). Pakollinen heteroseksuaalisuus² puolestaan tuottaa sukupuolen kategorian yhtenäisyyttä (Butler 1993, 2). Sen valta tuottaa kahdenlaisia ihmisolioita ja poliittisia toimijoita: biologisesti miehiä ruumiita, joilla on seksuaalinen halu naisiin ja miehen sosiaalinen rooli, ja biologisesti naispuolisia ruumiita, jolla on seksuaalinen halu miehiin ja naisen sosiaalinen rooli (Pulkkinen 1998, 177, 180). Muunlaiset identiteetit eivät ole sallittuja pakollisessa heteroseksuaalisuudessa, vaan joutuvat sellaisen kontrolloivan vallan, kuten sukupuolenkorjausleikkausten tai seksuaalisuuden peittämisen (”kaapissa olo”), kohteiksi.

Sukupuolen teoretisointi mahdollistaa naisten ja miesten toimijuuden problematisoimisen yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Siinä missä radikaalifeministit ottavat naisen identiteetin politiikkansa lähtökohdaksi, Butlerin myötä feministinen kritiikki pureutuu siihen, miten tätä ”naisen” kategoriaa tuotetaan politiikan kielessä ja käytännöissä. Toisin sanoen ne valtarakenteet, joiden kautta naisten vapautusta etsitään – valtio, talous, turvallisuus – tuottavat tietynlaista naiseutta ja mahdollistavat vain tietynlaisen toiminnan ja roolit naisille ja miehille. ”Nainen” on yhtä paljon miesten kuin naisten diskurssien tuotos, ja feminististen ja patriarkaalisten diskurssien raja saattaakin olla häilyvä (Grosz 1995, 64).

2 Pakollinen heteroseksuaalisuus on alkujaan amerikkalaisen feministin Adrienne Richin (1980) käyttämä termi. Richin mukaan pakollinen heteroseksuaalisuus ovat patriarkaatin perusta, joka varmistaa, että naisten seksuaalisuus ja uusintamiskyky on miesten käytössä ja miehen seksuaalisuudelle alistainen.

Hegemoninen maskuliinisuus

Samalla tavoin kuin patriarkaaliset diskurssit alistavat naisia, ne alistavat myös (osaa) miehistä tuottaen eräänlaista ihannemaskuliinisuutta peittäen miesten identiteettien moninaisuutta. *Hegemoninen maskuliinisuus* tarkoittaa tietyn miehisyyden ideaalin johtavaa asemaa kulttuurissa ja tietyn miesluokan hallitsevaa asemaa suhteessa miesten enemmistöön ja kaikkiin naisiin (Jokinen 2000, 214; Connell 1995). Hegemoniseen maskuliinisuuteen tiivistyy Arto Jokisen (2000, 217) mukaan länsimaisen miesideaalin viisi odotusta: valta, voima, menestys, tunteiden hallinta ja heteroseksuaalisuus. Vaikka miesten enemmistö ei täytä hegemonisen maskuliinisuuden vaateita, se tukee hegemoniaa ja sen esittämää miehen ihannetta, koska tämä takaa tai ainakin lupaa myös heille valtaa. Myös monet naiset tukevat hegemonista maskuliinisuutta äiteinä, aviovaimoina, sisarina ja ystävinä mukautumalla yhteiskunnan odotuksiin ja arvoihin ja toimimalla perinteisin tavoin. (Jokinen 2000, 216–218.)

Vastaavasti voidaan myös kysyä, millaisia naisia ja naiseutta feministiset projektit tuottavat. Mitkä ovat näiden projektien ulossulkemiset ja hyljaisuudet? Radikaalifeministien identiteettipolitiikan keskeisenä ongelmana on, että yhtenäisellä äänellä yhteisen identiteetin nimissä puhuminen sulkee väistämättä tietyt ryhmät, äänet ja identiteetit ulkopuolelleen, kuten esimerkiksi mustien feministien kritiikki osoittaa (Collins 1991). Naisten puolesta puhuminen tai naisen kategorian käyttäminen voikin paradoksaalisesti myötävaikuttaa hierarkkisten valtasuhteiden pysyvyyteen eikä suinkaan kyseenalaista niitä. Keskeiseksi kysymykseksi muodostuu, miten feminismi voi toimia poliittisena projektina siten, että se ottaa huomioon naisten väliset erot ja valtasuhteet (Liljeström ja Koivunen 1996, 27). Butleria mukaillen muutoksen ja vastarinnan mahdollisuus sisältyy identiteettien jähmettämisen sijaan naisen ja miehen kategorian avoimuuteen. ”Nainen” tai ”mies” ei ole suljettu tai muuttumaton, vaan jatkuvan diskursiivisen kamppailun kenttä, avoin uusille tulkinnoille ja interventioille (Butler 1990, 33).

Sukupuolentutkimus kyseenalaistaa sen *mitä* tutkitaan

Sukupuolentutkimus ja feministinen tieteenkritiikki kyseenalaistavat usein sen, mitä valtavirta yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa pidetään tärkeinä ja tutkimisen arvoisina asioina ja ilmiöinä. Havainto tieteen sukupuolittuneisuudesta on suunnannut feministisen tutkimuksen huomion tiedemaailmassa aiemmin toisarvoiseksi leimattujen elämänalueiden ja aiheiden tutkimiseen. Tällaisia alueita ovat olleet perhe, ihmissuhteet, naisten koti- ja palkkatyö sekä muut yhteiskunnan ns. yksityiseen elämänpiiriin kuuluvat kysymykset. Ajatuksena on ollut, että näiden aikaisemmin teoretisoimatta ja tutkimatta jätettyjen alueiden analysointi auttaa ymmärtämään, miten sukupuoli jäsentää yhteiskuntaa ja ihmisten elämää. (Koivunen ja Liljeström 1996, 16).

Sukupuolittunut väkivalta on esimerkki aihealueesta, joka on jäänyt sellaisen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen marginaaliin jossa on keskitytty julkiseen elämänpiiriin erotuksena yksityisestä elämänpiiristä. Yksi keskeinen feministisen tutkimuksen anti yhteiskuntatieteille onkin ollut osoittaa, kuinka rajanveto yksityisen ja julkisen välillä on sekä keinotekoinen että poliittinen. Feministinen slogan – ”henkilökohtainen on poliittista” – tarkoittaa, että yksityisen elämäpiirin asiat eli se mitä tapahtuu perheissä ja parisuhteissa sekä ”yksilölliset valinnat”, ovat osa yhteiskunnan usein eriarvoisuutta tuottavia rakenteita. Toisin sanoen yksittäistä ihmistä kohtaavat ongelmat kuten köyhyys, syrjintä tai väkivalta eivät niinkään johdu henkilökohtaisten taitojen ja kykyjen puutteesta, vaan yhteiskunnassa vallitsevasta rasismista ja seksismistä. Esimerkiksi sukupuolittuneen väkivallan osalta tämä tarkoittaa sitä, että senkin syyt ovat yhteiskunnan sukupuolittuneissa valtarakenteissa, eivätkä suinkaan yksittäisen ihmisten kommunikaatiovaikeuksissa tai joiden miesten patologisessa väkivaltaisuudessa. Samat yhteiskunnalliset rakenteet – arvot ja käytännöt – vaikuttavat siihen, miten yhteiskunnassa tulkitaan sukupuolittunutta väkivaltaa ja miten siihen esimerkiksi puututaan yhteiskunnan taholta.

Maailmanpolitiikan tutkimuksessa Cynthia Enloen laaja tuotanto etsii vastauksia kysymykseen, missä naiset ovat kansainvälisissä suhteissa. Kun katseen suuntaa yksityiseen elämänpiiriin ja muille valtavirtatutkimuksen jättämille katvealueille, naisten rooli maailmanpolitiikassa tulee

näkyväksi. He työskentelevät siirtolaisina kotiapulaisina ja lapsenvah-
teina, vaatehentaissa ja prostituoituina. Parempiosaiset naiset ovat diplo-
maattien vaimoja ja jopa ylätason politiikan toimijoita. Naiset antavat
myös kasvot sotien siviiliuhreille. Toisin sanoen naiset ovat maailman-
politiikassa ja vaikuttavat siihen. Heitä ja maailmanpolitiikan sukupuol-
listuneita käytäntöjä ei vain nähdä tai nosteta analyysin kohteeksi. (Kan-
tola ja Valenius 2007, 26.)

Kysymys onkin siitä, että meidän tulee kiinnittää huomiota niihin
tapoihin, joilla määrittelemme politiikan ja poliittisuuden. Poliitiikan
rajat ovat rakennettuja ja määrittelykysymyksiä. Kriittinen ja aina esitet-
tävä kysymys on, kenellä on valtaa määritellä mikä on politiikan tutki-
mista, ja miten tämä määrittelyprosessi on poliittinen teko (ks. alla fou-
caultlaisesta valta-käsityksestä).

Enloen (1996) mukaan esimerkiksi kansainvälisten suhteiden tutki-
jat keskittyvät liian helposti valtaa pitäviin – eli ”valkoihoisiin puku-
miehiin” – tutkiessaan valtaa, koska vaikutusvaltaisten tahojen uskotaan
muokkaavan ja ylläpitävän maailmanpolitiikan käytäntöjä. Sen sijaan
niiden, joilla ei ole valtaa ja jotka ovat marginaalissa – esimerkiksi tum-
maihoisten naisten – tutkiminen osoittaa, kuinka monimutkaista hie-
rarkian ylläpitäminen itse asiassa on. Yhteiskunnallisten käytäntöjen
tutkiminen alistetun näkökulmasta ei ainoastaan lisää kokemuksia jo
olemassa oleviin teorioihin, vaan myös pakottaa näiden uudelleen muo-
toiluun. (Kantola ja Valenius 2007, 27.)

Sukupuolentutkimus luo uusia käsitteitä

Kuten edellä on kuvattu, sukupuolentutkimus kyseenalaistaa sen, mitä
yhteiskuntatieteissä pidetään tutkimisen arvoisena ja tärkeänä. Samalla
feministinen tutkimus kyseenalaistaa yhteiskuntatieteiden keskeisiä
käsitteitä, kuten valta, valtio, politiikka, kansakunta ja yhteiskunta, ja
osoittaa, kuinka niiden määritelmät rakentuvat miehille normeille ja
oletuksille. Feministinen tutkimus on myös tuonut uusia keskeisiä käsit-
teitä yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Esimerkkeinä käsittelemme
seuraavassa feminististä kritiikkiä *vallan* käsitteestä sekä keskeisiä femi-
nistisiä käsitteitä *ruumis* ja *ruumiillisuus*.

Valta

Kuten yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa yleensä myös feministisessä tutkimuksessakin on lähestytty valtaa eri tavoin: (i) valta on nähty jaettavissa olevana resurssina, josta myös naisten tulisi saada osansa; (ii) alistavana valtana, (iii) valtauttavana ja mahdollistavana valtana; ja (iv) tuottavana valtana (ks. Kantola 2010). Nämä eri lähestymistavat osoittavat, kuinka naiset ja sukupuoli on yhtäältä lisätty olemassa oleviin teorioihin, ja kuinka toisaalta, feministisessä tutkimuksessa on kehitetty uusia lähestymistapoja valtaan.

Vaikka suomalainen tasa-arvopolitiikka korostaa konsensusta ja yhteistyötä, silloin tällöin leimahtaa konflikti naisten ja miesten välillä. Usein tämä liittyy vallan ensimmäiseen ulottuvuuteen: valtaan jaettavissa olevana resurssina. Feminismi kritisoi miesten ylivaltaa, kun taas jotkut väittävät naisten ja miesten valtasuhteiden keikahtaneen jo päinvastaiseksi. Samoin väitetään, että naiset käyttävät valtaa eri tavoin kuin miehet. Usein kuulee myös sanottavan, että naiset eivät halua valtaa eivätkä siksi etene urallaan. Kaikkiin näihin kysymyksiin ja näkemyksiin liittyy yksiulotteisia käsityksiä vallasta ja sukupuolesta. (Kantola 2010.)

Politiikan tutkimuksessa tällaisen valtakäsityksen on muotoillut yhdysvaltalainen politiikan tutkija Robert Dahl. Hänen mukaansa A:lla on valtaa B:hen, jos hän saa B:n tekemään jotakin mitä tämä ei muutoin tekisi. Tällaisessa yksiulotteisessa valtakäsityksessä valta on resurssi, jota voidaan jakaa ja omistaa. Kyseessä on myös nollasummapeli: jos ”naiset” saavat lisää valtaa, se on pois toisilta eli ”miehiltä”. Valtaa voidaan myös tarkkailla ja mitata. Vallassa on kyse intressien konfliktista. Myöhemmin teoriaan on lisätty vallan toinen ulottuvuus, jossa huomioidaan se, että vallankäyttöä on myös asioiden pääsyn estäminen poliittiselle asialistalle.

Kun valta nähdään yksiulotteisena, on tietysti luonnollista vaatia naisille lisää valtaa – taloudellista, poliittista ja sotilaallista. Mittaamisen apuna voidaan käyttää erilaisia tilastoja. Tarkasteltaessa poliittista valtaa Suomi ja suomalaiset naiset pärjäävät hyvin kansainvälisessä vertailussa. Siinä missä naisia on maailman parlamenteissa keskimäärin 18 prosenttia ja Euroopan parlamenteissa 23 prosenttia, naisten osuus Suomen eduskunnassa on kasvanut sadassa vuodessa 10 prosentista 42 prosenttiin (1907–2007). Euroopan unionin jäsenmaiden hallituksissa

oli naisia 23 prosenttia vuonna 2007, kun taas Suomessa vastaava luku oli 60 prosenttia. Tasa-arvolakiin vuonna 1995 kirjattu kiintiösäädös toi naisia myös kunnalliseen päätöksentekoon ja erityisesti sen valmisteluun. (Kantola 2010.)

Yksiulotteisen vallan määrittelyn avulla voidaan tarkastella myös sitä, missä naisia ei ole tai minkälaista valtaa naisilla ei ole. Talouselämän korkeilla paikoilla, yritysjohtajina ja yritysten hallituksissa suomalaisia naisia on perinteisesti ollut vähemmän kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa. Naisten ja miesten palkkaero on pysytellyt 20 prosentissa ja naisia on harvoin eniten ansaitsevien listoilla. Naisten vähäinen taloudellinen valta näkyy esimerkiksi vaalikampanjoissa, joissa naisilla on vähemmän rahaa käytettävissä kuin miehillä; naiset myös laittavat kampanjointiin enemmän omaa rahaa kuin miehet, jotka saavat vaalirahoitusta yksityisiltä tahoilta. Suomalaisessa politiikassa yleistynyt ilmiö ovat erilaiset ”selvitysmiehet” ja Euroopan unionissa ”viisaiden miesten” ryhmät, joilla on merkittävää valtaa asioiden valmistelussa ja keskustelun muokkaamisessa ja jotka ovat nimiensäkin mukaisesti olleet varsin miehiä kokoonpanoiltaan. (Kantola 2010.)

Numerot kertovat jotain, mutta herättävät kysymyksen siitä, missä valtaa todellisuudessa käytetään. Pohjoismaisessa sukupuolentutkimuksessa onkin usein puhuttu ilmiöstä, jossa valta pakenee naisia. Kun naiset ovat päässeet mukaan politiikkaan, valtaa on siirtynyt poliittisilta päätöksentekijöiltä taloudelle ja markkinoille. Kuntatasolla kiintiöt ovat tuoneet naiset kuntatason lautakuntiin ja hallituksiin, mutta joidenkin mukaan valta on paennut kunnanvaltuustoista uusille kuntayhtymille, joissa naiset ovat aliedustettuina (Holli, Luhtakallio ja Raevaara 2007).

Edellä kuvattu valtakäsitys on nimensä mukaisesti hyvin yksiulotteinen. Feministisessä tutkimuksessa esimerkiksi yhdysvaltalainen politiikan teoreetikko Iris Marion Young (1990) on kritisoinut käsitystä, jossa valtaa voidaan omistaa ja sitä voidaan jakaa. Hänen mukaansa kyseessä on jähmettynyt käsitys vallasta. Sen sijaan valta tulisi ymmärtää toiminnan kautta, eli valta on olemassa vain kun sitä käytetään. Tällainen käsitys vallasta vaatii prosessien ja kanssakäymisen ymmärtämistä. Edellä olevan analyysin ongelmana ei ole vain yksiulotteinen käsitys vallasta, vaan myös sukupuolesta. Tilastot tuottavat oletuksia siitä, että kaikki naiset ja miehet ovat keskimääräisesti tietynlaisia. Ne hämärtävät eroja

naisten ja miesten kategorioiden sisällä. Luokkaa, etnistä taustaa, vammaisuutta tai seksuaalista suuntautumista on usein vaikea tai mahdoton tilastoida, mutta niihin liittyvät erot määrittävät yhteiskuntaa ja siinä toimimista. (Kantola 2010.)

Patriarkaatti ja alistava valta

Yhdysvaltalainen politiikantutkija Steven Lukes kehitti käsitteen vallan kolmas ulottuvuus erotuksena aiemmasta yksi- tai kaksiulotteisesta teoriasta. Vallan kolmas ulottuvuus viittaa ideologiaan, joka muokkaa ihmisten tapaa tiedostaa ja hahmottaa intressejään. Tähän liittyvä negatiivinen käsitys vallasta, väärän tietoisuuden käsite ja hegemonia yhdistävät Lukesin ja radikaalifeministien näkemyksiä vallasta.

Sukupuolta ja valtaa onkin teoretisoitu alun perin radikaalifeministien käyttämän *patriarkaatin* käsitteen avulla. Patriarkaatissa on kyse miesten ylivallassa. Se ei ole satunnaista eikä siinä ole kyse yksittäisistä ilmiöistä, vaan alistamisen eri muodot perheissä, työelämässä, kansalaisyhteiskunnassa ja valtion instituutioissa liittyvät toisiinsa ja tukevat toisiaan. Radikaalifeministien kritiikin mukaan miesten ylivalta määrittelee sekä muodollisen että epämuodollisen päätöksenteon käytäntöjä ja se on universaalia. Valtio on feministisessä tutkimuksessa nähty patriarkaalisen vallan keskittymänä; esimerkkinä tästä feministit ovat käyttäneet puutteellista lainsäädäntöä naisiin kohdistuvan väkivallan poistamiseksi, valtion tukemaa prostituutiosta sotilastukikohtien ympärillä ja naisten asemaa sotilaiden viihdyttäjinä. Naisten vapautuminen edellyttää radikaalifeministien mukaan koko patriarkaatin rakenteen murtamista – ”vallankumousta”. Heidän mukaansa naisten on tiedostamisryhmien avulla mahdollista uudelleen löytää ”todellinen naiseus”, naisten intressit ja puhua naisten omalla äänellä. (Kantola 2007.)

Patriarkaatin käsitettä on sitemmin kritisoitu feministisessä tutkimuksessa. Sitä pidetään epähistoriallisena ja yleistävänä – se olettaa, että naisia alistetaan samalla tavoin ajasta ja paikasta riippumatta. Sitä on kuitenkin myös kehitetty ja sovellettu esimerkiksi sosialististen feministien taholla tuomalla siihen luokan ja sukupuolen lisäksi rotuun, etnisyyteen ja seksuaalisuuteen perustuvat alistussuhteet. Feministiset tutkijat ovatkin pitäneet tärkeänä kehittää teorioita vallasta ja alistuksesta. Esi-

merkiksi Iris Marion Young (1992) on erottanut viisi alistamisen ulottuvuutta: taloudellinen hyväksikäyttö (riisto), sosiotaloudellinen syrjäytyminen, vallan ja autonomian puute suhteessa tehtyyn työhön, kulttuurinen imperialismi ja systemaattinen väkivalta. (Kantola 2010.)

Valtauttava valta

Valta ei kuitenkaan ole välttämättä negatiivista. Saksalaissyntyiselle filosofille ja politiikan teoreetikolle Hannah Arendtille valta syntyy toimitaessa yhdessä. Valta ei ole koskaan kenenkään yksityisomaisuutta, vaan se kuuluu ryhmälle niin kauan kuin ryhmä pysyy koossa. Poliittikka ei ole Arendtin mukaan ainoastaan strategista toimintaa, vaan sen keskeinen elementti on kommunikointi. Poliittista valtaa ei tule sotkea vahvuuteen, joka on yksilön tai yksittäisen ryhmän kyky ja jolla voidaan toimia toista ryhmää vastaan. Vahvuus on Arendtin käsitteistössä läheistä sukua väkivallalle. Valta ja väkivalta ilmenevät usein yhdessä, mutta ovat vastakkaisia käsitteitä. Väkivalta on pakkovaltaa. Se on aina välineellistä ja voi ainoastaan voita tuhoata vallan – ei koskaan luoda sitä. Väkivalta, toisin kuin valta, voi olla oikeutettua, mutta se ei koskaan perustu lakiin.

Arendtin teoretisoinnissa korostuu siis positiivinen käsitys vallasta. Tällöin valta tarkoittaa kykyä, taitoa ja mahdollisuutta toimia erotuksena auktoriteetista, voimasta ja väkivallasta. Vallasta tulee silloin mahdollistava tekijä ja tavoite sinänsä. Vallan kommunikatiiviseen puoleen kuuluu myös suostuttelu eli puhuminen osaksi valtaa.

Myös feministisessä teoriassa on vallan positiivista – ehkä ”feminiinistä” – puolta korostavia teorioita. Ranskalaiset filosofit Luce Irigaray ja Hélène Cixous kyseenalaistavat totutut vallan määritelmät eli sellaisen diskursiivisen ja kulttuurisen järjestyksen, joka asettaa miehet etusijalle. He kehittelevät käsitystä, jossa korostuu valta suhteessa itseen, ei vallan käyttö suhteessa toisiin. Tällainen ”valtauttava” (*empowering*) valta on ollut merkittävä käsite feministiselle tutkimukselle ja aktivismille. Naisten valtaistuminen (*empowerment*) onkin saanut keskeisen sijan esimerkiksi kehitysyhteistyössä ja väkivallan vastaisessa työssä. Tällaisen valtaistumisen pyrkimyksenä on eriarvoisten valtarakenteiden ymmärtäminen, näkyväksi tekeminen ja purkaminen. (Kantola 2010.)

Foucault ja tuottava valta

Ranskalaisen filosofin Michel Foucault'n (1926–1984) valtasuhteiden analyysillä on ollut suuri merkitys sukupuolen, seksuaalisuuden ja vallan tutkimukselle. Foucault'n valtateoria poikkeaa merkittävästi tavoilla perinteisistä angloamerikkalaisista keskusteluista. Ensinnäkin valta ei ole keskittynyt vain tiettyihin käsiin tai instituutioihin, vaan valta on kaikkialla. Valtaa muodostuu kaikkiin käytäntöihin, joissa ihmiset vaikuttavat toisiinsa, eikä vallan ulkopuolista toimintaa ja kanssakäymistä ole olemassa. Myös ne, jotka näyttävät ”vallattomina” ovat osallisina valtasuhteissa ja niiden ylläpitämisessä. Toiseksi valtasuhteita ei tule ymmärtää ja tutkia vain ylhäältä alaspäin tapahtuvana toimintana, vaan myös alhaalta ylöspäin. Yhteiskunnalliset hallinnan strategiat perustuvat paikallisille valtasuhteille, joissa on kyse ”vallan mikrofysiikasta” esimerkiksi kouluissa tai vankiloissa.

Kolmanneksi valta ei ole yksinomaan alistavaa, vaan se on ennen kaikkea tuottavaa. Siinä missä monet angloamerikkalaiset teoriat olettavat yksilöiden, identiteettien ja intressien edeltävän valtasuhteita, Foucault ymmärtää nämä vallan muokkaamiksi. Esimerkkinä voidaan käyttää vaikka ”naisen” käsitettä. Foucault'n teoretisointia mukaillen ”aitoa” ja ”todellista” naiseutta ei ole löydettävissä vallan ulkopuolelta. Tällainen tuottava valta on tehokkainta. Väkivallan sijaan biovalta tuottaa kansalaisia ruumiillisina subjekteina. Esimerkiksi moderni valtio ei pyri niinkään vahvistamaan valtaansa väkivallalla, vaan ohjailemaan kansalaisia erilaisilla normeilla, jotka säätelevät eri elämänalueita seksuaalisuudesta hyvään vanhemmuuteen. Foucault'n mukaan normalisoiva hallinta, joka pakottaa ihmiset ajattelemaan itseään säädetyn mallin mukaisesti, onkin saanut hallitsevan aseman ihmisten subjektivoimisessa. Tällaisessa hallinnassa ihmiset pyrkivät useimmiten täyttämään tavallisuuden normit suhteessa terveyteensä, asumiseensa, perheeseensä ja työssäkäyntiinsä. (Alhanen 2007.)

Foucault'n teoretisoinnissa vallan kaksi keskeistä ulottuvuutta ovat kurivalta ja väestön kontrolli ja muokkaaminen. Teoksessaan *Tarkkailla ja rangaista* Foucault kirjoittaa vankilasta Panopticonina, jonka avulla vankeja hallitaan. Panopticonissa vankisellit on sijoitettu kehän keskellä olevan valvontatornin ympärille. Koska torni on pimennetty ja vanki-

sellit valaistu, vangit eivät koskaan voi tietää, milloin heitä tarkkaillaan. Tämä tekniikka voimistaa hallintaa niin, että vangit alkavat itse säädellä ennalta omaa käytöstään välttääkseen rangaistuksia. Nämä vankilalaitoksen käytännöt puolestaan punoutuvat yhteen yhteiskunnan muiden hallinnollisten käytäntöjen kanssa. Hallinta on suunnitelmallista, pitkäjänteistä ja vakiintunutta vallankäyttöä. Hallinnan tekniikat vaikuttavat vallan tehokkuuteen ja tuloksiin. Modernille ajalle on tyypillistä valanharjoittamisen teknisyys ja anonymius. Hallinnan ja hallinnan tekniikoiden analyysillä siirrytään yksittäisten valtasuhteiden tutkimisesta kohti laajempia hallinnan kokonaisuuksia. Foucault'n mukaan yhteiskunnallinen vallankäyttö onnistuu vain, jos se perustuu paikallisiin valtasuhteisiin. Väestön lisääntymistä ja lasten kasvattamista voidaan hallita vain, jos perheiden valtasuhteet saadaan kytkettyä osaksi väestö- ja perhepolitiikkaa. (Alhanen 2007.)

Feministinen tutkimus on tarkastellut kurinpidollisen vallan sukupuolittuneisuutta. Esimerkiksi Sandra Bartkyn ja Susan Bordon tutkimukset osoittavat, kuinka naiset ovat sisäistäneet patriarkaalisen yhteiskunnan katseen (vrt. Panopticon) ja tarkkailevat itse itseään. Tästä kertoo jatkuva nenään puuterointi, karvojen ajeleminen ja nyppiminen sekä esimerkiksi painonhallinta. Iris Marion Young puolestaan pohtii esseessään ”Throwing like a girl” sukupuolittunutta tilan käyttöä vallan mekanismina. Youngin mukaan naiset yrittävät ”pienentää” itseään ja ruumiitaan, jotta he voisivat mahdollisimman vähän tilaa, miehille taas tilan otto ja liikkuminen tilassa on sallittua. Tämä näkyy niin tilaa vievissä asennoissa, eleissä kuin voimakkaammassa äänen käytössä. Useat feministiset tutkimukset osoittavatkin, että sukupuolittunut kurivalta perustuu normatiiviselle feminiinisyydelle ja maskuliinisuudelle – naiseuden ja miehisyyden normeille ja ihanteille, joita pyrimme noudattamaan päivittäin. Nämä ihanteet myös muokkaavat subjektiuksiamme. (Kantola 2010.)

Siinä missä Foucault'n tutkimus painotti seksuaalisuutta keskeisenä vallan alueena, Judith Butler (1990) laajensi näkemyksen koskemaan sukupuolta. Kuten luvun ensimmäisessä osassa kuvattiin se, mikä aiemmin miellettiin ”biologiseksi sukupuoleksi”, on nyt otettu valtasuhteiden analyysin kohteiksi. Toisin sanoen myös biologiaa, anatomiaa, eroa tuotetaan tiedon ja vallan järjestelmissä ja käytännöissä.

Sukupuolen ja vallan kietoutumista yhteen on tutkittu myös analysoimalla yhteiskunnallisia ”diskursseja”. Diskurssit ovat toiston ja variaatioiden kautta kiteytyneitä puhe- ja ajattelutapoja jostain tietystä aihealueesta. Diskurssi on siis kulttuurisesti jaettu ja hyväksytty merkityssysteemi ja merkityksellistämisen tapa, joka muotoilee puhumansa kohteet. Esimerkiksi suomalaisessa ”naisystävällinen hyvinvointivaltio”-diskurssissa, jota esimerkiksi presidentti Tarja Halonen tuottaa puhumalla toistuvasta siitä, että hyvinvointivaltio on naisille timanttiakin parempi ystävä. Suomalainen naisliike ja feministinen aktivismi ovatkin olleet valtioon suuntautunutta. Vaikka tällä toiminnalla on saavutettu tasa-arvoa, se on myös peittänyt alleen toisenlaisten, autonomisten ja radikaalien toimintatapojen mahdollisuuksia. (Kantola 2006.)

Lisäksi diskurssi tuottaa normittavaa naisen ideaalia, jossa tasa-arvopolitiikan subjekti on ”työssäkäyvä äiti”. Diskurssin myötä feministien – niin tutkijoiden, toimijoiden kuin aktivistien – on perinteisesti ollut vaikea nostaa esille asioita, joissa valtion valta ja hallinta on kontrolloivaa ja negatiivista, kuten esimerkiksi silloin, kun ei puututa naisiin kohdistuvaan väkivaltaan tai köyhyyden naisistumiseen. Foucault’n valtaanalyysin mukaisesti valtio tukee Suomessakin tietynlaista sukupuolitunutta elämäntapaa, jossa kuntien maksama kotihoidontuki vähentää naisten työssäkäyntiä ja valtion kotitalousvähennys ylläpitää naistapaisia alipalkattuja siivooja-ammattajeja. Myös feministitutkijat, -toimijat ja -aktivistit ovat osallisina näissä diskursseissa, tuottamassa niitä ja niiden tuottamia.

Ruumis ja ruumiillisuus feministisenä kysymyksenä

Ruumis ja ruumiillisuus ovat olleet keskeisessä roolissa niin feministisessä liikkeessä kuin tutkimuksessa. Kysymykset naisruumiin määrittelystä ja oikeuksista, esimerkiksi ruumiin koskemattomuudesta ja sen suojelusta väkivallalta ja hyväksikäytöltä, oikeudesta seksuaalisuuden itse määrittelyyn tai reproduktiiviseen päätäntävaltaan (ehkäisy, abortti) ovat olleet esillä naisliikkeen alkuajoista ja ovat jatkuvasti ajankohtaisia niin yhteiskunnallisina kysymyksinä kuin tieteellisen ja tutkimuksellisen kiinnostuksen ja analyysin kohteina.

Nykyinen feministinen ruumiin ja ruumiillisuuden tutkimus on laaja-alaista. Ruumis ja ruumiillisuus ovat läsnä monenlaisissa keskusteluissa ja niitä on lähestytty ja käsitteellistetty eri tavoin ja monista teoreettisista suuntauksista käsin (esim. Palin 1996, 225). Ruumis ja ruumiillisuus ovat tärkeitä tutkimuksen lähtökohtia esimerkiksi, kun puhutaan sukupuolista ja seksuaalisuuksista käsitteellisemmällä tasolla. Usein feministinen ruumistutkimus on monialaista; yhteiskuntatieteellinen feministinen ruumistutkimus on saanut vaikutteita esimerkiksi antropologian, sosiologian, politiikan tutkimuksen ja filosofian tutkimusperinteistä.

Ruumista on käytetty tutkimuksessa niin temaattisena kokoajana, analyttisenä välineenä ja metodologisena näkökulmana ja sitä on lähestytty esimerkiksi kokemuksen, subjektiivisuuden, identiteetin ja vallan jäsentäjänä ja paikkana. Vaikka ruumiin merkitys korostuu feministisessä tutkimuksessa verrattuna esimerkiksi valtavirran yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen, osa feministisestikin suuntautuneesta tutkimuksesta on pitänyt etäisyyttä ruumiiseen. Etenkin osa toisen aallon feministeistä halusi siten välttää vahvistamasta jo ennestään voimakasta naisruumiin samaistamista biologiaan, naisruumiin anatomiaan ja reproduktiivisiin ominaisuuksiin. Korostettiin (nais)ruumiin sosiaalista rakentumista. Tätä biologian sivuuttamista ja ”ruumiitonta” feminismiä on varsinkin 1990-luvulta alkaen uudelleen arvioitu kriittisesti. Ei kuitenkaan niin, että olisi palattu essentialistiseen naiskäsitykseen tai biologiseen determinismiin vaan nykyään myös ns. biologiset ”faktat” ymmärretään osaltaan sosiaalisesti rakentuneina (esim. Haraway 1991).

Ruumiin politiikka

Feministitutkijat ovat purkaneet kartesiolaista jakoa henkeen ja ruumiiseen ja siitä nousevaa edelleen niin arki- kuin tieteellisessäkin ajattelussa monilla tavoin tunnistettavissa olevaa näkemystä naisista (etenkin ruumiinsa reproduktiivisen roolin kautta) osana luontoa ja miehistä osana kulttuurista. 1970-luvulta lähtien on puhuttu nk. ”ruumiin politiikasta” (Body politics). Termillä viitattiin alkujaan Yhdysvalloissa käytyyn aborttikeskusteluun ja naisten reproduktiivisiin ruumiin oikeuksiin. Laajemmin sillä viitataan ruumiiseen ja ruumiillisuuteen liittyviin insti-

tutionaalisten, taloudellisten, henkilökohtaisten määrittelyjen ja käytäntöjen kudelmaan, jolla ruumista ja sukupuolitettua ruumiillisuutta pyritään ottamaan haltuun, hallitsemaan ja kontrolloimaan. ”Ruumiin politiikka” on toimintaa, jolla pyritään nostamaan esiin tiettyjen, usein jollain tapaa alempiarvoisina pidettyjen, ruumiiden ja ruumiillisuuden syrjivää kohtelua ja muuttamaan siitä. Ruumiiden yhteiskunnalliseen ja sosiaaliseen ”arvostukseen” ja kohteluun vaikuttavat esimerkiksi, sukupuoli, seksuaalisuus, etnisyys, ruumiin vamma/vammattomuus, ruumiin koko ja näiden erilaiset yhdistelmät ja intersektiot.

Feministisessä tutkimuksessa on tarkasteltu laajasti (nais)ruumiiseen tai laajemmin sukupuolitettuihin ruumiisiin kohdistuvia hallinta-, säätely-, ja määrittelypyrkimyksiä ja naisruumiin objektivointia. Näiden ruumiin kautta tai ruumiissa tapahtuvaan ”sortoon” tai epäoikeudenmukaisuuksiin keskittyvien diskurssien ohella ruumista on tutkittu myös tärkeänä naissubjektin tekijänä ja sen haltuunoton paikkana. Ruumis ei ole vain sääntelyn ja sarron vaan myös ruumiillisen kokemuksen, halun, nautinnon ja voimaantumisen paikka.

Body Studies ja sukupuolittuneen ruumiin normit ja ehdot

Lukuun ottamatta antropologista tutkimusperinnettä, ruumis ja ruumiillisuus olivat pitkään varsin vähän tutkittuja yhteiskuntatieteissä. 1980- ja 190-lukujen taitteessa ruumiin ja ruumiillisuuden sosiologinen teoreettinen tutkimus nousi kiinnostuksenkohteeksi erityisesti kulutus-sosiologisesta näkökulmasta³ (Featherstone, Hepworth, Turner 1991). Samaan aikaan myös feministisesti suuntautuneet tutkijat ja kirjoittajat alkoivat kiinnittää laajempaa huomiota naisruumin normeihin, ideaaleihin ja niiden ylläpitoon ja rakentamiseen ja näiden yhteiskunnalliseen merkitykseen (esim. Bordo 1993; Wolf 1991).

Susan Bordo, jota pidetään niin kutstutun monitieteisen ruumiintutkimuksen (”body studies”) edelläkävijänä, on tarkastellut kuinka feminiinisyyttä tuotetaan ruumiissa ja ruumiin kautta ja kuinka tämä tuottaa tietynlaista naistoimijuutta. Bordo yhdistää foucault’laisen analyysin

3 Tätä nykyä valtavirran sosiologian alan tutkimuksen kiinnostus ruumistutkimukseen on vahvinta terveys- ja liikunnansosiologisessa tutkimuksessa

historiallisen tarkasteluun naisille tyypillisinä pidetyistä sairauksista tai oireista. Bordon tutkimuskohteina ovat olleet mm. hysteria, agorafobia, anorexia ja bulimia nervosa ja fitness-urheilu. Bordon mukaan sairaudet tai oireet korreloivat eri aikoina kunkin ajan ”naiskysymyksen” eli naisiin kohdistuvien vaatimusten ja naisen aseman kanssa. Tutkimuksissaan hän pyrkii selvittämään niitä mekanismeja, joilla naissubjekti ikään kuin kiedotaan ruumiinsa kautta heidän omaa sortoaan ylläpitävien voimien ”salaiseen sopimukseen” eli tavoittelemaan ikuisesti pakenevaa ihanetta (Brodo 1993).

Kuten Bordo osoittaa, ruumiin sosiaalista hyväksyttävyyttä määrittelevät normit ja käytännöt ovat monella tapaa sukupuolittuneita. Vaikapa ruumiin ulkomuodon sosiaalinen hyväksyttävyys on hallitsevien normien, arvojen ja käytäntöjen määrittämää ja ruumiin ulkomuodon oletetaan kertovan paljon myös henkilön henkilökohtaisista ominaisuuksista, tavoista ja käytöksestä. Esimerkiksi ruumiin muodon ja koon, pituuden, painon ja lihaksikkuuden katsotaan olevan paitsi fyysisiä ominaisuuksia myös vihjeitä henkilön persoonallisuudesta, moraalista, terveydentilasta ja sosiaalisesta asemasta (Kyrölä ja Harjunen 2007).

Mies- ja naisruumiille asetetut ehdot vaihtelevat ja ovat kytköksissä vallitseviin käsityksiin miehuudesta ja naiseudesta ja ymmärrykseen heidän rooleistaan ja asemastaan yhteiskunnassa. Naisruumiin kokoon liittyvässä määrittelyssä on korostunut ruumiin koon merkitys sosiaalisena ja esteettisenä kysymyksenä. Naisruumista ja siten myös naisia on arvotettu sen mukaan kuinka hyvin heidän ruumiinsa täyttää ruumiille asetetut sosiaaliset ja esteettiset normit. Naisia myös rangaistaan ruumiin koon normirajojen ylittämisestä hanakammin kuin miehiä. Naisille on esimerkiksi havaittu koituvan haittaa lihavuudesta heikomman palkkauksen tai työuran etenemisen muodossa (Kauppinen ja Anttila 2005; Härkönen ja Räsänen 2008).

Paitsi että ruumiin kautta etabloidut sosiaalisen hyväksyttävyyden rajat ovat sukupuolittuneita, niitä määrittävät myös muut tekijät. Sosiaalisesti hyväksyttävän ruumiillisuuden vaatimuksiin kuuluvat myös oleellisesti esimerkiksi terveys ja vammattomuus tai ainakin se mitä näistä ominaisuuksista pystytään ruumiin pinnalta lukemaan. On hyvä huomata, että ruumiit, jotka jäävät näiden vaatimusten ulkopuolelle vain näennäisestikin, ovat aina vaarassa määrittäjä jollain tavoin poikkeavina,

jolloin stigmatisoinnin uhka on todellinen. Pelkästään ruumiin ulkomuodon perusteella tehdyt johtopäätökset ja tiettyihin ihmisryhmiin liittyviin stereotyyppioihin perustuvat oletukset avaavat ovet monenlaiselle syrjinnälle. Ruumiiden ulkomuodon perusteella tehtävän määrittelyn suhteen on syytä olla varovainen, sillä perusteettomatkin oletukset usein toistuessaan tapaavat muuttuvat ”totuudeksi” tiettyjen ihmisryhmien ominaisuuksista, käytöksestä tai elämäntavoista ja siten potentiaalisesti edistävät syrjintää ja epätasa-arvoa kaikilla yhteiskunnan tasoilla.

Lopuksi: Sukupuolentutkimus kyseenalaistaa sen, *miten* tutkitaan

Tämän luvun tavoitteena on ollut kuvata paitsi sukupuolentutkimuksen ja sukupuolen käsitteen tieteellistä ja teoreettista kehitystä myös sitä, miten sukupuolentutkimus kyseenalaistaa sen, mitä yhteiskuntatieteissä tutkitaan ja mitä käsitteitä tuossa tutkimuksessa suositaan. Yleisesti ottaen feministinen tutkimus kyseenalaistaakin luonnollistettuja totuuksia ja pohtii tiedon ja vallan kytköksiä. Samalla sukupuolentutkimus haastaa valtavirtatutkimusta pohtimaan, miten yhteiskuntatieteellistä tietoa tuotetaan. Valta ei tällöin ole vain tutkimuksen kohde, vaan se on osa itse tutkimusprosessia ja sen rooli tutkimuksen tekemisessä pyritään tunnistamaan. Tämä on läheisesti kytköksissä tiedon paikantumisen ja tutkijan oman position korostamiseen. Kaikki tieto on tuotettu jossain paikassa ja ajassa. Siinä missä perinteinen tutkimus pyrkii tiedon yhtenäistämiseen ja kategorisoimiseen, feministinen tutkimus pitää tieteellisiä rajoja teennäisinä konstruktioina (Liljeström 2005, 15). Tutkimuksen vahvuus on tällöin juuri sen monitieteisyydessä. Sukupuolentutkimus suhtautuu myös kriittisesti ns. tieteellisen objektiivisuuden ihanteeseen, sillä tieto ja tiedontuotanto eivät ole irrallisia prosesseja vaan ne ovat aina paikallistuneita ja kytköksissä henkilöön, aikaan, paikkaan ja valitseviin valtasuhteisiin. Feministiselle tutkimukselle onkin ominaista kriittisesti reflektoida ja pohtia näitä kysymyksiä

Kirjallisuus

- Alhanen, Kai (2007). *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Anttonen, Anneli (1997). *Feminismi ja sosiaalipolitiikka*. Tampere: Tampere University Press.
- Beauvoir, Simone de (1980) [1949]. *Toinen sukupuoli*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Bordo, Susan (1993). *Unbearable weight: Feminism, Western culture and the body*. Berkeley: University of California Press.
- Butler, Judith (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge.
- Butler, Judith (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. London: Routledge.
- Collins, Patricia Hill (1991). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. New York: Routledge.
- Connell, Robert W (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Crenshaw, Kimberle (1994). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against the Women of Color. Teoksessa Fineman, Martha Albertson & Mykitiuk, Roxanne (toim.): *The Public Nature of Private Violence*. New York: Routledge. 93–120.
- Enloe, Cynthia (1996). Margins, Silences and Bottom Rungs: How to Overcome the Underestimation of Power in the Study of International Politics. Teoksessa Smith, Steve et al. (toim.): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press. 186–202.
- Featherstone, Mike; Hepworth, Mike & Turner, Bryan S. (toim.) (1991). *The Body Social Process and Cultural Theory*. London: Sage.
- Flax, Jane (1997). Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. Teoksessa Kemp, Sandra & Squires, Judith (toim.): *Feminisms*. Oxford: Oxford University Press. 170–178.
- Grosz, Elizabeth (1995). *Space, Time and Perversion: Essays on the Politics of Bodies*. London: Routledge.
- Haraway, Donna (1991). *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Holli, Anne Maria; Luhtakallio, Eeva & Raevaara, Eeva (2007). *Sukupuolten valta/kunta. Poliittikka, muutos ja vastarinta suomalaisissa kunnissa*. Tampere: Vastapaino.
- hooks, bell (1984). *Feminist Theory: From Margin to Center*. Boston: South End Press.
- Härkönen, Juho & Räsänen, Pekka (2008). ”Liikaliikavuus, työttömyys ja ansiotasot” *Työelämäntutkimus – Arbetslivsforskning* 6 (1), 3–16.
- Jokinen, Arto (2000). *Panssaroitu maskuliinisuus: Mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampere: Tampere University Press.

- Kantola, Johanna (2006). *Feminists Theorize the State*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kantola, Johanna (2007). ”Valtio”. Teoksessa Kantola, Johanna & Valenius, Johanna (toim.): *Toinen maailmanpolitiikka: 10 käsitettä feministiseen kansainvälisten suhteiden tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino. 35–60.
- Kantola, Johanna (2010). ”Sukupuoli ja valta”. Teoksessa Saresma, Tuija; Juvonen, Tuula & Rossi, Leena-Maija (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino. 78–87.
- Kantola, Johanna & Valenius, Johanna (2007). Maailmanpolitiikka. Teoksessa Kantola, Johanna & Valenius, Johanna (toim.): *Toinen maailmanpolitiikka: 10 käsitettä feministiseen kansainvälisten suhteiden tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino. 9–34.
- Kauppinen, Kaisa & Anttila, Eero (2005). Onko painolla väliä? Hoikat, lihavat ja normaalipainoiset naiset työelämän murroksessa. Työ ja perhe, aikakauskirja 2. Työ, perhe ja elämän moninaisuus II. Työterveyslaitoksen julkaisuja.
- Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (1996). Kritiikki, visiot ja muutos – feministinen purkamis- ja rakentamisprojekti. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.): *Avainsanat – 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino. 9–34.
- Kyrölä, Katariina ja Harjunen, Hannele (toim.) (2007). *Koolla on väliä. Lihavuus, ruumisnormit ja sukupuoli*. Helsinki: Like.
- Liljeström, Marianne (2005). Feministinen metodologia – mitä se on? Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.): *Feministinen tietäminen: Keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino. 9–22.
- Palin, Tutta (1996) ’Ruumis’. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.): *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino. 225–244.
- Prokhovnik, Raia (1999). *Rational Woman*. London: Routledge.
- Pulkkinen, Tuija (1998). *Postmoderni politiikan filosofia*. Tampere: Gaudeamus.
- Rich, Adrienne (1980). Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Signs* 5 (4), 631–660.
- Squires, Judith (1999). *Gender in Political Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Wolf, Naomi (1991). *The Beauty Myth. How Images of Beauty Are Used Against Women*. New York: William Morrow and Company.
- Young, Iris Marion (1990). *Justice and Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion (1992). Five faces of oppression. Teoksessa Wartenberg, Thomas (toim.): *Rethinking Power*. New York: SUNY Press. 174–195.

YHTEISKUNTAPOLITIIKAN PERUSKYSYMYKSIÄ

Marja Järvelä, Teppo Kröger ja Tiina Silvasti

Yhteiskuntapolitiikka oppialana tuli yliopistoon keskellä ripeää hyvinvointivaltion rakennusta Suomessa 1960-luvulla. Opetus alkoi Jyväskylässä professori Leo Paukkusen johdolla. Jo tätä ennen oli Helsingin, Tampereen ja Turun yliopistoissa opetettu sosiaalipolitiikkaa, joka oli eriytynyt yleisestä yhteiskuntatieteestä, siis sosiologiasta, sosiaalisia ongelmia ja yhteiskunnallista tasa-arvoa luotaavaksi oppialaksi. Uusi nimike *yhteiskuntapolitiikka* heijasteli pyrkimystä laajentaa ”hyvinvointivaltion” ideaa sosiaaliturvakysymyksistä laajempaan hallintaan tavoitteena koko kansakunnan elinolojen ja elinympäristöjen kehittäminen. Teollisen yhteiskunnan kehitystä tarkastellen avainkysymykseksi nousi tuolloin palkkatyön yhteiskunnan vahvistaminen niin, että se toimisi koko kansakunnan resurssiperustana ja yleisenä sosiaalisena järjestysperiaatteena. Usko palkkatyön kasvuun oli tuolloin vahva, ja ajateltiin, että useimpia yhteiskunnallisia ongelmia voidaan vähintäänkin lievittää vakaiden palkkatyösuhteiden avulla.

Yhteiskuntapolitiikka on siis soveltava yhteiskuntatiede, joka etsii keinoja edistää hyvinvointia ja lievittää sosiaalisia ongelmia. Sen tehtävänä on tutkia ja tulkita yhteiskunnallisen hallinnan mekanismeja paikallisesti, kansallisesti ja kansainvälisesti. Soveltavana yhteiskuntatieteenä

yhteiskuntapolitiikka on elänyt vahvasti ajassa. Toisen maailmansodan jälkeisellä hyvinvointivaltion rakennuskaudella yhteiskuntapolitiikan toimeksianto oli – pelkistetyksi ilmaisten – tuottaa tietoa hyvinvointivaltion rakennustyön tueksi. Hyvinvointivaltion toimintapiiriin tuli yhä uusia sektoreita, ja yhteiskuntapolitiikka oppiaineena sai venyä kapeasti ymmärrystä sosiaalipolitiikasta yhä uusille sektoreille, kuten kulttuuripolitiikkaan ja ympäristöpolitiikkaan. Tämä laajenemisen tie päättyi 1990-luvun lama-aikaan mennessä, ja oppialan haasteeksi tuli pikemminkin arvioida yleisemmin, miten käytännön yhteiskuntapolitiikka on eri sektoreilla tehtävissään onnistunut. Onko tasa-arvo lisääntynyt? Missä sosiaaliset ongelmat ovat? Missä kulkevat julkisen sektorin vastuun ja hallinnan mahdollisuuksien rajat? Mitä vastuita yksilöt ja toisaalta yhteisöt kantavat yhteiskuntapoliittisten ohjelmien toteuttamisessa ja hyvinvoinnin edistämisessä yleensä?

Vaikka yhteiskuntapolitiikka oppiaineena yhdistetään yleisesti hyvinvointivaltion rakennuskauteen viime vuosisadan jälkipuoliskolla, on sen toimeksianto tosiasiaa paljon vanhempaa perua. Oppialan ideahistoria ulottuu pitkälle teollisen yhteiskunnan alkutaipaleelle. Hieman yli sata vuotta sitten perustettiin Suomessa Sosiaalipoliittinen Yhdistys, jonka tarkoituksena oli lisätä ymmärrystä sosiaalisista ongelmista ja niiden ratkaisumahdollisuuksista luomalla vuorovaikutusta tutkijoiden ja yhteiskunnallisten vaikuttajien välille. 1900-luvun alkupuolella sosiaalipolitiikkaa ja yhteiskuntapolitiikkaa saatettiin vielä käyttää synonyymeina, mutta hyvinvointivaltion rakennusvaiheessa käsitteet erottuivat selkeämmin (ks. esim. Valtiotieteiden käsikirja 1923). Tästä huolimatta molemmat käsitteet vakiintuivat tarkoittamaan akateemisina oppialoina soveltavaa sosiaalitiedettä, joka ottaa yhteiskunnallisten ilmiöiden tarkastelussa tavoitteeksi kansalaisten tasa-arvon edistämisen, elinolojen parantamisen sekä yhteiskunnan sosiaalisen eheyttämisen.

Yhteiskuntapolitiikan ideat perustuvat pitkälti yhteiskunnassa kulloinkin vallitseviin arvoihin (Riihinen 2011). Yhteiskuntapoliittisten ohjelmien toimeenpano kuitenkin edellyttää käytännöllistä poliittista tahtoa. Yhteiskuntapolitiikan tutkimuksessa on kiinnostavaa se, mitkä voimat kulloinkin ovat liikkeellä edistämässä tai estämässä yhteiskuntapolitiikan ohjelmien ja reformien toteutumista.

Yhteiskuntapolitiikassa on kyse myös rahasta. Aikaisemmin yhteis-

kuntapolitiikka ajateltiin nimenomaan julkiseksi toiminnaksi, jolloin myös rahataloudelliset näkökohdat rajautuivat julkisen talouden piiriin. Oppialan historian kannalta katsoen onkin esitetty, että oppiala on itse asiassa alun perin taloustieteen tytär. Tämä perustuu ajatukseen, että sosiaalipolitiikalla on aina sosiaalitaloudellinen perustansa. Tältä kannalta katsoen sosiaalipolitiikan peruskysymyksiä ovat mm. kotitalouksien toimeentulon riittävyys, yhteiskunnallisen tulonjaon kohtuullisuus sekä sosiaalimenojen tason ja kohtaannon kysymykset. Tämä sosiaalipolitiikan oppihistoriallinen kytkentä taloustieteeseen ja talouspolitiikkaan on jättänyt paljon jälkiä yhteiskuntapolitiikkaan. Tosin hyvinvointivaltion rakennustyön ripeimpinä vuosikymmeninä hyvinvointivaltion laajetessa yhä uusille sektoreille yhteiskuntapolitiikka hakeutui lähemmäksi sosiologiaa, ja yhteiskuntapolitiikan legitimi liikkumavara kasvoi taloustieteeseen nähden.

Nykyisin, kun yhteiskuntaa ohjaavat mekanismit perustellaan vahvasti uusliberalistisella talousretoriikalla, myös yhteiskuntapolitiikka on saanut tutustua uudestaan juuriinsa taloustieteen tyttärenä, nyt tosin globalisoituvan talouden puitteissa. Myös Suomen liittyminen Euroopan unioniin (1995) on mullistanut yhteiskuntapoliittista ajattelua ja tämä tapahtuu paljolti EU:n sisämarkkinoiden toiminnan näkökulmasta. Samalla näkökulma on muuttunut myös tieteiden kentällä: siinä missä lähisukulaisuus ennen tunnustettiin erityisesti kansantaloustieteeseen, löytyvät nykyiset yhteiskuntapolitiikan linkit yhä useammin liike-taloustieteen puolelta. Konkreettisesti tämä merkitsee esimerkiksi sitä, että liiketoiminta sosiaalipalveluiden alueella lisääntyy, mikä puolestaan asettaa uusia haasteita paitsi palveluiden tuottamisen taloudenpidolle myös niiden laadun julkiselle valvonnalle.

Tämän artikkelin tarkoituksena on esittää ajanmukainen yleiskatsaus yhteiskuntapolitiikkaan yliopistollisena oppiaineena unohtamatta sen historiallisia juuria. Artikkelin rakentuu seuraavasti. Ensimmäiseksi tarkastelemme yhteiskuntapolitiikan perinteisiä kysymyksiä ja painopisteitä sellaisina kuin ne näyttäytyivät ja näyttivät suuntaa ennen hyvinvointivaltion keskeistä rakennuskautta, joka Suomessa tapahtui vasta 1960-, 1970- ja 1980-luvuilla. Toiseksi tarkastelemme hyvinvointivaltion rakennustyötä, keskeisiä tehtäviä sekä hyvinvointivaltion päätymistä kasvunsa rajoille viime vuosisadan loppuun mennessä. Kyse on myös

sen seikan arvioinnista, miten ja millä ehdoin hyvinvointia voidaan edistää nimenomaan kansallisina ratkaisuin ja miten Suomen hyvinvointivaltio näyttäytyy kansainvälisissä vertailuissa. Sen jälkeen muutamme vielä kerran näkökulmaa. Kysymme, miten yhteiskuntapolitiikan tehtävät olisi ymmärrettävä globalisoituvassa maailmassa ja onko globaali sosiaalipolitiikka mahdollista. Tämä on tärkeää, sillä ei kansantaloutta – eikä myöskään kansallista sosiaalipolitiikkaa – voi sulkea globaaleilta vaikutuksilta, vaan molempiin vaikuttavat esimerkiksi maailmantalouden työnjaon muutokset, finanssikriisit, sekä poliittinen ja ympäristöpakolaisuus. Lopuksi kysymme, mihin yhteiskuntapolitiikkaa tarvitaan Suomessa 2000-luvulla.

Perinteiset kysymykset

Varhaiset sosiaalipoliittiset ideat Euroopassa liittyivät erityisesti industrialismin nousuun ja köyhyyden kysymykseen. Industrialismin edelläkävijämaana pidetään yleisesti Englantia, mutta sosiaalipolitiikan tieteenalana on katsottu saaneen alkunsa Saksasta. Saksassa perustettiinkin jo vuonna 1873 tieteellinen yhdistys Verein für Sozialpolitik, jonka toiminnan tuloksena sosiaalipolitiikka alkoi hahmottua omana oppialanaan, kun taas Englannissa varhaiset sosiaalipoliittiset ajatukset esitettiin pikemminkin teollisten suhteiden kysymyksenä niin, ettei aivan vastaavaa eriytynyttä sosiaalipoliittista ajattelua syntynyt (Waris 1948). Saksalaisten ideoimalle kontinentaalille sosiaalipolitiikalle on ollut ominaista yhteiskuntaa eheyttävä ajattelu, jossa valtion ja kirkon työnjako muodostui merkittäväksi. Tähän liittyi yleisemminkin teollistuvassa Keski-Euroopassa ajatus vahvasta valtiosta *sosiaalisen suojelun* toimijana ja tietty maallistuminen köyhyyden lieventämisen politiikoissa (Ewald 1986). Toisaalta kaikissa teollistuvissa yhteiskunnissa oli merkittävä rooli sosiaalipoliittisessa toiminnassa myös erilaisilla kansalaisyhteiskunnasta kumpuavilla yhdistyksillä, jotka monissa maissa olivat sosiaalipolitiikan edelläkävijöitä. Nämä yhdistykset tosin toteuttivat etupäässä paikallisia sosiaalisen suojelun toimia, kuten köyhäinhoitoa, tai kohdistivat avustustyötä pienempiin voimavaroiltaan vähäisiin ryhmiin, kuten vammaisiin. Myöhemmän yhteiskuntapolitiikan kehityksen kannalta oli

kuitenkin olennaista, että eurooppalaisen sosiaalipoliittisen ajattelun ytimeen kiteytyi ajatus valtion roolin vahvistamisesta takaamaan laajempien kansalaisryhmien elinoloja turvaavat toimet.

Industrialismin myötä Eurooppaan syntyivät luokkayhteiskunnat, joille oli ominaista työväestön kasvu kaupunkikeskuksissa. 1900-luvun alkupuolella tämä johti osaltaan merkittävään poliittiseen radikalisoitumiseen, jota sosiaalipoliittisten reformien uskottiin lieventävän. Tähän eheyttämistehtävään liitettiin ajatus vahvasta valtiosta, ”joka seisoo egoististen luokkaintressien yläpuolella antaisi säädökset, johtaisi oikeudenmukaisella kädellä hallintoa, suojelisi heikkoja, nostaisi alempia luokkia...” (Boese 1939 Eräsaari & Rahkonen 2001 mukaan; ks. myös Haapala 1995). Ajatuksen tässä muodossa esitti saksalaisen taloustieteen historiallisen koulukunnan edustaja Gustav Schmoller, josta tuli yksi siteeratuimmista auktoriteeteista sosiaalipolitiikan ideoiden muotoilussa myös Suomessa.

Varhaisvaiheen sosiaalipoliitikot Suomessa seurasivat yleensäkin paljolti saksalaista keskustelua huolimatta siitä, että industrialismin rantautuminen Suomeen eteni hitaasti Saksaan verrattuna. Suomi oli nimittäin vielä 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla pitkälti agraarinen maa, jossa maaseutuköyhälistön kohtalo oli yhteiskuntapoliittisesti merkittävämpi kysymys kuin kaupunkiväestön puutteelliset elinolot (Haapala 1995). Suuri osa palkallisesta työstä tehtiin maaseudun tilattoman väestön toimesta palkallisena päivätyönä tai muuna sopimuksenvaraisena työnä, johon osallistuivat sekä miehet että naiset (Markkola 1989). Toisaalta kansainvälisissä yhteyksissä sosiaalipolitiikan merkittävimäksi yhteiskunnalliseksi haasteeksi, siis koko yhteiskuntaa koskevaksi sosiaaliseksi ongelmaksi, oli jo tunnistettu ”työväen kysymys”, ja tällä viitattiin ensisijaisesti teollisuuden työväestöön.

Työväen kysymyksellä tarkoitettiin sitä, että industrialismin seurauksena yhteiskunta oli jakautumassa epätasa-arvoisiin luokkiin niin, että kehittyvien kaupunkien elinolot polarisoituivat. Toisin sanoen rikkauDET kasautuivat harvoille, kun taas laajojen työtätekevien kansankerrosten osuudeksi tuli kohtuuttoman pieni osa teollistuvien yhteiskuntien taloudellisesta tuloksesta. Yleensäkin työväestön elinolot olivat tuolloin niukat, työolot tehtaissa puutteelliset ja asunto-olot erittäin vaatimatomat. Tällä kehityksellä uskottiin olevan poliittisesti radikalisoiva vai-

kus, joka lisäsi vallankumouksen uhkaa. Sosiaalipolitiikan tehtäväksi tuli siis lieventää luokkavastakohtaisuuksia ja ylläpitää yhteiskuntarauhaa parantamalla vähäväkisten asemaa. Niinpä sosiaalipolitiikan ideamaailmaan kuului sen varhaisvaiheista lähtien sosiaalisen suojelun ajatuksen ohella *sosiaalisen oikeudenmukaisuuden* tavoite.

Akateemisen oppialan perustamisen kannalta katsoen sosiaalisen oikeudenmukaisuuden tavoite osoittautui kuitenkin vaikeaksi. Maallisen vallan ja valtion emansipaatioon uskovalla sivistyneistöllä – josta sosiaalipolitiikan ideat kumpusivat – ei ollut mitään valmista kehitelmää siihen, miten sosiaalinen oikeudenmukaisuus olisi konkretisoitavissa poliittisiksi toimenpiteiksi. Yksi oppialan varhaisista edustajista, Yhteiskunnallisen korkeakoulun opettaja ja tutkija Eino Kuusi, muotoili tämän pulman kiinnostavalla tavalla: ”Sosiaalipolitiikassa pyritään, ainakin asianomaiset itse tavallisesti ilmoittavat siinä pyrittävän, järjestämään olosuhteet oikeuden ja kohtuuden, yhteiskunnallisen oikeudentunnon mukaan” (Kuusi 1931 teoksessa Eräsaari & Rahkonen 2001). Tähän lausumaan kiteytyy paljon siitä dynamiikasta, joka on seurannut sosiaalipoliittisia reformeja. Dynamiikkana on ollut etsiä *yleistä etua* niin, että erityiset intressit voitaisiin sen nojalla jotenkin sovittaa yhteen kohtuullisella tavalla.

Intressien yhteensovittamiseen liittyy tosin helposti voimapolitiittinen kaiku. Riittääkö siis sosiaalipolitiikaksi, että vahvin intressi voittaa? Näin ei sosiaalipolitiikkaa aiottu rakentaa Suomessa – ei ainakaan idean ensimmäisten esittäjien toimesta. Esimerkiksi Eino Kuusi näki, että sosiaalipolitiikan alkuperäisenä ja ensisijaisena vaikuttimena on *myötätunto*. Hän oli jopa huolestunut siitä, että yhteiskuntapolitiikkaa käytetään sosiaalipolitiikan synonyymina, sillä Kuusen mukaan yhteiskunnallinen sanasta puuttuu suomen kielessä se lämpimämpi vivahde, joka sisältyy sanaan ”sosialinen”, kuten sana tuolloin kuului kirjoittaa. Toisaalta piti kuitenkin varoa, ettei ”socialipolitiikkaa” sekoiteta sosialismiin, joka Kuusen mukaan tarkoitti ”ainoastaan määrättyä kansantalouspoliittista ja yhteiskuntapoliittista aatesuuntaa”.

Myötätunnon tunnistaminen sosiaalipolitiikan vaikuttimena tulee lähelle toista, usein enemmän kollektiiveihin liitettyä käsitettä *solidaarisuus*, joka sekin kuuluu sosiaalipolitiikan perinteiseen sanastoon. Tosin on heti sanottava, että solidaarisuus on yhteiskuntafilosofisesti paljon

sosiaalipoliittista ajattelua laajempi sosiaalista yhteisyyttä ja myötätuntoa osoittava käsite. Sen käyttö ulottuu Ranskan vallankumouksesta erilaisiin ylikansallisiin yhteyksiin, kuten nykyisiin kehitysapujärjestöihin (ks. esim. Tuominen 2011). Silti on ilmeistä, että sosiaalipoliittikan syntyä aikana solidaarisuuden käsite yhdistettiin nimenomaan luokkayhteiskuntaan ja monille siitä tuli leimallisesti luokkien sisäisen yhteenkuuluvuuden käsite, jolla kuvattiin erityisesti työväestön ja työväenliikkeen sisäistä voimaa ja yhtenäisyyttä. Tosin historian pitkässä juoksussa myötätunterustainen sosiaalipoliittikka on usein tarkoittanut solidaarisuutta nimenomaan vähäväkisempiä kohtaan, ja juuri tässä merkityksessä se yhteiskuntapoliittikan yhteyksissä nykyisin parhaiten ymmärretään. Niinpä sekä myötätunto että solidaarisuus yhteiskuntapoliittikan perusajatuksina on suhteutettava aina siihen historialliseen yhteyteen, jossa niistä puhutaan.

Industrialismi laajeni Suomessa aluksi hitaammin kuin monilla muilla Euroopan alueilla, esimerkiksi Skandinavian maissa. Tästä huolimatta Suomessakin kaupungit alkoivat kasvaa teollisuuskeskusten ympärillä esimerkiksi Helsingissä, Tampereella ja Turussa. Metsäteollisuus oli viime vuosisadan mittaan Suomen teollisuuden ehdoton veturi, ja tällä oli merkityksensä myös alueellisen kehityksen kannalta: teollisuutta syntyi vesistöreittien varrelle myös pienempiin keskuksiin ja pienempiin rannikkokaupunkeihin. Vientiteollisuus ei tarvinnut vesistöreittejä vain maan sisäiseen kuljetukseen vaan myös suoran pääsyn maailman merille. Suurimmat työväestön keskittymät syntyivät kuitenkin 1900-luvun alussa nopeimmin kasvaviin teollisuuskaupunkeihin, joissa teollinen kehitys oli monialaisempaa. Pääasialliset työllistävät teollisuusalat olivat tekstiili-, puunjalostus- sekä kaivannais- ja metalliteollisuus (Hjerpe 1990). Työllisyys teollisuussektorilla lähes kolminkertaistui vuodesta 1900 vuoteen 1938 mennessä, mutta samalla kolmen edellä mainitun sektorin suhteelliset osuudet pysyivät lähes samoina, kunkin näistä työllistäessä noin viidenneksen Suomen koko teollisesta työvoimasta.

Sitä mukaa kun teollisen työväestön määrä lisääntyi ja paikalliset teollisuuskeskukset kasvoivat, tuli eurooppalainen työväenkysymys ajankohtaiseksi myös Suomessa. Heikki Waris kuvasi sosiaalishistoriallisessa tutkimuksessaan työläisyhteiskunnan syntyä Pitkäsillan pohjois-

puolella Helsingissä. Teos on kokonaisvaltainen tarkastelu työväestön elinoloista paikallisesta tapausnäkökulmasta, mutta sen sivuilta voi lukea paljon siitä, mitä elinoloihin liittyviä haasteita industrialismi toi tullessaan myös yleisemmin koko maassa maaseutuväestön muuttaessa työn perässä kaupunkeihin. Teollisen kapitalismin alkua ajoilta muista maista tutut asumisympäristön ongelmat kertautuivat myös nopeasti kasvavassa Helsingissä. Esimerkiksi perinteisten kaivojen vesi, jota oli saatu ilmaiseksi, saastui, ja kaupungin oli ryhdyttävä toimiin vesihuollon järjestämiseksi. Näin saatiin työväestön kortteleihin ensimmäiset vaatimat julkisen vesihuollon palvelut vesipostit tai ”raanat”, joista jokainen palveli aluksi laajaa väestömäärää. Jätehuollon kehittämiseen oli myös ryhdyttävä 1900-luvun alussa Helsingissäkin kulkutautien, erityisesti koleraan pelossa. (Waris 1973, alkup. 1932.)

Teollisuuden kasvun merkitys yhteiskuntapolitiikan myöhempiä vaiheita ja hyvinvointivaltiota ajatellen oli erityisesti siinä, että teollisuus kiinnitti suuren joukon väkeä palkkatyösuhteeseen. Palkkatyösuhteesta tuli keskeinen normi yhteiskuntaan kiinnittymiselle (Ewald 1986). Tämän seurauksena sosiaalipolitiikkaa voitiin jäsentää *yhtäältä* sen mukaan, miten palkansaajien työ- ja elinoloja olisi turvattava ja *toisaalta* sen mukaan, mitä erityisiä sosiaalisia kysymyksiä liittyy niiden kansalaisten tilanteeseen tai oloihin, jotka eivät toimi palkkatyössä.

Palkkatyön *työolojen säätely* ja *työtaturmavakuutus* olivat ensimmäisiä yhteiskuntapoliittisia toimia, joihin yleensä ryhdyttiin työsuhteiden säätelyssä. Suomessa ensimmäinen varsinainen työsuojelulaki säädettiin jo vuonna 1889, mutta virallisessa työsuojelussa ja ammattientarkastuksessa oli vielä pitkään sen jälkeen huomattavia puutteita. Huonot työolot ja pitkät työpäivät – kymmenen tuntia tai jopa enemmän – vaikuttivat työväestön terveyteen ja eliniän pituuteen. Tosin työväestön asuolosuhteet olivat niin huonot ja ahtaat, että terveysriskit kasvoivat kaupunkioloissa myös työajan ulkopuolella. Tutkiessaan kuolleisuuden ja asumistiheyden yhteyttä Helsingin eri kaupunginosissa 1800-luvun lopussa Heikki Waris havaitsi, että ”...paria poikkeusta lukuun ottamatta kuolleisuuskäyrä seuraa asumistiheyden käyrää hyvin tarkoin.” (Waris 1973.)

Palkkatyön ulkopuolella oleva väestönosa, jonka asema kaipasi kohennusta, oli moniaineksinen, ja siihen kuului ryhmiä vauvasta vaariin. *Lastensuojelulla* on oma historiansa esiteollisella ajalla lähinnä osana

köyhäinhoitoa, mutta teollistumisen myötä lastensuojelulliset kysymykset laajenivat mm. lapsityövoiman käytön säätelyksi ja yhteiskunnallisiksi kasvatuksen kysymyksiksi. Toisaalta myös asunto-olot köyhissä kortteleissa muodostivat jo sinänsä riskin lasten terveydelle. Esimerkiksi Helsingin Pitkäsillan pohjoispuoleisissa työväen kaupunginosissa 1–5-vuotiaitten lasten kuolleisuus oli sata vuotta sitten lähes kaksi kertaa korkeampi kuin kaupungissa keskimäärin. Lisäksi voitiin havaita samansuuntainen ero imeväiskuolleisuudessa (so. alle 1-vuotiaiden kuolleisuudessa) aina 1930-luvulle asti (Waris 1973, 233). Lastensuojelu kiteytyi siis industrialismin alkuvaiheessa paljolti uusiksi haasteiksi terveydenhuollon alalla.

Eläkekysymykset pysyivät pitkään ja itsepintaisesti lähinnä työnantajavetoisten paikallisten kassojen kysymyksenä, mutta myös kansaneläkkeestä tehtiin Suomessa aloitteita jo varhain. Eläketurva Suomessa jäi silti pitkään kattavuudeltaan huomattavan niukaksi ja epätasaiseksi. Perinteisesti esimerkiksi valtion virkamiehet nauttivat tuntuva eläketurvaa, kun taas joillakin väestöryhmillä, kuten yrittäjillä, ei ollut minäkäänlaista yleistä eläketurvaa. Koko väestöä koskevasta yleisestä eläketurvasta tehtiin kuitenkin ensimmäinen päätös 1930-luvun lopuksi. Kansaneläkelaki säädettiin vuonna 1937 ja se tuli voimaan juuri ennen sotaa vuonna 1939. Kansaneläkevarat rahastotiin koko kansaa koskevan yleisen vakuutusmaksun periaatteella, mutta sodan tuoma inflaatio murensi uuden järjestelmän rahoituksellisen perustan. Niinpä kansaneläkkeen kattavuus ja taso jäivät erittäin heikoiksi ja rahoitusperusta jouduttiin käytännössä perustamaan uudelleen sodan jälkeen (Kangas 1991, ks. myös Anttonen & Sipilä 2000).

Eurooppalaisessa vertailussa eläketurva kehittyi Suomessa varsin myöhään. Suomi kuroi kiinni useimpien muiden maiden etumatkaa voimakkaasti sekä kansaneläkkeissä että työeläkkeissä vasta 1950-luvun loppupuolella ja 1960-luvulla. Vuosisadan alkupuolella oli käyty pitkään kiistaa siitä, voidaanko sosiaalivakuutuksen eri muotoja kuten eläke- ja sairausvakuutusta edistää valtion määräämillä yleisillä vakuutusmaksuilla vai riittäkö sosiaaliturvaksi yhteisöllinen oma apu. Lisäksi kiisteltiin siitä, keiden pitäisi tulla sosiaalivakuutuksen piiriin. Keskeinen poliittinen jakolinja kulki työväestön etuisuuksia ajavan vasemmiston ja maaseutuväestön etuja turvaavan Maalaisliiton välillä. Sisällissodan (1918) jäl-

keisessä Suomessa polttavan kysymyksen muodosti edelleen maaseutu-köyhälistön asema. Teollisuustyöväestön sosiaalipoliittisten oikeuksien asettamista etusijalle pidettiin ”luokkapoliittikkana”, kun taas kansanvakuutusaloitteiden katsottiin ratkaisevan laajemmin ”yhteiskunnallisen kysymyksen”. Tällä poliittisella vastakkainasettelulla oli merkitystä pitkään vielä toisen maailmansodan jälkeen, kun uusia sosiaalipoliittisia reformeja suunniteltiin. (Hellsten 1990; Tuomioja 2002.)

Valtiollisesti yhden suurimmista haasteista sosiaalipoliitikassa muodosti viime vuosisadan alkupuolelta lähtien *työllisyyden* kysymys. Lähekkään kaikki työn hakuun kaupunkeihin tulleet eivät nimittäin saaneet Suomessakaan pitkäaikaista elinoloja turvaavaa palkkatyötä. Tosin työttömyys käsitettiin 1900-luvun alkupuolen agraarisessa Suomessa melko suppeasti, ja sen ymmärrettiin koskevan pääosin ammattitaitoisia teollisuuden ja rakennusalan työntekijöitä. Näiden työttömyys oli enimmäkseen kausiluontoista ”talvityöttömyyttä”, paitsi sota-aikoina ja 1930-luvun kansainvälisen talouslaman pyörteissä. (Kalela 1989.) Niinpä työttömyyttä lievitettiin Suomessa viime vuosisadan alkupuolella pääasiassa hätäaputöillä, joiden organisoinnissa ja resursoinnissa kunnilla oli keskeinen asema.

Valtiollisena asiana työttömyys näyttäytyi lähinnä yhteiskuntarauhan ja työväen kysymyksenä, sillä työttömyyden uskottiin aiheuttavan Suomessa, kuten Euroopassa yleensäkin, poliittista radikalismia ja elämäntapojen turmeltumista. Sosiaalipoliitiikan kannalta huomionarvoista on myös se, että suppea työttömyyskäsite peitti alleen suuren osan siitä epävarmuudesta, joka koski syklisiä työvoiman käyttöä. Suuri osa uusista kaupunkien rakentajista ja muusta työväestöstä luokiteltiin ”sekatyömieheksi”. Näiden piti vaihtaa usein työpaikkaa ja moni myös palasi kotiseudulleen maalle, kun taloussuhdanteet kaupungeissa heikkenivät. Lisäksi naisille oli tarjolla kaupungeissa runsaasti vähän koulutusta vaativaa palkkatyötä, esimerkiksi kotitalouksissa ja ompelimoissa, ja tätä työtä ainakin osin koski sama syklistyys (Oittinen 1989).

Yhteiskuntapolitiikan pysyvänä haasteena on ollut sen toimien kohtaannon kysymys eli se, tavoittavatko erilaiset säätely- ja tukitoimet juuri niitä väestöryhmiä, joiden elinolot tai sosiaalinen asema edellyttävät perustelluimmin korjausta. Heikki Waris esitti vuonna 1948, että uudenaikaisen sosiaalipoliitiikan kokoavaksi käsitteeksi on noussut sosi-

aalinen turva (*social security*). Sen nojalla ”sosiaalipolitiikka pyrkii takamaan (sosiaalisen turvan - kirjoittajat) niille yhteiskuntaluokille ja yksilöille, jotka eivät siihen omin avuin pysty” (Waris 1948). Näin siis vielä toisen maailmansodan jälkeen sosiaalipolitiikan perusajatukseen liittyi myös vahva köyhäinhoidollinen vivahde ja ajatus tulonsiirrosta nimenomaan vähäväkisille tai köyhille. Myös yhteiskuntaluokkiin viittaaminen oli yleistä sosiaalipolitiikan yhteydessä. 1900-luvun jälkipuolella sosiaalipolitiikka kuitenkin kasvoi yhteiskuntapolitiikaksi myös siinä merkityksessä, että pyrkimyksenä oli luoda institutionaalista turvaa *universaalisti*, kaikkien väestöryhmien tarpeita silmällä pitäen. Historiallisesti voi sanoa, että luokkayhteiskunnan epäkohtien parsimisen sijasta siirryttiin sosiaalisen tasa-arvon tavoittelun aikaan.

Hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikka

Monessa Euroopan maassa otettiin toisen maailmansodan päättyessä tavoitteeksi siirtyä sotaikäyvästä maasta yhteiskuntaan, joka edistää kansalaisten hyvinvointia (*”from warfare state to welfare state”*). Sodan jälkeinen tilanne oli monissa maissa otollinen sosiaalisille reformeille, kun elinolot olivat laajalti niukat ja kansalaisten sota-ajan menetyksiä haluttiin hyvittää. Tässä suuntaa näytti erityisesti Iso-Britannia, jossa William Beveridgen mukaan nimensä saanut Beveridge-suunnitelma valmistui jo toisen maailmansodan aikana (1942, 1944). Suunnitelmassa esitettiin laajoja uudistuksia sosiaaliturvaan ja terveydenhuoltoon, ja ehdotettiin kattavaa tasaetuksiin nojaavaa sosiaalivakuutusjärjestelmää sosiaalisia riskejä vastaan.

Vaikka kaikki suunnitelman osat eivät toteutuneet ehdotetussa laajuudessa, tuli Beveridge-suunnitelmasta eräänlainen ideatason tienraivaaja universalistiselle hyvinvointivaltiolle. (Abel-Smith 1992.) Brittiläiset reformit sekä niitä ideoineet ja analysoineet tutkijat kuten Richard Titmuss (esim. 1968) ja Peter Townsend (esim. 1979) ovat muutoinkin toimineet sodanjälkeisen sosiaalipolitiikan tiennäyttäjinä. Myös T.H. Marshallin (1950; 1973) näkemys sosiaalisista oikeuksista osana kansalaisen perusoikeuksia on osaltaan rakentanut hyvinvointivaltiollisen sosiaalipolitiikan teoreettista ja normatiivista perustaa. Sosiaalipolitiikka

on vakiintunut omaksi yliopistolliseksi oppiaineekseen Suomen lisäksi juuri Isossa-Britanniassa, ja brittiläistä sosiaalipolitiikan tutkimusta onkin leimannut vahva pyrkimys yhteiskunnan epätasa-arvon vähentämiseen ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistämiseen. Samantyyppinen ajattelu on ohjannut sosiaalipoliittista tutkimusta myös Suomessa. Suomalaiset sosiaalipolitiikan tutkijat ovat olleet merkittävässä asemassa määrittelemässä suomalaisen hyvinvointivaltion kehitystä ja siitä käytävää yhteiskunnallista keskustelua (esim. Nieminen 1955; Kuusi 1961; Waris 1961; Sipilä 1970; Julkunen 1992; Anttonen & Sipilä 2000).

Hyvinvointivaltion käsitettä on määritelty monin tavoin. Instituutionaalisen määritelmän mukaan valtiota voi pitää hyvinvointivaltiona, jos sillä on lainsäädäntöön perustuvat, väestön kattavat riskiperustaiset sosiaaliturvajärjestelmät, jotka vastaavat lapsuuteen, vanhuuteen, työttömyyteen, sairauteen ja työtapaturmiin kytkeytyviin riskeihin (Saari 2006, 27). Toisen määritelmän mukaan hyvinvointivaltioina pidetään sellaisia vauraita yhteiskuntia, joissa julkinen valta takaa kansalaisten perusturvallisuuden sosiaalipoliittisella lainsäädännöllä ja huolehtii yhteiskunnallisista peruspalveluista (Alestalo 1992). Ainakin eurooppalaisesti katsoen tämä vauraus on perustunut pitkälti teollistumiseen ja sen siivittämään taloudelliseen kasvuun. Hyvinvointivaltiollisen laajan sosiaalipolitiikan onkin katsottu edellyttävän jatkuvaa taloudellista kasvua (esim. Hellsten 1990).

Toisaalta useimmat eurooppalaiset hyvinvointivaltioidet eivät ole tyytyneet takaamaan kansalaisilleen vain välttämätöntä vähimmäistoimeentuloa matalatasoisia tasaetuksia tarjoavan sosiaaliavustusjärjestelmän kautta, vaan ne ovat kehittäneet myös laajat ansioperustaiset sosiaalivakuutusjärjestelmät, joiden avulla kompensoidaan ansionmenetyksiä tilanteissa, joissa sosiaaliset riskit estävät ansiotyöhön osallistumisen. Sosiaalimenojen suurimmat menoerät muodostuvatkin useimmissa maissa ansiosidonnaisista sosiaalivakuutusetuksista kuten työeläkkeistä sekä ansioperustaisista työttömyysetuuksista. Kahden eri etuusjärjestelmän, ansioperustaisen sosiaalivakuutuksen ja siitä ulkopuolelle jäävien matalatasoisen perusturvan, olemassaolo on toisaalta osaltaan ylläpitänyt eri yhteiskuntaryhmien välistä taloudellista eriarvoisuutta sen poistamisen sijasta. Siten on tärkeää, ettei tietyn valtion laajoista sosiaalimenoista tehdä suoraa päätelmää, että kyseisessä yhteiskunnassa resursseja todella uudelleen jaettaisiin yhteiskuntaryhmien välillä tai olisi vaka-

vasti haluttu puuttua yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen. Tämän arvioimiseksi tarvitaan tarkempaa sosiaalipoliittista tutkimusta.

Historiallisesti laajan sosiaalipoliitiikan ytimessä oli aluksi nimenomaan sosiaalivakuutus, ja tämä on näkynyt myös hyvinvointivaltioiden tutkimuksessa. Viimeisten vuosikymmenten kuuluisin sosiaalipoliittinen tutkimus on Gøsta Esping-Andersenin (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, jossa hän vetää yhteen laajan tutkijajoukon 1980-luvun tutkimustyön, jossa pyrittiin asettamaan eri eurooppalaisten hyvinvointivaltioiden sosiaalivakuutusjärjestelmät paremmuusjärjestykseen tiettyjen indikaattoreiden (kuten kompensatioasteen ja etuuden keston) perusteella. Esping-Andersen analysoi 18 teollistuneen maan vanhuuseläke-, sairausvakuutus- ja työttömyysetuusjärjestelmiä. Saamiensa tulosten perusteella hän jakoi hyvinvointivaltiot kolmeen ryhmään eli kolmeen hyvinvointiregiimiin: 1) englanninkieliset maat kattavaan liberaaliin regiimiin, 2) keskieuropalaiseen konservatiivis-korporatistiseen regiimiin ja 3) pohjoismaiseen sosiaalidemokraattiseen regiimiin. Pohjoismaat saivat häneltä korkeimman rankkeerauksen, ja pohjoismaiset hyvinvointivaltiot ovat muutoinkin saaneet kansainvälisessä keskustelussa lähes myyttisen aseman edustaessaan vertailuissa useimmiten maailman kehittyintä sosiaalipoliitikkaa.

Esping-Andersen ja hänen edustamansa valtavirran hyvinvointivaltiotutkimus ovat kuitenkin kohdanneet monenlaista kritiikkiä viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana. Ensiksi on arvosteltu monien maiden jäämistä vertailun ulkopuolelle. Esping-Andersenin kolmen alkuperäisen regiimin rinnalle onkin nostettu muita hyvinvointimalleja kuten Etelä-Euroopan ”latinalainen” malli, jossa luotetaan yhä perheeseen sosiaalisen turvan tuottajana. Muina merkittävinä hyvinvointimalleina on nostettu esiin keskisen Itä-Euroopan ”transitioregiimi”, jossa aiemman Varsovan blokin maiden oletetaan vähitellen omaksuvan läntiset hyvinvointijärjestelmät, sekä Itä-Aasian ”produktivistinen” malli, jossa sosiaalipoliitiikan kehitys on alistettu voimakkaasti kasvuhakuiselle taloudelle.

Toiseksi on perustellusti esitetty, ettei yksikään reaali maailman hyvinvointivaltio noudata piirteiltään täysin mitään yhtä regiimiä. Niinpä on korostettu hyvinvointiregiimien olevan luonteeltaan korkeintaan ideaalimalleja, joita ei pitäisikään yrittää paikantaa tiettyihin todellisiin valti-

oihin. Kolmanneksi Esping-Anderseniä ja hänen edustamaansa koulukuntaa on arvosteltu siitä, että he selittävät sosiaalipolitiikan kehitystä vain poliittisilla tekijöillä, ennen kaikkea työväenliikkeen valtaresursseilla, ja sivuuttavat siten monia muita sosiaalipolitiikan kehitykseen vaikuttaneita yhteiskunnallisia tekijöitä ja toimijoita.

Neljäs ja vakavin kritiikki Esping-Andersenin tutkimukselle on kuitenkin tullut sosiaalipolitiikan feministisiltä tutkijoilta (esim. Langan & Ostner 1991; Lewis 1992; Orloff 1993; Lister 1994; Suomessa esim. Anttonen 1990; Julkunen 1992). Pian Esping-Andersenin kirjan julkistamisen jälkeen he kritisivat Esping-Andersenin analyysiä sukupuolisoikeudesta. Feministien mukaan Esping-Andersen ja muut perinteisen hyvinvointivaltiotutkimuksen tekijät keskittävät huomionsa vain palkkatyössä olevien miesten sosiaalipoliittisiin tarpeisiin analysoidessaan sitä, kuinka sosiaalivakuutusjärjestelmät tarjoavat mahdollisuuden palkkatyön ulkopuoliseen toimeentuloon (*”exit out of work”*). Kriittikin mukaan naiset eivät kuitenkaan tarvitse sosiaalipolitiikkaa päästääkseen pois työmarkkinoilta vaan päinvastoin päästäkseen ansiotyöhön. Jos naiset tarvitsevat vapautta jostain, se ei ole työ vaan perhevelvollisuudet (*”exit out of family”*), joiden jääminen naisten hoidettavaksi estää sukupuolten välisen tasa-arvon toteutumisen.

Feministit kritisoivat valtavirran sosiaalipolitiikan tutkimusta keskittymisestä pelkästään (työ)markkinoiden ja valtion välisen suhteen tarkasteluun. Sivuuun on jätetty yhtäältä valtion ja perheen ja toisaalta perheen ja (työ)markkinoiden väliset suhteet, jotka kuitenkin muodostavat hyvinvointikolmion (*welfare triangle*) kolmesta ulottuvuudesta kaksi. Esping-Anderseniä syytettiin siten hyvinvointikolmion tyypistämistä pelkästään yksilotteiseksi. Tähän kritiikkiin hän on sittemmin yrittänyt vastata (Esping-Andersen 1999), mutta feministitutkijat ovat kehittäneet myös vaihtoehtoisia käsitteitä hyvinvointivaltioiden tarkastelulle.

Sisällöllisesti feministit kritisoivat aiempaa hyvinvointivaltiotutkimusta rajoittumisesta pelkästään sosiaalivakuutuksen analysoimiseen ja yhtäläisyysmerkkien vetämisestä sosiaalivakuutuksen ja hyvinvointivaltion välille. 1960-luvulta lähtien hyvinvointipalvelut ovat kuitenkin kasvaneet monessa valtiossa hyvinvointivaltion toiseksi pilariksi ja feministitutkijat, sekä heiltä vaikutteita saaneet palvelututkijat, vaativat hyvinvointipalvelujen nostamista hyvinvointivaltiotutkimuksen keski-

öön sosiaalivakuutuksen rinnalle (esim. Alber 1995; Anttonen & Sipilä 1996). Palvelujen kehitys on leimannut sosiaalipolitiikan kehitystä erityisesti Pohjoismaissa siinä määrin, että Anneli Anttonen (1990) on nimennyt Pohjoismaat ”sosiaalipalveluvaltioiksi” verrattuna keskieu-rooppalaisiin ”sosiaalivakuutusvaltioihin”, joiden arkkityypissä Saksassa jopa hoivapalvelut on organisoitu sosiaalivakuutuksen perustalle.

Juuri hoivasta ja hoivapalveluista on tullut keskeinen teema uusim-massa hyvinvointivaltiotutkimuksessa. Yhtäältä väestön ikääntyminen ja toisaalta naisten työssäkäyntiasteen nousu monissa maissa on pakotta-nut etsimään uudenlaisia tapoja järjestää lasten, vanhojen ja vammaisten ihmisten tarvitsema jokapäiväinen apu ja tuki. Erityisesti englannin-kielisissä maissa on tutkittu omaishoitoa ja sitä, miten sosiaalipoliitti-nen konteksti vaikuttaa perheenjäsenten toisilleen antamaan tukeen. Vilkkaasti on tutkittu myös kuntien tuottamia julkisia hoivapalveluja, niiden rakenteita ja saatavuutta sekä hoivatyön työolosuhteita. Viimeksi mainittu tutkimus on ollut yleistä erityisesti siellä, missä julkiset hoiva-palvelutkin ovat olleet laajimmillaan eli Pohjoismaissa. (Kröger 2005.) Euroopan unioni on ottanut naisten työssäkäynnin erityiseen suojeluk-seensa tultuaan siihen tulokseen, ettei talouskasvu ole mahdollista ilman naisten laajamittaista ansiotyötä, minkä myötä ”perheen ja työn yhteen-sovittaminen” on noussut keskeiseksi tavoitteeksi eurooppalaisessa työ-politiikassa. Tätä yhteensovittamista edistävät lapsiperheiden kohdalla etenkin päivähoitopalvelut ja muiden perheiden kohdalla muut hoi-vapalvelut. Tämän johdosta hoivapalvelut ovat olleet 2000-luvun alussa Euroopan unionin sosiaalipoliittisen aktiivisuuden keskiössä, mikä on puolestaan kohdistanut palveluihin aiempaa enemmän tutkimuksellista huomiota.

Hyvinvointivaltion kriisistä on puhuttu 1980-luvulta lähtien ja poh-joismaisen hyvinvointivaltiomallin taru on julistettu loppuneeksi jo moneen kertaan. Erityisesti on epäilty, etteivät korkeat sosiaalimenot sovi yhteen julkisen talouden tiukkenemisen tai talouskasvun hidastu-misen kanssa. Uusliberalistisen kritiikin mukaan julkisen sektorin vahva rooli yhteiskunnassa haittaa merkittävästi talouden kehitystä. Ottaen huomioon, että tämä hyvinvointivaltiokritiikki on jatkunut vähintään Margaret Thatcherin valtaantulosta Isossa-Britanniassa vuonna 1979, merkittävää on se, ettei sosiaalimenojen kansantuoteosuus ole kääntynyt

viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana laskuun juuri yhdessäkään maassa. Sitä se ei ole tehnyt myöskään Pohjoismaissa. Taloudelliset kriisit ovat itse asiassa vain nostaneet sosiaalimenoja, kun suuri osaa väestöstä on joutunut tilapäisesti turvautumaan sosiaalietuuksiin toimeentulonsa turvaamiseksi. (OECD 2012.)

Suomessa esimerkiksi 1990-luvun lama johti kylläkin muun muassa kuntien valtionosuuksien leikkauksiin, jolloin esimerkiksi vanhustalvelujen saatavuutta heikennettiin ja päivähoiton ja koulujen ryhmäkokoja suurennettiin. Kuntien kyky ja ajoittain halukin ylläpitää palvelujärjestelmää, joka kattaa pohjoismaisen universalismi-periaatteen mukaisesti kaikki väestöryhmät, on ollut koetuksella. Myös etuuksien tasoa on ainakin tilapäisesti heikennetty ja saamiseksi kiristetty. Osittain näiden hyvinvointivaltion muutosten vuoksi kansalaisten eriarvoisuus onkin 2000-luvulla kasvanut.

Jos kuitenkin tarkastellaan yleisellä tasolla kysymystä, näyttääkö laajan hyvinvointivaltion aika olevan ohitse, vastaus on kielteinen. Monet muut maat ovat itse asiassa tulleet lähemmäksi pohjoismaista tilannetta, jossa sosiaalipolitiikka ei kohdistu vain köyhiin ja syrjäytyneisiin vaan huomattavasti laajempiin ihmisryhmiin. Julkiselta vallalta odotetaan toimenpiteitä esimerkiksi hoivapalveluiden organisoimiseksi nykyisin myös esimerkiksi Etelä-Euroopassa ja Itä-Aasiassa. Yhdysvallat näyttää olevan viimein saamassa yleisen sairausvakuutusjärjestelmän samaan aikaan kun vanhempainvapaaajärjestelmät leviävät Euroopassa. Pohjoismaainen sosiaalipolitiikka innoittaa edelleen monia, ja vaikka taloudelliset ja poliittiset reunaehdot ovat paikoin tiukentuneet, Pohjoismaat eivät ole luopumassa laajasta institutionalisoituneesta sosiaalipolitiikasta.

Kestävä kehitys

Seuraavaksi siirrymme tarkastelemaan kestävä kehityksen ja globaalin sosiaalipolitiikan kysymyksiä. Perinteisesti hyvinvointivaltioita ja niiden harjoittamaa sosiaali- ja yhteiskuntapolitiikkaa on totuttu tarkastelemaan nimenomaan kansallisessa kehityksessä. Globaalilla tasolla ilmenevät työnjaon muutokset, finanssikriisit ja ympäristöongelmat kuitenkin haastavat kansallisen politiikan ja hallinnan mahdollisuudet. Kestävä

kehitys on sateenvarjokäsite, joka antaa mahdollisuuden ottaa hallintaan ja ymmärtää taloudellisen, sosiaalisen, kulttuurisen ja ekologisen muodostamaa kokonaisuutta ja näiden ulottuvuuksien välistä monimutkaista dynamiikkaa. Käsitteen avulla voidaan myös sisällyttää aiemmin liian pienelle huomiolle jäänyt ympäristönäkökulma yhteiskuntapoliittisiin tarkasteluihin.

Vuonna 1983 YK:n pääsihteeri Javier Pérez de Cuéllar pyysi Norjan silloista pääministeriä Gro Harlem Brundtlandia muodostamaan ympäristön ja kehityksen maailmankomission, jonka tehtäväksi annettiin koko maapallon kattavan ympäristöä ja kehitystä koskevan uudistusohjelman luominen. Brundtlandin komissio päätti työnsä vuonna 1987 julkaisemalla raportin *Our Common Future* (Yhteinen tulevaisuutemme). Raportin myötä kestävästä kehityksestä tuli ympäristöä ja kehitystä koskevien keskustelujen avainkäsite. Komission määritelmän mukaan kestävä kehitys on kehitystä, joka tyydyttää tämän päivän tarpeet vaarantamatta tulevien sukupolvien mahdollisuuksia tyydyttää omia tarpeitaan (WCED 1987, 43).

Modernien yhteiskuntien hyvinvoinnin juuret ulottuvat teollisen tuotannon kasvun, teknologian kehittymisen ja vaurastumisen ohella myös yhteiskunnan järjestäytymiseen kansalaisoikeuksia kunnioittavalla tavalla. Kestävä kehitys koskeva keskustelu ja toiminta keskittyivät aluksi ekologiseen kestävyteen ja sen taloudellisiin vaikutuksiin. Myöhemmin, etsittäessä kestävä kehityksen keskeisintä sisältöä ja eritellessä sen ulottuvuuksia, sosiaalisten ja poliittisten instituutioiden ja valtasuhteiden samoin kuin kulttuurin merkitys on saanut merkittävästi lisää painoarvoa. Vuonna 1997 YK:n kestävä kehityksen konferenssissa todettiin, ettei ekologisesti kestävä kehitys voida edistää erillään kehityksen sosiaalisesta tai taloudellisesta ulottuvuudesta ja edelleen vuonna 2002 Johannesburgissa pidetyssä YK:n kestävä kehityksen huippukokouksessa tärkeimmäksi globaaliksi tulevaisuuden tavoitteeksi nostettiin köyhyyden torjuminen. Kokouksen poliittisessa julistuksessa todetaan, että kestävä kehityksen keskeisimmät tavoitteet ja sen perusedellytykset ovat ”köyhyyden poistaminen, kulutus- ja tuotantomallien muuttaminen sekä taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen luonnonvaraperustan suojeleminen ja hallinta”.

Maailman ihmisten jakautuminen jyrkästi rikkaisiin ja köyhiin tun-

nustetaan siis uhaksi maailmanlaajuiselle vauraudelle, turvallisuudelle ja vakaudelle. Näin ollen kestävä kehitys muodostuu neljästä toisiaan täydentävästä ulottuvuudesta: ekologisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta sekä taloudellisesta ulottuvuudesta. (Ks. myös Silvasti 2003, 93–114.) Yhteiskuntapoliittisessa päätöksenteossa ja päätösten toimeenpanossa on tärkeää tiedostaa, mitä ulottuvuuksia painotetaan, sillä uusien ratkaisujen rakennettaessa harvoin päädytään tilanteeseen, jossa kaikki ulottuvuudet voivat saada yhtä suuren painoarvon.

Globalisaatio

Globalisaatio-käsitteellä ei ole vakiintunutta suomenkielistä käännöstä, mutta joskus näkee puhuttavan maapalloistumisesta. Väljästi määritellen globalisaatio tarkoittaa sosiaalista prosessia, jossa maantieteelliset rajoitukset kulttuurisille, sosiaalisille, ekologisille ja taloudellisille yhteyksille vähenevät, ja jossa ihmiset tulevat tietoisiksi näiden rajoitusten vähenemisestä. Se on siis prosessikäsite, eikä sen avulla pyritä kuvaamaan mitään jo toteutunutta tilaa. (esim. Kosonen & Simpura 1999).

Julkisessa keskustelussa globalisaatio ymmärretään usein ennen kaikkea taloudelliseksi prosessiksi, mutta on tärkeää huomata, että sillä on sosiaaliset, kulttuuriset, ekologiset ja poliittiset ulottuvuutensa. Sosiologi Ulrich Beck (2004) erottaakin tosistaan globalismin ja globalisaation käsitteet. Globalismilla hän viittaa kehityksen neo-liberaaliin taloudelliseen ulottuvuuteen ja suhtautuu siihen kriittisesti. Globalisaatiolla hän taas tarkoittaa kehityksen moninaisia sosiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia, ja niissä hän puolestaan näkee paljon mahdollisuuksia. Käytämme jatkossa yksinkertaisuuden vuoksi globalisaation käsitettä kuvaamaan koko kehityksen kirjoa. Globalisaatio etenee eri ulottuvuuksillaan alueellisesti eritasoisena ja eriaikaisesti. Myös sen vaikutukset ovat monimutkaisia ja sosiaalisilta vaikutuksiltaan epätasaisia. Suhtautuminen globalisoitumiseen jakautuukin sekä poliittisesti että tutkijoiden keskuudessa voimakkaasti. Optimistien mukaan kehitys on lupaavaa: tuotanto tehostuu, jakelu joustavoituu, ostovoima kasvaa ja köyhyys vähenee globaalisti. Kulttuurisesti ja poliittisesti internet ja sosiaalisen median kehittyminen avaavat kansalaisyhteiskunnan toiminnalle ja demokratian kehittymiselle ennen näkemättömiä mahdollisuuksia. Yhteiskunnalli-

nen kehitys on dynaamista ja se johtaa kohti sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävämpää maailmaa.

Globalisaatiokriittiset äänet taas väittävät täsmälleen päinvastaista. Talouden globaali integraatio ja kilpailu merkitsevät markkinoiden kertakaikkista niskalenkkiä demokratiasta. Globalisaatio johtaa taloudelliseen eriarvoistumiseen sekä kulttuuristen ja sosiaalisten erityispiirteiden katoamiseen kaikkialla maailmassa. Näistä ilmiöistä käytetään usein amerikanisoinnin tai McDonaldisaation käsitteitä. Myös ekologisesti tilanne on käymässä sietämättömäksi. Lajeja kuolee sukupuuttoon ennennäkemätöntä vauhtia, makean veden varannot hupenevat ja hedelmällisen viljelymaan tuotantokyky ehtyy. Kehitys on siis ekologisesti ja sosiaalisesti kestäväntöntä ja tulee aiheuttamaan suuria ongelmia, kun valtiot ja poliittiset järjestelmät tulevat yhä haavoittuvammiksi taloudellisten ja ympäristöriskien kasvaessa.

Markkinoiden nopea yhdentymisen, rahamarkkinoiden sääntelyn purkamisen, pääomien ja ihmisten liikkuvuus ja globaalien investointivirtojen kasvaminen ovat eittämättä merkinneet sekä uusia haasteita että mahdollisuuksia kestävä kehityksen pyrkimyksille. Samalla on tunnustettu, että globalisaation hyödyt ja haitat jakautuvat epätasaisesti – erityisesti kehittyvillä mailla on vaikeuksia vastata haasteisiin. Toisaalta globalisaation ohessa on noussut myös vastavoimia, jotka ponnistavat paikallisista olosuhteista, kulttuureista ja perinteistä. Tällaista paikallisiin voimavaroihin tukeutuvaa kehitystä kutsutaan lokalisaatioksi. Esimerkiksi ilmastonmuutoksen vaikutuksiin varauduttaessa korostetaan nykyisin nimenomaan vaikutusten paikallisuutta ja sitä, että parhaat ratkaisut ongelmiin löydetään kuuntelemalla paikallisia ihmisiä ja hyödyntämällä paikallista asiantuntemusta, jota voidaan tarvittaessa tukea asiantuntijätiedolla. Iskulause ”think globally, act locally” eli ”ajattele globaalisti, toimi paikallisesti” näyttää siis hyvältä ohjenuoralta tiellä kestävään kehitykseen.

Globaali köyhyys

Teollistuneiden ja kehittyvien maiden välinen epätasa-arvo on tunnustettu globalisoituvan maailman suurimmaksi ongelmaksi. Vuonna 1995 YK:n sosiaalisen kehityksen huippukokouksessa Kööpenhaminassa valtioiden päämiehet sitoutuivat ensimmäistä kertaa köyhyyden poista-

miseen maailmasta. Seuraavana vuonna 1996 järjestettiin World Food Summit -huippukokous, jossa tavoitteeksi asetettiin nälkäisten määrän puolittaminen vuoteen 2015 mennessä. Lähtötasoksi otettiin vuosi 1990, jolloin maailmassa oli FAO:n mukaan yli 800 miljoonaa nälkäistä. Miksi taistelu köyhyyttä vastaan aloitettiin juuri pyrkimyksellä vähentää nälkäisten määrää? Nälkä ja aliravitsemus ovat absoluuttisen köyhyyden osoittimia. Absoluuttinen köyhyys uhkaa ihmisen toimintakykyä, terveyttä ja viimekädessä henkeä, ja se on ensisijassa kehittyvien maiden ongelma. Nälkä tai pikemmin puutteellinen ruokaturva ei ole tyystin vieras asia teollistuneissa länsimaissaakaan. Esimerkiksi Suomessa evankelisluterilaisen kirkon ja muutamien järjestöjen jakama ruoka-apu on 1990-luvun laman jälkeen vakiintunut kaikkein heikko-osaisimpien kansalaisten perusturvan paikaksi.

Teollisuusmaiden nälkäisiä koskevassa tutkimuskirjallisuudessa hyödynnetään tavallisesti suhteellisen köyhyyden käsitettä. Suhteellinen köyhyys ymmärretään tilaksi, jossa yksilön kulutusmahdollisuudet ja elinolot jäävät kauas yhteiskunnassa yleiseksi tulleesta tasosta. Nälästä puhuttaessa se tarkoittaa, että ihmisillä tulisi olla oikeus paitsi riittävään määrään kaloreita myös tunteeseen siitä, että he tulevat sosiaalisesti hyväksytyiksi yhteisöissään. Heidän tulisi voida syödä enimmäkseen samanlaista ruokaa kuin yhteisöissä yleensä syödään ja hankkia ruoka yleisesti hyväksytyllä tavalla. Tämän tulkinnan mukaan nälkää ilmenee, jos ihmiset joutuvat jatkuvasti tinkimään syömänsä ruoan määrästä ja laadusta tai turvautumaan esimerkiksi ruoka-apuun, kerjäämiseen, varastamiseen tai roskisdykkaamiseen hankkiakseen ravintoa itselleen ja perheelleen. (Andersson 1990.)

Monissa maissa tehdyt tapaustutkimukset osoittavat, että ruokaan varatut rahat ovat perheiden välttämättömien kulujen joustavin osa, ja että niistä on usein pakon edessä tingittävä. Tämä johtaa myös vauraiden maiden köyhiä tilanteisiin, joissa he tarvitsevat välitöntä materiaalista apua säilyttääkseen terveytensä ja toimintakykynsä. (Riches 1997a, 10.) On kuitenkin olennaista muistaa, että teollistuneissa maissa tapahtuneesta tuloerojen kasvusta ja sosiaalisesta polarisoitumisesta huolimatta sekä laadullisesti että määrällisesti globaali köyhyys on nimenomaan kehittyvien maiden ongelma. Maailman noin miljardista nälkäisestä lähes 900 000 000 elää kehittyvissä maissa ja heidän kohtaamansa köyhyys on usein absoluuttista.

FAO:n vuosittain julkaisemien World Food Summitin seurantaraporttien mukaan (The State of Food Insecurity) vuoteen 2015 mennessä tapahtuva nälkäisten määrän puolittamisen tavoite on karannut käsistä. Aliravittujen määrä väheni hieman vuosina 1995–97, mutta kasvoi koko 2000-luvun ylittäen vuonna 2009 miljardin rajan pysyteläkseen sen jälkeen miljardin tuntumassa. Vaikka paljon työtä on tehty ja monia hyviäkin alueellisia tuloksia saavutettu, globaaleista trendeistä väestönkasvu ja nopea kaupungistuminen luovat jatkuvasti uusia haasteita globaalille köyhydentorjunnalle ja siten myös globaalille sosiaalipolitiikalle.

Hyvinvoinnin ja kehityksen mittaaminen

Ihmisten elintaso ja hyvinvointi sekä globaalisti että kansallisella tasolla ovat siis yhteiskuntapolitiikan erityisen kiinnostuksen kohteita. Resurskien tehokas ja oikeudenmukainen kohdentaminen taas edellyttää toimivia seuranta- ja suunnitteluvälineitä. Elintason käsite ymmärretään tavallisesti aineellisen elämisen tasoksi eli niiden hyödykkeiden ja palvelujen määräksi, jotka ihmisellä on käytettävissään. Makrotasolla elintason mittarina käytetään usein bruttokansantuotetta (BKT). Perinteisen talouspolitiikan mukaan vain riittävä talouskasvu lisää hyvinvointia, ja vain talouskasvu mahdollistaa ympäristönsuojelun. Talouden kasvattamisen myötä syntyvien ulkoisvaikutusten määrä kuitenkin kasvaa nykyisin nopeammin kuin varsinaisten hyödykkeiden arvo. Tämä johtaa yhteiskunnan kokonaishyvinvoinnin heikkenemiseen. BKT:lla mitattu talouskasvu ei enää välttämättä lisääkään ihmisten hyvinvointia ja onnellisuutta. Jukka Hoffrénin ym. (2011) mukaan positiivinen yhteys masatuotantoon perustuvan talouskasvun ja ihmisten hyvinvoinnin välillä katkesi tilastollisesti tarkasteltuna länsimaissa jo 1970- ja 1980-lukujen aikana. Olemme siis teollistuneissa länsimaissa ylittäneet rajan, jonka jälkeen elintason – eli tulojen ja kulutuksen – kasvu ei enää lisää onnellisuutta tai hyvinvointia, vaan pikemmin yhteiskunnallisia epäkohtia ja ympäristöhaittoja. Nykyisin ollaan yhtä mieltä siitä, ettei BKT ole riittävä hyvinvoinnin mittari.

Hyvinvointia voidaan toki mitata muutoinkin kuin arvottamalla hyvinvoinnin tekijöitä rahassa. Tunnetuin tällaisista mittareista on YK:n

kehitysohjelman (UNDP) kehittämä inhimillisen kehityksen indeksi HDI (Human Development Index). HDI kehitettiin erityisesti kehittyvien maiden tarpeisiin, sillä BKT:n puutteet mittarina korostuvat kehittyvien maiden olosuhteissa. Koska kaikkea todellista kehitystä ei voida arvottaa taloudellisesti, HDI painottaa inhimillisiä tekijöitä. Indeksikoostuu kolmesta osa-alueesta, jotka kuvaavat maan kehityspotentiaalia (ks. Björk 2009). Nämä tekijät ovat elinajanodote, koulutustaso ja elämänlaatu, jota kuvataan ostovoimakorjatulla BKT:lla. Tavoitteena on tuottaa yksinkertaista, täsmällistä ja vertailukelpoista tietoa hyvinvoinnista ja kehityksen tasosta nostamalla tarkastelun keskiöön rahan sijasta koulutusta ja terveyttä koskevat erot. HDI:ssä kehityksen kuvaamiseen käytetyille indikaattoreille määritellään tavoitetasot, joihin maan saamia arvoja verrataan. YK:ssa on laadittu aina vuodesta 1990 vuosittain kaikkien maailman maiden HDI-indeksit (kuva 1). HDI:ä on kritisoitu kahdelta suunnalta. Yhtäältä se ei sovi kovin hyvin kuvaamaan kehittyneiden maiden kehitystä, sillä ne ovat saavuttaneet asetetut tavoitetasot jo kauan sitten. Toinen, ekologisesti kestävän kehityksen näkökulmasta vakava puute on, että HDI ei huomioi lainkaan ympäristötekijöitä. (Hoffrén ym. 2011, 19.) Jatkossa tarvitaan siis uusia yhteiskunnallisen kehityksen mittareita sekä kykyä soveltaa jo olemassa olevia tavalla, joka auttaa ohjaamaan, hallinnoimaan ja kohdentamaan resursseja kohti kestävä kehitystä.

Kuva 1. HDI-maailmankartta UN Human Development Report 2011. YK:n kehitysohjelma UNDP

Kohti ekososiaalista yhteiskuntapolitiikkaa

Puhe taloudesta jatkuvana kasvavan kysynnän ja tuotannon kehänä esittää taloudellisen kasvun hyvinvoinnin ehdottomaksi edellytykseksi. Luonto ja ympäristö kuitenkin asettavat ihmisen toiminnalle rajoja. Näiden rajojen tunnustaminen taas johtaa niin talous- kuin yhteiskuntapolitiikankin uusien kysymysten äärelle. Ympäristöriskien hallitsemiseksi on tulevaisuudessa todennäköisesti välttämätöntä rakentaa jälkiteollinen yhteiskunta, jonka toimivuus ei perustu jatkuvalla kasvulla. On siis pyrittävä yhteiskuntaan, jossa toteutuvat tasapainoisesti taloudellisesti mahdollinen, sosiaalisesti ja kulttuurisesti hyväksyttävä sekä ekologisesti kestävä kehitys.

Ekososiaalisesti vakaan yhteiskunnan rakentaminen ei ole helppoa, sillä esimerkiksi yhteiskunnallisen toiminnan ekologiset ja taloudelliset perustelut saattavat olla keskenään ristiriidassa. Toisinaan on myös vaikea hahmottaa kytkentöjä ihmisen toiminnan ekologisten vaikutusten ja sosiaalisten seuraamusten välillä. Tästä käyvät esimerkiksi vaikkapa suomalaisen paperi- ja metsäteollisuuden globalisaation myötä kohtaamat haasteet. Ekologisesti ajatellen runsaasti energiaa kuluttavan paperiteollisuuden alasajo saattaa johtaa positiiviseen lopputulokseen, kun alasajon seurauksena säästyy metsäluontoa ja kasvihuonekaasupäästöt vähenevät. Sosiaaliselta ja aluetaloudelliselta kannalta taas tehtaan sulkeminen johtaa teollisuuspaikkakunnalla kasvavaan työttömyyteen ja verotulojen menetykseen. Tämän seurauksena yksilöitä ja perheitä päätyy sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävämpään tilanteeseen, ja moni joutuu muuttamaan esimerkiksi pois paikkakunnalta, vaikka ei sitä haluaisikaan.

Kun yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa ympäristön etu korotetaan taloudellisten tarkastelujen rinnalle tai ohi, puhutaan ekososiaalisesta yhteiskuntapolitiikasta (Jokinen & Järvelä 1998) tai ympäristösosiaalipolitiikasta (Hirvilampi & Massa 2009). Ekososiaalisen yhteiskuntapolitiikan mahdollisuuksia pohdittaessa tarjolla on kaksi vaihtoehtoa. Radikaalit toimijat nostavat ekologiset perustelut yhteiskuntapoliittisten perustelujen keskiöön ja kyseenalaistavat tyystin nykyisen sosiaalipolitiikan, koska katsovat että siihen liittyy taloudellisen kasvun pakko. Perinteinen sosiaalipolitiikka on hylättävä, radikaalit vaativat, koska se jouduttaa ympäristön pilaantumista. (Esim. Helne ym. 2012.)

Lievemmän kritiikin mukaan yhteiskunta- ja sosiaalipolitiikan tavoitteet pitää asettaa uudelleen. Huomio on suunnattava sosiaalisesta kysymyksestä ekososiaaliseen kysymykseen. Perinteiset sosiaalipoliittiset ongelmakohdat, kuten työn ja pääoman suhde ja taloudellisen hyvinvoinnin jakamisen ongelma, nähdään yhteiskunnan toimivuuden ja turvallisuuden kannalta toissijaisina. Radikaali ilmastonmuutos on tästä hyvä esimerkki: jos ilmakehän dynamiikkaan syntyy vakava häiriö, pitkällä aikavälillä kaikki ihmiset kärsivät. Niinpä yhteiskuntapolitiikan keskeinen jännite paikantuu valintaan ekososiaalisen politiikan ja vakiintuneen yhteiskuntapolitiikan välillä. (Koskinen 1994, 15.) Ongelma voitetaan siirtymällä luonnonvarojen ylettömään kuluttamiseen perustuvasta hyvinvoinnista sellaisen yhteiskunnan tavoitteluun, jossa ympäristön etu tunnustetaan ihmisen hyvinvoinnin ehdoksi. Tämä puolestaan edellyttää yhteiskunnassa ekologista rakennemuutosta, jonka ytimessä ovat ekotehokas tuotantotalous ja aineettomien hyödykkeiden kulutuksen lisääminen tavaroiden kustannuksella.

Suomalaisten ympäristötietoisuus on kasvanut pitkällä aikavälillä. Kansalaiset kantavat kuitenkin edelleen ensi sijassa huolta perinteisistä hyvinvointivaltion ja palkkatyöyhteiskunnan lupauksen täyttymisestä ja saavutetuista eduistaan. Tämän vakiintuneen kansalaistietoisuuden rinnalle on noussut kasvu- ja kilpailuhakuisuuteen ympäristösyistä kriittisesti suhtautuvien joukko, esimerkiksi degrowth- eli kohtuutalousliike. Ekososiaalisen ajattelun suuntaus nousee usein arkielämän kokemuksista ja ilmenee pienten tekojen politiikkana – arkielämän ympäristöpolitiikkana (Massa & Ahonen 2006). Sen on tulkittu olevan yksilöllinen vastaus yhteiskunnan ahtaaseen modernisaatiositoumukseen, jonka puolestaan nähdään edustavan loismaisuutta suhteessa luontoon (Järvelä 1999; 2000).

Ekososiaalinen yhteiskuntapolitiikka on käsitteenä edelleen vakiintumaton, ja sillä on erilaisista tulkinnoista riippuen hiukan erilaisia merkityksiä. Yhteistä kuitenkin on, että ekososiaalisella viitataan kokonaisvaltaiseen eli holistiseen toimintatapaan, jossa otetaan huomioon ihmisen elämän kokonaisuus fyysisine, sosiaalisine ja kulttuurisine ympäristöineen. Näkemys korostaa elinympäristön merkitystä ihmisen selviytymiselle ja hyvinvoinnille, ja sosiaaliset ongelmat nähdään usein ihmisen ja hänen ympäristönsä välisiksi ongelmiksi. (Matthies ym. 2001.)

Yhteisöllisyys, pienin askelin eteneminen ja toimijalähtöisyys ovat ekososiaalisille toimintatavoille yhteisiä tekijöitä (Järvelä 2000). Sen, mikä on ekologisesti kestävä, ajatellaan aiheuttavan viimekädessä myös sosiaalisesti ikäviä seurauksia.

Mihin yhteiskuntapolitiikkaa tarvitaan 2000-luvulla?

Yksi hyvinvointivaltion kehityskertomus visioi, että yhteiskunnan vaurastumisen myötä valtiokeskeisen sosiaalipolitiikan tarve vähenee ja kehitys kulkee hyvinvointivaltiosta kohti hyvinvointiyhteiskuntaa (Saari 2006). Hyvinvointivaltio onkin nähty Suomessa myös projektina, jolla on erilaisia kasvun vaiheita (Anttonen & Sipilä 2000). 1990-luvulla alettiin kasvavassa määrin keskustella tästä projektista kriittisessä valossa (Anttonen & Sipilä 2004). 1990-luvun taloustaantuma antoi erityisiä historiallisia syitä tarkastella julkisen talouden rahoituspohjaa ja sosiaalimenoja kriittisesti. Toisaalta projektista puhuminen jo yleensäkin sisältää ajatuksen, että puhutulla hankkeella on paitsi alku myös loppu.

Hyvinvointivaltion rakentaminen viime vuosisadan jälkipuoliskolla merkitsi sosiaalipolitiikan laajaa ja monialaista institutionalisoitumista. Perustettiin kokonaisia uusia hallinnonaloja hyvinvointivaltiollisen hallinnan edistämiseksi, uusien lakien valmistamiseksi ja toimeenpanemiseksi. Instituutioille, toisin kuin projekteille, on ominaista tietty pysyvyys. Itse asiassa joskus on arvioitu, että sosiaaliturvan laajeneminen ja institutionaalinen monimutkaistuminen jo sinänsä muodostuvat osaksi niiden pysyvyyden takeeksi. Lisäksi hyvinvointivaltion instituutiot ovat tuoneet tulonsiirtoja ja palveluita kansalaisille, ja on ollut hyviä perusteita pitää näitä saavutettuina etuina. Sitä paitsi Pekka Kuusen jo 1960-luvun alussa esittämät ajatukset siitä, että sosiaalipolitiikkaa olisi tarkasteltava investointina inhimilliseen pääomaan pikemminkin kuin kuluna, ovat saavuttaneet Suomessa vankan jalansijan (Kuusi 1961).

1990-luvun taloudellisen taantuman jälkeinen aika on tosin osoittanut, että myös instituutiot muuttuvat. Yhteiskuntapoliittisia vastuita on Suomessa siirtynyt kasvavassa määrin yhtäältä kansallisvaltiolta Euroopan unionin suuntaan ja toisaalta kunnille ja kansalaisjärjestöille. Se, onko tämä nähtävä merkinä hyvinvointivaltion kehityksestä hyvinvointiyhteiskunnaksi, on pitkälti määrittelykysymys ja edelleen keskus-

telun alainen asia. Lopulta voidaan myös kysyä, tarvitaanko hyvinvointiyhteiskunnan toteuttamiseksi myös kokonaisvaltaista projektiajattelua ja, jos tarvitaan, mikä tämän projektin perusajatus on.

Joka tapauksessa tiedämme lähihistoriasta, että hyvinvointivaltion rakennusprojekti osoittautui Suomessa laajalti menestystarinaksi. Sodan nujertamasta Suomesta kasvoi muutamassa vuosikymmenessä moderni valtio ja yhteiskunta, joka nyt komeilee monien tilastojen kärkipäässä, mitattiinpa kehitystasoa taloudellisilla indikaattoreilla tai inhimillisen kehityksen mittareilla. Silti tiedämme hyvin – ajatellen niitä yhteiskuntapoliittisia arvoja, jotka nostettiin viime vuosisadan alussa hyvinvointitavoitteiden tienviitoiksi – että emme ole optimaalisella kehitystiellä. Myös maailmantilanne on aivan toinen kuin sata vuotta sitten tai toisen maailmansodan jälkeen.

Uusia maailmanlaajuisia haasteita yhteiskuntapolitiikalle syntyy globaalien riippuvuuksien kautta. Esimerkiksi kansantaloudelliset rakennemuutokset ovat rajuja, ja näillä on syviä seurauksia muun muassa työelämän kehitykseen ja väestöllisiin muutoksiin, kun ihmiset hakeutuvat toisille alueille ja uusiin töihin kansallisten rajojen sisällä. Lisäksi kansainvälinen työvoiman liikkuvuus kasvaa tuntuvasti eikä kaikkien ole helppo löytää paikkaansa, elää täyttä elämää ja tulla hyväksytyiksi uusissa elinympäristöissään. Myös ympäristöllisten elinolojen muutokset johtavat nyt ja tulevaisuudessa yhä laajempaan liikkuvuuteen. Samalla vakaiden elinolojen saarekkeisiin kohdistuu merkittävää muuttopainetta. Näillä kaikilla asioilla on syvä yhteys erityisesti globaalin sosiaalipolitiikan tehtäviin, kuten siihen miten voidaan lievittää maailman räikeitä alueellisia elintasoeroja ja poistaa absoluuttista köyhyyttä maailmasta. Kun muistetaan sosiaalipolitiikan perusteluja sadan vuoden takaa, voidaan arvioida, että sosiaalipolitiikalla on myös suuri merkitys yhteiskuntien rauhanomaisen kehityksen turvaamisessa ja maailmanrauhan turvaamisessa yleensäkin.

On siis ilmeistä, että yhteiskuntapolitiikan tehtävät ovat pikemminkin lisääntymään kuin vähenemään päin. Vaikka nähdään tärkeäksi, että kansalliset hyvinvointivaltiot jatkavat institutionalisoiduilla toimialoiltaan tärkeissä tehtävissään, on mahdotonta ajatella, että nykymaailman suuret sosiaaliset – taikka ekososiaaliset ongelmat – ratkeaisivat vain kansallisia hyvinvointivaltioita kasvattamalla. Kestävän kehityksen toimeenpanon keskeisiä tavoitteita on Johannesburgin kokouksesta 2002

lähtien ollut saada esille eri politiikkalohkojen keskeisiä toimijoita ja edistää näiden yhteistyötä. Käytännössä tämä tarkoittaa toimintaa globaalilla tasolla niin, että luodaan uusia institutionaalisia yhteistyömuotoja ja vahvistetaan olemassa olevia.

Globaalien tason toiminta ei kuitenkaan riitä, vaan tarvitaan entistä enemmän myös lokaaleja toimia, jotka usein perustuvat yksittäisten ihmisten ja pienten ryhmien aloitteellisuuteen ja aktiivisuuteen. Näiden kahden uloimman tason välillä kansallisen tason instituutiot ja toiminta säilyttävät tärkeän koordinaattorin, rahoittajan ja valvojan roolin, samoin erilaiset alueelliset yhteenliittymät kuten EU, Aasian kehityspankki tai Afrikan Unioni. Tältä kannalta katsoen hyvinvointivaltion pitkää perinnettä tarvitaan vahvasti yhä edelleen, eikä sen merkitys enää rajoitu Euroopan teollisiin valtioihin. Itse asiassa yksi kiinnostavimmista kysymyksistä suomalaisen ja pohjoismaisen yhteiskuntapolitiikan kannalta on se, kuinka paljon annettavaa pohjoismaisella hyvinvointipolitiikalla yleensä on, kun ratkotaan tulevaisuuden yhteiskunnallisia ongelmia maailmanlaajuisesti.

Kirjallisuus

- Abel-Smith, Brian (1992). The Beveridge Report: Its Origins and Outcomes. *International Social Security Review* 45 (1–2), 5–16.
- Alber, Jens (1995). A framework for the Comparative Study of Social Services. *Journal of European Social Policy* 5 (2), 131–149.
- Alestalo, Matti (1992). Hyvinvointivaltio Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 90, 233–242.
- Andersson, Sue A. (1990) ed. Core Indicators of Nutritional State for Difficult-to-Sample Populations. Life Sciences Research Office. *The Journal of Nutrition* 120:1557S–1600S (11. Suppl)
- Anttonen, Anneli (1990). The Feminization of the Scandinavian Welfare State. Teoksessa Simonen, Leila (toim.): *Finnish Debates on Women's Studies: Women's Worlds, Realities and Choices*. Tampere: University of Tampere. 3–25.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (1996). European Social Care Services: Is it Possible to Identify Models? *Journal of European Social Policy* 6 (2), 87–100.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000). *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.

- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2004). Jäikö hyvinvointi historiaan? *Tiede* (7), 44–47.
- Beck, Ulrich & Willms, Johannes (2004) *Conversations with Ulrich Beck*. Cambridge: Polity Press.
- Bergholm, Tapio (2003). Työmarkkinajärjestöt ja Suomen lapsilisäjärjestelmän synty. *Yhteiskuntapolitiikka* 6 (1), 63–76.
- Björk, Kaj (2009). What Explains Development, Development Strategy for Low Human Development Index Countries, *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 373.
- Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo (toim.) (2001). *Työväen kysymyksestä sosiaalipolitiikkaan, Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Ewald, François (1986). *L'Etat providence*. Paris: Grasset.
- Haapala, Pertti (1995). *Kun yhteiskunta hajosi: Suomi 1914–1920*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Hellsten, Katri (1990). Hyvinvointivaltio ja oikeus toimeentuloon: sosiaaliturvan kehityksestä Suomessa. toim. Teoksessa Takala, Pentti; Helminen, Ilmari; Massa, Ilmo; Hellsten Katri & Antti Karisto (toim.): *Hyvinvointi ja muutosten Suomi*. Helsinki: Hakapaino. 20–47.
- Helne, Tuula & Hirvilammi, Tuuli & Laatu, Markku (2012) *Sosiaalipolitiikka rajallilla maapallolla*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, tulossa.
- Hirvilammi, Tuuli & Massa, Ilmo (2009) Ympäristösosiaalipolitiikan lähtökohtia. Teoksessa Ilmo Massa (toim.) *Vihreä teoria*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hjerppe, Riitta (1990). *Kasvun vuosisata*. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Hoffrén, Jukka; Kaivo-oja, Jari & Aho, Samuli (2011). *Erään keskeisen tulevaisuuden yhteiskuntapoliittisen päätöksenteon ja seurantamittarin lähtökohdat. Yhteenveto BKT:n käsitteellisestä ja teoreettisesta kritiikistä*. Turku: TUTU-ejulkaisuja 6/2011.
- Jokinen, Pekka & Järvelä, Marja (1998) Ekologinen modernisaatio ja yhteiskunnallinen työnjako. *Janus* 6 (3) 1998, 259–278.
- Järvelä, Marja (1999) Globalisaatio, hyvinvointi ja kestävä kehitys. hyvinvointi ekososiaalisesta näkökulmasta. Teoksessa Pekka Kosonen & Jussi Simpura (toim.) *Sosiaalipolitiikka globalisoituvassa maailmassa*. Helsinki: Gaudeamus, 114–141.
- Järvelä, Marja (2000) Ecosocial Social Policy – a Finnish Perspective. Teoksessa Aila-Leena Mathies, Marja Järvelä & Dave Ward (toim.) *From Social Exclusion to Participation. Explorations across Three European Cities. Action Research in Community Work*. University of Jyväskylä. Department of Social Sciences and Philosophy. Working Papers 106, 61–80.

- Julkunen, Raija (1992). *Hyvinvointivaltio käännekohtassa*. Tampere: Vastapaino.
- Kalela, Jorma (1989). *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa*. Helsinki: Valtion Painatuskeskus.
- Kangas, Olli (1991). Sosiaalisten oikeuksien kehittyminen eräissä OECD-maissa 1930–1985. Helsinki: Sosiaalipolitiikka 1991: Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja 16. 51–75.
- Koskinen, Keijo (1994) *Ympäristönsuojelusta “kestävään kehitykseen”. Kansallinen ympäristöpolitiikka ja ekologinen modernisaatio*. Sykesarja A6. Turun yliopisto, Satakunnan ympäristöntutkimuskeskus.
- Kosonen, Pekka & Simpura, Jussi (1999) Sosiaalipolitiikka ja maapalloistuminen: vastauksia kysymyksiin, Teoksessa Kosonen, Pekka & Simpura, Jussi (toim.) *Sosiaalipolitiikka globalisoituvassa maailmassa*. Helsinki: Gaudeamus, 7–13.
- Kröger, Teppo (2005). Interplay Between Informal and Formal Care for Older People: the State of the Nordic Research. Teoksessa Marta Szebehely (toim.); *Äldreomsorgsforskning i Norden: En kunskapsöversikt*. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd. 243–280.
- Kröger, Teppo (2011). Defamilisation, Dedomestication and Care Policy: Comparing Childcare Service Provisions of Welfare States. *International Journal of Sociology and Social Policy* 31 (7/8), 424–440.
- Kuusi, Pekka (1961). *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Helsinki: WSOY.
- Langan, Mary & Ostner, Ilona (1991). Gender and Welfare: Towards a Comparative Framework. Teoksessa Room, Graham (toim.): *Towards a European Welfare State?* Bristol: SAUS. 127–150.
- Lewis, Jane (1992). Gender and the Development of Welfare Regimes. *Journal of European Social Policy* 2 (3), 159–173.
- Lister, Ruth (1994). “She Has Other Duties”: Women, Citizenship and Social Security. Teoksessa Baldwin, Sally & Falkingham, Jane (toim.): *Social Security and Social Change: New Challenges*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf. 31–44.
- Markkola, Pirjo (1989). Maaseudun työläisvaimot. Teoksessa Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.): *Tunteaton työläisnainen*. Tampere: Vastapaino. 39–60.
- Marshall, T.H. (1950). *Citizenship and Social Class, and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marshall, T.H. (1973). *Class, Citizenship and Social Development*. Westport: Greenwood.
- Massa Ilmo & Ahonen, Sanna (toim.) (2006) *Arkielämän ympäristöpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Matthies, Aila-Leena (1990) *Kapinasta muutoksen malliksi. Vaihtoehtoinen sosiaalityö Suomessa*. Helsinki: Hanki ja jää.

- Matthies, Aila-Leena & Närhi, Kati (1998) Eheyttämistä, analyttisyyttä ja poliittisuutta - ekososiaalinen lähestymistapa sosiaalityössä. Teoksessa Aila-Leena Matthies & Kati Närhi (toim.) *Ekososiaalisia oivalluksia sosiaalityön arjesta*. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen yhteiskuntapolitiikan työpapereita no. 10, 28-15.
- Matthies, Aila-Leena & Närhi, Kati & Ward, David (2001) Taking the eco-social approach to social work. Reflections on three European countries. Teoksessa Aila-Leena Matthies & Kati Närhi & David Ward (toim.) *The Ecosocial Approach in Social Work*. Jyväskylä: Sophi, 5-15.
- Nieminen, Armas (1955). *Mitä on sosiaalipolitiikka?* Helsinki: WSOY.
- OECD (2012). Social Expenditure Database. <<http://www.oecd.org/els/social/expenditure>> Viitattu 27.2.2012.
- Oittinen, Riitta (1989). Ompelu naisten työnä ja naisten työn symbolina. Teoksessa Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.): *Tunteen työläisnainen*. Tampere: Vastapaino. 61-87.
- Orloff, Ann Shola (1993). Gender and the social rights of citizenship: the comparative analysis of gender relations and welfare states. *American Sociological Review* 58 (3), 303-328.
- Palomäki, Antti (2011). *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen – Siirtoväen ja rintamiesten asutus- ja asuntokysymyksen järjestäminen ja sen käänntekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Tampere: Tampere University Press.
- Riches, Graham (1997) Hunger and the Welfare State: Comparative Perspectives. Teoksessa Riches, Graham (toim.) *First World Hunger. Food Security and Welfare Politics*. Wiltshire: Macmillan Press Ltd., 1-13.
- Riihinen, Olavi (2011). Keskiluokkaistuva ja eriarvoistuva Suomi – hyvinvointivaltio koetuksella. Teoksessa Palola, Elina & Karjalainen Vappu (toim.): *Sosiaalipolitiikka: hukassa vai uuden jäljillä?* Helsinki: THL.
- Saari, Juho (2006). Hyvinvointivaltio ja sosiaalipolitiikka. Teoksessa Saari, Juho (toim.): *Hyvinvointivaltio: Suomen mallia analysoimassa*. Helsinki: Yliopistopaino. 13-64.
- Silvasti, Tiina (2003) Kestävä kehitys. Ympäristön, talouden ja sosiaalisen tasapaino. Teoksessa Helne, Tuula & Julkunen, Raija & Kajanoja, Jouko & Laitinen-Kuikka, Sini & Silvasti, Tiina & Simpura, Jussi (2003) *Sosiaalinen politiikka*. Helsinki: WSOY.
- Silvasti, T. (2011) Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Tarpeen ja oikeutuksen jäljillä. *Janus* 19(3), 279-289
- Sipilä, Jorma (1970). *Sosiaalipolitiikka*. Helsinki: Tammi.
- Titmuss, Richard M. (1968). *Commitment to Welfare*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Townsend, Peter (1979). *Poverty in the United Kingdom*. London: Penguin Books & Allen Lane.

- Tuominen, Miira (2011). Kysymyksiä solidaarisuuden arvosta. Teoksessa Laitinen, Arto & Pessi, Anne Birgitta (toim.) *Solidaarisuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tuomioja, Erkki (2002). *Pekka Kuusi ja 60-luvun sosiaalipolitiikan Suomen suunnan näyttäjä*. Janus 10 (4), 308–320.
- Valtiotieteiden käsikirja* (1923) Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- Waris, Heikki (1948). Sosiaalipolitiikka tieteenä ja käytäntönä. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 44, 298–395.
- Waris, Heikki (1961). *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka*. Helsinki: WSOY.
- Waris, Heikki (1973, alkup. 1932). *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolelle*. Helsinki: Weilin+Göös.
- WCED: The World Commission on Environment and Development (1987) *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.

KIRJOITTAJAT

YTT Timo Anttila, Jyväskylän yliopisto
Prof. Leena Eräsaari, Jyväskylän yliopisto
YTT Hannele Harjunen, Jyväskylän yliopisto
YTT Pertti Jokivuori, Jyväskylän yliopisto
Prof. Marja Järvelä, Jyväskylän yliopisto
PhD Johanna Kantola, Jyväskylän yliopisto
Prof. Marja Keränen, Jyväskylän yliopisto
Prof. Pekka Korhonen, Jyväskylän yliopisto
Prof. Teppo Kröger, Jyväskylän yliopisto
YTK Eeva Lehtonen, Jyväskylän yliopisto
YTT Kia Lindroos, Jyväskylän yliopisto
YTT Olli-Pekka Moisio, Jyväskylän yliopisto
Prof. Mikko Mäntysaari, Jyväskylän yliopisto
YTT Petteri Niemi, Jyväskylän yliopisto
YTT Marko Nousiainen, Jyväskylän yliopisto
YTT Tomi Oinas, Jyväskylän yliopisto
Prof. Mika Ojakangas, Jyväskylän yliopisto
YTM John Pajunen, Jyväskylän yliopisto
YTM Onni Pekonen, Jyväskylän yliopisto
YTT Petri Ruuskanen, Jyväskylän yliopisto
Prof. Martti Siisiäinen, Jyväskylän yliopisto
VTT Tiina Silvasti, Jyväskylän yliopisto
YTM Jouni Tilli, Jyväskylän yliopisto
YTT Elina Virokannas, Jyväskylän yliopisto
Prof. Terhi-Anna Wilska, Jyväskylän yliopisto
Prof. Mikko Yrjönsuuri, Jyväskylän yliopisto